

2024

ASSAM

ADALETİ SAVUNANLAR STRATEJİK
ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

ASSAM
Uluslararası
Hakemli Dergi
(ASSAM - UHAD)

ASSAM
International
Refereed Journal
Sayı:25 Yıl:2024

 WWW.ASSAM.ORG.TR

 INFO@ASSAM.ORG.TR

 +90 555 000 58 00

Marmara Mah. Hürriyet Blv.
No:110 Beylikdüzü / İstanbul

ASSAM®
Adaleti Savunanlar
Stratejik Araştırmalar Merkezi
Derneği

ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD)
ASSAM International Refereed Journal
E-ISSN: 2148-5879

SAYI/NO: 25 YIL/YEAR: 2024

E-ISSN: 2148-5879

İmtiyaz Sahibi/Publisher

Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği Adına
Melih TANRIVERDİ

Baş Editör/ Editor in Chief

Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE/Gaziantep Üniversitesi

Sayı Editörü/Issue Editor

Doktorant Muhammed AKSU/İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN/Kırıkkale Üniversitesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Chief Clerk

Doktorant Muhammed AKSU/İnönü Üniversitesi

Editör Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ/Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN/Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Vedat YILMAZ/Turgut Özal Üniversitesi
Doç. Dr. Arzu BERVER/Ahi Evran Üniversitesi
Doç. Dr. Sevgi SÜMERLİ SARIGÜL/Kayseri Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aytekin ZEYNALOVA/Bakü Devlet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Akif ABDULLAH/Kocatepe Üniversitesi
Doktorant Muhammed AKSU/İnönü Üniversitesi

İngilizce Dil Editörleri/English Language Editors

Nazım FATSA/T.C. Mili Eğitim Bakanlığı/BURSA
Doktorant Abdur Rahman FUAD/Atatürk Üniversitesi

Arapça Dil Editörü/Arabic Language Editors

Muhammed BOZOĞLAN/ Adaleti Savunanlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Derneği

İletişim/Contact

E-posta: uhad@assam.org.tr
Genel Ağ/Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/assam>

Yayın Türü/Publication Type

Elektronik/Electronic

Dergi İndeksleri/Indexes

Danışma Kurulu/Advisory Board

- Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Okur, Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Hanifi Aslan, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel Bozkurt, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf Özertürk, Kartal Arş. Hastanesi
Prof. Dr. Ramazan Ayvalli, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zelka, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. İskender Pala, Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Güçlü, Yıldız Teknik Üniversitesi

Uluslararası Bilim Kurulu/International Science Committee

- Prof. Dr. Ahmet Yatkın, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Yaman, Bolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Özcan, Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Hanifi Aslan, Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Erkul, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Gül, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Güvenç, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Zelka, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Murat Okçu, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Murteza Hasanoğlu/Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Başkanlığına
Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi
Prof. Dr. Ömer Faruk Gençkaya, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan Ayvalli, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Reşad Muradov, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin Erdoğan, Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Tofiq Abdülhesenli, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Zaneta Ozolina, Letonya Üniversitesi
Prof. Dr. Sadettin Paksoy, Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Birol Erkan, İskenderun Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Fariz Ahmadov, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Geray Musayev, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Iveta Reinholde, Letonya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Güneş, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Qadir Bayramlı, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Prof. Dr. Taner Akçacı, Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Manuj Madan, Hindistan Srisri Üniversitesi
Dr. Gazi Hassan, Yeni Zelanda Waikato Üniversitesi
Dr. Nurhodja Akbulaev, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi

Bu Sayının Hakemleri / List of the Referees of the Current Issue

Prof. Dr. Bahaddin SİNSOYSAL/İstanbul Gedik Üniversitesi

Prof. Dr. Hüseyin ŞEYHANLIOĞLU/Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim Halil CANKUL/İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. İrfan ATALAY/Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi

Prof. Dr. Neriman ARAL/Ankara Üniversitesi

Prof. Dr. Rasim AKPINAR/Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Prof. Dr. Sadettin PAKSOY/Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Sefa ERTÜRK/Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi

Prof. Dr. Süleyman Emre ÖZCAN/Manisa Celal Bayar Üniversitesi

Prof. Dr. Veli BATDI/Gaziantep Üniversitesi

Prof. Dr. Veysel Kareni BİLGİÇ/Kırıkkale Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet TAN/Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Doç. Dr. Gökberk YÜCEL/Amasya Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan BARDAKÇI/Şanlıurfa Harran Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim Halil TANIK/Şanlıurfa Harran Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim Halil YURDAKUL/Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet BİÇİÇİ/Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Meral KUZGUN/Kilis 7 Aralık Üniversitesi

Doç. Dr. Nur Perihan TOSUN/Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Doç. Dr. Oğuz KARA/Düzce Üniversitesi

Doç. Dr. Osman AĞIR/Malatya İnönü Üniversitesi

Doç. Dr. Sara KEFİ/Foça Belediyesi Çocuk Evi Müdürlüğü

Doç. Dr. Sevinç GÖKTEPE/İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. Suna ŞAHİN/İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi

Doç. Dr. Tuğba YOLCU/Mersin Tarsus Üniversitesi

Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ/Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI/Eskişehir Anadolu Üniversitesi

Dr. Doğan PEKER/Milli Eğitim Bakanlığı

Dr. Evin Kırmızıtoprak/Şanlıurfa İl Sağlık Müdürlüğü

- Dr. Kıymet BATMAZ/Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Görevlisi Mine İNANÇ/ İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Görevlisi/Muhammet KORKUTAN/Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Görevlisi/Ozan YETKİN/Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah BİNGÖBALI/Elazığ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Barış GENÇLER/Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih AYNACI/Konya Selçuk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Güneş AÇKGÖZ/Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Onur/DURUKAL/Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ/Malatya İnönü Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Süreyya NUR/ Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım Onur Erdiren/Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Yasin TEMEL/Milli Eğitim Bakanlığı

ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi Hakkında

ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM UHAD) 2014 yılında başlayan yayın hayatının 10. yılını bu sayı ile doldurmuştur. Bu süreç içinde 25 sayıyı tamamlamış bulunmaktayız. Sosyal bilimler alanındaki araştırmaların ve yürütülen bilimsel çalışmaların akademik literatüre kazandırılması amacıyla kurulan dergi akademik etik kurallarından taviz vermeden çalışmalarına devam etmektedir. Dergi 2017 yılına kadar yılda iki sayı çıkmıştır. 2017-2020 yılları arasında Nisan, Ağustos ve Aralık aylarında yılda üç sayı yayınlanmış olup, 2020 yılından itibaren Nisan ve Kasım aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayınlanmaya devam etmiştir. Halen yılda iki sayı şeklinde yayınlanmaktadır. 2023 yılına kadar “Cilt” ve “Sayı” şeklinde yayınlanan derginin 2024 yılı itibariyle sadece “Sayı” şeklinde yayınlanmasına karar verilmiştir. Dergimizde sosyal bilimler alanı içerisinde değerlendirilebilecek bilimsel nitelikli yayınlara yer verilmektedir. Ekim 2017 tarihinden itibaren Ulakbilim Dergipark sistemi üzerinden makale kabul edilmeye başlanmıştır.

Dergi önceki uluslararası indekslere ek olarak 2024 yılında “Eurasian Scientific Journal Index (ESJİ)” indeksinde taranmaya başlamıştır. Derginin diğer uluslararası indekslerde taranma başvuruları devam etmektedir. Dergide 2024’ten itibaren “Alan Editörleri” belirlenmiş olup, makaleler alanında uzman olan alan editörleri tarafından incelenerek süreç başlatılmaktadır. Dergi hakem süreci titizlikle yürütülmekte ve alanında uzman hakemlere gönderilmektedir. Derginin şablonu geliştirilmiş ve uluslararası dergilere uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Dergide İngilizce makaleler yayınlanma sürecine girilmiş, geçici bir süre Türkçe makaleler kabul edilmesi ve ardından tamamen İngilizce yayınların kabul edilmesi düşünülmektedir. Süreçle ilgili takvimin 2024 yılı sonu yapılacak toplantıda kararlaştırılması düşünülmektedir.

Başeditör
Doç. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

About ASSAM International Refereed Journal

ASSAM International Refereed Journal (ASSAM UHAD) has completed the 10th year of its publication life, which started in 2014, with this issue. We have completed 25 issues in this process. The journal, which was established in order to bring the researches and scientific studies carried out in the field of social sciences to the academic literature, continues to work without compromising the rules of academic ethics. The journal published two issues a year until 2017. Between 2017-2020, three issues were published annually in April, August and December, and since 2020, it has continued to be published twice a year, in April and November. It is still published in two issues a year. Until 2023, it was decided that the journal, which was published in the form of "Volume" and "Issue" until 2023, will be published only in the form of "Issue" as of 2024. Our journal includes scientific publications that can be evaluated within the field of social sciences. Since October 2017, articles have started to be accepted through the Ulakbilim Dergipark system.

In addition to the previous international indexes, the journal started to be indexed in the "Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)" index in 2024. Applications for the journal to be indexed in other international indexes are ongoing. "Field Editors" have been determined in the journal since 2024, and the process is initiated by reviewing the articles by field editors who are experts in their fields. The referee process of the journal is meticulously carried out and sent to referees who are experts in their fields. The template of the journal has been developed and efforts have been made to make it suitable for international journals. The journal is in the process of publishing articles in English, and it is planned to accept Turkish articles for a temporary period and then to accept completely English publications. The timetable for the process is expected to be decided at the meeting to be held at the end of 2024.

Editor-in-Chief
Assoc. Prof. Dr. Ali Fuat GÖKÇE

SUNUŞ

Uluslararası alanda yaşanan gelişmeler sadece sosyal bilim ekseninde değil fen bilimleri ve sağlık bilimleri açısından da gün geçtikçe küresel sistemin değişen doğasına yeni boyutlar katmakta. 2019 yılında COVID-19 Pandemi ile birlikte uluslararası alanında yaşanan değişimlerin ortaya çıkardığı yeni güvenlik endişeleri 2022 itibari ile yeni bölgesel çatışmaların arttığı Yeni bir kaotik dönemi bıraktı. Nitekim küresel sistemde yaşanan çatışma ve belirsizlikler karşısında bilim dünyasının daha fazla üretim ve sorun odaklı yaklaşımının ihtiyacı bir kez daha ortaya konmuş oldu. Bu bağlamda bu sayımızda disiplinler arası bir perspektiften bölüm başlıklarımız ve yazarlarımızın katkılarıyla çalışmalarımızı bir araya getirdik. Dergimizin bu sayısında toplamda 22 makale gönderilmiş olup hakem değerlendirmeleri ve editör kurulu kararıyla on üç (13) araştırma makalesi ve bir (1) derleme makale olmak üzere 14 makale yayımlanmaya sekiz (8) makale ise reddedilmeye uygun görülmüştür.

Mahamane Moutari Aboubacar İSSA ve Ferruh TUZCUOĞLU tarafından hazırlanan “**Afrika’da Geçmişin Günümüze Darbelerin Karşılaştırmalı İncelemesi**” başlıklı İngilizce makalede Yazar, Afrika’da geçmişte yaşanmış ve zaman zaman günümüzde de tekrarlayan askeri darbeleri karşılaştırmalı bir perspektifle incelemiştir. Afrika ordularının, ülkelerinin savunmasındaki rolleri ile aynı zamanda kendi hükümetleri için oluşturdukları potansiyel güvenlik tehditleri ele alınmıştır. 1956 ile 2023 yılları arasında Sahra altı Afrika’da gerçekleşen darbelerin nedenleri, siyasi istikrarsızlık, ekonomik zorluklar, neopatrimonyalizm ve yeni sömürgeciliğin etkileri gibi faktörler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada Mali, Nijer, Burkina Faso, Gine ve Sudan’daki darbeler ayrıntılı bir şekilde ele alınmış; bu darbelerin oluşum koşulları ve sonuçları detaylı bir şekilde analiz edilmiştir. Son olarak, makalede darbe yaşanan ülkelerdeki hükümetlerin, sosyal mutabakatı korumak ve askeri darbelerin önüne geçmek için ekonomik ve politik sorunları kararlılıkla ele alması gerektiği vurgulanmıştır.

Birkan KOÇ tarafından hazırlanan “**Niyazi Berkes’in Türkiye’de Çağdaşlaşma Eseri Işığında Osmanlı Modernleşme Sürecinin Ordu Temelinde Analizi**” başlıklı ikinci makalede Yazar, Osmanlı’da modernleşmenin dış faktörlerin etkileşimiyle ve kendi iç dinamiklerinin yarattığı meseleler çerçevesinde, kendisine özgü süreç olarak pragmatik bir çizgide yol aldığını belirtmiştir. Osmanlı modernleşme sürecini başlatan şeyin 17’nci yüzyılın sonralarından itibaren alınan askeri yenilgiler olduğunu ifade etmiştir. Modern orduların karşısında yaşanan bu durum, orduyu sadece süreci başlatması açısından değil, aynı zamanda modernleşme meselelerinin önde gelen aktörlerinden birisi yaptığı belirtmiştir. Yazar bu çalışmada, ordunun modernleşme sürecine etkisine yönelik Niyazi Berkes’in “Türkiye’de Çağdaşlaşma” başlıklı eserinde yer alan ayrıntılar ve tarihsel sürece uygun olarak bir analiz yapmıştır.

Fatma Nuray KUŞCU ve Ali GÖDE tarafından hazırlanan “**Dijital Çağın Sebep Olduğu Duygu ve Davranış Bozuklukları**” başlıklı üçüncü makalede Yazar, dijital cihazların yaşamımız üzerinde sağladığı kolaylıklar nedeni ile olumlu etkileri bulunduğunu belirtmektedir. Ancak, kolaylıkların yanı sıra uyurken bile yanımızdan ayıramadığımız bu dijital cihazların farkında olmadığımız pek çok olumsuz sonuca da sebep olduğunu belirtmiştir. Yazar, göz, uyku, yeme, kas-iskelet sistemi bozuklukları, akıllı telefona bir süre bakamayıp bu yüzden gelişmeleri kaçırdığına dair bir korkunun yaşanması, ikili fiziki ilişkilere odaklanamama, duyguların körelmesi-hissizleşme bu olumsuz sonuçlardan bazıları olarak belirtmiştir. Genel itibariyle bu makalede dijitalleşmenin hayatımıza getirdiği olumsuzlukların neden olduğu duygu ve davranış bozukluklarından bazılarına yer verilmiştir.

Şimal ÇELİKKOL, Sevcan BEŞİKÇİ ve Özgür ASLAN tarafından hazırlanan “**Türki Cumhuriyetlerde İnovasyon Başlıklı Bilimsel Çalışmaların Haritalama Analizi**” başlıklı Türkçe makalede Yazar, günümüzde gelişmiş ülkelerin büyük yatırımlar yapmak suretiyle, ar-ge ve inovasyon çalışmalarına ağırlık verdiği belirtilmiştir. Bu bağlamda Yazar, batılı ülkelerin bütçe ayırdığı ve işletmeler üzerinde inovasyonun önemine vurgu yaptıkları bir dönemde, dünya ekonomisinde önemli bir paya sahip olan Türki Cumhuriyetlerdeki durumu tespit etmek istemiştir. Yazar bu çalışmada; Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan üzerinden Türki Cumhuriyetlerdeki inovasyon göstergelerine yönelik mevcut durumu VOSviewer programı kullanılmak suretiyle “inovasyon” kavramı için bilimsel haritalama yapmıştır. Türki Cumhuriyetlerle ilgili yapılmış olan çalışmalarda, inovasyon göstergelerine yönelik çalışmalar yer almakla birlikte, bizzat bu coğrafyadan çıkmış olan yayınlara, atıf sayılarına, ortak

yayımları inceleyen bir çalışmaya rastlanılmadığını belirten Yazar, yapılan bu araştırmanın, literatüre katkı sağlayacağı iddia etmektedir.

Sevtap BAYRAKTAR ve Meral BATUR tarafından hazırlanan **“Dışavurumcu Portrede Benlik Gerçekliği ve İfadenin Soyutlamaya Dönük Parçalanışı”** başlıklı Türkçe makalede Yazar, 20.Yüzyıl Batı Sanatında Dışavurumcu sanat akımının ortaya çıkışıyla paralel olarak sanat öznesine ait ruhsal yolculuğun ve öz çatışmaların forma bürünmüş hali olarak var olmuş ve bireyin farklı bir gerçekliğine vurgu yaptığını ifade etmiştir. Yazar, dışavurumcu sanatın 20.yy başlarında ortaya çıkışını ve özelliklerini ele alarak bireyin öz varlığını ve duygu durum değişikliklerinin sanata yansımadaki rolünü araştırmıştır. Makale, dışavurumcu hareketin başladığı dönemdeki toplumsal ve global olayları da göz önüne alarak sanata yansımaları da ele almıştır. Bu bağlamda Yazar, araştırmada hedeflere ve amaçlara ulaşmak için literatür tarama yönteminden yararlanmış. Sonuç olarak Yazar, bu sanat hareketini, bireyin karşılaştığı maddi ve manevi zorluklara bir cevap niteliğinde ortaya çıkmış olduğu sonucuna varmış olup; akım sanatçıları eserleri aracılığı ile gelenekselleşmiş normlardan uzaklaşarak tasvirlerini gerçekleştirdiklerini belirtmiştir.

Mehmet Erkan KILLIOĞLU tarafından hazırlanan **“İsrail'in Çevresel Strateji Doktrini”** başlıklı Türkçe makalede Yazar, Çevresel Strateji Doktrini, İsrail'in özellikle Ortadoğu bölgesinde kendisine müttefikler bulma amacıyla geliştirdiği dış politika ve güvenlik yaklaşımının parçalarından birisi olduğunu belirtmiştir. Ancak, doktrinin zaman zaman kapsamının daraltılıp genişletilmesi nedeniyle kapsadığı bölgenin sınırları konusunda haliyle görüş ayrılıkları olduğu belirtilmiş ve doktrinin amacı konusunda temel iddianın, Arap ülkelerinden İsrail'e yönelen tehdidi önlemek ve dengelemek için ülkenin bir ittifak ağı kurması gerektiğidir. Çevresel Strateji Doktrini'nin ilham kaynağı, özellikle Ortadoğu bölgesinde artan Arap milliyetçiliği dalgasından rahatsız olan ve dışlanan ülkelerin mevcut olduğudur.

Zehra AKSU tarafından hazırlanan yedinci **“Kolektif Güvenlik ve Enerji Güvenliği Arasındaki Simbiyotik İlişki: Ampirik Vaka Analizi Olarak NATO”** başlıklı Türkçe makalede Yazar, kolektif güvenlik ile enerji güvenliği kavramları arasındaki ilişki analiz etmektedir. Bu kavramların her birinin farklı güvenlik endişelerini ve stratejik önceliklerini yansıtmakla birlikte bu çalışmada birlikte ele alınmaları bakımından önem taşıdığını belirtmiştir. Kolektif güvenlik teorisi ile uluslararası sistemde yaşanan güvenlik sorunlarının ancak uluslararası örgütler vasıtasıyla çözümlenebileceğine inanıldığından çalışmada bir ampirik vaka kullanılarak NATO incelenmektedir. Çalışmada kolektif güvenlik yapılanmalarının enerji güvenliğini desteklerken enerji güvenliğinin ise kolektif güvenlik için gereken kaynak desteğini sağladığı gibi bulgulara yer verilmektedir. Ayrıca kritik enerji altyapısına yönelik saldırılar ve enerji geçişinin jeopolitik etkileri gibi ortaya çıkan tehditleri ele almak, yenilikçi ve işbirlikçi çözümler gerektirdiğinden devletlerin, yeni bir ittifak kurmak yerine halihazırda üyesi oldukları NATO gibi örgütlerin amaçlarını, enerji güvenliği alanını kapsayacak şekilde genişletecekleri değerlendirilmektedir.

Emre BARUTÇU ve Birol ERKAN tarafından hazırlanan sekizinci **“N11 Ülkelerinin AB Pazarında Net Ticaret İndeksine Göre Rekabet ve Uzmanlaşma Analizi”** başlıklı İngilizce makalede Yazar, genel olarak N11 ülkelerinin sektörel bazda ihracat rekabet güçlerinin analizini yapmıştır. Net Ticaret İndeksi analiz sonuçlarının ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte, söz konusu ülkelerin ağırlıklı olarak emek ve hammadde yoğun ürünlerin ihracatında rekabet avantajına sahip olduğu iddiasında bulunmuştur.

Ayşegül AÇIKGÖZ, Seydi GÜNDÜZ ve Sare EVCİMİK tarafından hazırlanan **“Harmanlanmış Öğrenmeye Dayalı Uygulamaların Tutum Üzerindeki Etkisinin Karma-Meta Yöntem ile İncelenmesi”** başlıklı Türkçe makalede Yazar, harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla karma-meta yöntemiyle hazırlandığını belirtmiş ve bu doğrultuda 2011-2021 yılları arasındaki 8 çalışmanın nicel verileri MetaWin ve CMA programlarıyla 7 çalışmanın nitel verileri ise Maxqda ile incelenmiş ve harmanlanmış öğrenmenin öğrencilerin derse karşı istek, stresin azalması, özgüven artışı ve motivasyon gibi duyuşsal boyutta olumlu katkılar sağladığını iddia etmektedir.

İslam KÖSEOĞLU tarafından hazırlanan **“Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumunun Etkinliğine Yönelik Bir Araştırma”** başlıklı Türkçe makalede Yazar, Kamu Denetçiliği Kurumunun (KDK) demokratik ülkelerde önemli bir sorun çözme mekanizması olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Bu bağlamda Türkiye’de de KDK 2013 yılında fiilen göreve başlayarak günümüze kadar kamu, özel sektör ve

diğer çeşitli konularda başvurular alarak sorun çözme, uzlaşma ve rehberlik etme gibi faaliyetlerinde bulunduğunu belirterek KDK'nın Türkiye'de kurulduğu andan itibaren gelişimi ve etkinliğini amaç edinerek gelineen noktaya akademik bir bakış kazandırmayı hedeflemiştir.

Ahmet UÇAR, İremnur SERTAKAN ve Arzu UYGUR tarafından hazırlanan “**Depremlerin Psikolojik Etkileri ve Deprem Bilincinin Manisa Celal Bayar Üniversitesi Öğrencileri Üzerinden İncelenmesi**” başlıklı İngilizce makalede Yazar, çalışmanın literatür kısmında geçmişten günümüze Dünya’da ve Türkiye’de yaşanmış büyük depremlerin etkilerini anlatıldıktan sonra araştırmanın nitel kısmında deprem yaşamış ya da yaşamamış olan Manisa Celal Bayar Üniversitesi öğrencilerinin depremlerin etkilerini nasıl algıladıkları üzerinde görüşmeler yaparak ve yapılan görüşme cevaplarından birtakım çıkarımlarda bulunmuştur.

Deniz ÇİÇEK ve Hakan ARSLANER tarafından hazırlanan “**Modern Kamu Yönetimi İçerisinde Bir Kavram: İyi İdare**” başlıklı makalede ulusal mevzuat ve anayasalar tarafından korunan bireylerin çeşitli hakları çerçevesinde idarecilerin yasal gerekliliklere uygun hareket etmesini sağlayan ve vatandaşların idari organlarla ilişkilerinde güvenebilecekleri bir kaynak oluşturan söz konusu iki kavramdan birisi olan “iyi idare” ulusal ve uluslararası kapsamda geniş bir literatür dikkate alınarak kavramsal olarak ifade etmiştir.

Orhan DOĞAN tarafından hazırlanan “**Müslüman Dünyasında Sekülerleşme: Hükümet Performansı ve Dindarlık Arasındaki İlişki**” başlıklı İngilizce makalede yazar, son yıllarda Müslüman toplumlarda gözlemlenen sekülerleşme eğilimini ele alarak, dinî liderlere ve İslamcı partilere olan güvenin azalması ve dinin siyasetteki etkisinin zayıflaması gibi değişimleri incelemektedir. Geleneksel sekülerleşme teorilerinin bu dönüşümü açıklamada yetersiz kaldığına dikkat çeken Yazar, ekonomik refah ile dindarlık arasında bir ilişki olabileceğini öne sürmektedir. Bu bağlamda, hükümetlerin düşen ekonomik performansının, Müslüman ülkelerdeki dinî inanç ve pratiklerin azalmasında etkili olduğunu savunmaktadır. Makale, dinin Müslüman toplumlarda her alana etki ettiği göz önünde bulundurulduğunda, bu dönüşümün siyaset üzerindeki olası etkilerine de ışık tutmaktadır.

Son olarak Emine GÜZEL tarafından hazırlanan “**Sylvie Germain’in Çocuk Medusa Adlı Yapıtında Mitlerin ve Masalların Görünümleri**” başlıklı Türkçe makalede çağdaş Fransız yazarlarından olan Sylvie Germain’in Çocuk Medusa adlı yapıtı ele alınıyor. Çalışmada istismara uğrayan küçük bir kız çocuğunun intikam almak için geçirdiği dönüşümü ve verdiği yaşam mücadelesini mit ve masal öğeleri kullanarak aktardığı görülmektedir.

Editörler
Doktorant Muhammed AKSU
Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN

Presentation

The developments unfolding on the international stage have added new dimensions to the evolving nature of the global system, not only from the perspective of social sciences but also in natural and health sciences. Since the outbreak of the COVID-19 pandemic in 2019, the international arena has undergone significant transformations, giving rise to new security concerns. By 2022, these changes were accompanied by an increase in regional conflicts, marking the onset of a new chaotic era. Indeed, the conflicts and uncertainties characterizing the global system have once again highlighted the critical need for the scientific community to adopt a more productive and problem-oriented approach. In this context, this issue brings together contributions from our authors, offering a multidisciplinary perspective across various sections.

We hope that these scholarly efforts will provide meaningful insights into the challenges of our time and foster constructive discussions for addressing them.

This current issue brings together contributions from our authors from an interdisciplinary perspective. Twenty-two articles were submitted for this issue of our journal. After peer review and editorial board decisions, 13 research articles and one review were accepted for publication. Eight articles were considered unsuitable for publication.

The article titled "**A Comparative Analysis of Coups in Africa from Past to Present**" by Mahamane Moutari Aboubacar ISSA and Ferruh TUZCUOĞLU examines military coups in Africa, both past and present, from a comparative perspective. The study addresses the dual roles of African militaries as both defenders of their nations and potential security threats to their governments. It evaluates the causes of coups in Sub-Saharan Africa between 1956 and 2023, considering factors such as political instability, economic challenges, neopatrimonialism, and the impacts of neo-colonialism. The study provides a detailed analysis of coups in Mali, Niger, Burkina Faso, Guinea, and Sudan, examining the conditions under which these coups occurred and their outcomes. The authors emphasize that governments in coup-prone countries must address economic and political issues decisively to maintain social consensus and prevent future military coups.

In the second article titled "**An Analysis of the Ottoman Modernization Process on the Basis of the Army in the Light of Niyazi Berkes' Modernization in Turkey**" by Birkan KOÇ, the author states that modernization in the Ottoman Empire proceeded along a pragmatic line as a unique process within the framework of the interaction of external factors and the issues created by its own internal dynamics. He stated that what started the Ottoman modernization process was the military defeats from the late 17th century onwards. This situation in the face of modern armies initiated the process and made the army one of the leading actors in modernization issues. In this study, the author has analyzed the army's influence on modernization through the details and historical process in Niyazi Berkes' work titled "Modernization in Turkey".

In the third article "**Emotional and Behavioral Disorders Caused by the Digital Age**" by Fatma Nuray KUŞCU and Ali GÖDE, the author states that digital devices positively affect our lives due to their conveniences. However, in addition to the conveniences, he also states that these digital devices, which we cannot leave with us even when we sleep, cause many negative consequences that we are not aware of. The author states that eye, sleep, eating, musculoskeletal system disorders, not being able to look at the smartphone for a while and therefore experiencing a fear of missing developments, not being able to focus on bilateral physical relationships, dulling and numbing of emotions are some of these negative consequences. This article generally includes some of the emotional and behavioural disorders caused by the negativities brought to our lives by digitalization.

The following article "**Mapping Analysis of Scientific Studies Titled Innovation in Turkic Republics**", written by Şimal ÇELİKKOL, Sevcan BEŞİKÇİ and Özgür ASLAN, states that today, developed countries focus on R&D and innovation studies by making significant investments. In this context, authors wanted to determine the situation in the Turkic Republics, which have a substantial share in the world economy, in a period when Western countries allocate budgets and emphasize the importance

of innovation in businesses. In this study, the authors has made scientific mapping for the concept of "innovation" by using the VOSviewer program for the current situation regarding innovation indicators in the Turkic Republics through Kazakhstan, Azerbaijan, Uzbekistan and Kyrgyzstan. Although there are studies on innovation indicators in the studies on Turkic Republics, there are no studies examining the publications, number of citations, or joint publications from this geography; the author claims that this research will contribute to the literature.

In the fifth article, titled "**The Reality of Self and the Disintegration of Expression into Abstraction in Expressionist Portrait**", prepared by Sevtap BAYRAKTAR and Meral BATUR, the author stated that in parallel with the emergence of the Expressionist art movement in 20th-century Western Art, it existed as a form of the spiritual journey and self-conflicts of the art subject and emphasized a different reality of the individual. The authors examined the emergence and characteristics of expressionist art in the early 20th century and investigated the role of the individual's self-existence and mood changes in the reflection of art. The article also discussed the reflection of the expressionist movement on art by considering the social and global events in the period when it started. In this context, authors utilized the literature review method to achieve the goals and objectives of the research. As a result, the authors concludes that this art movement emerged as a response to the material and spiritual difficulties faced by the individual and states that the artists realized their depictions by moving away from traditional norms through their works.

In the following article titled "**The Peripheral Strategy Doctrine of Israel**" by Mehmet Erkan KILLIOĞLU, the author states that the Peripheral Strategy Doctrine is one of the parts of Israel's foreign policy and security approach, which was developed to find allies for itself, especially in the Middle East region. However, it is noted that there are differences of opinion on the boundaries of the area covered by the doctrine, as its scope has been narrowed and expanded from time to time. The central claim about the purpose of the doctrine is that the country needs to establish a network of alliances to prevent and balance the threat to Israel from Arab countries. The inspiration for the Peripheral Strategy Doctrine is that there are countries, especially in the Middle East region, that are disturbed and marginalized by the growing wave of Arab nationalism.

In the seventh article by Zehra AKSU, "**The Symbiotic Relationship Between Collective Security and Energy Security: NATO As an Empirical Case Analysis**", the author analyzes the relationship between collective security and energy security concepts. The author argues that although each concept reflects different security concerns and strategic priorities, this study must consider them together. The study finds that collective security organizations support energy security while energy security provides the necessary resource support for collective security. Moreover, since addressing emerging threats, such as attacks on critical energy infrastructure and the geopolitical implications of energy transit, requires innovative and collaborative solutions, states are likely to expand the objectives of organizations such as NATO, of which they are already members, to include the field of energy security rather than forming a new alliance.

In the eighth article titled "**Competition and Specialization Analysis of N11 Countries in the EU Market According to Net Trade Index**" by Emre BARUTÇU and Birol ERKAN, the authors analyzed the export competitiveness of N11 countries on a sectoral basis. Although the results of the Net Trade Index analysis differ across countries, it is claimed that these countries have a competitive advantage in exporting mainly labour and raw material-intensive products.

Ayşegül AÇIKGÖZ, Seydi GÜNDÜZ, and Sare EVCİMİK wrote "**Examining the Impact of Blended Learning-Based Practices on Attitudes With The Mixed-Meta Method.**" This study analyzed the quantitative data from eight studies conducted between 2011 and 2021 using MetaWin and CMA programs. Additionally, Maxqda was used to analyze the data in this study. The findings suggest that blended learning positively contributes to various affective dimensions, including students' interest in the course, reduced stress levels, and increased self-confidence and motivation.

In the following article "**A Study on the Effectiveness of the Ombudsman Institution in Turkey**", prepared by Islam KÖSEOĞLU, the author stated that the Ombudsman's Office (OOA) is seen as

an essential problem-solving mechanism in democratic countries. In this context, in Turkey, the Ombudsman's Office (Ombudsman's Office) started to work in 2013 and has been engaged in activities such as problem-solving, reconciliation and guidance by receiving applications on public, private sector and other various issues until today, and aims to provide an academic perspective on the development and effectiveness of the Ombudsman's Office since its establishment in Turkey.

In **“Psychological Effects of Earthquakes and Study of Earthquake Awareness Through Manisa Celal Bayar University Students,”** written by Ahmet Uçar, İremnur Sertakan, and Arzu Uygur, the authors explore the impact of significant earthquakes that have occurred both globally and in Turkey throughout history. In the literature review section of their research, they analyze the effects of these earthquakes. Additionally, the authors conducted interviews to understand how students from Manisa Celal Bayar University—those who have and have not experienced earthquakes—perceive their impacts.

In the following article titled **“A Concept In Modern Public Administration: Good Administration”**, prepared by Deniz ÇİÇEK and Hakan ARSLANER, the author conceptualizes “good administration”, which is one of the two concepts that ensure that administrators act by legal requirements within the framework of various rights of individuals protected by national legislation and constitutions and that constitutes a source that citizens can rely on in their relations with administrative bodies, by taking into account a vast national and international literature.

In **“Secularization in the Muslim World: Relationship Between Government Performance and Religiosity”**, Orhan DOĞAN examines the secularization trend observed in Muslim societies in recent years and examines changes such as the decline in trust in religious leaders and Islamist parties and the weakening of the influence of religion in politics. Noting that traditional theories of secularization are insufficient to explain this transformation, the author argues that there may be a relationship between economic prosperity and religiosity. In this context, he argues that the declining financial performance of governments has been instrumental in the decline of religious beliefs and practices in Muslim countries. The article also sheds light on the possible effects of this transformation on politics, given that religion affects every sphere in Muslim societies.

In the last article, **“Appearances of Myths and Fairy Tales in Sylvie Germain’s The Child Medusa”**, Emine GÜZEL, explores the “Child Medusa” which written contemporary French author Sylvie Germain. The study highlights how the author uses elements of myths and fairy tales to narrate the transformation and life struggle of a young girl who, after experiencing abuse, embarks on a journey of revenge and resilience.

Editors
Doktorant Muhammed AKSU
Assoc. Prof. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN

İçindekiler/Contents

ASSAM Uluslararası Dergi Hakkında	i
About ASSAM International Refereed Journal	ii
Sunuş	iii
Presentation	vi
İçindekiler/Contents	ix

Yayın Dili: İngilizce/ Publication Language: English**Araştırma Makalesi/ Research Article**

Afrika'da Geçmişten Günümüze Darbelerin Karşılaştırmalı İncelemesi/A Comparative Study Of Past And Present Coups In Africa.....1

Mahamane Moutari Aboubacar İssa-Ferruh Tuzcuoğlu

Yayın Dili: Türkçe/ Publication Language: Turkish**Araştırma Makalesi/ Research Article**

Niyazi Berkes'in Türkiye'de Çağdaşlaşma Eseri Işığında Osmanlı Modernleşme Sürecinin Ordu Temelinde Analizi/An Analysis of the Ottoman Modernization Process on the Basis of the Army in the Light of Niyazi Berkes' Modernization in Turkey.....16

Birkan Koç

Yayın Dili: Türkçe/ Publication Language: Turkish**Derlem Makalesi/ Review Article**

Dijital Çağın Sebep Olduğu Duygu ve Davranış Bozuklukları/ Emotional and Behavioral Disorders Caused by the Digital Age.....30

Fatma Nuray Kuşcu-Ali Göde

Yayın Dili: Türkçe/ Publication Language: Turkish**Araştırma Makalesi/ Research Article**

Türki Cumhuriyetlerde İnovasyon Başlıklı Bilimsel Çalışmaların Haritalama Analizi/Mapping Analysis of Scientific Studies Titled Innovation in Turkic Republics.....44

Şimal Çelikkol-Sevcan Beşikci-Özgür Aslan

Yayın Dili: Türkçe/ Publication Language: Turkish**Araştırma Makalesi/ Research Article**

Dışavurumcu Portrede Benlik Gerçekliği ve İfadenin Soyutlamaya Dönük Parçalanışı/The Reality of Self and the Disintegration of Expression into Abstraction in Expressionist Portrait.....58

Sevtap Bayraktar-Meral Batur

Yayın Dili: Türkçe/ Publication Language: Turkish**Araştırma Makalesi/ Research Article**

İsrail'in Çevresel Strateji Doktrini/ The Peripheral Strategy Doctrine of Israel.....70

Mehmet Erkan Killoğlu

Yayın Dili: Türkçe/ Publication Language: Turkish**Araştırma Makalesi/ Research Article**

Kolektif Güvenlik ve Enerji Güvenliği Arasındaki Simbiyotik İlişki: Ampirik Vaka Analizi Olarak NATO/ The Symbiotic Relationship Between Collective Security and Energy Security: NATO As an Empirical Case Analysis.....82

Zehra Aksu

Yayın Dili: English / Publication Language: English**Araştırma Makalesi/ Research Article**

N11 Ülkelerinin AB Pazarında Net Ticaret İndeksine Göre Rekabet ve Uzmanlaşma Analizi/Competition and Specialization Analysis of N11 Countries in the EU Market According to Net Trade Index.....94

Emre Barutçu-Birol Erkan

Yayın Dili: Türkçe/ Publication Language: Turkish**Araştırma Makalesi/ Research Article**

Harmanlanmış Öğrenmeye Dayalı Uygulamaların Tutum Üzerindeki Etkisinin Karma-Meta Yöntem ile İncelenmesi/Examining the Impact of Blended Learning-Based Practices on Attitudes With The Mixed-Meta Method.....106

Ayşenur Açıkgöz-Seydi Gündüz-Sare Evcimik

Yayın Dili: Türkçe/ Publication Language: Turkish**Araştırma Makalesi/ Research Article**

Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumunun Etkinliğine Yönelik Bir Araştırma/ A Study on the Effectiveness of the Ombudsman Institution in Turkey.....118

İslam Köseoğlu

Yayın Dili: İngilizce/ Publication Language: English**Araştırma Makalesi/ Research Article**

Depremlerin Psikolojik Etkileri ve Deprem Bilincinin Manisa Celal Bayar Üniversitesi Öğrencileri Üzerinden İncelenmesi/Psychological Effects of Earthquakes and Study of Earthquake Awareness Through Manisa Celal Bayar University Students.....136

Ahmet Uçar-İremnur Sertakan-Arzu Uygur

Yayın Dili: Türkçe/ Publication Language: Turkish**Araştırma Makalesi/ Research Article**

Modern Kamu Yönetimi İçerisinde Bir Kavram: İyi İdare/A Concept In Modern Public Administration: Good Administration.....153

Deniz Çiçek-Hakan Arslaner

Yayın Dili: İngilizce/ Publication Language: English**Araştırma Makalesi/ Research Article**

Müslüman Dünyasında Sekülerleşme: Hükümet Performansı ve Dindarlık Arasındaki İlişki/Secularization in the Muslim World: Relationship Between Government Performance and Religiosity.....174

Orhan Doğan

Yayın Dili: Türkçe/ Publication Language: Turkish**Araştırma Makalesi/ Research Article**

Sylvie Germain’in Çocuk Medusa Adlı Yapıtında Mitlerin ve Masalların Görünümleri/Apearances of Myths and Fairy Tales in Sylvie Germain’s The Child Medusa.....193

Emine Güzel

Afrika'da Geçmişten Günümüze Darbelerin Karşılaştırmalı İncelemesi**A Comparative Study Of Past And Present Coups In Africa**Mahamane Moutari Aboubacar İSSA¹, Ferruh TUZCUOĞLU²¹Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi,
Türkiye.

E-Posta: mocabr87@live.com

<https://orcid.org/0000-0002-5002-5375>² Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi,
Türkiye.

E-Mail: tuzcuoglu@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0319-9396><https://doi.org/10.58724/assam.1481705>**Özet**

Bu çalışmada, Afrika'da geçmişte gerçekleşmiş ve günümüzde de zaman zaman tekrar eden askeri darbeler karşılaştırmalı olarak ele alınmakta ve Afrika ordularının ülkelerini korumadaki rolü ve kendi hükümetleri için yarattığı potansiyel güvenlik riskleri tartışılmaktadır. Çalışma, 1956'dan 2023'e kadar Sahra altı Afrika'daki darbelerin nedenlerini siyasi istikrarsızlık, ekonomik sıkıntı, neopatrimonyalizm ve yeni sömürgeciliğin etkisi gibi faktör çerçevesinde değerlendirirken, Mali, Nijer, Burkina Faso, Gine ve Sudan'daki darbeleri spesifik örnek olarak incelenmekte ve darbeye götüren koşullar ile darbelerin sonuçları ayrıntılı olarak masaya yatırılmaktadır. Çalışma, darbe olan ülkelerdeki hükümetlerin, ülkedeki sosyal mutabakatı sürdürmek ve askeri darbelerin oluşumunu engellemek için, ekonomik ve politik zorlukları ciddi bir şekilde ele almasına ihtiyaç olduğunu vurgulayarak sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Afrika, Neopatrimonyalizm, Neokolonyalizm, Sahra altı Afrika.

Abstract

This study is a comparative study of past and present coups in Africa. The role of the military in protecting the country and the potential security risks it poses to their own governments are discussed. The study analyzes the roots of coups in sub-Saharan Africa from 1956 to 2023, examining factors such as political instability, economic hardship, and the impact of neopatrimonialism and neocolonialism. In addition, specific coups in Mali, Niger, Burkina Faso, Guinea and Sudan are examined and the circumstances and consequences of these events are analyzed in detail. The study concludes by emphasizing the need for governments to maintain the social contract with citizens and address economic and political challenges to curb the occurrence of military coups.

Keywords: Coups; Africa; Comparative; Neopatrimonialism; Neocolonialism. Mali; Niger; Burkina Faso; Guinea and Sudan

Makale Türü**Article Type**Araştırma Makalesi
Research Article**Geliş Tarihi****Application Date**

10/05/2024

Kabul Tarihi**Admission Date**

21/05/2024

1. INTRODUCTION

Throughout history, the military has played a crucial role in safeguarding nations from outside dangers. Military institutions, while essential for defending a nation against threats, can also present security risks to their own governments. This is because their capacity to use coercive force creates the potential for the military to use their weapons against the regime that authorized their establishment (Feaver, 1999). The presence of military forces in nations with minimal political oversight has the capacity to worsen civil disputes and undermine political systems. As per the assertions made by Douglass North, John Wallis, and Barry Weingast, societies experiencing a civil war do not possess absolute authority over their armed forces (North et al, 2009). African military institutions have been instrumental in protecting nations from both internal and external threats, including local uprisings. Nevertheless, their actions have led to political administrations becoming destabilized through the orchestration of coup d'états. Military coups, which refer to situations where the military forces or a certain group within them use their coercive power to overturn the highest level of government and take control, have been quite common in African nations after attaining independence (Sampford, 1991). This raises various concerns, including how to comprehend the connection between politics and military coups (Barka and Ncube, 2012).

This paper adds to the discourse by emphasizing that coups d'état represents a continuation of political processes specifically in the context of Africa. It analyses coups in many independent sub-Saharan African states from January 1, 1956, to 2023. It looks at the root causes of coups in the past and present comparatively.

2. COUPS: WHAT ARE THEY AND WHAT CAUSE THEM?

Coups, also known as coup d'états, are sudden and illegal seizures of power by a group, typically within a government or military. They occur when a faction within a country's ruling establishment attempts to overthrow the existing leadership and take control. Coups can happen for several reasons, such as political instability, dissatisfaction with the current regime, power struggles, or the desire to implement ideological changes. A coup d'état might be likened to the unauthorised incursion of soldiers into a town, resulting in the suspension of legal governance. The coup plotters occasionally detain the town's elected or appointed authorities without affording them a fair trial or due process. Successful coup plotters undermine the efforts and safety of parents and guardians, destabilizing society through the use of firearms, which ironically, are funded by taxpayers. Therefore, coups first lack any substantial legitimacy. Studies have indicated that democratically elected governments, which typically have higher legitimacy compared to military governments, can be difficult to overthrow if coup plotters face challenges in finding support within their own ranks due to public concerns about accepting a change in regime (De Bruin, 2018).

Conversely, democratic governments may be more susceptible to overthrow than military juntas due to the lesser degree of scrutiny and supervision placed on military officers in the former (Geddes, 2009). In general, coups in economically disadvantaged subregions, such as West Africa, have a higher probability of being successful due to the presence of less robust political and institutional frameworks (Finer, 2002; Londregan and Poole, 1990). In addition, economic difficulties within a nation can provide a justification for soldiers to initiate a coup, despite the widespread understanding that military regimes have not been more successful than democratically elected governments in addressing a country's economic problems (Johnson et al., 1984; Saaka, 1994; Thompson, 1975). Coup d'état hinder a state's progress towards achieving socioeconomic self-reliance, as Western states and regional institutions often withdraw crucial financial assistance from underdeveloped states that seize power through armed means. Indeed, coups are regressive in this context. It is not always justifiable to approve of the conduct of unruly and arrogant soldiers who want to undermine constitutional governance, using the pretext of liberating their country from perceived incompetence and corruption. In our analysis of coup reasons, we go into the influence of legitimacy theory and the presence of economic and political instability in fostering coup attempts.

As coups d'état grew more common in the latter part of the 1960s, scholars started to create notable case studies. The following authors appeared in this Journal in 1975: Fischer (1969), Higgott

& Fuglestad (1975), Lewis (1972), and Southall (1975). Additional qualitative research on the military's role in Africa featured in this Journal are Decalo (1973), O'Connell Welch (1967, 1972, 1975). Study in this field has been ongoing since 1989 (Ihonvbere, 1996). Precise case studies, such as the failed coup in Birmingham in 1978 (Kebuschull, 1994), offer a wealth of precise and nuanced comparative and quantitative information.

2.1. Neo-patrimonialism

This involves the use of state resources by some organizations to gain the support of the general populace and ultimately overturn a government. Considering the aforementioned, the presence of multiple actors in the local, regional, and international systems is acknowledged as influential actors in various activities, including government overthrows. One group that stands out among these is the military. Neo-patrimonialism, as defined by Christopher Clapham, refers to a system where political and administrative structures are officially based on rational-legal principles, but are characterized by pervasive patrimonial ties. Neo-patrimonialism refers to a system where individuals in positions of power exploit their authority for personal purposes and benefits, rather than adhering to a clear separation between private and public domains. The phrase originally came from Max Weber, who defined it as a regulation established for the governance of administrative and military people (Cooper, 1982)

Hence, state players hold significant importance in the realm of international relations. According to the realists, the state is seen as a unified entity in international relations, acting in a logical and calculated manner, and the scope of global politics is limited (Sabri, 2013). Prominent advocates of neo-patrimonialism in this context include Max Weber, Christopher Clapham, Vanda Walle, Ulf Engel, Mathias Basedau, and others. The African coups that took place in the 1950s have also been analyzed in relation to the concept of neo-patrimonialism. It originates from the phrase patriarchal and is connected to masculine chauvinism. It provided a fundamental description of the political structure that was present in Africa following the conclusion of the patronage system during the Cold War. This idea is based on Weber's model of administration, which includes elements of patrimonial, charismatic, and legal bureaucratic systems. Weber argues that the system is characterized by a patriarchal personal authority rather than rule by institutions. Notable advocates of neo-patrimonialism in this context include Max Weber.

2.2. The Economic Theory

The surge in military expenditure throughout Africa during the 1970s, coupled with widespread corruption within the military and a rise in socioeconomic inequality, created favorable conditions for military coups. When the government has been unable to develop and execute public policy, along with other political and economic deficiencies like sluggish economic growth, pervasive corruption, and the absence of officially recognized democratic institutions, the military has been presented with a favorable chance to oust the current leader (Barka and Ncube, 2019). Houle (2016) also asserts that social and class imbalances contribute to the emergence of coups. The occurrence of coups d'état demonstrates both the immediate and indirect effects of class disparity. When inequality increases, the military junta, in their role as recruiters, have decreased the potential losses associated with alternative choices. According to this concept, inequality generates opportunities and incentives for rebellion. In addition, in countries with significant inequality, the military is more likely to be powerful, and leaders are more willing to use the military to suppress threats from the population (Houle, 2016).

2.3. The Divine Revelation Theory

Political power elites can be categorized into many socio-political and economic ideological frameworks. The rise of African nationalism and the application of Western political paradigms to describe different personality types result in a range of leadership phenomena.

An example of charismatic leadership is demonstrated by the late Kwame Nkrumah, who has a strong personal attraction as the political dictator of his party and nation. Despite any perceived flaws, which critics often highlight, the undeniable influence of charisma, personal magnetism,

demagoguery, or genuine appeal, as exemplified by David Easton, led many Ghanaians to accept these qualities as valid and necessary within the political system (Easton, 1967). Various political leaders, including individuals referred to be agitators and demagogues, negotiators and pacifists, employ a combination of legal-rational arguments that can be categorized as messianic, bogus charismatic, or Fabian democratic. The ideologies of the "new nations" of the Third World can be characterized as variants of charismatic-messianic-mystical personality types. Some notable examples include Mao-Tse-Tung, Sukarno, Jawaharlal Nehru, Gamal Abdel Nasser, Habib Bourguiba, Sekou Toure, Jomo Kenyatta, Julius Nyerere, Nnamdi Azikiwe, Fidel Castro, and Mahatma Gandhi. Their authority duties were either directly inherited or acquired from displaced systems. It is important comment on the Divine Revelation Theory of General Idi Amin of Uganda, within the framework of the transferability of authority positions and the personal legitimacy linked to the leadership of subsequent regimes. Ogueri maintains that Amin's folksy, unorthodox, and personalized approach to Ugandan politics is both messianic, as if he had a mystical guarantee, and a spectacular demonstration of African nationalism (1976).

When nationalism extends beyond mere religious identity to a genuine assertion of divinity, it can be referred to as the Divine Revelation Theory. This theory is one of the various factors that motivate military coups d'état in Africa. General Idi Amin Dada of Uganda is the prime example of this ideology in contemporary African politics. Idi Amin asserts that he is driven by divine revelation in his fresh approach to African politics, as expressed in a newspaper interview: "In early August of this year, I was in Frumoja, a town located in the northern region of Uganda. During the dream, God conveyed to me that in order to have the African population control the economy of my country, I should remove all individuals who are not citizens of our country, as well as those who do not prioritize the interests of Uganda, and send them back to their respective countries. I had that dream at dawn and promptly drove my jeep from Frumoja to Tororo, where I delivered a speech to paratroopers. I informed them that the individuals of Asian descent who were given the opportunity to become citizens of Uganda in 1962 but declined would be required to depart from the nation" (Ogueri, 1976).

2.4. The Failing Democracy Theory

Practically every African nation is confronted with the formidable challenge of implementing or redefining democracy so that it is more effective and responsive. A substantial body of academic literature has examined the shortcomings and stumbling paths of democratic implementation in Africa over time (Awolowo, 1985; Ake, 2003; Hounnikpo, 2006; Collier, 2009; Omotola, 2009; Nwanegbo & Odigbo, 2013; Nwanegbo & Odigbo, 2014; Omotola, 2021). Indeed, Ake (2003) articulated the type of democracy that is most appropriate for the African continent. He believed that this would constitute a democracy distinguished by the subsequent attributes:

- a. A democratic system wherein individuals possess genuine authority in decision-making beyond the mere formality of electoral selection.
- b. A socialist system that prioritizes tangible political, social, and economic entitlements, in contrast to a liberal system that emphasizes intangible political liberties.
- c. A democratic system that prioritizes collective rights to the same extent as individual rights.
- d. Lastly, an incorporation democracy (Ake, 2003:132).

In addition to these presumptions, it is crucial to assert that the fundamental obstacles confronting democracy in Africa originate from the absence of fundamental democratic orientation among the majority of African societies and their leaders, with some having never voluntarily adopted democracy. Certain African nations, particularly those in North Africa such as Libya, were compelled to adopt democratic systems. Others underwent democratization in order to qualify for foreign loans and other forms of development assistance. As a result, their democratic attitudes are influenced. Democratic attitudes comprise the fundamental dispositions of the state and the populace. In addition to determining the efficacy of democratic institutions, it also improves it. Indeed, democratic survival and growth are energized and the potential for a viral democracy is increased when societal values

align with democratic values. When democratic values are harmonized with domestic value systems, conditions are created that enable democratic processes to be retooled and substantially developed from within, thereby providing more opportunities for the people to realize their individual and collective aspirations for a better society. These values, according to Nwanegbo and Odigbo (2012), are inherent in individuals and provide sustenance for the practice. In the majority of contemporary African democracies, institutions would function as distinct entities from the populace in its absence (Nwanegbo & Odigbo, 2012). Consequently, this phenomenon exposes democracy and the state to an ongoing conflict, which, in certain instances, can culminate in the downfall of a democratically elected government.

Therefore, retooling democracy in Africa necessitates complete citizen proprietorship of the institution's processes, resources, and means. In the political sphere, how and what prevails will be determined by the people. Support for and adherence to state policies and programs would be motivated by a sense of "we" at this time. Given the all-encompassing nature of development and the fact that humanity is both the object and subject of it, a sense of communality would motivate the people to work toward a better society as a collective. This deficiency is notably pervasive in numerous African states and has significantly contributed to the widespread disillusionment. For the sake of development, it is critical that African states recognize this, recalibrate, and reintegrate domestic democratic standards into modern governance structures.

The aforementioned elements, namely political instability, neo-patrimonialism, the divine relation, and economic issues, and failing democracy were derived from existing theories on military coups d'état. This is accomplished through a thorough analysis of the concepts in these theories and a comparison with information on actual coups d'état in various nations. This study aims to further the knowledge of the intricate dynamics that contribute to political unrest in the continent and military coups d'état by integrating them into the theoretical framework. This method seeks to address the existing gaps in theoretical explanations and provide a comprehensive view on the complex nature of coups d'état in Africa.

3. COUP IN THE PAST

Patrick J. McGowan (2003) found that between 1956 and 2001, about 188 attempted military coups were witnessed, with a success rate of 43%. During the first thirty years of independent Africa, the continent had an average of almost twenty successful coups every decade as mentioned by Khisa and Day (2020). Additional analyses of the data support this trend, revealing that throughout the initial twenty years of independence, the continent witnessed around forty effective coups (Meredith 2014: 608). Between 1960 and 1990, there were a minimum of twenty-two successful coups per decade, totalling more than seventy from 1956 to 1990. By 2012, over one-third of African states were governed by military regimes, and the continent had witnessed 88 accomplished coups in 33 states (Souaré 2014: 75; Young 2012: 145).

Benin experienced five accomplished coups within the first decade of gaining independence, characterized by a frequent turnover of power among military personnel (Reid 2012: 154). By the 1980s, the majority of African countries had undergone at least one accomplished coup, with certain countries such as Benin, Burkina Faso, and Nigeria having six coups each. After deposing civilian leaders, military personnel began overthrowing each other through countercoups, palace coups, and "coups of descending order" by junior officers. This occurred in Burkina Faso and Ghana, where senior officers who ousted the current rulers were later replaced by dissatisfied junior officers. The cycle continued as these junior officers succumbed to the extravagant abuse of power and were subsequently replaced (Schraeder 2003: 204). Botswana, Cape Verde, Eritrea, Mauritius, Namibia, and South Africa were the only countries that came out of this time without harm. The democratization wave reached the continent in the late 1980s, leading to the military appearing to retreat to their barracks. However, this pattern was also linked to a rise in violent conflicts in Africa, leading to an increase in coups, rebellions, and cross-border proxy conflicts in the 1990s (Tamm 2016; Day 2015).

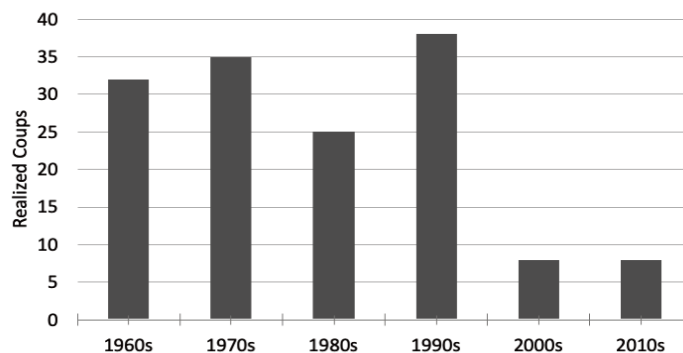
Amidst the political landscape that followed independence, the initial surge of coups occurred during the 1960s and 1970s. During this period, post-independence liberation leaders whose political and ideological positions were in opposition to the interests of key colonial powers were deposed. This was further compounded by the leaders' inability to fulfil the economic and developmental ambitions of the citizens. The actions of senior military officers were influenced by an array of factors, including the advent of one-party states and dictatorships and the intense superpower competition that characterized the Cold War (Schraeder 2003).

In general, these coups were violent, resulting in the assassinations of twelve African leaders, extensive violations of human rights, especially in West Africa, and extrajudicial executions. Certain coups were lauded for putting an end to the statism of one party and lifelong governments. The initial surge ultimately led to the initial reorganization of the political environment in Africa following its independence.

A fresh wave of coups surfaced between 1990 and 2001 in response to the failure of African leaders, predominantly military, in the 1980s to fulfill their pledges, embrace democracy, and address the socioeconomic requirements of their citizens. While motivated similarly to the initial wave, this one was predominantly spearheaded by mid-level military officers who justified their exploits as a response to economic mismanagement. Conversely, this surge in affairs constituted a mere 14% of leader demises and was distinguished by a relatively substantial decline in the extent of human rights violations linked to coups. However, it posed a significant risk to the tenure security of numerous African leaders and jeopardized the progress of democracy across the continent (Khisa and Day, 2020).

As a consequence, by the tail end of the decade, regional and continental standards had become more stringent, leading to the Algiers decision regarding unconstitutional government transitions and the subsequent ratification of the Lomé Declaration in 2000. The former prohibited coup-makers from participating in summits of the Organisation of African Unity, whereas the latter issued a stance condemning unconstitutional changes of government (UCGs) and declared a policy of zero tolerance towards coups. As a result of these responses and the subsequent spread of democracy, the number of coups was drastically reduced, bringing an end to the second phase (Souaré, 2014).

Graph 1

A graph demonstrating the frequency of coups in the continent.

3.1 Why Those Coups

Despite the inherent challenge of overstating the gravity of the coup return in Africa, certain observers have succeeded in doing so. The Wall Street Journal reported, in the wake of the October coup in Sudan, that the frequency of military coups has reached its highest level since the decolonization era (Khisa and Day, 2020). The departure of 2021 from recent history has been sufficiently dramatic, albeit exaggerated, to warrant comparison to the independence era. The Economist stated more precisely that there have been more coups in 2021 than in the preceding five years combined (Barka and Ncube, 2019). A data analysis by Barka and Ncube reveals more than 3 decades after independence a great number of effective coup attempts in Africa was witnessed

especially since 1999, and the greatest number of attempted coups since 1991. Even more significantly, the victims of the coups have not followed any particular pattern. These occurrences have been documented in the context of leadership vacuums, youthful and long-established regimes, nations transitioning to and from democracy, those undergoing ongoing insurgencies, and those experiencing relative peace. The fact that this high number of coups occurred in 2021 within the framework of the AU UCG, which has sought to dissuade coups and other unlawful seizures of power since 1997, is perhaps even more intriguing (Barka and Ncube, 2019)

Engaging in a military takeover is a perilous endeavor. It is filled with significant outcomes. As long as there is a possibility of success, the individuals who start something new will continue to play a crucial role in any revolutionary plan. Empirical evidence demonstrates that, with a few notable exceptions, such as General Joseph Ankrah of Ghana, General Houari Boumediene in Algeria, and Lt-Colonel Sangoule Lamizana in Upper Volta, the individuals who orchestrate coups d'état are typically selected from the younger members and mid-level officers of the military. The term "young" refers to individuals who are young in both age and rank, specifically ranging from Second Lieutenants to Majors, and in some cases, Lieutenant Colonels. Senior military leaders who advanced in rank from the erstwhile West African Frontier Force, the King's Rifles of East Africa, and the renowned French Legionaries, deliberated for an extended period on a few specific aspects of promotion. Consequently, when reaching significant levels like as Colonel, Brigadier, and General, they often became old, traditional, and even reactionary.

The militaristic side of nationalism, which gained strength from the early days of public addresses at "freedom squares," cannot be attributed to a single motivation. Nationalist leaders were often incarcerated for their incendiary rhetoric. The act of imprisoning greatly stirred up their supporters. As a result, the intensity of nationalist agitation escalated, starting from harmless campaigns for village elections and culminating in the disruptive aftermath of coups d'état and civil wars. There must be more psychological factors contributing to such a dramatic purge, beyond just a simple change in What are the motivations behind military rule in Africa? What are the main causes of these perplexing experiences that often leave government officials in a state no better than when they started. The prominent factors encompass. I. Legitimate reasons for a change in government, II. Violation of the constitution by civil political elites, III. Excessive spending IV. Sluggish progress, V. Tribalism and ethnocentrism, VI. Influence of foreign ideologies, 7. Comparison of capitalist and socialist communist economic systems. Chapter VIII: The Spread of Coups IX. Ambition for authority and renown, X. Unfavorable terms of employment, XI. Absence of military alliances, departure of foreign military officers. 12. Traditional African family lifestyle characterized by a broad kinship system.

3.2. Why These Coups

The Sahel region of Africa has faced a multitude of significant economic, political, and social challenges. From 2018 to 2022, the increasing occurrence of military coups has highlighted the possibility of a leadership crisis in addressing economic and social problems, terrorist activities, and extremism of all kinds. This part of the paper provides a detailed analysis of the six military overthrows that occurred over this time period of time. "These coups" there refers to the coups in very recent time.

Under the leadership of Colonel Assimi Goita, the Malian soldiers capitalized on the general population's discontent with the allegedly altered parliamentary elections and the government's failure to maintain order and safeguard the civilian population from frequent assaults by local armed groups and Islamic extremists. President Ibrahim Boubacar Keita highlighted the numerous shortcomings of the government, encompassing issues such as corruption and instability. Consequently, following the military coup, a number of Malians expressed their joy over the August 200 government seizure (Dion and Sany, 2021). In the month of May 2021, the nation of Mali's military detained the interim civilian President Ndaw and the prime minister, both of whom had been appointed under military supervision, nine months after the August 2020 coup. Goita asserted that the cabinet established by the civilian leaders breached the provisions of Mali's transition charter and appointed himself as the president of

Mali. The citizens of Mali perceived the situation as a conflict between those who held positions of authority. A study conducted by Afrobarometer in 2021 revealed that 75% of the population in Mali has a preference for democracy. Although the general public is open to the idea of the military taking control of the government because of their reputation for being free from corruption, there are worries among civil society groups and the international world regarding the military's unclear strategy for transitioning to a democratic system. The military, under the leadership of Goita, initially suggested a February 2022 timeline for the restoration of democracy, but this was later changed to 2026. The junta has been compelled to declare a 24-month period of transition for holding elections because to the pressure exerted by regional organizations and the international community.

In March 2021, a failed insurrection occurred in Niger. The intended military overthrow was motivated by the tensions in the country that arose from a presidential electoral run-off in February 2021. The incumbent president first refused to accept the result but was subsequently convinced to give up power and make history as the first non-military president to peacefully transfer control to another individual (France 24, 2021a). France 24 (2021b) reported that Mohamed Bazoum received 55.75% of the votes, while the current president Mahamane Ousmane received 44.25%. Nevertheless, Ousmane asserted that he had secured victory in the election with a margin of 50.30%. Subsequently, he challenged the electoral result at the constitutional court, but his petition was dismissed. Shortly before the presidential inauguration, there was a coup attempt aimed at undermining the newly elected president. A fight with terrorist militants in western Niger resulted in the death of approximately 137 individuals (The Defence Post, 2021). The African Union (AU), the Economic Community of West African States (ECOWAS), and Algeria denounced the attempted military coup. The Algerian Foreign Affairs Ministry affirms its unwavering backing for the safeguarding of stability and prosperity for the people of Niger, with whom it shares longstanding relations rooted in friendship, cooperation, solidarity, and good neighbourliness (Maurouf-Araibi, 2021). Niger's battle against terrorism and interethnic violence created a significant apprehension of political instability. The occurrence of any kind of unrest in Niger would exacerbate the existing political upheaval and security crises that has afflicted the Sahel area (Akinola & Makombe, 2024).

The Sahel region witnessed its third coup in Chad. In April 2021, President Idriss Deby of Chad, who had held power for more than three decades, was slain in combat. A temporary president, General Mahamat Idriss Deby, was appointed by the military. Chadians initiated protests in response to this action, and various non-governmental organizations, including a diverse group of political leaders, labelled it as a 'military coup d'état' (Debos, 2021). The oppressive response by security forces, resulting in the deaths of nine civilians, heightened the level of anxiety. Chad is a nation with a strong military presence and a political landscape characterized by uprisings and the violation of human rights (Debos, 2021). The insecurity in the country is believed to be caused by the increased military presence in the Sahel region and the involvement of France, its former colonial power. French interventions, despite their military success, were unable to build the required level of state legitimacy needed to secure long-lasting peace and political stability. This was highlighted in an interview with a Professor of African Studies in April 2022 in the United States. France's support for African political leaders diminished their motivation to govern in a way that prioritizes the needs of marginalized populations and promotes the development of the state. Furthermore, it deprives individuals of their suffrage and their ability to run for political office. Foreign powers, especially France, hindered the re-establishment of competent civilian administration in Chad by militarizing the country (Brachet, 2022).

In September 2021, Guinea had the spillover effect of a series of coups, resulting in the removal of President Alpha Condé by the military, led by Special Forces commander Mamady Doumbouya. Paradoxically, Colonel Doumbouya proclaimed the coup as the people's purpose and a righteous intervention (Center for Strategic and International Studies, 2021). The military coup was executed based on the belief that President Condé was engaging in autocratic behavior by attempting to modify the constitution in order to serve a third term, resulting in the erosion of democratic principles.

Furthermore, the economy had been poorly administered, resulting in subpar service delivery, as evidenced by the state of disrepair of roads and hospitals. Based on the Afrobarometer survey, a majority of 63% of Guineans expressed the belief that corruption has escalated from 2019 to 2020 (Keulder, 2021). Guinea has not successfully completed the process of solidifying its democratic transition, as demonstrated by the occurrence of the third military coup d'état since gaining independence in 1958. The 2021 coup d'état in Guinea generated widespread jubilation, as it reinforced the military's stance of being a champion of democracy and a defender of the vulnerable population (Interview, professor, April 2022, Conakry). Despite being condemned by the international world, particularly ECOWAS, which even imposed sanctions on the military officers responsible for the coup d'état (Sakor et al., 2021), this action was carried out without any consideration.

In October 2021, the military, led by General Abdel Fattah Burhan, ousted Sudanese President Omar al-Bashir and removed civilian Prime Minister Abdalla Hamdok. The military justified their actions by citing political infighting and a lack of commitment to democratization. The Sudanese population expressed their disapproval of this action through civil resistance actions shortly after the coup, demanding the restoration of the civilian-led government (Akinfenwa, 2021). Following several weeks following the coup, the military succumbed to both internal and international pressure. Despite the reinstatement of the prime minister, the streets of the city, Khartoum, remained crowded with demonstrators. As depicted previously, African nations have experienced circumstances that foster an environment conducive to the occurrence of military coups. These conditions encompass factors such as poverty and weak economic performance, suppression of individual liberties, violations of democratic principles, and inadequate provision of public services. Frequently, it has been observed that when a country experiences one coup, it is an indication that other coups are likely to follow. Figure 1 provides evidence supporting this idea. Although popular uprisings are considered genuine and driven by the people, their ultimate outcome is typically contingent upon the military's decision-making process (Akinola & Makombe, 2024).

3.3 Neocolonialism

The concept of neocolonialism originated when the initial cohort of political leaders in contemporary African nations, such as Kwame Nkrumah of Ghana and Nnamdi Azikiwe of Nigeria, grappled with the paradoxes that arose after gaining independence. These African leaders came to the realization that they possessed political authority over their states, but lacked economic power, even after gaining independence from the colonizers. Alex Quaison-Sackey, the former Foreign Minister of Ghana, is recognized for popularizing the term 'neocolonialism' during a United Nations General Assembly meeting in 1958. He defines neocolonialism as the act of granting a form of independence to a country, while secretly intending to make it a client-state and exert control over it through means other than politics. In other words, neocolonialism refers to the transfer of political authority from European colonizers to African leaders, as well as the continued foreign control of African economies through other methods. According to Kwame Nkrumah, neocolonialism is characterized by the situation when a supposedly independent state nonetheless remains under the influence and control of a foreign power, despite having the appearance of international sovereignty. The economic structure and political policy of the country are actually influenced by external forces (Nkrumah, 1965).

Neocolonialism is evident in the manner in which former colonizers, like as France and Britain, have subverted Africa's political stability by orchestrating coups. It is widely known that the US Central Intelligence Agency (CIA) received assistance from Britain to provide financial support, plan, and direct the coup of Kwame Nkrumah in 1966. This action was taken because they perceived him as the most significant threat to their interests (Quist Adade, 2016). Moreover, it is claimed that the previous colonizers have connections to numerous political executions in Africa. France has faced allegations of involvement in the assassination of at least 22 African presidents, including Thomas Sankara of Burkina Faso, since 1963 (Chiwanza, 2019).

Although the concept of neocolonialism has been useful in analyzing various political and socioeconomic problems, such as coups in contemporary Africa, there have been numerous efforts to undermine the word since its introduction. In 1964, Alex Douglas-Home, a former British Foreign

Secretary, asserted that the word neocolonialism has no validity in Britain's political lexicon (Uzoigwe, 2019). Neocolonialism is often linked to obsolete and crude versions of Marxism and dependence theory. It is also associated with African leaders like Kwame Nkrumah and Robert Mugabe, who have been criticized as 'tyrants' due to their uncompromising actions (Langan, 2018). Neocolonialism is extensively employed in African, British, and other political discussions due to its relevance in comprehending contemporary Africa and certain other societies (Uzoigwe, 2019).

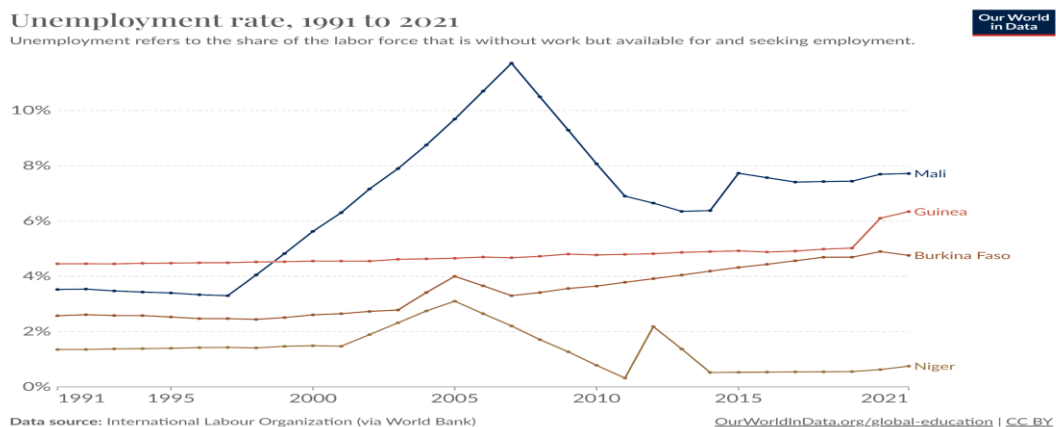
Considering the enduring connection between foreign powers and instabilities in Africa, it is imperative to acknowledge the participation of both domestic and international entities in the present surge of military coups in Africa. In September 2021, reports emerged regarding Mali's present military regime's decision to enlist the services of Russian mercenaries from the Wagner Group. This group has faced allegations of committing severe human rights violations in Africa. The primary inquiry that emerged from this news was if the Russian mercenaries and/or any other foreign factions played a role in the coup that overthrew Mali's President Ibrahim Boubacar Keita in 2020.

The concept of neocolonialism provides valuable insights into the collaboration between foreign and domestic entities in instigating military coups in Africa, among other phenomena. The majority of sub-Saharan African countries can still be categorized as neocolonial as they rely extensively on external assistance, such as military and economic aid, to sustain themselves. In this context, foreign powers can easily exacerbate political and socioeconomic issues, such as orchestrating coups in sub-Saharan Africa, if it serves their own goals.

The below mentioned here a based on the findings and categorisation informed by sources across different papers and research done on the subject matter. These factors are internal impact which are largely economic, political instability, external impacts and climate change.

3.4. Economic Factors

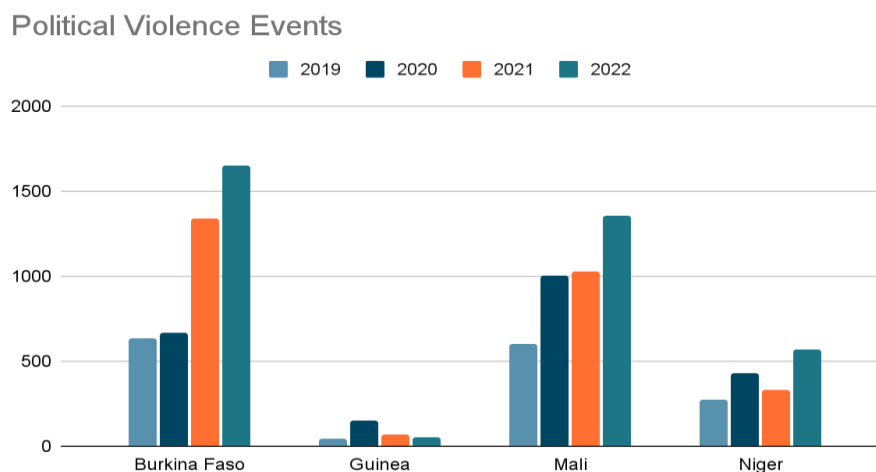
The World Bank, (2016a) estimates that over 40 percent of Burkina Faso's citizenry falls below the poverty threshold, placing the nation at the 184th position out of 191 nations included in the UNDP HDI report. Niger's agricultural sector contributes 40 percent of the country's GDP. It is projected that by 2023, 44.1 percent of the population will be living in extreme poverty. The increase in the number of people living in extreme poverty is a consequence of rising inflation and negative per capita growth (The World Bank, 2017a). The confluence of the pandemic's impact and the security situation in Mali has resulted in an escalation of extreme poverty in 2021. In 2022, there was a significant increase in extreme poverty, with 90 percent of the country's impoverished population concentrated in the rural areas of the south (The World Bank, 2016b). Guinea's budget heavily relies on arable land, energy possibilities, and natural resources. Given that the agriculture business employs the bulk of the workforce and generates income for 57 percent of 29 households in rural areas, it has a substantial impact on poverty reduction (The World Bank, 2017b).

(Source: OurWorldInData, 2023)

Despite experiencing consistent economic development over the past twenty years, several West African countries continue to face significant challenges in reducing unemployment rates. Self-employment is prevalent in Burkina Faso, Guinea, and Niger. The percentage of [insert specific variable] in Burkina Faso is 85%, in Guinea it is 87%, and in Niger it is 90% (Makanga and Msafiri, 2020, 1-6). Based on Afrobarometer surveys done in 2016/2018, 2011/2013, and 2014/2015, it was found that the general public held the belief that the government's management of unemployment was inadequate. This sentiment was particularly strong in Guinea, where 90 percent of respondents expressed dissatisfaction with the government's handling of job insecurity. According to Makanga and Msafiri (2020, 9), unemployment was considered the primary concern that their government needed to tackle. According to the 2016–2018 survey, the unemployment rate in Burkina Faso was 62 percent, while in Niger it was 60 percent, in Mali it was 46 percent, and in Guinea it was 48 percent (Makanga and Msafiri, 2020: 4). Given that a large proportion of people in West African countries work in informal industries and are not counted in official unemployment statistics (AUC/OECD, 2018: 198), it can be challenging to accurately determine the actual trend from data sets such as Figure 6. Unemployment disproportionately affects young individuals, who are more inclined to pursue employment in the informal sector. This is evident in Mali, where 94 percent of the workforce is engaged in informal sector labour. The area experiences a brain drain as young, educated individuals often depart in pursuit of career opportunities (AUC/OECD, 2018).

Graph 2

The Sahel region has experienced prolonged periods of violence. The international world mostly attributes the majority of the violence to Jama'at Nasral-Islam wal Muslimi (JNIM) and the Islamic State in the Greater Sahara (ISGS), while government military and community-based militias also contribute to violent attacks. Burkina Faso has emerged as a new conflict hotspot, surpassing Mali, with a twofold increase in organised political violent incidents in 2021 compared to the previous year. The key catalyst behind the escalating violence is JNIM, which has significantly intensified its operations throughout the nation (ACLED, 2022). The escalation of clashes between government forces and extremist organisations, rebel groups, and local militias is leading to more frequent and brutal incidents. These conflicts largely impact border and rural areas, although there are also instances of cross-border conflicts. Typically, neighbourhood strongmen, religious authorities, and state authorities employ these groups as their own military forces to resolve conflicts related to resource allocation or to strengthen their authority. The conflicts in Burkina Faso, Niger, and Mali are having a particularly significant impact. The Islamist group JNIM is a notable transnational entity that carries out assaults in all three nations. Violent occurrences have occurred both within the cities and in the surrounding areas.

These three countries share a fundamental characteristic: they are all grappling with substantial Islamist insurgencies, resulting in comparable patterns of political violence. In 2012,

militant factions engaged in territorial disputes in Mali, with Al Qaeda in the Islamic Maghreb (AQIM), Ansar Dine, and the MNLA making swift progress. These occurrences cease when restrictions are imposed on areas that challenge the authority of Jihadist organisations. These areas replace true city rule and are used to suppress the civilian population and acquire valuable resources (OECD, 2023:19-21). The incidence of organised violence in Burkina Faso witnessed a significant surge of almost 80 percent, with the number of fatalities rising from around 1500 in 2021 to nearly 2600 in 2022. In Mali, the level of violence has escalated significantly, with the number of deaths rising from approximately 1500 in 2020 to 3600 in 2022. This increase is attributed to various forms of violence, including state-based violence, non-state violence, and one-sided violence (which refers to the use of armed force by the government or formally organised groups against civilians). Regarding violence, Niger maintained a generally stable situation between 2021 and 2022, with a decrease in the occurrence of one-sided violence.

However, there was an increase in state-sponsored violence due to the increased activities of JNIM in territories adjacent to Burkina Faso (UCDP, 2022). Mali achieves a perfect score of four points on the Conflict Severity Index created by ACLED, while Burkina Faso attains a score of three and Niger obtains a score of two. The four metrics used to assess the intensity of conflicts are fatality rate, level of risk, spread, and disintegration (ACLED, 2021). Guinea had a period of political turmoil characterised by contested elections and associated acts of violence. In October 2020, President Alpha Condé sought re-election for a third term, which led to widespread protests. It has been reported that during these rallies, security personnel allegedly caused the deaths of at least 12 individuals. Condé was officially announced as the victor by the electoral commission, however, Cellou Dalein Diallo, the opposing candidate, disputed the outcome, alleging electoral fraud and calling for protests (Roth, 2020).

4. CONCLUSION

To conclude, this research examined the causes of military coups in Africa by comparing historical and contemporary instances of coups across the continent. This paper aimed to broaden the theoretical framework on military coups in the continent by incorporating variables from other works and research. It thoroughly examines all potential causes accountable for the military situation in both the past and present. The text addresses the concept of neocolonialism, which refers to the idea that modern African states have remained economically and militarily weak since gaining independence, making them vulnerable to both domestic and foreign threats. The extensive participation of foreign powers in military coups and political killings in Africa, together with the adoption of neocolonial currencies like the CFA franc by former French colonies in Africa, highlights the enduring presence of neocolonialism. Walter Rodney has contended that the issue of neo-colonialism requires thorough research in order to build a strategy and tactics for African liberation and progress. Further investigation is required to examine the reemergence of military coups in West Africa from the perspective of neocolonialism.

Based on the preceding discussion, it is prudent to conclude that military coups are a continuation of politics through alternative methods. This phenomenon is most noticeable in West Africa, where there is a very high occurrence of military coups in democratic institutions that primarily benefit the political elite. The prevailing comprehension of a political organization in Africa is primarily limited to bureaucratic organizations where political leadership arises through electoral processes. Nevertheless, political leadership can also be attained by military coups. The possession of weapons and authorized use of force by the State enables military personnel to depose and replace Heads of States in power. Coups, therefore, provide a continuation of political strategies through alternative methods, although being typically undesirable in most countries. Governments often facilitate the occurrence of military coups when they disregard established formal institutional structures, such as constitutions and other legal systems that uphold political authority. This phenomenon is primarily observed in West Africa, where dubious political choices, such as extending the duration of presidential mandates and neglecting to ensure sufficient security for the local populace, have contributed to the occurrence of military coups.

The policy conclusion is that governments must faithfully uphold social pacts with citizens, which ought to function as the basis for their standing in Nations. The political elite must be vigilant against reckless behaviors, such as rampant embezzlement of public assets and unconstitutional power grabs, as these foster conditions favorable to military takeovers. West African politicians, specifically, must revise their comprehension of governance and their approach to engaging with the local community in a more pertinent manner in order to mitigate the occurrence of coups in the region.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Mahamane Moutari Aboubacar İSSA ve Ferruh TUZCUOĞLU, çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Mahamane Moutari Aboubacar İSSA and Ferruh TUZCUOĞLU, have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

REFERENCES

- Aclede. (2023). "Number of political violence events by country-year." (ACLED). Available at: www.acledata.com [Accessed 08 March, 2024]
- Ake, C. (2003). Democracy and development in Africa. Ibadan: Spectrum Books Limited.
- Akinfenwa O (2021) Sudan military coup: what happened and why it still matters. Fair Planet, 24 November. Available at: <https://www.fairplanet.org/story/sudan-military-coup-what-happened-and-why-it-still-matters/>
- Akinola, A. O., & Makombe, R. (2024). Rethinking the resurgence of military coups in Africa. Journal of Asian and African Studies. <https://doi.org/10.1177/00219096231224680>
- AUC/OECD (2018), Africa's Development Dynamics 2018: Growth, Jobs and Inequalities, AUC, Addis Ababa/OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/9789264302501-en>
- Barka, H. B. and Neube, M. (2012) 'Political Fragility in Africa: Are Military Coups d'État a Never-Ending Phenomenon?' African Development Bank, Available at: https://www.afdb.org/sites/default/files/documents/publications/economic_brief_-_political_fragility_in_africa_are_military_coups_detat_a_never_ending_phenomenon.pdf [Accessed January 2022].
- Brachet J (2022) France's wars in Chad: military intervention and decolonization in Africa by Nathaniel K. Powell. African Studies Review 65(1): E36–E38.
- Center for Strategic and International Studies (CSIS) (2021) Guinea: the causes and consequences of West Africa's latest coup. 8 September. Available at: <https://www.csis.org/analysis/guinea-causes-and-consequences-west-africas-latest-coup>
- Chiwanza, T. (2019) 'France has Assassinated 22 African Presidents Since 1963', The African Exponent, 29 June 2019, Available at: <https://www.africanexponent.com/post/10487-france-has-always-carried-evil-imperialism-with-it>
- Cooper, M. N. (1982) "The Demilitarization of the Egyptian Cabinet," International Journal of Middle East Studies 14 : 203-225
- De Bruin, E. (2018) "Preventing Coups d'État: How Counterbalancing Works." Journal of Conflict Resolution 62, no. 7- 1433–1458.

- Debos M (2021) Chad's president lived and died by the gun. Will the country shift away from militarized rule? The Washington Post, 7 May. Available at: <https://www.washingtonpost.com/politics/2021/05/07/chads-president-lived-died-by-gun-will-country-shift-away-militarized-rule/>
- Dion E and Sany J (2021) After two coups, Mali needs regional support to bolster democracy. United States Institute of Peace, 9 December. Available at: <https://www.usip.org/publications/2021/12/after-twocoups-mali-needs-regional-support-bolster-democracy>
- Easton, D.: (1967) *A Systems Analysis of Political Life*. New York, pp. 302- 307.
- Feaver, P. D. (1999). 'Civil-Military Relations', *Annual Review of Political Science*, 2, 211–241.
- Finer, S. E. (1962). *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*. Westport, CT: Praeger, 1962.
- France 24 (2021a) Niger inaugurates new president in its first democratic transfer of power. 2 April. Available at: <https://www.france24.com/en/africa/20210402-niger-inaugurates-new-president-in-its-first-democratic-transfer-of-power>.
- France 24 (2021b) Ruling party candidate declared winner of Niger's historic presidential runoff. 23 February. Available at: <https://www.france24.com/en/africa/20210223-ruling-party-candidate-declared-winnerof-niger-s-historic-presidential-runoff>.
- Houle, C. (2016). Why class inequality breeds coups but not civil wars. *Journal of Peace Research*, 53(5), 680-695. <https://doi.org/10.1177/0022343316652187>
- Ihonvber, J. O. (1996). 'Are things falling apart? the military and the crisis of democratisation in Nigeria', *Journal of Modern African Studies* 34, 2: 193-225.
- Johnson, T. H., R. O. Slater, and P. McGowan. (1984). "Explaining African Military Coups d'état." *American Political Science Review* 78(3): 622–40.
- Kebschull, H. G. (1994). 'Operation "just missed": lessons from failed coup attempts', *Armed Forces & Society* 20, 4: 565-79.
- Keulder C (2021) Africans aren't satisfied with government efforts to fight corruption. Afrobarometer, 30 January. Available at: <https://www.afrobarometer.org/articles/africans-arent-satisfied-governmentefforts-fight-corruption/>
- Khisa, M, and Day, C. (2020) "Reconceptualising Civil-Military Relations in Africa." *Civil Wars* 22, nos. 2–3.
- Langan, M (2018) *Neo-colonialism and the Poverty of 'Development' in Africa*, London: Palgrave MacMillan.
- Londregan, J.B. and Poole, K.T. (1990). Poverty, The Coup Trap, and the Seizure of Executive Power. *World Politics*, [online] 42(2), pp.151–183. doi:<https://doi.org/10.2307/2010462>.
- Makanga, R. and Msafiri, D. (2020). Africans Increasingly Dissatisfied with Government Efforts on Their Top priority: Jobs. [online] Available at: https://www.afrobarometer.org/wp-content/uploads/2022/02/ad_402africans_dissatisfied_with_govt_performance_on_unemployment-afrobarometer_dispatch-4nov20.pdf
- Maurouf-Araibi Y (2021) Algeria condemns coup attempt in Niger. *Interlignes*, 1 April. Available at: <https://www.inter-lignes.com/lalgerie-condamne-la-tentative-de-coup-detat-au-niger/>
- McGowan, P. J. (2003) "African Military Coups d'État, 1956–2001: Frequency, Trends and Distribution." *Journal of Modern African Studies* 41, no. 3.
- Meredith, Martin (2014). *The Fortunes of Africa: A 5000-Year History of Wealth, Greed, and Endeavour*. New York: Public Affairs.
- Nkrumah, Kwame (1965) *Neo-colonialism: The Last Stage of Imperialism*, London: PANAF, p. ix.
- North, Douglass. C.; Wallis, John. J.; and Weingast, Barry. R. (2009) *Violence and Social Orders*, New York: Cambridge University Press, p. 153.
- Nwanegbo J. & Odigbo, J. (2012). Appraisal of the Arab spring and democratization project in the North Africa. *ANSU Journal of Peace and Development Studies*, 1 (1), 130-141.
- Ogueri, E. (1976). African nationalism and military ascendancy. *Conch Magazine*.

- Quist-Adade, C. (2016) 'The Coup that Set Ghana and Africa 50 Years Back', Pambazuka News, 2 March, Available at: <https://www.pambazuka.org/governance/coup-set-ghana-and-africa-50-years-back>
- Reid, R. J. (2012) *Warfare in African History*. New York: Cambridge University Press.
- Roth, K. (2020). *World Report 2021: Rights Trends in Guinea*. [online] Human Rights Watch. Available at: <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/guinea>.
- Saaka, Y. (1994). "Recurrent Themes in Ghanaian Politics: Kwame Nkrumah's Legacy." *Journal of Black Studies* 24(3): 263–80.
- Sabri, A. (2013). Hours before the expiration of the 48 hours: Sisi "General Iron" in the confrontation with the 80-year-old brothers. *El-Balad*, 3 July 2013. Retrieved from <http://www.elbalad.com/544567#.UfWFS01thAo.27/1/2015>
- Sakor BZ, Sacko M and Soko V (2021) Military coups d'État and Guinea's rocky road to political stability. *PRIO Blogs*, 7 October. Available at: <https://blogs.prio.org/2021/10/military-coups-detat-and-guineasrocky-road-to-political-stability/>
- Sampford, C. (1991) 'Coups d'État and Law', in de Attwooll, Elspeth (ed.), *Shaping Revolution*, Aberdeen: Aberdeen University Press, p. 164.
- Schraeder, P (2003) *African Politics and Society: A Mosaic in Transformation*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Souaré, I. K. (2014) "The African Union as a Norm Entrepreneur on Military Coups d'État in Africa (1952–2012): An Empirical Assessment. *Journal of Modern African Studies* 52, no. 1: 69–94.
- Tamm, H. (2016) "The Origins of Transnational Alliances: Rulers, Rebels, and Political Survival in the Congo Wars." *International Security* 41, no. 1.
- The Defence Post (2021) 137 killed in Niger's deadliest suspected jihadist massacre. 23 March. Available at: <https://www.thedefensepost.com/2021/03/23/137-dead-niger-deadliest-jihadist-massacre/>
- Thompson, W. R. (1975). "Regime Vulnerability and the Military Coup." *Comparative Politics* 7(4):459–87.
- Uzoigwe, G. N. (2019) 'Neocolonialism is Dead: Long Live Neocolonialism', *Journal of Global South Studies*, 36(1), 59–87.
- Young, C. (2012) *The Postcolonial State in Africa: Fifty Years of Independence, 1960–2010*. Madison: University of Wisconsin Press.

Niyazi Berkes'in Türkiye'de Çağdaşlaşma Eseri Işığında Osmanlı Modernleşme Sürecinin Ordu Temelinde Analizi

An Analysis of the Ottoman Modernization Process on the Basis of the Army in the Light of Niyazi Berkes' Modernization in Turkey

Birkan KOÇ¹

¹Doktora Öğrencisi, Uludağ
Üniversitesi, Türkiye.

Mail: birkankocxt@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-1652-0958>

<https://doi.org/10.58724/assam.1483419>

Özet

Avrupa'da, Aydınlanma düşüncesi, Fransız Devrimi ve sanayileşme gibi birbirine bağlı tarihsel olaylar silsilesinin sonucu olarak ortaya çıkan modernleşme, Osmanlı'da dış faktörlerin etkileşimiyle ve kendi iç dinamiklerinin yarattığı meseleler çerçevesinde, kendine özgü süreç olarak gelişmiştir. Toplumsal taleplerin yarattığı bir ilerlemenin tarihsel ürünü olmaktan ziyade pragmatist çizgide yol almış olan Osmanlı modernleşme sürecini başlatan şey modernleşme sürecinin etki alanındaki devletlerin güç kazanan orduları karşısında alınmaya başlanan askeri yenilgiler olmuştur. Modernleşmenin eyleme dönüştürülmesi sürecinin başlangıcında yer alan bu durum, orduyu sadece süreci başlatması açısından değil, aynı zamanda siyasi iktidarın karşısındaki en büyük örgütlü güç olması ve bunu çekinmeden kullanması nedeniyle modernleşme meselelerinin önde gelen aktörlerinden biri yapmıştır. Bu çalışmanın amacı; söz konusu sürece etkisi ve sürecin eylemlerinin yarattığı sonuçlar açısından ordu temelinde bir analizini yapmaktır. Çalışma; Niyazi Berkes'in "Türkiye'de Çağdaşlaşma" adlı eserinde yer alan ayrıntılar temelinde, tarihsel sürecine uygun olarak ve kara ordusu ile donanmanın etkileri ayrı ayrı ele alınarak şekillendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Modernleşme, Osmanlı'da Modernleşme, Ordu ve Modernleşme.*

Abstract

Modernization, which emerged as a result of a series of interconnected historical events such as the Enlightenment thought, the French Revolution and industrialization in Europe, developed as a unique process in the Ottoman Empire with the interaction of external factors and within the framework of the issues created by its own internal dynamics. What started the Ottoman modernization process, which proceeded in a pragmatist line rather than being the historical product of a progress created by social demands, was the military defeats in the face of the strengthening armies of the states under the influence of the modernization process. This situation, which is at the beginning of the process of transforming modernization into action, has made the army one of the leading actors in modernization issues not only in terms of initiating the process, but also because it is the largest organized force against the political power and uses it without hesitation. The aim of this study; is to make an analysis on the basis of the army in terms of its effect on the process in question and the consequences of the actions of the process. Study; It has been shaped on the basis of the details in Niyazi Berkes' work "Modernization in Turkey", in accordance with its historical process and by considering the effects of the land army and the navy separately.

Keywords: *Modernization, Modernization in the Ottoman Empire, Army and Modernization.*

Makale Türü

Article Type

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Application Date

14/05/2024

Kabul Tarihi

Admission Date

01/07/2024

1. GİRİŞ

Batı Avrupa'da 17'nci yüzyılın son çeyreği ile 18'inci yüzyılın sonu arasındaki dönemde yaşanan sosyoekonomik ve siyasal süreçlerle birlikte anılan ve söz konusu süreçlerde yaşanan radikal değişimlerin kaynağına konulan Aydınlanma, Cevizci'nin ifadesiyle "kamusal alanın akıl tarafından yönetilmesi ve yönlendirilme arzusunun, aklın toplumu değiştirme ve bireyi gelenek ve keyfi otoritenin baskı ve tehditlerinden kurtarma gücüyle beslenen inancı, din ya da gelenek yerine bilim eliyle geçerli kılınan ya da meşrulaştırılan bir dünya görüşü"dür (Cevizci, 2020: 16). Modernleşmenin, aydınlanma düşüncesi, Fransız Devrimi ve sanayileşme gibi tarihsel olayların etkileşiminin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Dönemin köklü değişim ve dönüşümleri kapsamında ifadesini bulan modernleşme, özellikle toplumsal alandaki yenilikleri temel alır. Bu da toplum tarafından belki de yüzyıllarca sürmüş bir sürecin sonunda oluşmuş geleneksel olanın değiştirilmesi ve/veya terk edilmesi, yerine "yeni" olanın konulması durumunu ortaya çıkarır. İşte bu noktada, modernleşme aynı zamanda bir "mesele" olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim bu meseleyi Berkes, kutsallık atfedilen alanda meydana gelen siyasetten ekonomiye, teknolojiden eğitime kadar yaşama dair ne varsa etkinliğini yitirmesi sorunu olarak ele alır. Bu sorun artık ilerleme ile mevcudu muhafaza etme gibi iki amacı gerçekleştirme çabası içinde ileri-geri, halk-devlet, aydın-yobaz çekişmesi biçiminde zuhur bulur (Berkes, 2022: 23).

Osmanlı'da modernleşme, dış faktörlerin etkileşimiyle ve kendi iç dinamiklerinin yarattığı meseleler çerçevesinde kendine özgü bir süreç olarak, tepeden gelme talepler doğrultusunda gelişmiştir. Bunun nedenini Kılıçbay, Osmanlı'da halkın siyasetin aktörü olmaması ve felsefesizlik (Batı Avrupa'da yaşanan türden bir felsefi yoğunmanın izine rastlanmaması) olarak yorumlar (Kılıçbay, 2000: 159).

Osmanlı modernleşme sürecinin etki, eylem ve sonuçları açısından ordu temelinde analizini esas alan bu çalışmada, sürece etki eden olaylarda geniş bir sahada referans kaynak olma özelliği taşıyan ve ele alınan konuların genelde birincil/orijinal kaynak ve belgelerden hareketle incelendiği (Yıldız, 2012: 2) Niyazi Berkes'in Türkiye'de Çağdaşlaşma adlı çalışması temel kaynak olarak alınacaktır.

Osmanlı Devleti; Berkes tarafından feodal veya teokratik olmayan, siyasal açıdan doğu despotizmi, dinsel açıdan sünni halifeliği şeklinde tanımlanır (Berkes, 2022: 27) ve en önemli yanı olarak gelenekselliği ön plana çıkarılır (Berkes, 1984: 89). İncancık ise Osmanlı'yı bünyesinde bulundurduğu hususi şartlar gereği şeriatı aşan bir hukuk nizami içinde yönetilen İslam devleti olarak tasvir eder (İncancık, 1996: 217). Aslında her ne şekilde tanımlarsa tanımlansın üç kıtaya yayılmış geniş hakimiyet alanı göz önünde bulundurulduğunda, bir açıdan bunun sağlayıcısı ve koruyucusu niteliğinde hem caydırıcı olarak hem de muharebe gücü açısından güçlü bir orduya sahip olmak zorundaydı. Osmanlı'nın en parlak olarak değerlendirilebilecek dönemi, modernleşme olarak adlandırılan sürecin henüz başlamadığı döneme tekabül eder. Bu dönemde mücadeleye girilen devletler karşısında kazanılan askerî zaferler, icraatın problemsiz olarak devam ettiğinin bir göstergesi olarak kabul edildi. Ancak, modernleşmenin etkisiyle Avrupa'daki gelişmeler karşısında her ne kadar haberdar olunsa da eyleme geçmeyen umursamaz tutumunu değiştiren şey de bu devletler karşısında alınmaya başlanan askerî yenilgiler ve bunların karşılığında toprak kayıpları olmuştur. Bu durum Mardin tarafından batıcılığın ilk evresi olarak şu şekilde tasvir edilir: "Osmanlı İmparatorluğu, Batı uygarlığı adını verebileceğimiz kültür bütünüyle hiçbir zaman ilişkisini kesmemiştir. Ne var ki, İmparatorluğun yükselme devrinde, Osmanlılar, kendi uygarlıklarını Batı'ninkinden üstün saymışlar, Batının model olarak izlenmesi bir sorun teşkil etmemiştir. İmparatorluğun gerilemeye başlamasıyla, niçin gerilediği sorusu, önce devlet yönetiminin bozulduğu ileri sürülerek, daha sonra belki de yüzeye çıkan bir tutumla Batı'nın askerî üstünlüğü gösterilerek cevaplandırılmıştır... Böylece, daha XVIII. yüzyıl başlarında, Batı'nın askerî kuramlarının ve silah gücünün İmparatorluğa nasıl getirilebileceği önemli bir devlet sorunu olmuştur... Batıcılığın bu ilk devresinde Batı'nın askerî teknolojisinin savaşta rolü ve savaşın sonucunu kısmen Tanrı'ya bırakma şeklindeki köklü inanç tartışılmıştır." (Mardin, 1991: 11)

İşte modernleşmenin eyleme dönüştürülmesi sürecinin başlangıcında yer alan bu durum, orduyu sadece süreci başlatması açısından değil aynı zamanda siyasal iktidarın karşısındaki en büyük

örgütlü güç olması ve bunu çekinmeden kullanması nedeniyle meselelerinin önde gelen aktörlerinden biri de yapmıştır. Diğer bir deyişle, modernleşmenin gerekliliğini ortaya çıkaran da devlet tarafından bu yönde yapılan icraatlara -özellikle ilk dönemlerde- karşı gelen tarafın da ordu olduğunu söylemek yanlış olmaz.

2. MODERNLEŞME SÜRECİNİN ARİFESİNDE ORDUNUN DURUMU

Osmanlı İmparatorluğu'nun temel kurumları arasında ön sıralarda yer almış olan ordusunun, hükümler oldukları dönemde kazandıkları zaferler göz önünde bulundurulduğunda, zamanın koşullarının gerektirdiği büyüklükte, disiplinli, eğitilmiş ve uygun teçhizat ile donatılmış olarak etkisi altındaki coğrafyada döneminin en güçlü ordularından biri olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

İmparatorluk ordusunun en geliştirilmiş dönemini kapsayan durumunu resmeden teşkilat yapısına bakıldığında; düzenli ordular, düzensiz ordular ve yardımcı kuvvetlerden oluşan üçlü bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Konumuz kapsamında ele alacağımız düzenli ordular, merkez ordusu (Kapıkulu) ve eyalet ordusu olarak iki temel üzerinde teşkilatlandırılmıştır. Merkez ordusu; Yeniçeri Ocağı, Sipahi Ocağı ve Topçu Ocağından, eyalet ordusu ise tımarlı sipahi, şehir ve kale garnizonları, kapudanlıklar ve diğer birlikleri kapsayan ana unsurlardan meydana gelmektedir (Üçel-Aybet, 2018: 559). Dönemine göre oldukça kapsamlı teşkilatlandırılmış olan Osmanlı ordusunun ana unsurunu merkez ordusu bünyesindeki Yeniçeri (yaya gücü) ve Sipahi Ocağı (süvari gücü) oluşturmaktaydı.

Osmanlı ordusunun asli unsuru olan Yeniçeri Ocağı, uzun müddet padişahların hem kendi gücünü koruması hem de kazanılan zaferlerdeki rolü nedeniyle başat konumda olmuştur. Buna rağmen gösterdiği değişimle modernizasyon sürecinin meselesi haline gelmesi dikkate alındığında, Yeniçeri Ocağının tarihsel bir perspektifle kısa bir analizini yapmak yerinde olacaktır.

Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna dair ilk atılımlar Orhan Bey zamanında başlatılmıştır. Yeniçerilerin maaşlı ve düzenli ordu halini alması ise I. Murat'ın Edirne'yi fethinden sonra gerçekleşmiştir. Bahse konu fetihden sonra savaşta alınan esirlerin beşte biri devlet hizmetinde asker olarak görevlendirilmek üzere orduya dâhil edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 150-155). Uygulamaya göre, öncelikle Türk ve İslam adetleri üzerine eğitim görmeleri maksadıyla Anadolu'daki Türk çiftçilerine verilen (Avcıoğlu, 2013: 76) müteakiben acemi oğlan olarak Acemi Ocağı'na alınan çok sadık ve disiplinli birer asker olarak yetiştirilen bu devşirme gençler, girilen savaşlarda, Devlete büyük zaferler kazandırmışlardır. Kanunî Sultan Süleyman ve ondan önceki padişahların yönetmedeki ustalıkları yanında savaş esnasında orduya bizzat emir komuta etmeleri, yeniçeri ocağının intizamının muhafaza edilmesine büyük etkisi olmuştur (Akdağ, 1947: 291). Ayrıca, kendi kökenleri ile ilişkileri kalmadığından çıkarları ile devletin çıkarlarını özdeşleştirebilmişlerdir (Özbilgen, 2016: 450). Osmanlı'nın Devlet ve askerî teşkilatı için ortaya koyduğu ve uyguladığı devşirme sistemi, 17'nci yüzyılın sonuna kadar etkinliğini korumuştur.

Yeniçerilerin yetkileri, ordu teşkilatı içindeki yerleri yukarıda açıklanan diğer askerî birliklerle kıyaslanamaz derecede geniştir. Devletin iç ve dış politikasını etkileyecek kadar güçlüydüler. Ordunun en seçkin ve üstün sınıfını oluşturan yeniçerilerin desteği ve seçimi, padişahların tahta çıkması veya tahtan indirilmesinde etkili oluyordu. İşte bu güç, Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasının en önemli faktörü olarak görülür. Çünkü bu güç tarafından talep edilen Yeniçeri Ocağı hazinesinin artırılması, iltizamla görevlendirilenlerin sefere gitmekten muaf tutulmaları, evlenmelerine izin verilmesi, başka mesleklerle uğraşabilme gibi birçok imtiyaz verilmiştir. Devşirme sisteminin ortadan kalkması da eklenince bozulma süreci kaçınılmaz olarak başlamıştır. 17'nci yüzyılda Ocağa dışarıdan yazılanlar, asker sayısının artmasına, Ocağın disiplinin bozulmasına ve daha sonra tehditkâr ve tehlikeli bir hâle dönüşmesine neden olmuştur (Üçel-Aybet, 2018: 21-172).

3. OSMANLI MODERNLEŞME SÜRECİ

3.1. Modernleşme Sürecini Geciktiren Hususlar

Osmanlılar; Moğol, Selçuklu ve yakın ilişki içinde olduğu İslam, İran ve Bizans geleneklerinden etkileşimle oluşan "alemin hükümlerini" olma duygusuyla ve bu duygu içindeki tüm unsurlar tarafından desteklenerek, yalnız Türklerin değil başka halklardan devşirilmiş kişilerin de

devleti durumuna gelmiştir (Berkes, 2022: 37). Örneğin geçmiş dönemin kudretinin uzağında olunan zamana denk gelen Rus baskılarına karşı tepkiler sadece Müslüman halktan gelmemiş, Ermeni ve Yahudi milletleri de bu direnişin içinde yer almışlardır (Timur, 2012:44).

14'üncü ve 17'nci yüzyılları kapsayan zaman diliminde, yeni Batı'da Osmanlı'nın hükümlerlik duygusunu kırabilecek dinsel, siyasal hatta ekonomik bir gücün yokluğu, İmparatorluğun en parlak dönemi olarak nitelendirilebileceğimiz durumun yaşanmasını kolaylaştırmıştır. Bu dönemde örgütsel yapı, eğitim, disiplin açısından çağdaş düzeyin üstünde denilebilecek bir siyasal ve askerî güç yaratılmıştı. Hatta bu yapıyla bazı ülke siyasal ve askerî örgütlenmelerine ve yöntemlerine model bile olmuştu. Örneğin, Rusya'nın Pometse ve Streltsy örgütleri, Osmanlı ordu teşkilatı (tımara ve Yeniçeri örgütleri) model alınarak geliştirilmişti (Berkes, 2022: 74).

Her ne kadar öncü, güçlü ve diğer ülkeler tarafından model alınacak bir durumda olursa da ilerleme için ihtiyaç duyulan her türlü yenilik de tereddütsüz olarak alınıyordu. Daha İstanbul'u fethetmeden önce barut, muhasara topu, havan, humbara, arkebüz, lâğım (mayın) gibi zamanın silahlarının alınması, bazı savaş alet ve mühimmatında kullanılan hammaddelerin Avrupa'dan tedarik edilerek işlenmesi, Osmanlı topraklarının İtalyan Pietro Sandi'nin dizaynına göre dökülmesi (Berkes, 2022: 75) bunlara örnek teşkil edecek faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeniliklerin alınmasını yavaşlatan hususun, kazanılan askerî zaferlerin doğal sonucu olarak "yoksun" batı güçleri ile yapılan kıyasta, eksikliklerin tam manasıyla analiz edilememesi ve potansiyel zafiyetlerin öngörülebilmesi olduğu açıktır. Diğer bir deyişle, girilen savaşlar kazanılıyorken, hükümlerlik sürülen alandaki hâkimiyet devam ediyorken, devlete karşı içeriden herhangi bir başkaldırı yok iken, yani Tanrı'nın vekili Padişahın nizam-ı alemi hilafsız sağlanıyorken ders alınacak bir durum da yoktu, örnek alınacak medeniyet de!

3.2. Modernleşme İhtiyacının Ortaya Çıkışı

Osmanlı düşünürleri, Avrupa'yı ilk olarak askerî alanlarda değerlendirmeye başlamışlardır. Daha 1596 yılında yazılan Usûlü'l-hikemî'nizâmî'l-âlem adlı eserde, Eğri seferine yönelik tespit ve değerlendirmeler ele alınmıştır (Karagöz, 1995: 176). Bosna'da kadılık eden Akhisarlı Hasan el-Kâfi tarafından kaleme alınan söz konusu eserde üzerine değinilen konuları, Berkes şu şekilde özetliyor (Berkes, 2022: 76): "Şimdiki zamanda silahlar ihmal edildi. Bu yüzden savaştan çok kaçan oluyor. 1596'da Eğri seferinde bu görüldü. Özellikle Rumeli ve Bosna'da düşman ile cenk eylemeye dayanamayıp firar edenler oldu. Şimdi düşmanda yeni çıkmış silahlar kullanılmakta. Asker bu yüzden kaçıyor. Bizim de bu silahları edinmemiz gerekir. Yasaklardan sakınma, disiplin kalmadı."

Yüzyıllardır hasımları karşısında en güçlüsü olan Osmanlı ordusunun bu denli disiplinsiz ve dağınık hale gelmesinde devlet yönetimin dış dünyaya bakış açısı ve değerlendirmelerindeki değişimlerin büyük etkisi olmuştur. Bütün stratejisini Osmanlı ve İslam karşıtlarına karşı Haçlı Seferi "kafa"sına göre oluşturan Osmanlı Devleti, Batı'nın kafasındaki bu düşüncenin geçmişe karışmasıyla, Batı için bir alternatif ve tehdit olmaktan çıkmaya başlamıştı. Birbirine komşu olan iki geleneğin karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak Osmanlı'da da Avrupa'ya karşı bir ciddiyetsizlik tavrı başlamıştı. Bu tavır içinde ticaretle uğraşan yabancılara daha hoşgörülü davranılmıştır. Yalnız Devlet değil halk arasında da benzer değişimler olmuştu. 17'nci yüzyılda Avrupa ticaretinin getirdiği ve bugün bize önemsiz gözükken maddelerin yayılışı, ancak dikkatle bakıldığı zaman fark edilebilecek etkiler yaratmıştı. Bir yüzyıl önce caiz olmadığı gerekçesiyle yasaklanan kahve, tütün, alkollü içkiler ve keyif verici maddelerin kullanılması serbest bırakılmıştı. Kahvenin serbest bırakılmasıyla birçok kahvehane açılmıştı. O dönemin kahvehaneleri, cami ve mescidin yerini alan siyasal alanlar olarak yeniçerilerin ayaklanma planlarının tohumlarının atıldığı karargâhlar haline gelmişlerdi (Berkes, 2022: 43-44). İşte ordunun bel kemiği konumundaki Yeniçerilerin itaatlerindeki bozulmanın ilk emareleri buralarda filizlenmeye başlamıştır. Burada üzerinde durulacak nokta: Yeniçerilerin, Devlet nezdinde başlayan ve halka yayılan yeni hava karşısında eski düzenin koruyucuları olarak konum edinmiş olmalarıdır.

1596 yılındaki Eğri Seferi ile kendisini göstermeye başlayan olumsuz havanın etkileri, 17'nci yüzyılın başından itibaren gerilemenin muhasebesinin yapılmasına ve modernleşme ihtiyacının ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Hükmedilmesi gereken tebaa aynıdır, ancak artık karşısında kendi

kullandığından (namludan doldurulan arkebuzlar) daha hafif, ateşlemesi kolay çakmaklı tüfekler, tüfeğe takılabilen süngüler ve bunlara bağlı geliştirilen ateş gücüne dayalı taktik tertiplenmeler vardır.

Modernleşme, Batı'ya ait maddi olanın alınmasından öte zihinlerde başlaması gereken bir değişim sürecini ihtiva eder (Kurttaş, 2019: 402). Dolayısıyla bütün bu gelişmeler yaşanırken, Osmanlı aydınlarının bunun farkında olmadıklarını düşünmek hatadır. Bilakis süreci başlatanın aydınlar olduğunu söylemek yerinde olur. Yaptıkları analizlerde tüm geleneksel organların yetkinliğini yitirdiğine vurgu yapan bu aydınlar, ne gariptir ki yaşanan bunalıma son vermenin tek çaresini eskiye/geleneksel olana dönmek olarak göstermişlerdir. Çünkü gelenekçi bir düşünde yenileşme, çağdaşlaşma kavramları olamazdı. Ne var ki bu görüşlerin etkiyle başlatılan girişimlerin çoğu geleneksel düzenden daha da uzaklaşan biçimlere doğru yönelmiştir. Tutum değişikliği yapma gerekliliğinin farkına varıldığı gelişme ise Avusturya ve Rusya ile yapılan savaşlardaki kayıplar olmuştur. Bu savaşlar sonunda 1699 yılında yapılan Karlofça ve 1718 yılında yapılan Pasarofça Antlaşmaları, modernleşme tarihi hikayesinin başlangıç noktası olarak kabul edilir (Berkes, 2022: 39).

3.3. Osmanlı Ordusunda Modernleşme Meseleleri

Modernleşme hikayesinin başlangıcında iki reform belgesi ön plana çıkar. Bunlardan birincisi, Pasarofça Antlaşmasının sonrasında kaleme alınan "Takrir"dir. Kimlikleri belirtilmeyen Müslüman bir devlet adamı (Osmanlı rejiminin ve İslam şeriatının üstünlüğü inancını temsil eder.) ile Hıristiyan bir subay (Avrupa dünyasında gelişen yeniliklerin alınması gerekliliği üzerinde durur.) arasında geçtiği varsayılan bir tartışmanın tutanağı şeklinde kaleme alınmış ve Padişah III. Ahmet'e sunulan bu metinde, Avrupa dünyasında gelişen askerî yeniliklerin alınması gerekliliği üzerinde durulur. Diğer belge ise yine Takrir'e yakın bir zamanda, 1717 yılında İstanbul'a gelmiş, zamanının meşhur Fransız subayı olan Rochefort'un, Sadrazam İbrahim Paşa'ya sunduğu rapor ve bunun sonucunda hazırlanmış olduğu projedir. Söz konusu projede Rocheford, ilk kez Avrupa yöntemleri esas alan bir askerî örgüt (fen subaylığı) kurulmasını ve daha da önemlisi kabul edildiği takdirde "Cedit Nizam" alayları kurmayı ve bu alaylarda görev alacak subayların yetiştirmesini üstlenmeyi teklif etmiştir. Bu, Nizam-ı Cedit'in kavramsal da olsa önünü açan ilk girişimdir. Bu iki reform belgesinin bize gösterdiği şudur: İlk çağdaşlaşma düşüncesi dışarıdan hiçbir etki olmaksızın, zamanın düşünen kişilerinin kendi kafalarından çıkmış değildir. Onlara, "Hıristiyan" olarak simgelenen bir fikir verenler çevresi vardır (Berkes, 2022: 45-48). Bu projenin hayata geçirilememesinin iki önemli nedeni vardır: İlki yeni bir ordu için mutlaka Avrupa'dan muallim ve mühendis getirilmesine bağlı olduğunun kavranamaması, diğeri ise reformların güçlendireceği Osmanlı ordusunun Fransa ticaret çıkarlarını zedeleyeceği gerekçesiyle o zamanki Fransız elçisinin çabalarıdır.

Rocheford Projesi yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı yerine getirilememiş olsa da askerî alandaki yeniliklere fikir öncülüğü etmiştir. Nitekim, 1730 yılından hemen önce Yeniçeri Ocağı'nın dışında padişaha en yakın ocak olan Bostancı Ocağı'ndan seçilen 300 askerlerden oluşan bir birlik kurularak talimlere başlanmıştır (Berkes, 2022: 63). Kuruluş ve eğitim açısından yeni bir düzeni içeren bu olayın, 1730 yeniçeri ayaklanmasında rolü bulunduğu tahmin edilmektedir. Çünkü talimlere, bu ayaklanma üzerine son verilmiştir. Böylece, modernleşme kapsamında ordu adına yapılan ilk teşebbüse ilk tepki de yine ordudan geliyordu.

Bu ilk deneme askerî yenileşme fikrini öldürmemiş, aksine idamesinde daha da belirleyici rol oynamıştır. Bu aşamadan sonra İbrahim Müteferrika, Takrir'deki konuyu genişleten ve ilk kez Nizam-ı Cedit terimi ve ideolojisini işlediği eseri Usûlü'l-hikemfi nizâmi'l-ümem'i, 1731 yılında I. Mahmut'a sunmuştur. Eserinde İbrahim, Avrupa'da uygulanan askerî taktiklerden, birlik teşkilatlarından ve bu birliklerin kullandığı silah ve teçhizattan bahsetmiştir. Osmanlı ordu sistemini Avrupa'yla kıyaslamalı olarak analiz ettiği eserinde, problemin özünün tüm bu yeniliklere ayak uyduramamak olduğunu belirtir. Osmanlı ordusu ne kadar gösterişli ve korkutucu olsa da hareketli ordular karşısında işe yaramaz, hantal ve ağırdır. Böyle bir ordunun yüksek ateş gücü ve hareket kabiliyetine sahip bir ordu karşısında başarılı olması neredeyse imkânsızdır (Berkes, 2022: 53). Müteferrika ve Akhisarlı Hasan el-Kâfi'nin yorumlarının, Takrir ve Rocheford Projesinin içeriklerinin aynı teşhis etrafında toplandığı görülmektedir. O halde konulan teşhisin tedavisine başlamanın zamanı gelmiştir.

1730 ayaklanması sonrasındaki süreçte ilk iş olarak bomba ve top yapımındaki ilerlemelerin izlenmeyişi ve gerekli hammaddelerin Avrupa'dan alınamayışı yüzünden önemini kaybederek atıl hale gelmiş olan Humbaracı Ocağı'nın modernizasyonu ele alınmıştır. Sadrazam Topal Osman Paşa, daha sonra Osmanlı tarihinde Humbaracı Ahmet Paşa adıyla tanınacak olan bir Fransız generalini bu maksatla İstanbul'a getirmiştir. Onun fikir öncülüğünde 1733 yılında, maaşlı bir humbaracı kıtası kurulmuş ve Üsküdar'da "Hendesehâne" adıyla ilk askerî okul açılmıştır. Bu girişimin de ömrü, Hendesehâne'nin bağlı olduğu ulûfeli humbaracıların yeni talimlerden hoşlanmadıkları gerekçesiyle isyan edecekleri korkusu altında pek uzun sürmemiştir (Berkes, 2022: 64).

Reform girişimlerinin karşısına çıkarılan engellerin temelinde her ne kadar silahlı güçler yer alsa da kurulu düzende çıkarı olan ve bu yolla zenginleşen siyasal ve bürokratik üst tabakanın da azımsanmayacak etkisi olmuştur. Özellikle Lale Devrinde (1718-1730) güçlerini Devletin ekonomik kalkınmaları yerine israf ve sefahatte harcamış olan bu tabaka için değişim, düzenlerinin bozulması anlamında tabii ki işlerine gelecek bir durum değildi. Bunların başında yeni yeni gelişmeye başlayan derebeyler gelmektedir (Berkes, 2022: 78). Derebeyler de Yeniçeriler ve bürokratik üst tabaka gibi modernleşmeyi istemeyen taraf olarak devletin karşısında olmuşlardır. Modernleşme karşısında ihtilal yapan aktörleri Alkan; muhalif devlet adamları, askerler ve ulema olarak üç temel zümreye ayırır. Bu üçlüden ihtilali pratiğe aktarma işlevini Yeniçeriler yerine getiriyorlardı. İhtilaller çoğunlukla siyasi, iktisadi ve sosyal şartların oluştuğuna inanan muhalif kesimlerin, güvendikleri Yeniçerileri devreye sokmasıyla gerçekleştirilmekteydi (Alkan, 2010: 56).

Humbara Ocağı ve Hendesehâne girişimlerinden sonra değişim karşıtı ve güçlü grupların da etkisiyle büyük çaplı ve esaslı modernizasyona girişilememiştir. Daha doğrusu iktidar tarafından bu yönde güçlü bir irade sergilenememiştir.

Modernizasyon sürecinin dönüm noktalarından biri de 1768-1774 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde yaşanan gelişmeler ve savaştan çıkarılan dersler olmuştur. Aslında Padişah III. Mustafa'nın etrafını saran cihat anlayışına sahip kişilerin etkisi altında başlatılan bu savaş, aynı zamanda reform aleyhtarı olan bu kişilerin amaçladıklarının tam tersi şekilde sonuçlandı. Savaş neticesinde imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı'ya pahalıya mâl oldu. Bu savaşın, diğer savaşlara oranla, kayıpların da etkisiyle hem Osmanlı hem de dışarıdan daha etkin bir şekilde analiz edildiği ve üzerinde sert yorumlar yapıldığı görülmektedir. Bunlardan birkaç tanesi, Berkes tarafından şu şekilde ifade edilir (Berkes, 2022: 84-85): Dış kaynaklı yapılanlarından bir tanesinde; "Rus seferine büyük bir fanatizm içinde katıldıklarını, yenilmelerinin nedenlerini anlayamadıklarını, yenilgi karşısında kaderciliğe sığındıklarını, en büyük düşmanlarının kendileri olduğunu, modern bilim ve tekniklerin değişmesine karşı şimdiye kadar ilgisiz kaldıklarını, yenilince şaşırıp kaldıklarını ve onları sadece düşmanlarının ihmalinin kurtardığını..." bir diğerinde ise "Son savaşın sonuçları kendilerini şaşırtmıştır, fakat ne bunun nedenlerini anlayabilecek, ne de çarelerini uygulayabilecek kabiliyetleri vardır... Zayıf taraflarını göremeyecek kadar mağrur, bilginin üstünlüğünü anlayamayacak kadar cahildirler. Osmanlı devlet adamları arasında da benzer sonuca varanlar olmuştu. Artık din, şeriat ölçüleriyle savaş olamazdı. İlerlemeler kaydetmiş bir devletle bu ölçülerle boy ölçüşülemezdi. Asıl önemli olan, çağdaş Avrupa devletleriyle barış ilişkileri kurulması idi. Yalnız eski savaş geleneğinin değil, eski devlet düzeni geleneğinin de değişmesi gerekirdi." Bu değerlendirme ve yorumlardan anlaşılacağı gibi artık gerçekler gün gibi ortadadır ve yenileşmeme bir beka sorunudur.

Bu gerçekliğin yarattığı gereklilik üzerine modernleşmeye yönelik etkili adımlar yani asıl Nizam-ı Cedit (Yenileşme) dönemi, 1789 yılında tahta geçen III. Selim zamanında başlatılmıştır. Selim tahta geçtikten çok kısa bir süre sonra devlet büyüklerinden, ordu bürokrasisinin ileri gelenlerinden ve ulemâdan kurulu bir Meşveret Meclisi toplamıştır. Bu Meclis'te; "Nizam-ı Cedit ordusu kurulması, kapıkulu ve tımarlı ordu örgütünün ıslahı, yeni ordu için gerekli kaynakların sağlanması, askerî sanayi ve eğitim ile askerlik fenni üzerine yazılmış kitaplar hazırlanması ya da yabancı dillerden çevrilmesi gibi tamamı askerlik alanında yapılması gerekli bulunan reformlar üzerinde durulmuştur. Yapılan tartışmaların odağında, ordunun eski ordudan ayrı bir örgüt olması vardı. Projelerde Osmanlı askerlik sisteminin iki zayıf yönü üzerinde özellikle duruluyordu. Geleneksel olarak Osmanlı ordusu ilkbahar ve yaz seferlerine göre yetiştirilirdi. Şimdi ise bu artık

mümkün değildi. Onun için eski tımarlı ordusu yerine kış ordusu kurulmalı, yeni ordu da yaz ordusu olarak yetiştirilmeliydi." (Berkes, 2022: 92-93)

III. Selim zamanında temel olarak askerî konuları kapsayacak reformlar gerçekleştirilmiştir. Nizam-ı Cedit olarak adlandırılan reformların mahiyetinde; yeni askerlik yöntemlerine göre yetiştirilecek orduya dışarıdan gerekli eğitim, silah ve mühimmatın sağlanması/tedarik edilmesi, kendi imkânlarıyla yapılabilecek malzemeler (teçhizat, mühimmat vs.) için fabrikalar açmak, bu fabrikalarda işlenecek hammaddeleri sağlamak, yeni kışlalar inşa etmek, eğitimler için gerekli kitapların orijinal metinlerinden çevirilerini yaptırmak gibi faaliyetler yer almıştır. 1769 yılında ıslah edilmiş olan eski Mühendishâne, 1792 yılında daha da genişletildi. Bu dönemde Arapçanın yanında yabancı dil öğretimine ilk kez Fransızca da konuldu. Harp Okulunun temeli niteliğinde olan Mühendishâne'de eğitim dört yıl sürüyor, üçüncü ve dördüncü yıllarda matematik ve temel askerlik dersleri (askeri tarih, topografya, trigonometri, balistik, istihkâm, astronomi vb.) okutuluyordu (Berkes, 2022: 96).

Nizam-ı Cedit ordusu 1794 yılında kuruldu. İlk olarak 20 subay ve 468 er ile kurulan kıtanın mevcudu Anadolu ayanının gönderdiği erlerle bütünlendi. Altı ay içinde kışlaların yapılması tamamlanarak, Veli Ağa ile Fransız subaylarının nezareti altında eğitimlere başlatıldı. Levent Alayı olarak adlandırılan bu birliğin askerlerine, Fransız ordusunda kullanılan üniformalardan (kırmızı ceket, mavi bere) giydirildi. 1799 yılında aynı özellikte bir alay daha kuruldu. 1800 yılında ise Üsküdar'da merkezî bir alay kurulması için çalışmalara başlandı. Söz konusu çalışmalar kapsamında; bir kışla (Selimiye Kışlası), bir eğitim alanı, bir hastane, bir kütüphane ve bir basımevi inşa edildi. Burada dikkat çekecek husus, bu alayların erlerinin çoğunun Anadolu'dan devşirilmiş Türk ve köylü erler olmasıydı. Kurulması tamamlanan bu iki alay ile daha sonraki dönemde Anadolu'da kurulması öngörülen alayların yönetimi için "Ocak Kethüdalığı" adı altında yeni bir daire kuruldu. III. Selim'in İstanbul dışında Rumeli'de de Nizam-ı Cedit kurulmasına karar vermiş olması Rumeli ayanının direnişine sebep olmuştu. Böyle bir direnişle karşılaşan Osmanlı, o güne kadar Rumeli'de olan askerî gücünün temelini Anadolu'ya kaydırmış oluyordu (Berkes, 2022: 98). Bu reformlar döneminde direniş olarak bu sefer de elinde askerî güç olan ayanlar karşımıza çıkmıştır ve alınan kararlarda etkili oldukları meydandadır.

Ordusunu yenileştirme kararını almış fakat ekonomik bunalımda olan Osmanlı'da hayli külfetli bu faaliyet için mali kaynak bulmak öncelikli işlerden biriydi. Gerekli olan kaynağı sağlamak amacıyla; müsadere, iç borçlanma, iane (yardım toplama), yabancı tüccarlardan borçlanma, tağşiş (sikke ayarının bozulması), vergilerin artırılması gibi birçoğu eyleme dönüşmeyen tartışma ve girişim sergilenmiştir. En nihayetinde 1793 yılında "İrad-ı Cedit Hazinesi" adı altında ayrı bir hazine kurulmasına karar verilmiştir. Fakat uygulamaya geçildiğinde, planlananın aksine birçok şeyin değiştiği de fark edildi. 17'nci yüzyılın ortalarından itibaren Devlet gücünün zayıflaması sonucu, savaşlarda gerekli olan asker ihtiyacını karşılayan ayan ve derebeyleri, tımar-zeamet sistemindeki açıklıkları kendi lehlerine uygun bir hale getirerek oldukça güçlenmiş bir konum edinmişlerdi. 10 yıllık deneme ve çabaların ardından her şey başladığı noktaya geri döndü (Berkes, 2022: 103-104). Başlangıç aşamalarına kıyasla oldukça güçlü bir iradeyle başlayan ve daha uzun soluklu bir süreç olarak yaşanan III. Selim zamanındaki modernleşmenin önemi, sorunları çözmek için aşamalar kaydedildikçe ele alınan her şeyin ne kadar çürümüş olduğunu da ortaya çıkarmasıdır. Bu dönemde planlanan ordu kurulabilmiş ancak bu sefer de gerekli mali kaynağın sağlanmasına yönelik girişimler sonuçsuz kalmıştır. Yeni ordunun başlangıçta planlandığı gibi kurulması süreci tamamlanamayınca, bu girişimin sonunu da 1807 yılındaki Yeniçeri ayaklanması getirmiştir.

Bu noktada Yeniçerilerin tarihsel durumunu ortaya koyduğumuzda, kuruluşlarının üzerinden 13 yıl geçmesine rağmen Nizam-ı Cedit alaylarının, eski durumlarının çok uzağında olan bir birliğe bile karşı koyamayacak seviyede olması, modernleşme yolunda daha kat edilmesi gereken çok uzun bir yol olduğunu da gösterir niteliktedir.

III. Selim sonrası çok kısa bir süre tahtta kalan IV. Mustafa zamanında sadrazam Alemdar Mustafa Paşa, yenilik yanlısı olarak Nizam-ı Cedit ordusunu, Sekban-ı Cedit adı altında diriltmiştir. Sekban-ı Cedit sonrası, Alemdar Mustafa Paşa'nın sonunu da yine Yeniçeriler getirmiştir. Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümünü müteakip Sekban-ı Cedit, çiçeği burnunda padişah II. Mahmut tarafından kapatılmıştır.

II. Mahmut'un modernleşme sürecinin devam ettirilmesine yönelik önemli adımları olmuştur. O, kendinden önceki denemelerden ders alarak öncelikle teşebbüs edilen askerî yeniliklere karşı direnç gösteren Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmış, müteakiben III. Selim zamanında temelleri atılan modern askerî kurum ve birlikleri ordunun esas birimleri haline getirmeyi başarmıştır (Mardin, 1991: 13). Bu dönemde yapılanlara bakıldığında, bazı meselelerin kökten çözüldüğü ve ilerlemenin bundan sonra daha hızlı şekilde gerçekleştiği görülmektedir.

II. Mahmut'un başa gelir gelmez ilk yaptığı icraatlardan biri siyasal alanda etkin olan hanedanlar (ayan, ağa ve kendine buyrukluğ güden derebeyler) ile devlet erkânı, ulema ve ocak ağalarını uzlaştırmak olmuştur. Bir senetle (Sened-i İttifak) imza altına alınan bu uzlaşma, padişahlık makamının hâlâ kul ordusu saydığı Yeniçeri Ocağı'nın padişahın isteği ya da izni olmadan hanedanlar tarafından kaldırılması yetkisini tanımıştır (Berkes, 2022: 142). Bu belgenin tarihi önemi, Yeniçerilerin kaldırılmasının yolunu açarken bunu yapacak gücün padişah dışındaki güçler (ayan ve derebeyler) vasıtasıyla yapılabilecek olmasındadır. Bir açıdan hem hanedanların gücünün hem de padişahın gücünün ne aşamaya geldiğinin bir itirafı mahiyetinde olduğunu da söylemek mümkündür.

Vaka-i Hayriye adıyla tarihte yerini bulacak olay, 18 yıllık olarak bir planlama ve kararlılığın sonucu olarak 16 Haziran 1826 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Fiteli ateşleyen ise yine yeni bir ocağın (Eşkinci Ocağı) kurulması olmuştur. Yeni ocağa karşı Yeniçeriler, kazanlarını Etmeydanı'na çıkararak gösterilere başlamışlardır. Ulemayı yanına alan II. Mahmut, Sancak-ı Şerifi çıkararak halkı yeniçerilere karşı savaşmaya çağırdı. Yeniçeri Ocağı dışındaki tüm ocaklar, Padişaha sadakatlerini bildirdiler. Aksaray'daki Etmeydanı'nda bulunan yeniçeri kışlaları top ateşine tutuldu. 7.000'den fazla Yeniçeri idam edildi. Tarihe karışan Yeniçeri Ocağı yerine "Muhammed'in zafer kazanmış orduları" anlamına gelen 12.000 kişilik Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı yeni bir ocak kuruldu (Tiftikçi, 2006: 19-20).

Bu rejimde, III. Selim zamanına kadar uygulanan Meşveret Meclisi'nden farklı nitelikte üç meclis kurulmuştur. Sözü ettiğimiz üç meclis "Hükümet Şûrası (Dâ-ı Şûra-yı Bâb-ı Mî), Adliye İşleri Yüksek Kurulu (Medis-i Ahkâm-ı Adliye) ve Askeri Şûra Dairesi (Dâr-ı Şûra-yı Askerî)'dir. Bunların birincisi merkezî hükümet organı ile, ikincisi adalet organları ile, üçüncüsü ise ordu ile ilgili yeni kurallar koyacak meclisler olarak kurulmuştur." (Berkes, 2022: 173) Askeri Şûra Dairesinin çalışmaları neticesinde; yeni bir ordu için üç okulun (Mühendishâne, Tıbbiye ve Harbiye) geliştirilmesi/yeniden kurulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. İlk iş olarak en eski fen okulu olan Mühendishâne genişletildi ve 1827 yılında Bahriye Mühendishânesi buradan ayrıldı. Aynı yıl ilk tıp okulu, ordunun sağlık ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla "Tıphâne-i Âmire" adıyla açıldı. Bunun hemen arkasından "Cerrahhane" adı altında bir okul daha açıldı ve 1831 yılında bunların ikisi de Avrupa'dan getirilen hekimlerin rehberliğinde yeniden düzenlendi. Fakat asıl Tıbbiye, 1838 yılında bu iki okulun birleştirilmesiyle kuruldu. Bu okulun açılışında II. Mahmut'un yaptığı konuşma, modernleşme sürecinde geline aşamayı göstermesi açısından oldukça önemlidir. Mahmut'un söylevinde dikkat çeken hususlar şunlardır (Berkes, 2022: 173): "Bu okula, insan sağlığının korunması gibi kutsal bir ödeve kendini verecek bir okul olacağı için öncelik verdim... Tıp öğretimi Fransızca olarak yapılacaktır... Geçmişte bizde de tıp bilimleri üzerine birçok kitap yazılmıştır... Fakat bu kitaplar Arapça yazılmıştır. Birçok yıldan beri İslâm okullarında bu kitaplar ilgi konusu olmaktan çıktıkları, bunları bilenlerin sayısı azaldığı için artık kullanılmaz olmuşlardır... Tıp üzerine yazılmış Avrupa eserlerine kıyasla bu Arapça eserler artık yetersizdir... Çünkü tıp öğrenimi için gerekli olan beş altı yıldan başka Arapça'yı iyice öğrenmek en aşağı on yıl ister. Halbuki, bir yandan ordumuz ve halkımız için iyi yetişmiş doktorlara, öte yandan tıp bilimlerinin kendi dilimize kazandırılmasına acele ihtiyacımız vardır. Bu yüzden Fransızca öğrenmenizi istemekten maksadım, onu sırf bu dilin hatırı için öğrenmeniz değil, tıbbî öğrenmeniz ve bu bilimi adım adım kendi dilimize kazandırmaktır..."

Harp Okulunun kuruluşuna ayrı bir yer açmak lazım. Çünkü bu okul, modern usullerle yetiştirilecek olan subayların kaynağı olacaktır. Berkes'in bu konudaki yorumu şu şekildedir (Berkes, 2022: 194): "Harbiye'nin kuruluşu çağdaşlaşma tarihinin belki en önemli olayı oldu diyebiliriz. Bundan sonraki dönemin belli başlı olayları, bu kurumun eğitiminin sağladığı askerî ve düşünsel etkiler, bu kurumun siyasal gücü elinde tutanlara karşı tutumu, mezunlarının askerî, siyasal ve kültürel hayatta aldıkları yerler göz önünde tutulmadan anlaşılmaz... Harbiye ve ordu, siyasal olayların inip

çıkmaları içinde aldığı rollerle geçen aşamalardan sonra, Türk ulusal birliği ve bağımsızlığı lehine bu bağı ilk koparan kuruluş olmuştur. Harbiye'nin gerçek anlamıyla modern bir askerî eğitim kurumu durumuna gelmesi için tabii daha birçok yıl geçmesi gerekirdi. İlk zamanlarda en çok piyade talimleri, istihkâm dersleri ve uygulamaları yapıldı. Askerî disipline önem verilir, okulun camiinde beş vakit namaz kılınırdı. Din dersleri ve Arapça da okutulurdu. Ancak 1846'dan sonra hendese, cebir, tamamı ve tafazulî hesap, mahrutiyat, fizik, mihanik, kimya, köprücülük, balistik ve Fransızca okutulmasına başlanmıştır. Harbiye'nin ilk öğretmenlerinin çoğu Mühendishâne mezunları ile okul bölüklerinden yetişen subaylardı. 1835'te bunlardan seçilen beş genç İngiltere'de Woolwich, Porstmouth ve Sandhurst okullarına gönderildi. Öteki küçük bir grup Viyana'ya, bir kişi de Fransa'ya gönderildi. Yukarıda saydığımız koşullar, Harbiye'nin ancak Tanzimat döneminde yerleşik bir kurum haline gelmesinin nedenleridir. Harp Okulu'nun bu biçimde meydana gelişi, modern ordu geleneğine özgü bazı niteliklere yol açmıştır. Bunların başında ordunun er kademesinin, kendi isteği ile askere yazılan profesyonel bir kadro değil genel bir hizmet olarak halk tabakalarından alınıp eğitilen ulusal bir kadro oluşu, subayların ayan ya da zenginler sınıfından meydana gelmiş bir kast olmayışı gelir. Bundan ötürü ordu, daha sonraki aşamalarda bazen kurulu düzenin, bazen de reformculuğun, hatta devrimciliğin dayanağı olmuştur. Bu da devleti yönetenlerin, onları düzene sadık hale getirebilme derecesine bağlı olmuştur." (Berkes, 2022: 194)

II. Mahmut'un ölümünden sonra başa geçen Abdülmecit tarafından 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile Tanzimat Dönemi olarak adlandırabileceğimiz yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönemde, eskiden devralınan Mühendishane, Harbiye ve Tıbbiye gibi yüksekokulların gelişmesi devam ettirildi. Mühendishanenin birçok mezunu Fransa'ya, İngiltere'ye, Avusturya'ya, Almanya'ya gönderildi. Tıbbiye ilk mezunlarını 1843 yılında verdi. Eğitim süresi dokuz yıla çıkarıldı. Hazırlık eğitimi olarak verilen ilk dört yıl içinde matematik ve fen dersleri, çoğu Avrupalı olan öğretmenler tarafından Fransızca olarak okutuluyordu. Avrupa'ya tıp mezunlarının gönderilmesi de bu dönemde başlamıştır (Berkes, 2022: 231).

Tanzimat Fermanından 17 yıl sonra yayımlanan ve özellikle gayrimüslimlere yeni haklar tanıyan 1856 Islahat Fermanı ile Hristiyan halka askerlik hizmeti yapma ya da bunun yerine bedel ödetme hükmü getirilmiştir. Hem bu hükmün rahatsızlığı hem de reformların Müslüman halka yarar sağlamamasının yarattığı tepkiler nedeniyle, 1859 yılında, isyana karışanlar Kuleli'de yargılandığı için bu adla anılan Kuleli Olayı gerçekleşmiştir. Olaya karışanlar içinde sadece subaylar değil asker olmayan kesimlerden de kişiler (aydınlar, medrese öğrencileri, din görevlileri) bulunmaktaydı. Eğer amaç hasıl olsa idi olay esnasında uyuyan durumda bulunan birçok kimsenin daha katılma olasılığı bulunduğu tahmin edilmektedir (Berkes, 2022: 272). Burada dikkat çekici noktalar, uzun süre reformlara tepki verilmedikten sonra ilk tepki hareketi olması ve olaya ocak/birlik düzeyinde değil de subay ve komuta kademesi düzeyinde katılım sağlanmış olmasıdır.

1871 yılı Tanzimatın sonunu getiren yıl olmuştur. 1871-1876 yılları, modernleşme sorunu karşısında "İslamcılık" hareketinin ön plana çıktığı bir dönemi kapsar. Bu dönemde, modernleşme adına yarım yüzyıla yakın bir zamandan beri sürdürülen ve din-devlet ayırımı da kapsayan anlayış yerini bu ayırımın yeniden birleştirilmesi çabalarına bırakmıştır. 1876 yılında, başta olan Abdülaziz'e karşı bir devrim gerçekleştirilmiştir. Şeyhülislamın da destek olduğu Süleyman Paşa komutasındaki Harbiye öğrencileri tarafından gerçekleştirilen bu devrimin konumuz açısından öne çıkan özelliği, ordunun oynadığı öncü roldür. Devrimin neticesinde Abdülaziz, Kanun-ı Esâsî için tahttan indirilmiştir (Berkes, 2022: 326).

Temel bir kanuna (Osmanlı devleti temeli ve kurallarını şeriat alan bir İslâm devletiydi. Ancak, şeriat kurallarının uygulanmaması yüzünden bir mutlakiyetçilik yönetimine dönmüştür.) göre hükümetin yönetilmesi anlamına gelen Kanun-ı Esâsî Rejiminden, ordu-şeyhülislam beraberliği tarafından talep edilen şey mutlak monarşinin terk edilerek meşrutî monarşiye geçilmesi idi. Bu hükümetin ümmet tarafından denetlenir duruma getirilmesini, yani halkı temsil eden meclis kurulmasını gerektiren bir durumdu. Yapılan hararetli tartışmalar, taslak üzerindeki değişiklikler ve düzenlemeler sonunda, ordunun tehdidinin gölgesinde ve etkili yönlendirmeleriyle, 23 Aralık 1876 tarihinde, II. Abdülhamit tarafından imzalandı. Gerçekte, hükümdarı hemen hemen hiçbir şartla bağlamayan, aksine kendini hükümdarın iradesine birçok şartla bağlayan bu Kanun, asıl yasa sayılan

şeriatın sadece bir parçası olup hemen hemen bütün kurallarında son sözün despot hükümdarda olduğu bir kanundu (Berkes, 2022: 335). Yaklaşık iki yıllık sürenin ardından Abdülhamit, 13 Şubat 1878 tarihinde, daha sonra sadrazam yaptığı ünlü bir paşa olan Vefik Paşa'nın yardımıyla Meclis'i dağıttı. Anayasa'daki deyimine göre "erteledi". Hükümet, dini kurul ve kurumlar ile planladığı icraatlar için en büyük tehdit olarak gördüğü orduyu saraya bağladı. 1876 Devriminde, Harp Okulu öğrencileri ve komutanları nezdinde ordunun, iktidar üzerindeki etkisine şahit olmuş biri olarak bu kararında çok da haksız sayılmazdı.

Bütün stratejisini ulema-bürokrat-asker güçlerinin birleşmesini önlemek ve onları kendine sadık bir çember yapmak üzerine kuran Abdülhamit, icraatlarına ordu ile sağlam bağlar kurarak başladı. İktidarının ilk günlerinde orduda görev alan subaylarla akşam yemekleri yedi. Tersane'yi ziyaret etti. Rusya savaşı dolayısıyla, Haydarpaşa Hastanesini ziyaret ederek cepheden gelen yaralılara atiyeler dağıttı (Berkes, 2022: 344). Bu faaliyetleri, daha sonraki icraatları neticesinde daha kolay analiz edilecek yönetim tarzını anlamamız açısından önemlidir. Güvenmediğini ya çok yakınında ya da çok uzağında tutmak!

Orduyu siyasetten uzak tutmak için öncelikle etrafını rütbe ve yüksek maaşlarla tatmin ettiği güvенеbileceği komutanlar ile çevreleyen Abdülhamit, ordunun modernleşme sürecindeki etkisi ve ordunun yenileştirilmesi gerektiğini anlamış olacak ki Hüseyin Avni Paşa'nın 1876'da başlattığı askerî ıslahatlara devam etti. Onun yaptığı en önemli ıslahat, kurmay subaylığını başlatmak olmuştur. Kurmay subayların yetiştirilmesi maksadıyla, Almanya'dan uzman subaylar getirtmiştir. Ancak, gürültülü bir mahiyeti olan uygulamalı askerî eğitimler, kendisi tarafından çoğu zaman endişe ile karşılanmıştır. Söz konusu eğitimlerin yarattığı etki hakkında, getirtilen Alman heyetinin başındaki General, dostlarından birine yazdığı bir mektupta şöyle der (Berkes, 2022: 346): "Padişahın evhamı yüzünden burada, gerçekte iyi bir ordu kurulamaz... Atış eğitimleri zamanında o kadar sinirleniyor ki, bazen istifamı verip onu kendi amacına kendi başına ulaşmasını sağlamaya bırakmayı düşünüyorum... Askerî birliklerin yığınak yapması gerektiğinde bunun arkasında bir darbe komplosu olabileceğinden korkuyor. Belki de orduyu kuvvetlendirmekten ziyade onu savaşa yaramaz bir güç halinde tutmak istiyor... Kendi ordusunu, Rusların, Bulgarların, İngilizlerin bir aradaki ordularından daha tehlikeli bir düşman gibi görüyor."

Mardin tarafından, Batı fikirlerinin iyice anlaşılmaya başlandığı bir devre olarak ele alınan II. Abdülhamit devrinde, yeni kurulan okullarda okuyanların ve yabancı dil bilenlerin sayısı artmış, padişahın kendisi Batı'yı model olarak almıştır. "II. Abdülhamit, Batıcılığı Batı'nın tekniğini, idari sistemini ve bilhassa askerî teşkilatını ve eğitimini alma şeklinde anlıyor; bunun yanında tebaası arasında Müslümanlığı güçlendirmeye çalışıyordu. Bu amaçla Harbiye, Mülkiye ve Askerî Tıbbiye'nin programları geliştirilmiş, okullarda bilgili bir kuşak yetişmiştir." (Mardin, 1991: 17-18) Aynı dönemde görülüyor ki modernleşmenin yolunun Osmanlı'nın sisteminde ve İslamîlikte bulunduğu dair görüşler, II. Abdülhamit tarafından oldukça dikkate alınmıştır. Nitekim, Tunus Beyi Hayrettin Paşa, yazdığı kitabında bahse konu görüşlere yer vermesi nedeniyle Sadrazam yapılmıştır (Berkes, 1969: 144).

Abdülhamit döneminin aydınlarının çoğu çevrelerinden soğumuş, karanlıklar ve umutsuzluklar içindeydi. Tanrı'dan başka dayanak göremiyorlardı. Bunlara istisna teşkil eden yeni okumuş tipler, yakın zaman öncesinde eğitim sistemi içine dâhil edilen öğretmenler, subaylar ve doktorlar olmuştur. Bu gruplardan teşkil kuşak Batı'yı güçlü olmanın tek yolu olarak görmeye başlamıştır. Kuşağın asıl devrimci tipleri, Abdülhamit'in bütün vehimlerine, denetlemelerine karşılık, Harp Okulunda yetişen subaylar içinden çıkmıştır. Onlar sadece modern askerî eğitim almamış aynı zamanda ülkenin ve dünyanın durumunu tahlil edecek imkânı da yakalamışlardır. Zaten mevcut rejime karşı ilk tepkiler Harbiye ve Tıbbiye'den gelmiştir. İlk devrimci kümeleşmeler, hatta ilk gizli devrimci parti bu iki çevrede kurulmuştur. Bunun başlıca nedeni bu okullarda okutulan Fransızca, matematik, fizik, biyoloji, iktisat, tarih gibi derslerin ufuk açıcı özelliği idi. Abdülhamit'in ideolojisinin temellerini sarsan ve imparatorluğun yıkılışını hızlandıran da bu yeni açılmış ufuklar olmuştur (Berkes, 2022: 368). Nitekim, bu okulların o dönemde başlayan etkisi erken Cumhuriyet Dönemini de kapsayacak şekilde sürmüştür. Kazancıgil, söz konusu dönemde Harbiye mezunu Osmanlı subaylarının %93'ünün, Mülkiye mezunu memurların ise %85'inin görev aldıklarını ifade eder (Kazancıgil, 2000:147).

Bu durumun yarattığı tehlike sezilmiş ancak bulunan çare, başka bir tehlikenin öncüsü olmuştur. Yeni yetişen genç kurmay subaylar, II. Abdülhamit'in yukarıda değinilen yönetim tarzının bir sonucu olarak Edirne ve Selanik'te konuşlu bulunan orduların kadrolarına atanmıştır. Makedonya'da türeyen çetecilerle mücadele etmek için gönderilen kurmay subaylar, bu mücadele içinde yavaş yavaş hepsinin Hristiyan, Bulgar, Rum ya da Sırp ulusçusu olmadığını, diğer bir tabirle eşkiya olmadıklarını, savaş yöntemlerinin de kendilerinin kurmaylık eğitiminde öğrenmedikleri gerilla savaşçılığı olduğunu sezmeye başladılar (Berkes, 2022: 368). Söz konusu gelişmelerin hem fikir vermesi hem de usul göstermesi yoluyla II Meşrutiyet'in ilanı ve ardından kendini tahtan indirecek gelişmeler açısından da bir kapı açtığı açıktır.

Bu aşamada, modernleşme çabalarının özellikle eğitim alanında getirdiği yeniliklerin etkisi altında kurulan, Abdülhamit rejiminin sonunu getiren ve Cumhuriyete giden yolda önemli bir rolü olan İttihat ve Terakki Cemiyetine bir parantez açmak yerinde olacaktır. Cemiyetin işleyen süreci; kuruluş, amaç, eylem ve sonuçları açısından Mardin tarafından özetle şu şekilde ifade edilir (Mardin, 1991: 100): "Adını 1894 yılında alan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Mayıs 1889 ayında Askerî Tıbbiye'de İttihad-ı Osmanî adıyla kurulmuştur. Cemiyet, 1908 devriminden bir süre sonra siyasî parti olarak hayatını sürdürmüştür. Cemiyetin fikri köklerinde Tıbbiye'de okutulan biyolojik materyalizminin (hayatın, Allah'ın iradesinin bir ürünü olmaktan çok biyolojik ve fizyolojik süreçlerin bir sonucu olarak görülmesi) etkisi görülür. Cemiyetin güçlenerek gelişmesinde, Avrupa'da düşünce akımlarının şekillendirdiği bir lider konumunda olan asker kökenli Ali Rıza Bey'in büyük bir önemi vardır. Zamanla Cemiyet içinde etkin bir konum edinecek olan Şakir-Nazım Grubunun düşüncelerinin temelini ise Batılıların başarılarının sebebinin organizasyon, disiplin ve kimliklerini belirtecek bir ideolojik odak noktasının varlığı olduğu oluşturmuştur. Bundan dolayıdır ki, 1906'dan sonra Cemiyet içinde şekillenen Şakir-Nâzım grubu Türkçülüğe, parti örgütlenmesine ve askerî örgütlere daha çok önem vermeye başlamıştır. 1908 başarısının fiili mimarları olan, zaten Rumeli'de gözlemledikleri devletin batısından tedirgin olmuş subayların gruba katılmaları bu şekilde temin edilmiştir. Katılım sağlayan bu grubun çekirdek kadrosunu, Abdülhamit'in Makedonya'ya hâkim olan Edirne ve Selanik'teki iki ordunun kadrolarına atadığı kurmay subaylar olmuştur."

3.4. Osmanlı Donanmasında Modernleşme Süreci

Zamanın şartlarında devletlerin orduları kara ve donanma kuvvetlerinden oluşmakta idi. Kara ve denize yönelik Batı'da yaşanan askerî gelişmelerin nitelik olarak farklı boyutlarda ilerlemesi, Devletin modernleşme sürecine etkilerinin farklı şiddetlerde olması, modernleşmenin öznelere olarak farklı yeniliklere ve yapısal değişikliklere ihtiyaç duymaları, icra esnasında karşılaşılan engeller, ihtiyaçların şiddet ve önceliği vb. bir çok faktör göz önünde bulundurulduğunda, kara ordusu ile eşzamanlı ve eşdeğerli yürütülmeyen donanmanın modernizasyon sürecinin ayrı bir başlık altında ele alınmasının daha uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Osmanlıların Akdeniz ve Karadeniz'deki hakimiyeti kapsamında sahip olduğu donanma gücüne değinecek olursak 15'inci yüzyılın sonlarından itibaren çok farklı gemi teknolojileri denendiği görülmektedir. Dönemin meşhur amirali aynı zamanda bir gemi mühendisi olan Barbaros Hayrettin Paşa, Akdeniz'de ele geçirdiği bütün gemileri incelemiş, onların hangi standartta oldukları takdirde daha uygun amaçla kullanılacaklarını tetkik etmiş ve sonra kendi tarzına uygun gemileri inşa ettirmiştir (Genç vd., 2021: 144).

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın kapudan-ı deryalığı sırasında özellikle gemi inşasında önemli gelişmeler olmuştur. Fransız, İsveçli, İngiliz mimar ve mühendislerin mühim rol oynadıkları görülmektedir (Bostan, 2008: 207).

Osmanlı denizciliği, 16'ncı yüzyılda hem Akdeniz'i kontrol altına alabilme hem de Batı'ya akınlar yapabilme amacıyla stratejiler geliştirirken 18'inci yüzyıldan itibaren savunmaya öncelik vermiştir. Bu öncelik değişiminin başlangıcı, Venediklilerle girişilen ve 24 yıl süren Girit Savaşından (1645-1669) sonra olmuştur. Bu savaşta Venedik'in Hollanda'dan kiraladığı yeni teknoloji ürünü kalyonlara (hareket gücünü yelkenden alan) karşı Osmanlı Donanması elinde bulunan eski teknoloji kadırgalar (hareket gücünü kürekli erlerden alan) baş edemeyerek büyük bir hüsrana yaşanmasına sebep olmuştur. Venedik tarafından Çanakkale Boğazı'nda yapılan abluka delinemediği için Girit'e

gidememiştir (Genç vd., 2021:142-145). Aslında her iki gücün envanterinde de kadırgalar olmasına rağmen Venedik'i bu savaşta üstün kılan, Hollanda'dan kiralanan kalyonlardı. Bu gücün sağladığı üstünlük, savaş sonrası hem Venediklileri hem de Osmanlıları bu yönde çalışmalar yapmaya sevk etmiştir.

Osmanlı'nın Barbaros'tan kalma tecrübelerle, başta İstanbul olmak üzere Midilli, Sakız, Rodos, Sinop ve Karadeniz'in birçok sahilinde tersaneleri vardı. Hatta 17'nci yüzyılda, ülkenin en büyük tersanesi olan Haliç Tersanesinde 1000'in üzerine gemi inşa veya tamir edildiği bilinmektedir. Girit Savaşı sonrası alınan dersler ışığında, Venedikliler gibi Osmanlılar da kalyon inşa etmek işine girişmişlerdir. Zamanın şartlarına göre yüksek teknoloji gerektiren bu girişimler, çoğu zaman sekteye uğrayıp başarısızlıklar gösterse de (Venedikliler de başarısızlıklar yaşamışlardır.) 17'nci yüzyıl sonlarında rüzgarla çalışan, bu büyük yelkenli gemileri donanmanın merkezi haline getirmişlerdir. Hem 1701 yılında hem de 1814 yılında, dönemlerine göre dünyanın en büyük gemisi unvanını almış olan kalyonları, Fransızlardan da destek alarak inşa etmeyi başarmışlardır (Genç vd., 2021:146). Defalarca başarısız olunmasına ve gerçekleşmiş birçok iktidar değişikliğine rağmen modernizasyon sürecindeki ısrar ve sürekliliğin, aynı döneme denk gelen kara ordusundaki yenileştirmelere kıyasla dikkat çekici boyutta olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim bu ısrarlı girişimler sonunda yapılan kalyonlarla girişilen ilk savaş 1714 yılında, Mora'da yine Venediklilerle olmuş ve rövanş alınmıştır.

Söz konusu başarıların yaşandığı süreçte Tersane, bu yeni gemiler için gerekli olan malzemelerin imal edilmesi maksadıyla kurulan birçok imalathane sayesinde genişletildi ve büyük bir sanayii kompleksi haline geldi. Tersanede 18'inci yüzyılın başlarında birkaç yüz işçi çalışırken, bu rakam 1800'lü yıllarda 1000'i, 1840 yılında ise 3000'i bulmuştur. Böylece Osmanlı'nın bu dönemdeki en büyük sanayi kompleksi halini almıştır (Genç vd., 2021:149). Tabii gelişmeyi bu denli ileri aşamaya getirenin, Kaynarca Antlaşması sonrası Karadeniz ve Akdeniz'de oluşmaya başlayan Rus tehdidi olduğunu söylemek mümkündür.

19'uncu yüzyıl gemi teknolojisinde önemli gelişmelerin yaşanmaya başladığı ve modern denizciliğin temellerinin atıldığı dönüm noktasıdır. Bunların en temel olanları demir aksam gemilerin yapılmaya ve bu gemilerde buhar makinasının kullanılmaya başlanmasıdır. Batı'da Sanayi Devrimiyle meydana gelen değişimleri sembolize eden buhar makinası, Osmanlıda ilk defa deniz gücü içinde ortaya çıkmıştır. Satın alınarak envantere dâhil edilen iki buharlı gemi, Boğaz'da römorkör olarak kullanılmıştır. Ayrıca sabit özellikli üç buhar makinası daha satın alınarak tersanelerdeki ağır işlerle kullanılmıştır (Genç vd., 2021:158). Buraya kadar yenilikleri takip eden, uygulayabilecek kabiliyete erişen ve ürettikleriyle ön plana çıkmayı başarmış olan Osmanlı, bu noktadan sonra aynı ivmeyi yakalayamamıştır.

Görülen odur ki Osmanlı Donanması'ndaki modernleşme, kaybedilen savaşlar sonrası yapılan muhakemeler doğrultusunda doğru ihtiyaç tespitleriyle, iktidarların kararlılığıyla, rakipleriyle rekabet eden karakteriyle ve süreçte yer alan unsurların başarısızlıklar karşısındaki azmiyle, Sanayi Devrimi'nin getirdiği yeniliklere değin Barbaros'tan aktarılan yenilikçi genlerin de etkisiyle, kara ordusuna kıyasla öncü konumda yer almıştır. Ne yazık ki bu durumu aksi yönde değiştiren unsur, Yeniçeriler gibi direnç gösteren bir güç olmamasına, üstelik önceki dönemdeki kazanımlar sonucunda elde edilen kabiliyetlere rağmen yeniliklere ayak uyduramaması olmuştur. II. Abdülhamit tarafından yeteri kadar kuvvet bulundurma stratejisiyle yürütülen icraatlar da sürecin devamlılığına olumsuz etki yaratmıştır.

4. SONUÇ

Aydınlanma düşüncesi, Fransız Devrimi ve sanayileşme gibi tarihsel olayların etkileşimiyle geleneksel olana karşı köklü değişim ve dönüşüm karakteristiğini ihtiva eden modernleşme, Osmanlı'da dış faktörlerin etkileşimiyle ve kendi iç dinamiklerinin yarattığı meseleler çerçevesinde kendine özgü süreç olarak gelişmiştir. Osmanlı'nın en parlak olarak değerlendirilebilecek dönemi, modernleşme olarak adlandırılan sürecin henüz başlamadığı döneme denk gelir. Modernleşmenin etkisiyle Avrupa'daki gelişmelerden her ne kadar haberdar olursa da gelenekçi tutumun yansıttığı eylemsizlik durumunu değiştiren şey, modernleşme sürecinin etki alanındaki devletlerin güç kazanan orduları karşısında alınan askeri yenilgiler ve bunun sonucundaki toprak kayıpları olmuştur.

Modernleşmenin eyleme dönüştürülmesi sürecinin başlangıcında yer alan bu durum, orduyu sadece süreci başlatması açısından değil, aynı zamanda siyasal iktidarın karşısındaki en büyük örgütlü güç olması ve bunu çekinmeden kullanması nedeniyle modernleşme meselelerinin önde gelen aktörlerinden biri yapmıştır.

Askerî ihtiyaçlar doğrultusunda başlayan modernleşme süreci, yönetim alanında da bir dönüşüm meydana getirmiştir. Birbiriyle bağlantılı bu süreç içerisinde ordu için gereken askerlerin temin edilme şekli, uzmanlaşmanın ne şekilde gerçekleşeceği, ordunun barış zamanındaki yenileşme, eğitim gibi ihtiyaçları ile girmesi muhtemel savaşların maliyetinin hangi bütçeden karşılanacağı, değişen teknolojiye uygun askeri teçhizatın nasıl, nereden, kim tarafından temin edileceği ve bütün bunlara yönelik kararların yeni kurulan meclislerde tartışılarak ele alınmasına kadar birçok önemli husus, Osmanlı yönetim sisteminde değişiklikler meydana getirmiştir. III. Selim'le ivme kazanan ve geleneksel olandan kopuşu işaret etmeye başlayan işte bu değişiklikler, başta Şeyhülislam ve Yeniçeri Ağası olmak üzere reform karşıtlarını eylemsel direnç noktasına taşımıştır.

Modernleşmenin tabiatı yenileşmeye yönelik pragmatik bir zorunluluk gereği girilen her türlü değişim, modernleşmenin savunucuları ile fikir ve yöntemsel karşıtları içinde şekillenen tartışma ortamı ve eylemsel direnç yüzünden sürekliliği ve nerede başlayıp nerede biteceği net olamayan daha çok iktidarın başındakinin yaklaşım ve kararlılığına bağlı reformlar halini almıştır. Bu süreç en büyük direnç kaynağı olan Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının da etkisiyle kültürel ve toplumsal yeniliklerin hedeflendiği Tanzimat döneminde kurumsallaşma eğilimi göstermiştir. Ancak sonraki gelişmelerin gösterdiği şey bu sürecin de kişilere bağlı yürütüldüğüdür. Kişisel içinde iktidar değiştikçe başa geçen, hem seleflerini tahtan indiren olayları etüt ederek kendi iktidarını korumayı hedeflemiş hem de bu temelde kendi projelerini uygulama gayretinde olmuştur.

Toplumsal taleplerin yarattığı bir ilerlemenin tarihsel ürünü olmaktan ziyade pragmatist çizgide yol almış olan Osmanlı modernleşme sürecine; kaynak, neden ve sonuçları itibarıyla olumlu ve olumsuz anlamda en büyük etki sahibinin başta eğitim, ekonomi, sanayi, siyasi ve kültürel etkileri bakımından da sürece en güçlü direnç gösteren unsurların başında olması açısından da ordu olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, aynı zamanda beka meselesi olarak görülen ordunun modernleşmesi meselesi, devam eden süreçte onu, kendisinin kaynaklık ettiği modernleşme sürecinin en önemli meselelerinden biri haline getirmiştir.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Birkan KOÇ çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Birkan KOÇ, have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

Akdağ, Mustafa (1947). "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 5(3), 291-309.

- Alkan, Necmettin (2010). "Osmanlı Modernleşmesi ve Klasik Yeniçeri İsyanlarının Modern Siyasi Darbelere Dönüşmesi", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 51, ss. 51-67.
- Avcıoğlu, Doğan (2013). *Osmanlı'nın Düzeni Türklerin Tarihi: 6'ncı Kitap, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul.*
- Berkes, Niyazi (1975). *İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm, Bilgi Yayınları, İstanbul.*
- Berkes, Niyazi (1984). *Teokrasi ve Laiklik, Adam Yayıncılık, İstanbul.*
- Berkes, Niyazi (2022). *Türkiye'de Çağdaşlaşma, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.*
- Bostan, İdris (2008). *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği, Kitap Yayınevi, İstanbul.*
- Cevizci, Ahmet (2020). *Aydınlanma Felsefesi, Say Yayınları, İstanbul.*
- Genç, Mehmet; Özvar, Erol; Bostan, İdris (2021). "Osmanlı Denizciliği", Genç, Mehmet ve Özvar, Erol. İstanbul, Ötüken Yayınları, 132-160.
- İnancık, Halil (1996). "Osmanlı Hukukuna Giriş" "Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine (Derleme)*, Konya, Sebat Ofset Matbaa, 217-249.
- Karagöz, Mehmet (1995). "Osmanlı Devleti'nde Islahat Hareketleri ve Batı Medeniyetine Giriş Hareketleri (1700-1839)", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 6, ss. 173-194.
- Kazancıgil, Ali (2000). "Türkiye'de Modern Devletin Oluşumu ve Kemalizm", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar, İstanbul, Alfa Yayınları, 137-154.
- Kılıçbay, M. Ali (2000). "Atatürkçülük Ya Da Türk Aydınlanması", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar, İstanbul, Alfa Yayınları, 155-161.
- Kurdaş, M. Çağlar (2019). "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 29, Sayı:1, ss. 399-411.
- Mardin, Şerif (1991). *Türk Modernleşmesi Makaleler IV, İletişim Yayınları, İstanbul.*
- Özbilgen, Erol (2016). *99 Soruda Osmanlı, İz Yayıncılık, İstanbul.*
- Tiftikçi, Osman (2006). *Osmanlıdan Günümüze Ordunun Evrimi, Sorun Yayınları, İstanbul.*
- Timur, Taner (2012). *Marx-Engels ve Osmanlı Toplumunu, Yordam Kitap, İstanbul.*
- Uzunçarşılı, H. İsmail (1988). *Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.*
- Üçel-Aybet, Gülgün (2018). *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699), İletişim Yayınları, İstanbul.*
- Yıldız, Aytaç (2012). "Niyazi Berkes ve Türkiye'deki Çağdaşlaşma'nın Gelişimi", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı:46, ss. 1-33.

Dijital Çağın Sebep Olduğu Duygu ve Davranış Bozuklukları

Emotional and Behavioral Disorders Caused by the Digital Age

Fatma Nuray KUŞCU¹, Ali GÖDE²

¹Öğr. Gör., Hatay Mustafa Kemal
Üniversitesi, Türkiye

Mail: nuraykuscu@outlook.com

<https://orcid.org/0000-0003-2657-6174>

²Öğr. Gör., Hatay Mustafa Kemal
Üniversitesi, Türkiye

E-Mail: alig.sy31@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6865-6298>

<https://doi.org/10.58724/assam.1489942>

Özet

Dijital çağ, hayatımıza getirdiği yeniliklerin yanı sıra çeşitli duygu ve davranış bozukluklarına sebep olmaktadır. Sürekli çevrimiçi olma arzusu, bireylerde "nomofobi" (telefonsuz kalma korkusu) ve "fomo" (gelişmeleri kaçırma korkusu) gibi istenmeyen durumlara yol açmaktadır. Sosyal medya ve dijital platformlardaki sürekli etkileşim, bireylerin gerçek dünya ile bağlarını zayıflatmakta, "aleksitimi" (duyguları ifade etme zorluğu) ve "netlessfobi" (internetsiz kalma korkusu) gibi yeni bozukluklar ortaya çıkmaktadır. Dijital bağımlılık, bireylerin günlük işlevlerini yerine getirmekte zorlanmalarına, sosyal izolasyona, depresyon ve anksiyete gibi ciddi psikolojik rahatsızlıklara neden olabilmektedir. Uzun süreli ekran kullanımı, uyku problemlerine, göz yorgunluğuna ve genel fiziksel sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Dijital cihazların sürekli kullanımı, insanların fiziksel aktivitelerini azaltmakta ve hareketsiz bir yaşam tarzını teşvik etmektedir. Bu durum, obezite, kas ve iskelet sistemi problemleri gibi sağlık sorunlarına davetiye çıkarmaktadır. Sonuç olarak, dijital çağın getirdiği bu duygu ve davranış bozuklukları, bireylerin hem psikolojik hem de fiziksel sağlığını tehdit etmektedir. Sağlıklı bir dijital kullanım alışkanlığı geliştirmek ve dijital bağımlılığın farkında olmak, bu problemlerle durumların önlenmesi ve yönetilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bireylerin dijital cihazları bilinçli ve dengeli bir şekilde kullanmaları, sosyal ilişkilerini güçlendirmeleri ve fiziksel aktivitelerini artırmaları, dijital çağın olumsuz etkilerini azaltmada yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Dijitalleşme, Dijital Bağımlılık, Davranış Bozukluğu, Sağlık*

Abstract

The digital age, in addition to the innovations it brings to our lives, causes various emotional and behavioral disorders. The desire to be constantly online leads to unwanted situations such as "nomophobia" (fear of being without a phone) and "fomo" (fear of missing out). Continuous interaction on social media and digital platforms weakens individuals' ties with the real world, and new disorders such as "alexithymia" (difficulty expressing emotions) and "netlessphobia" (fear of being without the internet) emerge. Digital addiction can cause individuals to have difficulty performing their daily functions, cause social isolation, and cause serious psychological disorders such as depression and anxiety. Long-term screen use leads to sleep problems, eye strain, and general physical health problems. The constant use of digital devices reduces people's physical activity and encourages a sedentary lifestyle. This situation invites health problems such as obesity and musculoskeletal problems. As a result, these emotional and behavioral disorders brought about by the digital age threaten both the psychological and physical health of individuals. Developing healthy digital usage habits and being aware of digital addiction are of great importance in preventing and managing these problematic situations. Individuals using digital devices consciously and in a balanced manner, strengthening their social relationships and increasing their physical activity will help reduce the negative effects of the digital age.

Keywords: *Digitalization, Digital Addiction, Behavioral Disorder, Health*

Makale Türü

Article Type

Derleme Makalesi
Review Article

Gelis Tarihi

Application Date

25/05/2024

Kabul Tarihi

Admission Date

01/07/2024

1. GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler, insanların yaşama, bilgiyle etkileşim kurma ve bilgiyi tüketme biçimini çarpıcı oranda değiştirmiştir. “INTERnatiion” ve “NETwork” kelimelerinin kısaltılması ile oluşan internet, tüm Dünya’da küresel olarak kullanılan, akıllı makineler kanalı ile bilgi paylaşmayı sağlayan ağa verilen isimdir. Bu ağ, bilgiye en kısa sürede ulaşabilmeyi sağlarken sunduğu iletişim seçenekleri sayesinde de hayatımızın vazgeçilemez bir modülü haline gelmiştir (Paktin, 2024). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin, işlevselliği aracılığı ile insan hayatının her anını etkilediği, kişisel ve toplumsal anlamda değişim ve dönüşümlere sebep olduğu aşikârdır. Akıllı telefon, tablet ve bilgisayar gibi ekranlarına dokunarak neredeyse bütün aktivitelerin gerçekleştirilebildiği dijital çağda pek çok alanda köklü değişiklikler yaşanmaktadır. Hızlı ve kolay bir şekilde her çeşit bilgiye ulaşmak artık mümkündür. Durumun böyle olması ile internet ve sosyal platformlar aracılığı ile tek tıkla her şeye ulaşabilen dokunmatik toplumlar oluşmaya başlamıştır (Tuna et al., 2023).

Dijital kullanım insanların günlük aktiviteleriyle ilgili her türlü bilgiyi arama ihtiyacından, sosyal medyadaki tartışmalara katılma ve sağlıklarıyla ilgili bilgilere ulaşma isteklerine kadar geniş bir yelpazededir. Bu isteklerin yanı sıra Z kuşağının artık yetişkin ve internet anlamında donanımlı olması, ülkede yakın geçmişte küresel salgının ve benzeri olumsuz koşulların yaşanmış olması, aksayan sosyal yaşantıyı daha keyifli hale getirmek arzusu sıklıkla internet kullanımı ile sonuçlanmıştır. Kısıtlanan sosyal aktiviteler, sosyalleşmenin belki de tek yolu olarak insanları internet kullanımına mecbur bırakmıştır. İletişimi sağlayan, zaman ve mekândan bağımsız, çevrimiçi olmayı sağlayan sosyal ağlar, sosyal ve kültürel gereksinimlerin beraberinde, akıllı telefon veya bilgisayar kullanarak sosyal faaliyetlerde bulunulmasına, sanal topluluklardaki faaliyetlerini takip edilmesine ve diğer insanlarla etkileşime girilmesine olanak tanımaktadır. Dijital cihazların sunduğu olanaklar sayesinde sosyal etkileşimler sanala kaymış ve yüz yüze olanlar tercih edilmemeye başlamıştır (Şan et al., 2024).

Son yıllarda popülerite kazanmış olmasına rağmen aslında ilk olarak 1996 yılında kullanılmış olan dijital bağımlılık kavramı sosyal yaşantıyı elimine ederek kendi içerisinde yeni sosyal oluşturmuştur. Bir rapora göre insanların %32’si, düşüncelerini paylaşmak, kendisine bir imaj oluşturmak için, %31’i meydana gelen olayları takip edebilmek için, %22’si ise kendi ortamında edinemediği sosyalliği sanal ortamlarda edinebilmek amacı ile dijital cihazları kullanmaktadır. Uzun dönemli ve kontrol edilmesi mümkün olmayan dijital temas, dijital okuryazarlığı geliştirebilirken öte yandan da dijital bağımlılığa dönüşme riskini barındırmaktadır (Güldemir, 2023; Rodríguez-Fernández et al., 2022).

Dijital bağımlılık, internet, oyun ve sosyal medya bağımlılığı veya diğer dijital medya bağımlılıkları ile ilgili yeni ortaya çıkan konunun alt türlerini içeren bir şemsiye terimdir. Dijital bağımlılık, dijital cihazların sürekli ve tekrarlayan kullanımını ve davranışsal bağımlılık sınıfına girmektedir. Bu bağımlılığın en önemli özelliği, dijital platformlardaki etkinliklerin (kumar, çevrimiçi oyun ve alışveriş gibi) doğası gereği sahip olduğu psikolojik öğrenme ve bu etkinliklere tekrar tekrar katılmaya yönelik karşı konulmaz bir dürtü olmasıdır (Meng et al., 2022) Dijital araçlar kullanılmadığı anlarda gerginlik, sosyal ortamlardan daha da uzaklaşma, başka bir şey düşünememe/yapamama, çevre ile tüm bağı koparma ve hatta kişinin kendinden kopması-uzaklaşması söz konusu olabilmektedir. Temas devam ettirildiğinde ise zamanla depresif bozukluklar, anksiyete, uyku problemleri, kişisel bakım ihmali, fiziksel ve psikolojik sağlık bütünlüğünün bozulması ve sosyal ilişkilerde önemli bozulmalar görülebilmektedir (Güldemir, 2023).

Günümüzde dijital cihazlara olan bağımlılık artık önlenemez bir hal almış durumdadır. Durum böyle iken kavramın kapsamı da oldukça genişlemiştir. Bu yazıda dijital çağın sorunları olan nomofobi, aleksitimi, netlessfobi, fomo (gelişmeleri kaçırma korkusu), sanal kaytarma kavramlarına yer verilmektedir.

2. NOMOFOBİ

Çağdaş dünyada cep telefonu, insanlar için en önemli ve yaygın olarak kullanılan cihaz haline gelmiştir. Bu cihazların modern yaşamın ayrılmaz bir parçası haline geldiği ve günlük alışkanlıklarda

ve eylemlerde davranış değişiklikleri üretmeye başladığı tartışılmazdır. Her yerde bulunan doğası ve dünya nüfusunun yaklaşık %87'sinin cep telefonu kullanıcısı olduğu göz önünde bulundurulur ise kullanıcılar arasında bu kadar popüler olmasının nedenleri arasında aile ve tanıdıklarla yer ve zaman fark etmeden iletişim kurmak, tıbbi hizmet almak, fotoğraf çekmek, müzik dinlemek, belge düzenlemek, çevrimiçi ödeme yapmak, oyun oynamak, film izlemek ve bunlardan fazla bir çok aktivite dahil olmak üzere günlük hayatta kolaylık sağlaması sayılabilmektedir (Sun et al., 2024).

Yaygın kullanımı ile birlikte bazı kişiler aşırı veya problemlili telefon kullanım davranışlarına yönelmektedir. Bu durum ciddi olumsuz sonuçları olan önemli bir sorundur. Bu kavram aşırı cep telefonu kullanımıyla ilişkili bireyin cep telefonuna olan, kompulsif veya uygunsuz kullanım davranışıyla sonuçlanabilecek ve günlük yaşamı etkileyebilecek psikolojik bağımlılık olarak tanımlanmaktadır. Problemlili telefon kullanımı, aşırı cep telefonu kullanımından kaynaklanan fiziksel, zihinsel ve sosyal işlev bozukluğunu vurgularken, nomofobi ise kişinin cep telefonuna erişimini kaybettiğinde yaşadığı sıkıntı, korku veya kaygı olarak tanımlanmaktadır (Ren et al., 2023; Yorulmaz et al., 2018).

Kökenini İngiltere'den alan ve ilk kez 2008 yılında kullanılan nomofobi terimi yirmi birinci yüzyılın hastalığı olarak kabul edilmekte "mobil olmayan" ve "fobi"nin birleşiminden, yani herhangi bir zamanda bir mobil cihazın bulunmamasından veya herhangi bir mobil cihaza erişememekten kaynaklanan mantıksız korku, kaygı, rahatsızlık hissi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle nomofobi, dijital dünyadan kopuk hissetme korkusudur (Gurbuz & Ozkan, 2020; Wen et al., 2023).

Birinin nomofobik olduğuna karar verilebilmesi için taşınması gereken bazı kriterler bulunmaktadır. Örneğin kişinin;

- Şarj aletini yanından ayırmaması,
- Birkaç tane cep telefonunun olması, cep telefonu ile sürekli olarak ilgilenmesi,
- Şebekenin olmadığı ya da telefonu ile ilgilenemeyeceği yerlerde bulunmak istememesi, bu tip yerlerde minimum sürede bulunması, süre uzar ise de gergin ve huzursuz hissetmesi,
- Devamlı olarak yeni bildirim olduğunu ve kontrol etme ihtiyacı hissetmesi,
- Daima telefonu açık bulundurmak, uyurken bile bildirimlerin sesini kapatmamak,
- İnsanları sosyotelizme maruz bırakarak yüz yüze diyalog kurmaktan imtina etmek suretiyle cep telefonu ile ilgilenmeyi tercih etmek
- Cep telefonu ya da hakkındaki aşırı masraflara yüksünmeden katlanmak ve hatta bu uğurda borca girmesi bu kriterlerden bazılarıdır (Güngör Bağlıcakoğlu, 2023).

Nomofobinin dört alt boyutu bulunmaktadır. Bunlardan ilki "iletişim kuramamak"tır. Bu özellik kişinin herhangi bir sebepten ötürü anlık olarak başkaları ile iletişime girememek korkusudur. Kişi bu imkanı herhangi bir sebepten elde edemediğinde strese girmektedir. İkinci alt boyut bağlanamayacak olmanın verdiği korku ve sıkıntıdır. Yani kişinin cep telefonunun pilinin bitmesi ya da kapsama alanı dışında olması gibi nedenlerden dolayı iletişim kuramayacak, çevrimiçi olamayacak olmasının verdiği sıkıntıyı yaşamasıdır. Üçüncü alt boyut, bilgiye erişemeyecek olmanın verdiği korkudur. İstenilen anda istenilen bilgiye ulaşılabilirliğinin verdiği rahatlık kaybedilmek istenmeyecek bir duygudur. O veya bu sebeple koşullar el vermediği için bilgiye ulaşamayacağını bilen birey gerginlik yaşamaktadır. Son alt boyut ise mevcut konfordan olma korkusudur. Günümüzde telefonların gerçekleştirdiği işlevler sayesinde bireyler pek çok işi onunla yapabiliyor olmanın rahatlığını hissetmektedir. Telefonun yokluğunda onun sağladığı bu kolaylıklardan mahrum kalma korkusu kişide stres yaratmaktadır. Örneğin bataryanın bozulması, şarjın bitmesi, şebekenin olmaması bu korkunun yaşanma sebeplerinden bazılarıdır (Rodríguez-García et al., 2020).

Nomofobik kişilerin akıllı telefonlarına gösterdikleri takıntı, insanların günlük davranışlarını olumsuz etkileyecek boyutlara ulaşabilmektedir. Nomofobi bireylerde zihinsel, kişisel ve bedensel bir takım bozukluklar oluşmasına neden olabilmektedir. Nomofobikler gün içerisinde bulunması gereken okul, iş yeri gibi yerlerde telefonları ile yeterince vakit geçiremediklerinden dolayı eve geldiklerinde

adeta telefon ile baş başa kalmak istemektedir. Araştırmalar bu durumun aile içi ilişkilerin zarar görmesine, kopmasına ve kişinin yalnızlaşmasına neden olmaktadır (Öz, 2018).

Nomofobinin oluşturduğu bedensel problemlere bakıldığında gözlerde yanma, sulanma, boyun-sırt ağrısı, titreme, bazı ergonomik problemler, uyku bozuklukları, fitik, bağ dönmesi ve ağrısı, fazla kilo alımı, yetersiz fiziksel aktivite, kalp çarpıntısı, uzun süre müzik dinleniyorsa bir takım işitme problemleri yaşanabilmektedir (Polat, 2017). Ruhsal etkilerine bakıldığında ise telefonu ile ilgilenirken kendini bütün hissedenler ayrı kaldıklarında kendilerini adeta çıplak ve savunmasız hissederek özgüvenlerinin yitirmektedirler. Telefonla ilgilenmek için neredeyse hiçbir sosyal aktiviteye katılmadıklarından yalnızlaşmaları oldukça mümkündür. Çevresinde ve kendilerinde olup bitenlerden bihaber olduklarından gerçek dünyadan kopmalar sonucunda depresyon, anksiyete, dürtü kontrol bozukluğu, saldırganlık, sinirlilik, obsesyon, aleksitimi nomofobik davranışların istenmeyen sonuçlarından bazılarıdır (Buiza-Aguado et al., 2017; González-Cabrera et al., 2017; Gentina et al., 2018).

3. ALEKSİTİMİ

Yunanca'da "duygulara karşılık gelen kelimelerin olmaması" anlamına gelen aleksitimi, " a " (olmayan) ön eki " lexis " (kelime) ve " thymos " (duygu) sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur. Aleksitimi, ilk kez 1970'lerde Nemiah ve Sifneos tarafından psikosomatik bozukluğu olan hastalarda sıklıkla gözlemlenen bir grup duygu işleme bozukluğunu tanımlamak için ortaya atılmıştır. Öznel duyguları tanımlama, ayırt etme ve tanımlamadaki zorluklarla karakterize edilen bilişsel ve duygusal bir özelliktir (Théorêt et al., 2024).

Aleksitimi, duyguları tanımlama ve tanımlama yeteneğinde bir eksiklik ve aynı zamanda duygularla fiziksel duyular arasında ayırım yapma güçlüğü ile karakterizedir. Bu zorlukların yanı sıra aleksitimi olan bireyler sıklıkla dışa dönük bir düşünme stili ve sınırlı bir hayal gücü kapasitesi sergilemektedirler. Bu terimin anksiyete ya da travma gibi psikolojik sorunların, felç gibi fiziksel bir hastalığın ya da madde kullanımı sonucu olarak gelişebilmesinin yanı sıra mobil cihazlar ile fazla iç içe olmanın da aleksitimiye neden olduğu yönünde literatürde pek çok çalışma mevcuttur (Iskric et al., 2020; Akay & Kayılı, 2023; Budak & Işıkoğlu, 2023; Bal et al., 2023; Akkuş & Avşar, 2024; Preece et al., 2024).

Çeşitli zihinsel bozukluklarda yaygın fakat tam olarak anlaşılabilen bir duygusal eksiklik olan aleksitimi iki boyuttan oluşmaktadır. Birincisi, kişinin duygularını tanımlama sözlü ifade etme veya analiz etme yetersizliğini içeren bilişsel aleksitimidir. İkincisi ise, hayal kurma (hayal kurma/yaratıcı düşüncelere katılma) ve duygusallaştırma (kişinin duygusal olaylarda uyarılma yetersizliğini) içeren duygusal aleksitimidir (Strang et al., 2024).

Alektimiklerin kişilik özelliklerine bakıldığında bazı ortak özelliklere rastlamak mümkündür. Bunlar; duyguları ve bedensel duyularını tanımlama ve ayırt etmedeki zorluk; duyguları başkalarına açıklama ve iletmede zorluk; somut ve dışarıya yönelik bir düşünme tarzı, yani dış dünyaya daha fazla odaklanma ve içsel durumlarla ilgili her şeyden kaçınma eğilimiyle karakterize edilen bilişsel bir tarz; ve geleceğe dair umutsuzluk beslenmesidir. Aleksitimi düzeyi yüksek olan bireyler duygularını düzenlemede, empati kurabilmede, sağlıklı ve yakın bağlar kurmada zorluk yaşamaktadır. Ayrıca saldırgan davranışlara daha yatkındırlar (Mendia et al., 2024).

Aleksitimiyi psikanalitik, davranışçı-sosyokültürel, nörolojik, bilişsel kuramlar ile desteklemek mümkündür (Hacıoğlu Kabak, 2024):

□ Psikanalitik Kurama göre; bireylerin çocukluk çağlarında anne babaları ile duygularını ve hayal gücünü geliştirmenin tam olarak desteklenmemesi ve paylaşılmaması aleksitimiye neden olmaktadır. Benlik kavramının çocukta tam olarak gelişmemiş olması, anne-çocuk iletişiminde ve ilişkisinde kopuklukların ve mesafenin olması, çocuğun yuvasında kendini ifade etmeyi öğrenememiş olması ya da ifade ettiğinde olumsuz karşılama gibi durumların aleksitimik bireylerin yetişmesinin temel nedeni olarak kabul edilmektedir (Dereboy, 1990).

□ Davranışçı-Sosyokültürel Kurama göre; davranışlar öğrenme sonucunda oluşmaktadır. Duygu körlüğü davranışı ya da hissi de bu şekilde çevreden görerek ve öğrenilerek edinilmektedir.

Kişi aile ve yakınlarından duyguları dile getirmemeyi, bastırmayı, yok saymayı öğrendi ise ve zaten bu olumsuzlukların yaşandığı ama kanıksandığı bir kültürde yetiştirildi ise zamanla kendisi de bu davranışları yapmaya ve bunu normal karşılamaya başlamaktadır (Sanlı, 2019).

□ Nörolojik Kurama göre; aleksitimi insanlarda beynin ol ve sağ lobları arasında işlevsel ilişkide bir kopukluk yaşandığı için gelişmektedir. Gerçekleşen bu kopmalar sonucunda da kişinin duygularını şekillendirmesi, anlamlandırması ve ifade etmesinde problemler yaşanmaktadır. Yani durumun tamamen biyolojik olduğu kabul edilmektedir (Dereboy, 1990).

□ Bilişsel Kurama göre; bireyler geliştikçe duygu düzenleme becerileri de gelişmektedir. Kişinin gelişim evresinde sorun yaşaması hayatının geri kalanına aleksitimik olarak devam edebileceği anlamını taşımaktadır. Yani bireyin bilişsel aşamalarında işlevsel yetersizlik yaşandığında duygularını tanımadada güçlük gelişmektedir (Dereboy, 1990).

Aleksitimik bireylerin ortak özelliklerini ise aşağıdaki gibi toparlamak mümkündür:

• En temel özellikleri duygularını açıklamada zorlanmalarıdır. İçinde buldukları duyguları “mutlu oldum” ya da “rahatsız oldum” gibi genel geçer ve yüzeysel bir şekilde ifade etmeleridir. Yaşanan olumlu ya da olumsuz durumları ifade ederken duygularını açıklamak yerine “şunu-bunu yaptım” gibi olay örgüsünü anlatmayı tercih etmektedirler. Israrla duyguları sorulduğunda ise sessiz kalmayı yeğlemektedirler (Şaşıoğlu et al., 2013).

• Duygularını ifade edemedikleri için sohbetleri genel olarak bedensel şikâyetlerini açıklamak üzerinedir. Duygu ifade etmekte zorluk yaşadıkları için canlı olmayan bir surat ifadesine sahiptirler (Yiğitbaş & Deveci, 2018).

• Hayal kurmayı tercih etmezler. Çünkü ulaşamayacaklarını ve bunun onlara sadece zaman kaybettireceğini düşünmektedirler. Hayal kursalar bile renksiz ve basit hayaller kurarlar (Yiğitbaş & Deveci, 2018).

• Genel olarak duygularını ifade etmeyip sessiz kalmayı tercih ettikleri için çevredeki insanlar tarafından uyumlu bireyler olarak nitelendirilirler. Basit, sade, gözden uzak ve sakin sessiz bir yaşamı tercih etmektedirler. Hayatlarındaki sorunların temelini inmek yerine mevcut durumu kurtarmaya çalıştıkları için aynı sorunla tekrar tekrar karşılaşmaktan kurtulamazlar (İzci, 2016).

• Aslında oldukça zekilerdir. Tüm zekalarını da duygularını saklamak ve çok uyumlu imiş gibi görünmek için kullanmaktadırlar. Sosyal çevrelerinden duygularını sakladıkları için dışlanmamak adına ellerinden geleni yapmaktadırlar (Güler & Aydın, 2020).

• Empati kurmakta oldukça yetersizlerdir. Anlayışsızlardır, nazik yapıları değildir. İstekleri konusunda fazlası ile ısrarcıdır.

• Duyguları sözlü olarak ifade edemediklerinden aşırı derecede ağlayarak açıklamaya çalışırlar. Duyguları hariç başka konularda ise nerdeyse hiç ağlamazlar (Yiğitbaş & Deveci, 2018).

Pek çok ayırt edici özelliği olmasına rağmen bir bireyin aleksitimik olduğunun yargısına varılması oldukça zordur. Bu nedenle aleksitimiye neden olabilecek davranışları elimine edip net bir şekilde şu kişide bu özellik mevcut ya da değil diye düşünmek yerine aleksitimikliğin seviyesinden bahsetmek daha sağlıklı bir yaklaşımdır (Aydemir & Akdoğan, 2022).

Aleksitimili bireyleri damgalamak ve dışlamak yerine belirlenen seviyeye göre bir takım yaklaşımlarda bulunmak gerekmektedir. Örneğin sağlığa kavuşmada eğitimler veya kendini ifade etme biçimlerine yönelik eğitimler verilebilir, konu ile ilgili daha fazla çalışma yapılabilir, toplum bilinçlenmesi sağlanabilir. Ailede ilk ortamı ile tanışan çocuğun konuşmasına, dil gelişimine özen gösterilmeli, kendini ifade etmesine müsaade edilmeli, sözü kesilmemelidir. Hayal dünyasını geliştirmek için hikayeler, masallar okunmalı ya da okuması sağlanmalıdır. Buldukları her ortamda duygularını ifade etmesi hoşgörü ile karşılanıp teşvik edilmelidir. Aleksitimiye sebep olan şey eğer bir dijital bağımlılık ise bu durum için de sonuç bölümünde verilen öneriler dikkate alınmalıdır.

4. NETLESSFOBİ

Dijital çağ, yaşı, statüsü ya da hiçbir demografik değişkeni fark etmeksizin herkesi etkisi altına almakta ve dönüşen yaşam şekli, bu yeni normale uyum sağlayan bireylerde yeni ve daha önce duyulmamış korku ve kaygıların oluşmasına sebep olmaktadır. İnternette beslenen yeniçağda internetsiz kalma ihtimali adeta besinsiz kalmak gibi insanlarda korku ve paniğe neden olabilmektedir (Sarıbay & Durgun, 2020).

İnternetin fonksiyonelliğini ve kolaylığını özümseydikten sonra insanlar artık her an internete bağlı olduklarını bilmek istemekte, internete bağlanamayacakları yerlerde bulunmak istememektedirler. Siber uzaydan kopmamak amacı ile büyük bir gayret harcamaktadırlar. Bir yere gidilip gidilmeyeceğine karar verirken bu kadar belirleyici olan internette uzak kalmak insanlar için yoksunluk sendromuna neden olabilmektedir. Bu korkunun, sendromun ismi netlessfobidir. Bu durum kişinin sürekli olarak internet kullanacağından ziyade, internetin bulunmadığı bir alanlarda bulunmak istememesi, muhtemel internetsizliğin kişide sebep olduğu korku ve endişedir (Güney, 2017).

İnternet çağı olarak adlandırılan günümüzde ona olan bağımlılık artık tehlikeli noktalara ulaşmış durumdadır. Bu bağımlılık ABD, Tayvan, Güney Kore gibi ülkelerde ulusal çapta bir sorun olarak ilan etmişlerdir. Bu kapsamda 2006 yılında Pekin’de internet bağımlısı tanısı konan bireyler için ilk defa yataklı tedavi merkezi hizmete açılmıştır. Ivan Goldberg, 1995 senesinde internet bağımlılığını “Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı”nda madde bağımlılığı ile ilişkisini kurarak tanımlamıştır. Davranışsal bağımlılık kategorisinde nitelendirilen internet bağımlılığının yokluğunda, yoksunluk belirtilerinin yaşanabileceği ifade edilmiştir (Şayir, 2023).

Bireyin taşınabilir tüm dijital cihazlara sahip olması “Netlessfobik” olarak görmek için yeterli değildir, aynı zamanda gününün çoğunu internette ve sosyal medyada geçirmesi gerekmektedir. Birey internetin zayıf olduğu veya olmadığı yerlerde sıkıntılanmalı, sosyal platformlarda sürekli olarak takip ettiği kişilerin gönderilerini kontrol edebilmeli ve internetin olmadığı yerlerde terleme, titreme, huzursuzluk hali gibi fiziksel ve odaklanamama, ortamdaki kopma gibi bazı zihinsel tepkiler göstermelidir (Kanbay et al., 2022).

Daha detaylı incelemek gerekirse bireyin netlessfobik olup olmadığına karar verebilmek için taşınması gereken bazı belirtiler bulunmaktadır (Yıldırım & Kışioğlu, 2018):

- Gündelik hayatta yemek yiyeceği, oturacağı kısacası bulunacağı tüm mekânlarda ilk sorusu wifinin olup olmadığı,
- Bir gün içinde ortalama olarak 8 saat boyunca çevrimiçi olmaları,
- Bireyin internete bağlanabildiği en az 3 akıllı makineyi birlikte kullanması,
- İnternetin olmadığı yerlerde bir hayatın da olmadığını düşünmesi,
- İnternetin olmadığı yerlerde sosyal medya uygulamalarını takip edemediği için çok önemli şeyleri kaçırdığının kaygısını yaşamaması,
- Çok kısa bir zaman dilimi için bile internetinden uzak kalamaması,
- Uyumlu de internete bağlı olması, ya da bağlanma imkanının kolay olduğundan emin olmak istemesi,
- Sosyal medyada, kendisine gelen beğeni, yorum, mesaj gibi uyarıcılar karşısında çok mutlu olması ve bunların netlessfobik için büyük anlamlar taşınması,
- Gün içerisinde sosyalleşme adı altında ortalama olarak 20 gönderi paylaşması,
- Gün içerisinde yemek, alışveriş, fatura gibi pek çok faaliyeti internet üzerinden gerçekleştirmesi (Yıldırım & Kışioğlu, 2018).

Uzun dönemli internet kullanımı sonrası, aşağıda verilen belirtilerden en az iki tanesini yaşamamasının bireyin yoksunluk geliştirdiğinin göstergesi olarak kabul edilmektedir (Yengin & Bayındır, 2019):

- Tutarsız davranışlar,
- Sürekli bir bunalma hali,
- Bu bunalmadan kurtulmak için internete erişmek için fırsat kollama,
- Devamlı olarak internette neler olup bittiğinin düşünülmesi,
- İnternette olacağını anları hayallini kurmak,
- Elinde ya da önünde bir cihaz yokken dahi istemsizce tuşlara basıyormuş gibi yapmak.

Amerikan Psikiyatri Birliği, bireyin internet bağımlılığı gösterdiğinin tespitine yönelik bazı ölçütler yayınlamıştır. İlk ölçüt gün içerisinde daima teknolojik cihazları düşünerek zihni onlarla meşgul etmektir. İkinci ölçüt geri çekilme ya da kişinin internet erişiminin engellendiği anda kızgınlık yaşamasıdır. İnternette zaman geçirdikçe her geçen gün daha fazla çevrimiçi kalmak istemesi, doyumsuzlaşması üçüncü ölçüttür, yani zamanın kontrolünü kaybetmesidir. Bunun üzerine, fark ettiğinde önlem almak için girişimlerde bulunsa da başarısız olması da ölçütün bir parçasıdır. Bu esnada bağımlı kişi aile ve sosyal çevresinden hoşna gitmeyecek birçok tepki alsa da bu davranışını bırakamaz. Böylece bağımlı, çevresindeki insanları yavaş yavaş kaybeder ve hayatında merkezde internette olmaktan başka önemli bir aktivite kalmaz. Bu durum da kendisini üzer ve unutmak için hep daha fazla çevrimiçi kalır. Öyle ki, iş görüşmeleri, eğitim faaliyetleri ya da ilişki mevzularını hep erteler ve kendisi için dönüm noktası olabilecek pek çok şeyi ertelediği için günün sonunda elinde kalan tek şey interneti olur. Bu kısır döngü netlessfobinin yaşamında devrim niteliğinde yardım ya da önlem almadığı sürece devam etmektedir (Aydın, 2022).

Netlessfobinin varlığı bireyin hayatında ve sağlığında pek çok bozukluğa neden olmaktadır. Depresyon, duygu bozuklukları, anksiyete, hiperaktivite, panik atak, stres bozukluğu, dikkat eksikliği netlessfobinin neden olduğu ruhsal bozukluklara örneklerden bazılarıdır. Özgüven düşüklüğü, utangaçlık, sosyal kaygı, reddedilme kaygısı, yalnızlık, alkol gibi madde kullanımı kişisel bozukluklar kategorisinde değerlendirilirken, düşük uyku kalitesi, yeme bozuklukları, baş-boyun-göz ağrısı, göz sulanması ve bozulması, sırt ağrıları ve duruş bozuklukları, aşırı kilo alımı ya da verimi, düşük fiziksel aktivite, sağlıksız görünüm, kas ve eklem ağrıları netlessfobinin neden olduğu fiziksel bozukluklardandır (Yıldız et al., 2020; Tanır, 2021; Berdida & Grande, 2023; Önal et al., 2023; Tuna et al. 2023; Durmuş Sarıkahya et al., 2024).

Netlessfobinin tedavisinin tek başına gerçekleştirilmesi oldukça zordur. Çünkü zaten ortaya çıkarken de bazı eşlikçi rahatsızlıklarla görülmektedir. Örneğin alkol bağımlılığı ile veya anksiyete ile birlikte görülmesi muhtemeldir. Böyle bir durumda birlikte görüldüğü diğer rahatsızlıklarla birlikte değerlendirilmeli, duruma göre de bir tedavi planı oluşturulmalıdır. İnternet bağımlılığı ile ilişki içerisinde olan her şey örneğin psikiyatrik bozukluklar iki kavram arasındaki ilişki tespit edilerek bir tedavi yapılmalıdır (Arısoy, 2009).

Yine de internet bağımlılığı olan bireyler için tavsiye adımları (Arısoy, 2009; Davis, 2001):

1. Bireyi internetten ayırarak uzağında kalıp kalamayacağını tespit edilmesi gerekmektedir.
2. İnternette hiçbir bağın kurulmayacağı tatil günleri belirlenmeli ve buna sadık kalınmalıdır.
3. Çeşitli spor etkinliklerine katılım gösterilmelidir.
4. Bazı rolfining hareketleri ile gerginlik giderilmeye çalışılmalıdır.
5. Yakın çevresi ile internet bağımlılığı konusundaki sorununu açıkça dile getirmelidir.
6. İnternette yoğun olarak bulunulan saatler alışlagelenin tersi saatlere çevrilmelidir.
7. Günde kaç saat internette olduğuna dair kayıt tutulmalıdır.
8. Eğer bilgisayar herkesten uzak bir yerde ise yeri değiştirilerek, diğer aile üyelerinin bulunduğu bir noktaya taşınmalıdır.

9. Alarm kurmak ya da planlı bir işin hemen öncesini internete bağlanma saati olarak belirlenmelidir. Böylece planlı işin saati geldiğinde mecburen internetten çıkılmak zorunda kalınacaktır.

10. Mümkün olduğunda en çok zaman harcanan uygulamalardan uzak kalmak, zaman kısıtlamasına gitmek gerekmektedir.

11. Özellikle yalnız yaşayan kişiler, yalnızlıktan dolayı bağımlı olma gibi durumları söz konusu ise kendileri ile benzer problemi yaşayan kişilerle tanıştırılmalı, ortak aktiviteler planlanmalıdır.

12. Bağımlı kişiyi bu davranış bozukluğu konusunda suçlanmak, eleştirmek yerine ona yardım etmeye çalışılmalıdır.

13. Kuvvetli bir aile yardımı sorunun daha kolay bir şekilde çözümlenmesini sağlayabilir.

5. FOMO (FIRSATLARI KAÇIRMA KORKUSU)

Popülerliği yüksek bir terim olan İngilizce Fear of Missing Out (FoMO), insanın var olduğu günden bugüne, bazı şeylerden mahrum/ uzak kalma olasılığının oluşturduğu korku ve kaygının, 21. yüzyıldaki yeni ismidir. Alan yazınında son yıllarda çalışılan bir konu olmasına karşın özünde FoMO iletişim teknolojileri henüz yokken bile var olan bir kavramdır. Bir çeşit korku olması sebebi ile korkuyu tanımlamak gerekirse korku, hayatı riske atan olaylar karşısında yaşamak için gelişmiş sisteme verilen addır ve hayatta kalma odaklı bir dürtü olduğundan bazı zamanlarda kolayca devreye girebilmektedir. Beyindeki korteks ve amigdala arasında mekik dokuyan korku bağlantıları riskli bir durum olduğunda, mantığı ekarte etmektedir ve korku duygusu mantıktan daha elzem bir hale gelmektedir (Civelek, 2022).

FoMO'nun yeni bir terim olmadığını vurgulayan Andrew K. Przybylski et al., (2013) yeni olan şeyin sosyal medyanın fenomen hale gelmesi ve onun sayesinde insanların başkalarının hayatlarını an be an takip edebilme şansının doğmuş olmasıdır. 21. yüzyılda internetin hayatımızdaki vazgeçilmez yeri sayesinde popüler olan FoMO kavramı, sosyal medya kullanıcılarının, başkalarının çevrimiçi alanda kendileriyle bağlantıda olmadıklarında daha tatmin edici deneyimler yaşayabileceklerine dair sürekli endişelerini temsil etmektedir. Bu endişe, diğer insanların, özellikle de arkadaşlarının neyle meşgul olduğu konusunda güncel kalma arzusuyla karakterize edilmektedir (Przybylski et al., 2013).

FoMO bir çeşit "geride bırakılma" kaygısıdır. Bu nedenle insanlar, benlik kavramlarına yönelik bir risk teşkil eden bu "geride bırakılma" hissinden kaçınmak için bilgi sahibi olmayı ve diğer insanların deneyimleriyle bağlantıda kalmayı arzulamaktadırlar. Böylece FoMO, kullanıcıları sürekli olarak çevrimiçi platformlara bağlı kalmaya teşvik ederek aşırı kullanıma ve buna bağlı olumsuz davranışlara yol açmaktadır. FoMO'yu, kullanıcıların teknolojik cihazlarla etkileşime giremedikleri zaman hissettikleri rahatsızlığı temsil eden bir tür "teknolojik kaygı" olarak düşünmek mümkündür. FoMO, doğası gereği sosyal medya ve benzer ağ platformlarının kullanımıyla ilişkilendirilen bireyin ilişki ve bağlantı arama ihtiyacının bir ifadesi olarak da nitelendirilebilmektedir. (Stead & Bibby, 2017; Yin et al., 2023)

Bireylerin sosyalleşme kanalı olarak kabul ettiği sosyal medya internet kullanımının önde gelen sebeplerinden biridir. Ancak bazen sosyal medya kullanıcıları "Bir şeyi mi kaçırdım?", "Bir şeyden eksik mi kaldım?", "Şu anda kim neyi paylaştı?" ve "Olayların dışında mı kaldım?" diye düşünerek kaygılanmakta ve sonrasında kaçırdıklarını yakalama gayretine girerek sosyal medyada daha fazla zaman geçirmeye başlamaktadır. Sosyal mecralarda olanlar hakkında haberleri kaçırma korkusunun hissedilmesi ve devamlı olarak sayfanın güncellenmesiyle karakterize olan bir durum olan FoMO, son zamanlarda bir bağımlılık türü olarak alan yazınında yerini almaktadır (Hattingh et al., 2022).

Bu kavrama göre birey çevrimiçi mecradan her ayrıldığında kendince önemli olan her bilgiden yoksun kalmaktan çok korkmaktadır. Kaçırdığı bu bilgiler kendisinde hayal kırıklığı, eksiklik hissi, huzursuzluk, kaygı ve stres yaratmaktadır. Yüksek seviyede FoMO, bireyin fiziksel ve ruhsal sağlığını

olumsuz şekilde etkileyerek fonksiyonsuz başa çıkma taktiklerine başvurmasına sebep olabilmektedir. Bu tür taktiklerden bir tanesi sorunlu sosyal medya kullanımına katılmaktır. Bu durum kısa dönemde olumlu duygular geliştirip, gelişmeleri yakaladığı rahatlığını yaratsa da uzun dönemde, sosyal medya ile arada geliştirilmiş olan duygusal bağ nedeni ile uzun süre ondan kopulamayacağından takıntılı bir durumun oluşmasına neden olabilmektedir (Brailovskaia & Margraf, 2024).

Son yıllarda FoMO, özellikle problemlili sosyal medya platformları kullanımı ile ilgili konularda hem çevrimdışı kişisel psikolojik davranışları hem de çevrimiçi davranışları kapsamına alarak yükselen bir ilgi görmüştür. FoMO çevre ile olan ilişkilerle de ilgili olması sebebiyle, insanın öğrenmesinin çevresinde olup bitenleri gözlemlemesi ve çevredekilerin yaptıklarını taklit etmesi ile ilgili olmasını kabul eden Sosyal Öğrenme Teorisi ile de ilişkilidir. Bu kapsamda FoMO, başkalarına benzerlik içerdiği için özgünlüğü, öz yeterliliği ve öz denetimi azaltıcı şekilde etkilemektedir (Saritepeci & Kurnaz, 2024). Yalnızlık ve depresyon, anksiyete, kötü uyku kalitesi ve alkol tüketimi gibi psikopatolojik semptomlar FoMO'nun sebep olduğu diğer olumsuz sonuçlardan bazılarıdır (Adams et al., 2016; Dhir et al., 2018; Reer et al., 2019; Chashmi et al., 2023).

Pek çok olumsuz sonucu olan FoMO'dan bilimin ışığındaki verilerden yararlanarak kurtulmaya çalışmak gerekmektedir. Bir araştırma göre, bireyler aslında sosyal medyada çok da bulunmak istememektedir hatta zaman zaman üyeliğinin olmasından rahatsız duyup bunun kendilerini yordugunu düşünseler de bir türlü bu alışkanlıktan vazgeçememektedirler. Bunun altında yatan temel sebep sosyal medyanın verdiği huzur ve mutluluk değil davranışsal bağımlılıktır. Bu bağımlılık ise boş zamanların nasıl daha anlamlı geçirileceğinin planının yapılmamış olmasından ve her boş kaldığında el atında daima hâlihazırda bulunan sosyal medyaya başvurulmasından kaynaklanmaktadır. Bu durumda FoMO'nun oluşum şekli bilindiğine göre eğer boş zamanlarda uygulamak üzere erişimi kolay ve zevk alınabilecek başka aktiviteler bulunursa sosyal medya maruziyeti azalacaktır (Newport, 2021). Ayrıca Newport (2021) istisnasız 30 gün süresince sosyal medyaya girilmediğinde aslında onuz hiç de bir şey kaçırılmadığının görüleceği savunmaktadır.

Gottberg (2017) ise FoMO'yu yenmek için yapılması gerekenleri şöyle sıralamıştır:

1. Sosyal medyanın yalanlar üzerine kurulu olduğunu bilin. Çünkü hiç kimse mutsuz anlarını başkalarına göstermek istemez. Eğer sürekli mutlu ve güzel paylaşımlar görüyorsanız bile tüm günün bu şekilde geçtiğine inanmayınız.

2. Teknolojik cihazları mecbur olduğunuz kadar kullanın ve gün içerisinde kendinize onlarsız yaşam alanları oluşturunuz.

3. Sosyal platformları tek bilgi kaynağı olarak kullanmak doğru değildir. Bilgi kaynağı olarak sosyal platformları kullanmak ayrıca bağımlılık için sebeptir. Bu nedenlerle farklı bilgi kaynakları ve bilgi edinme şekilleri kullanınız.

4. Meditasyon veya yoga gibi dinlendirici ve ruhunuza iyi gelecek aktiviteler yapmayı öğreniniz ve düzenli olarak uygulayınız.

5. FoMO'ya karşı bilinçli olunuz. Sizi FoMO'ya teşvik eden öğeleri keşfedip, onlardan uzaklaşmanın yöntemlerini bulunuz.

6. SANAL KAYTARMA

Teknoloji, iş ve yaşam arasındaki ilişkiyi temelden değiştirmiş durumdadır. İnsanların her an internete bağlı olmaları ve mobil cihazların her yerde bulunması, iş ile yaşam arasındaki sınırları bulanıklaştırmıştır. Çalışanların iş ve yaşam arasındaki geçişleri hızlanmış ve kolaylaşmıştır. Çalışanların yalnızca mesai saatleri içerisinde çalışıp, mesai saatleri dışında kişisel iş ve işlemlerini yapıyor olmaları teknoloji bu kadar yakınımızda iken artık söz konusu değildir. Aksine, insanların hem evde hem de işte kişisel ve iş rolleri arasında anlık olarak geçişler yaptığı görülmektedir. Bu rolleri kesin bir çizgi ile ayırmak artık mümkün değildir. Bu tür geçişler teknolojinin sağladığı büyük esneklik ve özgürlük sayesinde gerçekleşmektedir (Tsai, 2023).

İnternet bugün işyerlerinde, çalışanların anlık olarak iş ile ilgili bilgilere ulaşması ve meslektaşları ile haberleşebilmesinde akla gelen ilk araçtır. İnternet çalışanlara iş ile ilgili

faaliyetlerinde kullanabilmeleri böylece daha verimli çalışmalarını için sunulmakta iken, çalışanlar mesai saatleri içerisinde sosyal medyada gezinmek/ paylaşımında bulunmak, alışveriş, oyun oynama, dizi/film izleme gibi iş ile alakası bulunmayan aktivitelerinde de kullanılmaktadırlar (Lieberman et al., 2011). Mesai süresi içerisinde iken bu şekilde işle ilgisi olmayan şeyler için internetin kullanılması “siber aylaklık” denilmektedir. İlk kez 2002 senesinde Lim (2002) tarafından tanımlanan terim, uluslararası alan yazınında “cyberbludging”, “cyberloafing” ve “cyberslacking” şeklinde kullanılırken, Türkiye’deki araştırmalarda da “sanal kaytarma”, “siber kaytarma” ve “siber aylaklık” şeklinde kullanılmaktadır (Örücü & Yıldız, 2014).

Sanal kaytarmanın nedenleri incelendiğinde işle ilgili, örgüt ile ilgili ve şahsi nedenler olmak üzere üç kategoriye ayırmak mümkündür. Çalışanın işine yüklediği anlam, işinden aldığı ya da alamadığı zevk, kurum içerisindeki pozisyonu (alt kademeler boşluk ve değersizlik hissinden üst kademeler ise bir anlığına iş stresinden uzaklaşıp rahatlamak maksadı ile), çok uzun yıllardır aynı kurumda ise ve artık işler ezbere yapılıyorsa fazlaca boş zamanın kalması gibi nedenler sanal kaytarmanın iş ile ilgili nedenlerinden bazılarıdır (Ugrin et al., 2007). Örgütsel nedenlere bakıldığında ise kurumun interneti ne kadar süre ile hangi sınırlarda kullanılabilmesine dair bir politikasının olmaması ya da yanlış anlaşılması, kişilerin internette ne yaptığının izlendiğinden haberinin olmaması veya izlenmemesinin verdiği rahatlık, işle ilgili mesai esnekliğinin olmaması yani aslında yapılacak tüm işlerin bitmiş olmasına rağmen mesainin saat olarak dolmaması sanal kaytarmanın örgüt bazında öne çıkan nedenlerindedir (Henle & Blanchard, 2008). Dışa dönüklüğü yüksek, sosyal aktivitelerden hoşlanan, işinden hoşlanmayıp zaman öldürmeye çalışan, düşük seviyede iş ahlaklılığı, tembel ya da özensiz olmak, ilişki kurma arayışı, tek çevrenin sosyal medyadan ibaret olması nedeni ile çevre edinmeye çalışmak, örgütsel bağlılığın düşük olması sanal kaytarmanın şahsi nedenlerinden bazılarıdır (Jia et al., 2013).

Sanal kaytarma, kurum için finansal ve verimlilik kayıplarını arttırması, yasal yükümlülük ihlali ve potansiyel bilgi ihlalleri, artan çalışan yorgunluğu gibi zararlı sonuçlara yol açabilmesi nedeni ile kurumlar için bir endişe kaynağıdır. İş yerlerinde büyük bir zorluk haline gelmiş olup, çalışanların sanal kaytarma yapması sonucunda birçok kuruluşun günlük faaliyetlerini tamamlayamamaktadır. Sanal kaytarma, işyerinde büyük bir üretkenlik öldürücü olarak kabul edilmektedir (Peng et al., 2023). Bir çalışmaya göre çalışanların günde yaklaşık iki saatini sanal kaytarma davranışlarına harcıyor olduğu ve bu da organizasyonlara yılda neredeyse 85 milyar dolara mal olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle, çoğu çağdaş kuruluş siber aylaklığı caydırmakta ve yasaklamaktadır (Wu et al., 2020). Başka bir çalışma, ABD çalışanlarının %62'sinin çalışma saatleri içinde sosyal ağ sitelerinde önemli miktarda zaman harcadığını göstermiştir (Reizer et al., 2022). Diğer bir çalışmada sanal kaytarmanın şirketlere yıllık 54 milyar dolara kadar maliyet getirebileceği ve çalışan verimliliğini %40'a kadar azaltabileceği tahmin edilmektedir. Çalışanların sanal kaytarma faaliyetleri, zararlı örgütsel etkilerinin yanı sıra psikolojik strese de yol açabilmekte, olumsuz duyguları tetikleyebilmekte ve işe bağlılığı azaltabilmektedir (Wu et al., 2020).

Literatürde sanal kaytarmanın bazen olumlu sonuçları olduğuna da değinilmektedir. Örneğin, bir takım meta-analitik kanıtlar, yaygın olarak kabul edilen varsayımların aksine, siber aylaklığın çalışanların iş performansını olumsuz yönde etkilemediğini göstermiştir (Wu et al., 2020). Diğer araştırmacılar daha da ileri giderek sanal kaytarmanın çalışanların ruh hallerini iyileştirmek ve çalışanların işe bağlılığını arttırmak gibi olumlu etkileri olabileceğini saptamıştır (Henle & Blanchard, 2008). Mevcut çalışmaya paralel olarak araştırmacılar, çalışanların stresli çalışma koşullarına yanıt olarak sanal kaytarmaya giriştiklerini de bulmuşlardır. Böylece iş stresinin azaldığı savunulmaktadır (Andel et al., 2019).

7. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu yazıda dijital çağın neden olduğu bazı duygu ve davranış bozukluklarından bahsedilmiştir. Teknoloji ile bağlantılı ve olumsuz olan bu kavramlara yaşam içerisinde kısıtlama getirilmezse ve üzerinde kontrol sağlanamazsa yukarıda detaylıca açıklanan istenmeyen etkiler hızla yaygınlaşacaktır. Gelecek neslin yeni hastalıklarının kökeninde hep akıllı cihazlar yer alacaktır. Geleceğimizin sağlığı açısından bu durum kontrol altına alınmalıdır. Anadan doğduklarından itibaren telefon gibi akıllı

cihazlara maruz kalan çocukların otizm ve daha nice hastalıklardan korumak bir aşamaya kadar yetişkinlerin kontrolindedir.

Söz konusu çocuk, genç, yaşlı kim olursa olsun aşırı maruziyetin olduğu durumlarda alınabilecek bir takım önlemler bulunmaktadır. Öncelikle ilk yapılması gereken ne kadar süre ekrana (bilgisayar, telefon, televizyon gibi bir ekrana bakılan tüm cihazların ekranı) bakıldığına tespit ve takip edilmesi sonra da aşamalı bir şekilde bir kısıtlamaya gidilmesi gerekmektedir. Bir takım öz denetim mekanizmaları ile örneğin akıllı cihazı gözden uzak ve erişimi zor bir yere koymak, bildirimleri kapatmak, özellikle uyurken sesini kapatmak, farklı hobiler edinmek, zorunluluk dışındaki bozulmaları hemen yaptırmamak yararlı olabilecektir. Olumsuz, üzücü haberleri takip etmek psikoloji bozacağından yeteri düzeyde bilgi edindikten sonra takip etmemek de önerilebilir. Hangi uygulamada ne kadar zaman geçirildiği ile ilgili bildirimde bulunan sağlık uygulamaları kullanılabilir böylece farkındalığın artması sağlanabilir. Kişinin zaman ve maddi anlamda ekrandan yapacağı işlemler için örneğin alışveriş için bir limit belirlemeli, bu limit gittikçe düşürülmeli ve konulan kurallara mutlaka mutabık kalınmalıdır. Akıllı cihazlar yerine duvar saati, kol saati, gazete okuma, çalar saat kullanma gibi yöntemlere geri dönüşün sağlanması da ekran maruziyetinin azaltabilecek davranışlardandır. Çünkü saate bakmak amacı ile cep telefonun ele alınması sonrasında farklı uygulamalara girilmesine neden olabilir. Anlık saate bakmak istemişken, telefonda saatler harcanabilir. Sanal arkadaşlıklar ya da gruplar yerine mesafelere rağmen yüz yüze iletişimin gerçekleştirileceği fiziki ortamlar oluşturulmalıdır. Örneğin aynı ilde bulunan bir arkadaş ile görüntülü konuşmak yerine buluşma tercih edilebilir ya da sanal oyunlar yerine karşılıklı aynı ortamda oynanabilecek diğer oyunlar tercih edilebilir. Bu şekilde sosyalleşmeye bağlı olarak yalnızlık duygusu elimine edilebilir.

Tüm bunlar ve hatta daha fazlası yapılmaya çalışıldı yapıldı ancak halen başarılı olunamadı ise de sağlık profesyonellerinden yardım almak gerekmektedir. Tele-sağlık danışma hatları da kullanılabilir. Önemli olan erken evrelerde olunmakta olan aşırılık ya da bağımlılığın fark edilip önleme amacı ile gayrette bulunulmasıdır. Alışkanlık haline dönüşmeden müdahale etmek hızlı şekilde çözüme kavuşulmasına yardımcı olacaktır.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Fatma Nuray KUŞÇU ve Ali GÖDE, çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Fatma Nuray KUŞÇU and Ali GÖDE, have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

Adams, S. K., Williford, D. N., Vaccaro, A., Kisler, T. S., Francis, A., & Newman, B. (2016). The young and the restless: Socializing trumps sleep, fear of missing out, and technological distractions in first-year college students. *International Journal of Adolescence and Youth*, 22(3), 337–348. <https://doi.org/10.1080/02673843.2016.1181557>

- Andel, S. A., Kessler, S. R., Pindek, S., Kleinman, G., & Spector, P. E. (2019). Is cyberloafing more complex than we originally thought? Cyberloafing as a coping response to workplace aggression exposure. *Computers in Human Behavior*, 101, 124–130. <https://doi.org/10.1016/J.CHB.2019.07.013>
- Arısoy, Ö. (2009). İnternet bağımlılığı ve tedavisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(1), 55–67.
- Aydemir, C., & Akdoğan, A. A. (2022). Örgütsel yaşamda aleksitimi (Duygular için söz yokluğu) ve iş performansı üzerindeki etkisi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(65), 315–328.
- Aydın, K. (2022). Üniversite öğrencilerinin nomofobi ve netlessfobi düzeylerinin ilişkisel desen ile incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi*.
- Brailovskaia, J., & Margraf, J. (2024). From fear of missing out (FoMO) to addictive social media use: The role of social media flow and mindfulness. *Computers in Human Behavior*, 150, 107984. <https://doi.org/10.1016/J.CHB.2023.107984>
- Buiza-Aguado, C., García-Calero, A., Alonso-Cánovas, A., Ortiz-Soto, P., Guerrero-Díaz, M., González-Molinier, M., & Hernández-Medrano, I. (2017). Los videojuegos: una afición con implicaciones neuropsiquiátricas. *Psicología Educativa*, 23(2), 129–136. <https://doi.org/10.1016/J.PSE.2017.05.001>
- Chashmi, S. J. E., Aruguete, M., Sadri, M., Montag, C., & Shahrajabian, F. (2023). Psychometric properties of the fear of missing out (FOMO) Scale in iranian students: Reliability, validity, factor structure, and measurement invariance. *Telematics and Informatics Reports*, 10, 100066. <https://doi.org/10.1016/J.TELER.2023.100066>
- Civelek, A. (2022). Fomo'nun Satın Alma Davranışlarına Etkisi ve Bir Araştırma. *Marmara Üniversitesi*.
- Davis, R. (2001). Cognitive-behavioral model of pathological internet use. *Computers in Human Behavior*, 17(2), 187–195.
- Dereboy, F. (1990). Aleksitimi öz-bildirim ölçeklerinin psikometrik özellikleri üzerine bir çalışma. *Hacettepe Üniversitesi*.
- Dhir, A., Yossatorn, Y., Kaur, P., & Chen, S. (2018). Online social media fatigue and psychological wellbeing—A study of compulsive use, fear of missing out, fatigue, anxiety and depression. *International Journal of Information Management*, 40, 141–152.
- Durmuş Sarıkahya, S., Akçam, A., Kanbay, Y., Özbay, Ö., & Çınar Özbay, S. (2024). Predictive effects of nomophobia, netlessphobia, and sleepiness on fatigue. *The Turkish Journal On Addictions*, 11(1), 44–50.
- Gentina, E., Tang, T. L. P., & Dancoine, P. F. (2018). Does gen Z's emotional intelligence promote iCheating (cheating with iPhone) yet curb iCheating through reduced nomophobia? *Computers & Education*, 126, 231–247. <https://doi.org/10.1016/J.COMPEDU.2018.07.011>
- González-Cabrera, J., León-Mejía, A., Pérez-Sancho, C., & Calvete, E. (2017). Adaptation of the Nomophobia Questionnaire (NMP-Q) to Spanish in a sample of adolescents. *Actas Españolas de Psiquiatría*, 45(4), 137–144.
- Gottberg, K. (2017). Simple Living—A Cure For FOMO (Fear Of Missing Out).
- Güldemir, E. (2023). Öğretmen adaylarının dijital bağımlılık düzeyleri ile iletişim becerileri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi*.
- Güler, H., & Aydın, F. (2020). Erişkin bireylerde bağlanma biçimleri ile psikososyodemografik değişkenlerin aleksitimi düzeyleri üzerindeki etkileri. *Türkiye Klinikleri Adli Tıp ve Adli Bilimler Dergisi*, 17(2), 98–116.
- Güney, B. (2017). Dijital bağımlılığın dijital kültüre dönüşmesi: Netlessfobi. *E-Journal of New Media*, 1(2), 207–213.
- Güngör Bağlıcakoğlu, E. (2023). Obsesif kompulsif bozukluk tanısı olan ergenlerin akıllı telefon bağımlılığı ve nomofobi açısından sağlıklı ergenlerle karşılaştırılması. *Sağlık Bilimleri Üniversitesi*.
- Gurbuz, I. B., & Ozkan, G. (2020). What is your level of nomophobia? An investigation of prevalence and level of nomophobia among young people in Turkey. *Community Mental Health Journal*, 56(5), 814–822. <https://doi.org/10.1007/S10597-019-00541-2/TABLES/4>
- Hacıoğlu Kabak, K. (2024). Diyet polikliniğine başvuran bireylerin aleksitimik özellikleri ile duygusal yeme durumları ve yeme farkındalıkları ilişkisinin incelenmesi. *Ankara Üniversitesi*.

- Hattingh, M., Dhir, A., Ractham, P., Ferraris, A., & Yahiaoui, D. (2022). Factors mediating social media-induced fear of missing out (FoMO) and social media fatigue: A comparative study among Instagram and Snapchat users. *Technological Forecasting and Social Change*, 185, 122099. <https://doi.org/10.1016/J.TECHFORE.2022.122099>
- Henle, C., & Blanchard, A. (2008). The interaction of work stressors and organizational sanctions on cyberloafing. *Journal of Managerial Issues*, 20(3), 383–400.
- Iskric, A., Ceniti, A. K., Bergmans, Y., McInerney, S., & Rizvi, S. J. (2020). Alexithymia and self-harm: A review of nonsuicidal self-injury, suicidal ideation, and suicide attempts. *Psychiatry Research*, 288, 112920. <https://doi.org/10.1016/J.PSYCHRES.2020.112920>
- İzci, F. (2016). Epilepsi hastalarında aleksitimi, mizaç ve karakter özellikleri. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 8(1), 64–75.
- Jia, H., Karau, S., & Jia, R. (2013). Cyberloafing and personality: The impact of the big five traits and workplace situational factors. *Journal Of Leadership&Organizational Studies*, 20(3), 358–365.
- Kanbay, Y., Fırat, M., Akçam, A., Çınar, S., & Özbay, Ö. (2022). Development of firat netlessphobia scale and investigation of its psychometric properties. *Perspectives in Psychiatric Care*, 58(4), 1258–1266. <https://doi.org/10.1111/PPC.12924>
- Liberman, B., Seidman, G., McKenna, K. Y. A., & Buffardi, L. E. (2011). Employee job attitudes and organizational characteristics as predictors of cyberloafing. *Computers in Human Behavior*, 27(6), 2192–2199. <https://doi.org/10.1016/J.CHB.2011.06.015>
- Lim, V. K. G. (2002). The IT way of loafing on the job: cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), 675–694. <https://doi.org/10.1002/JOB.161>
- Mendia, J., Zumeta, L. N., Cusi, O., Pascual, A., Alonso-Arbiol, I., Díaz, V., & Páez, D. (2024). Gender differences in alexithymia: Insights from an Updated Meta-Analysis. *Personality and Individual Differences*, 227, 112710. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2024.112710>
- Meng, S. Q., Cheng, J. L., Li, Y. Y., Yang, X. Q., Zheng, J. W., Chang, X. W., Shi, Y., Chen, Y., Lu, L., Sun, Y., Bao, Y. P., & Shi, J. (2022). Global prevalence of digital addiction in general population: A systematic review and meta-analysis. *Clinical Psychology Review*, 92, 102128. <https://doi.org/10.1016/J.CPR.2022.102128>
- Newport, C. (2021). Dijital Minimalizm (O. Öztürk.). Metropolis Yayıncılık.
- Önal, Ö., Çoban, B., Kalaycı, Ö., Kaçmaz, E., Kışioğlu, A. N., & Uskun, E. (2023). The effect of technology-dependent behavioral disorders, including nomophobia, phubbing, fear of missing out, and netlessphobia, on quality of life and life satisfaction in desk-workers. In *Journal of Experimental and Clinical Medicine* (Vol. 40, Issue 3, pp. 542–549). <https://doi.org/10.52142/omujecm.40.3.20>
- Örücü, E., & Yıldız, H. (2014). İşyerinde kişisel internet ve teknoloji kullanımı: Sanal kaytarma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), 99–114.
- Öz, H. (2018). Üniversite okuyan genç yetişkinlerin mobil telefon yoksunluğu korkusu (Nomofobi) ile kişilik tipleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Paktin, A. (2024). Ergenlerde internet bağımlılığı düzeyleri ile sosyal kaygı ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Peng, J., Nie, Q., & Chen, X. (2023). Managing hospitality employee cyberloafing: The role of empowering leadership. *International Journal of Hospitality Management*, 108, 103349. <https://doi.org/10.1016/J.IJHM.2022.103349>
- Polat, R. (2017). Dijital hastalık olarak nomofobi. *E-Journal of New Media*, 1(2), 164–172.
- Preece, D. A., Petrova, K., Mehta, A., Sikka, P., & Gross, J. J. (2024). Alexithymia or general psychological distress? Discriminant validity of the Toronto Alexithymia Scale and the Perth Alexithymia Questionnaire. *Journal of Affective Disorders*, 352, 140–145. <https://doi.org/10.1016/J.JAD.2024.01.271>
- Przybylski, A. K., Murayama, K., Dehaan, C. R., & Gladwell, V. (2013). Motivational, emotional, and behavioral correlates of fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1841–1848. <https://doi.org/10.1016/J.CHB.2013.02.014>
- Przybylski, A. K., & Weinstein, N. (2013). Can you connect with me now? How the presence of mobile communication technology influences face-to-face conversation quality. *Journal of Social and Personal Relationships*, 30(3), 237–246.

- Reer, F., Tang, W. Y., & Quandt, T. (2019). Psychosocial well-being and social media engagement: The mediating roles of social comparison orientation and fear of missing out. *New Media and Society*, 21(7), 1486–1505. <https://doi.org/10.1177/1461444818823719>
- Reizer, A., Galperin, B. L., Chavan, M., Behl, A., & Pereira, V. (2022). Examining the relationship between fear of COVID-19, intolerance for uncertainty, and cyberloafing: A mediational model. *Journal of Business Research*, 145, 660–670. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2022.03.037>
- Ren, S., Liu, T., Zhao, X., Yang, H., & Elhai, J. D. (2023). Is nomophobia problematic or functional? A perspective from bifactor structure. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 1–20. <https://doi.org/10.1007/S11469-023-01030-0/TABLES/5>
- Rodríguez-Fernández, A., Fernández-Zabala, A., Goñi-Palacios, E., & Zwilling, M. (2022). The impact of nomophobia, stress, and loneliness on smartphone addiction among young adults during and after the COVID-19 Pandemic: An Israeli case analysis. *Sustainability*, 14(6), 3229. <https://doi.org/10.3390/SU14063229>
- Rodríguez-García, A. M., Belmonte, J. L., & Moreno-Guerrero, A. J. (2020). Nomophobia: An individual's growing fear of being without a smartphone—A systematic literature review. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 2020, Vol. 17, Page 580, 17(2), 580. <https://doi.org/10.3390/IJERPH17020580>
- Şan, İ., Orhan Karsak, H. G., İzci, E., & Öncül, K. (2024). Internet addiction of university students in the Covid-19 process. *Heliyon*, 10(8), e29135. <https://doi.org/10.1016/J.HELIYON.2024.E29135>
- Sanlı, R. (2019). Zayıf, normal ve kilolu bireylerde duygusal yeme davranışı, aleksitimi ve duygü düzenleme gücünün arasındaki ilişkinin incelenmesi. İstanbul Arel Üniversitesi.
- Saritepeci, M., & Kurnaz, M. F. (2024). Antecedents and consequences of FoMO for neuroticism, openness and social influence: Investigating the moderating effect. *Personality and Individual Differences*, 225, 112657. <https://doi.org/10.1016/J.PAID.2024.112657>
- Sarıbay, B., & Durgun, G. (2020). Dokunmatik toplumların fobileri: Netlessfobi, nomofobi ve fomo kavramları üzerine bir içerik analizi çalışması. *Journal of Yaşar University*, 15, 280–294.
- Şaşıoğlu, M., Gülol, Ç., & Tosun, A. (2013). Aleksitimi kavramı. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 5(4), 507–527.
- Şayir, O. (2023). İnternet gazeteciliğinde editörlerin haber üretim süreçlerinde yaşadıkları dijital hastalıklar. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Stead, H., & Bibby, P. A. (2017). Personality, fear of missing out and problematic internet use and their relationship to subjective well-being. *Computers in Human Behavior*, 76, 534–540. <https://doi.org/10.1016/J.CHB.2017.08.016>
- Strang, M., Macmillan, C. M., Brown, C. M., Hooley, M., & Stokes, M. A. (2024). The relationship between alexithymia and self-esteem in autistic adolescents. *Research in Autism Spectrum Disorders*, 112, 102334. <https://doi.org/10.1016/J.RASD.2024.102334>
- Sun, Y., Yang, J., Li, M., & Liu, T. (2024). The association between neuroticism and nomophobia: Chain mediating effect of attachment and loneliness. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 22(1), 685–702. <https://doi.org/10.1007/S11469-022-00897-9/FIGURES/9>
- Tanır, G. (2021). Fiziksel aktivitenin teknoloji çağı hastalıkları netlessfobi ve nomofobi ile ilişkisi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.
- Théorêt, V., Hébert, É., & Hébert, M. (2024). Investigating the role of alexithymia in the association between cumulative childhood maltreatment and teen dating violence victimization. *Journal of Psychiatric Research*, 173, 192–199. <https://doi.org/10.1016/J.JPSYCHIRES.2024.03.030>
- Tsai, H. Y. (2023). Do you feel like being proactive day? How Daily Cyberloafing Influences Creativity and Proactive Behavior: The Moderating Roles of Work Environment. *Computers in Human Behavior*, 138, 107470. <https://doi.org/10.1016/J.CHB.2022.107470>
- Tuna, R., Alan, H., Saritas, M., & Bacaksiz, F. E. (2023). Touch-operated world of teenagers in the distance education process: A cross-sectional study on nomophobia, netlessphobia and fear of missing out in nursing students. *Nurse Education in Practice*, 71, 103728. <https://doi.org/10.1016/J.NEPR.2023.103728>

- Ugrin, J., Pearson, J., & Odom, M. (2007). Profiling cyber-slackers in the workplace: Demographic, cultural and workplace factors. *Journal of Internet Commerce*, 6(3), 75–89.
- Wen, J., Huang, Y., Liu, G., & Miao, M. (2023). The nature of nomophobia and its associations with contents of smartphone use and fear of missing out: A network perspective. *Telematics and Informatics*, 82, 102011. <https://doi.org/10.1016/J.TELE.2023.102011>
- Wu, J., Mei, W., Liu, L., & Ugrin, J. C. (2020). The bright and dark sides of social cyberloafing: Effects on employee mental health in China. *Journal of Business Research*, 112, 56–64. <https://doi.org/10.1016/J.JBUSRES.2020.02.043>
- Yengin, D., & Bayındır, B. (2019). Dijital hastalıklar (dijital bağ(ım)lı). ss.85-115. (Karadağ, G. H. Ed.). Der Yayınları.
- Yiğitbaş, Ç., & Deveci, S. . (2018). Yaşlılık ve aleksitimi. *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 3(1), 80–87.
- Yin, Y., Cai, X., Ouyang, M., Li, S., Li, X., & Wang, P. (2023). FoMO and the brain: Loneliness and problematic social networking site use mediate the association between the topology of the resting-state EEG brain network and fear of missing out. *Computers in Human Behavior*, 141, 107624. <https://doi.org/10.1016/J.CHB.2022.107624>
- Yıldırım, S., & Kışioğlu, A. . (2018). Teknolojinin getirdiği yeni hastalıklar: Nomofobi, netlessfobi, F-fomo. *SDÜ Tıp Fak Dergisi*, 25(4), 473–480.
- Yıldız, K., Kurnaz, D., & Kınık, A. (2020). Nomofobi, netlessfobi ve gelişmeleri kaçırma korkusu: Sporcu genç yetişkinler üzerine bir araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(Özel Sayı), 321–338. <https://doi.org/10.18026/CBAYARSOS.669601>
- Yorulmaz, M., Kırac, R., & Sabırlı, H. (2018). Üniversite öğrencilerinde nomofobinin uyku ertelemeye etkisi. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(27), 2988–2996.

Türki Cumhuriyetlerde İnovasyon Başlıklı Bilimsel Çalışmaların Haritalama Analizi

Mapping Analysis of Scientific Studies Titled Innovation in Turkic Republics

Şimal ÇELİKKOL¹, Sevcan BEŞİKÇİ², Özgür ASLAN³

¹ Doç. Dr.,

İstanbul Beykent Üniversitesi

Mail: simalcelikkol@beykent.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5655-4833>

² Dr. Öğr. Üyesi

İstanbul Beykent Üniversitesi

E-

Mail:sevcanbesikci@beykent.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1186-1570>

³Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi

E-Mail: aslanozgurr@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0002-8780-5463>

<https://doi.org/10.58724/assam.1507353>

Özet

İnovasyon kavramı, günümüz iş dünyasında giderek daha fazla önem kazanan olgu olarak karşımıza çıkmaktadır ve işletmelerin sürdürülebilir rekabet üstünlüğünü ellerinde tutabilmeleri için hayati bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte inovasyon; ülkelerin ekonomik büyümelerini teşvik etmekte ve toplumsal sorunlara da çözümler sunmaktadır. Bu nedenle, işletmelerin inovasyona yatırım yapması ve toplumda yenilikçi düşünceyi teşvik etmesinin önemi yadsınamaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. İnovasyonun bu denli ön plana çıktığı süreçte nitel ve nicel birçok araştırma yapıldığı gözlemlenmiştir. Son yıllarda ikincil veriler kullanılarak yapılan Bibliyometri analizi; içinde bulunulan durumun tespit edilmesi, diğer sahalarla kıyas yapılabilmesi ve geleceğe yönelik önerilerde bulunulabilmesi için kullanılan popüler bir yöntem olarak tercih edilmektedir. Bu disiplin, yayımlanmış literatürdeki bilgiyi ölçmeyi, analiz etmeyi ve yorumlamayı içermektedir. Bu bağlamda araştırmada; Türkiye Cumhuriyetler’ de VOSviewer programı kullanılmak suretiyle “inovasyon” kavramı üzerinden bilimsel haritalama yapılmıştır. Elde edilen verilerle; yayın ve atıf sayıları üzerine bir değerlendirilme sunularak, birlikte oluşum, ortak yazarlık ve atıf analizi yapılmıştır. Özellikle Kazakistan’ın diğer Türkiye Cumhuriyetlere göre bir üstünlüğü bulunduğu ve inovasyonun Türkiye Cumhuriyetler’ de ekonomik büyüme ve kalkınmaya olan katkılarını anlamak için daha fazla teorik araştırma içeren yayınlar yapmaları gerekliliği açıkça görülmüştür. Ulaşılan bulgularda Türkiye cumhuriyetlerde inovasyon gelişim ve değişim hızının gerisinde kaldığı bulgusuna ulaşılmış, gelecekte yapılması gerekenler üzerine tavsiye ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Sürdürülebilir Rekabet Üstünlüğü, Türkiye Cumhuriyetler, Bilimsel Haritalama, VOSviewer.

Abstract

The concept of innovation is increasingly becoming a phenomenon in today's business world and plays a vital role in businesses maintaining their sustainable competitive advantage. In addition, innovation encourages countries' economic growth and offers solutions to social problems. Therefore, the importance of businesses investing in innovation and encouraging innovative thinking in society is undeniable. Many qualitative and quantitative studies have been conducted in the process of innovation's coming to the forefront. In recent years, bibliometric analysis using secondary data has been preferred as a popular method to determine the current situation, compare it with other fields, and make suggestions for the future. This discipline includes measuring, analyzing, and interpreting information in published literature. In this context, in the research; scientific mapping was performed on the concept of "innovation" using the VOSviewer program in the Turkic Republics. With the obtained data; an evaluation was presented on the number of publications and citations, and co-creation, co-authorship, and citation analysis were performed. It was seen that Kazakhstan had an advantage over other Turkic Republics and that more theoretical research should be published to understand the contributions of innovation to economic growth and development in Turkic Republics. The findings showed that the Turkic Republics were lagging behind the pace of development and change, and recommendations and suggestions were made on what to do in the future.

Keywords: Innovation, Sustainable Competitive Advantage, Turkic Republics, Scientific Mapping, VOSviewer

Makale Türü

Article Type

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Application Date

29/06/2024

Kabul Tarihi

Admission Date

01/09/2024

1. GİRİŞ

Günümüzün değişken, belirsiz ve riskli dünyasında başarılı olmak için işletmelerin kesintisiz olarak Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerine yatırım yapmaları gerekmektedir. Yaratıcı işletmelerin öncelikli hedefleri mevcut kaynaklarını ve yeteneklerini bir araya getirmek ve bunları mümkün olan en etkin şekilde kullanmaktır (Vimlesh, 2019: 740). Özellikle küresel çaplı ekonomik krizler ve pandemi gibi yönetilmesi zor olan süreçlerde, bir fark yaratmak adına yeni stratejilerin geliştirilmesi kaçınılmaz bir gereklilik olarak ifade edilmektedir.

Tarihsel anlamda ise; inovasyon, Latince “innovare” kelimesinden türeyen bir kelime olarak ifade edilmektedir. İnovasyonun en basit tanımı “farklı bir şey yapmaktır”. İnovasyon, iş dünyasında sıklıkla kullanılan bir kavram olmasıyla birlikte; işletmeler için genellikle riskli, maliyetli ve zaman alan bir süreç olarak görülmektedir (Stenberg, 2017: 2).

Forbes’e göre (2016) inovasyon, bir firmanın kendi tipindeki bir organizasyonun işleri nasıl yapması gerektiğine ilişkin “standart reçetede” değişiklik yaptığı durumlar için en iyi şekilde geçerli olmaktadır. Bununla birlikte değişiklik ile anılan inovasyon ve icat kelimeleri anlamsal olarak bakıldığında birbiriyle örtüşmesine karşın aslında oldukça farklı anlamlara karşılık gelmektedir. İcat, bir tür müzik kompozisyonu, bir keşif veya hayal gücünün herhangi bir ürünü anlamına gelmektedir. İnovasyon ile karıştırılması en muhtemel olan icat duygusu, “çalışma ve deneyden sonra ortaya çıkan bir cihaz, icat veya süreç” ve genellikle daha önce var olmayan bir şey olarak tanımlanmaktadır. İnovasyon ise; yeni bir şeyi veya mevcut bir ürün, fikir veya hizmet alanında yapılan değişikliği ifade etmektedir. Gerek inovasyon gerek icatlar belli ihtiyaçlar ve eksiklikler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda icat ile inovasyon arasındaki temel fark, icadın yeni bir ürün, süreç veya sistem yaratılması anlamına gelirken, inovasyonun bu icadın ticari veya sosyal değer yaratma sürecini ifade etmesidir. İcatlar genellikle bilimsel veya teknik ilerlemeleri temsil ederken, inovasyonlar genellikle pazarlama, yönetim veya organizasyonel stratejilerin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır (Brown, 2018).

Özellikle dünyada yaşanan büyük savaşlar sonrasında ülkelerin inovasyon ve icatlara, yeniden kalkınma planlarında başvurdukları görülmektedir. Yönetimsel anlamda önce klasik yönetim anlayışları daha sonra neo-klasik yönetim süreçlerinde işletmelerin evrim sürecine ayak uydurdukları görülmektedir. İnovasyon ya da diğer ifadeyle yenilikçilik kavramı, batılı ülkelerde geleceğe yönelik strateji geliştirmelerinde çok büyük öneme sahip olmaktadır. Gelişmiş ülkeler hem küresel pazarda yer almak hem de mevcut yerlerini geliştirmek için büyük yatırımlar yapmak suretiyle, ar-ge ve inovasyon çalışmalarına ağırlık vermektedir.

Globalleşmenin etkisiyle ülkeler; dünyayı adeta büyük bir köy olarak görmekte ve batılı ya da doğulu olmaktan çok dünyada bir kelebek etkisi yaratacak yeniliklerle kendilerine alan yaratmaya çalışmaktadır. Uluslararası platformda inovasyon göstergeleri beş bölümden oluşmaktadır. Bunlar; bilgi yatırımı, inovasyon ve girişimcilik ilişkisi, inovasyon sürücüleri, fikri haklar ve uygulamalar olarak ifade edilmektedir. Bununla birlikte gayri safi yurt içi hâsıla (GSYİH) içindeki AR-GE yatırımlarına ayrılan pay da dikkate alınmaktadır.

Bu bağlamda, batılı ülkelerin önemle bütçe ayırdığı ve işletmeler üzerinde inovasyonun önemine vurgu yaptıkları bir dönemde, dünya ekonomisinde önemli bir paya sahip olan Türkiye Cumhuriyetlerindeki durumu da tespit etmek gerekmektedir. Her yıl Küresel İnovasyon Endeksine yansıyan veriler; Türkiye Cumhuriyetleri içinde yer alan; Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde inovasyona ayrılan bütçenin artış gösterdiğini ifade etmektedir. Ancak, inovasyon lideri olan batılı ülkeler ve ayırdıkları bütçenin işletmelere yansımaları ile karşılaştırıldığında önemli düzeyde farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir (WIPO, 2023). Bu durum, Türkiye Cumhuriyetlerindeki bilimsel yayınlara da etki etmektedir.

Bu araştırmada; Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı tarafından belirtilmiş olan üye ve gözlemci ülkeler arasından Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan üzerinden VOSviewer programı kullanılmak suretiyle “inovasyon” kavramı üzerinden bilimsel haritalama yapılarak, sektörü domine eden bilimsel çalışmalar incelenerek, yayın ve atıf sayıları belirlenmeye çalışılmıştır.

Türki Cumhuriyetlerle ilgili yapılmış olan çalışmalarda, ülkeler arası karşılaştırmalar ve inovasyon göstergelerine yönelik çalışmalar yer almakla birlikte, bizzat bu coğrafyadan çıkmış olan yayınları, atif sayılarını, ortak yayınları inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu açıdan, yapılan bu araştırmanın, mevcut durumu değerlendirerek ve bilim dünyasına önerilerde bulunarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. İNOVASYON KAVRAMI

Modern anlamda inovasyon terimi ilk kez 20. yüzyılın başında Joseph Schumpeter (1934) tarafından kullanılmıştır. Schumpeter'in fikir ve araştırmaları birçok başka yazar tarafından geliştirilmiştir. Schumpeter, inovasyonu, mutlaka yeni bilimsel keşiflerden kaynaklanmayan ürün, süreç ve organizasyonel değişiklikler olarak tanımlamaktadır (Hana, 2013: 83).

Tüm alanlarda ekonomik büyüme ve teknolojik rekabet gücü açısından inovasyonun önemi artmaktadır. Bu durum diğer yandan, bilim adamları, yöneticiler ve bir bütün olarak ülkeler için dikkate değer bir endişe kaynağı haline gelmektedir. Üniversiteler, iş dünyası ve kamu sektörü, inovasyonun geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İnovasyon geliştirmenin anahtarı bilim, finansman ve teknoloji ile yakın işbirliğini içermektedir (Stenberg, 2017: 2).

Pearsall ve Hanks'e (1998: 942) göre inovasyon "yeni bir şey getirerek yerleşik bir şeyde değişiklik yapmak" olarak tanımlanmaktadır. Başka bir tanımda ise inovasyon "bireyler veya diğer kabul birimleri tarafından yeni kabul edilen bir fikir, uygulama veya nesne" olarak ifade edilmektedir. İnovasyon, fikirlerin yeni bir ürün sürecine dönüştürülmesi, hatta yeni kaynakların örgütsel uygulamalarda kullanılması, paydaşlara değer katılması olarak görülmektedir (Rifai ve Syaroni, 2020: 48). Diğer bir ifadeyle "inovasyon, müşterilere değer katan yeni bir şey sunarak yerleşik bir şeyde değişiklik yapma sürecidir" (O'Sullivan ve Doley, 2009: 4).

Günümüzde inovasyon sadece "yeni bir şeyin yaratılması" anlamını aşmış durumdadır. İnovasyon kavramı, politika yapıcılar, pazarlama/reklamcılık uzmanları ve yönetim danışmanları tarafından katı bir bilimsel kavram olarak değil, aynı zamanda metafor, politik vaat, slogan veya moda bir sözcük olarak da sıklıkla kullanılmaktadır (Kotsemir vd., 2013: 2).

İnovasyon ve yaratıcılık kavramları arasında çok önemli bir bağ mevcuttur. Bu kavramlar bir madalyonun iki yüzüdürler. Yaratıcılık sorunları çözmek için daha önce var olmayan yeni fikirlerin yaratılması anlamına gelmektedir. İnovasyon ise verimliliğin artmasına yol açan makineler, üretim yöntemleri, yönetim süreci de dâhil olmak üzere bu yeni fikirlerin uygulanmasıdır (Reguia, 2014: 141).

Akademi, endüstri, hükümet ve hizmet sunumunda farklı alanlarda kullanılan önemli sayıda inovasyon tanımı bulunmaktadır. Mevcut akademik literatür geniş bir disiplin yelpazesıyla ilişkili olarak ifade edilmektedir (Taylor, 2017: 130; Kotsemir vd., 2013: 6). İnovasyon, bir işletme için olduğu kadar bir hastane/okul veya yerel yönetimler için de kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Organizasyonel bağlamda inovasyon, ürünlerde, süreçlerde veya hizmetlerde de ortaya çıkabilmektedir. Artımsal veya radikal olabilmekle birlikte, yönetim grupları ve departmanlardan proje ekiplerine ve hatta bireylere kadar bir organizasyonun çeşitli seviyelerinde ortaya çıkabilmektedir (O'Sullivan ve Doley, 2009: 4).

Godin'e (2008: 3) göre; inovasyon, bilimsel ve teknik literatürde, tarih, sosyoloji, yönetim ve ekonomi gibi sosyal bilimlerde ve beşeri bilimler ve hatta sanatta da tartışılmaktadır. İnovasyon aynı zamanda popüler hayallerde, medyada, kamu politikasında da merkezi bir fikir olarak görülmekte ve herkesin kelime dağarcığının bir parçası haline gelmektedir. Kısaca belirtmek gerekirse inovasyon, modern toplumun amblemi, birçok sorunun çözümü için her derde deva ve üzerinde çalışılması gereken bir olgu haline gelmiş durumdadır. İnovasyonun soy bilimsel tarihine rehberlik etmek amacıyla üç hipotez ileri sürülmektedir (Godin, 2008: 7-9):

- İlk hipotez, etimolojinin, sözlüklerin ve tarihin öne sürdüğü gibi inovasyonun (insan yaratıcılığından kaynaklanan) yeni şeyler ilgili olduğu fikriyle başlamaktadır. Bu nedenle inovasyon, yalnızca maddi veya teknolojik değildir. Bu anlamda inovasyonun kategori olarak çok uzun bir geçmişi vardır.

- İkinci hipotez ise “yaratıcılık” olarak inovasyon tarihinin üç kavramdan (ve türevlerinden) oluştuğunu ifade etmektedir. Bu taklit → buluş → İnovasyon şeklinde bir yol izlemektedir. Elbette taklit kadar icat üzerine de çok çalışma yapılmıştır. Batı tarihi boyunca taklit ve icat karşıtlık içinde olmuştur. İcat ve taklit, inovasyona giden süreçte birbirini takip eden iki adım olarak görülmüştür.
- Üçüncü hipotez ise inovasyonun geçmişten bir kopuş olduğu yönündedir. İnovasyon ve inovasyona ilişkin söylemler, modern uygulamaların ve değerlerin anlamlandırılmasına hizmet etmektedir. İnovasyon bir yandan geçmişle sürekliliği temsil etmektedir. Bu, inovasyonun yeni şeylerle ilgili olması anlamında sürekliliktir. Bu aynı zamanda, çoğu kişi için inovasyonun, buluşun zaman içinde ne anlama geldiğine dair baskın bir anlayış olan teknolojik buluşla ilgili olması anlamında bir sürekliliktir. Ancak diğer yandan inovasyon, buluşun tek başına yeterli olmadığını öne sürmesi anlamında geçmişten bir kopuştur. Faydanın sağlanabilmesi için buluşun ve sonraki adımda inovasyonun kullanılması ve benimsenmesi gerekmektedir.

İnovasyon, bilgi ve teknolojinin sınırlarını ileriye doğru iterek gerçekleşmektedir. İnovasyon aynı zamanda firmaların hâlihazırda başka yerlerde kullanılan bilgi ve teknolojileri kullanmayı öğrendiğinde de gerçekleşmektedir. Bu, çoğu gelişmekte olan ülkede sıklıkla görülmektedir. Kalkınma perspektifinden bakıldığında, teknoloji edinimi, taklit ve adaptasyon temel inovatif süreçler olarak ifade edilmektedir (UNCTAD, 2019: 7).

Tablo 1’de gösterildiği gibi inovasyon jenerasyonlarının sayısı ve isimleri konusunda bu alandaki bilim adamları arasında bir fikir birliği mevcut bulunmamaktadır. Bunun nedeni ise; inovasyon sürecine ilişkin farklı görüşler, kökenler ve süreçlerle ilgili farklı açıklamaların varlığı olarak görülmektedir. Bu inovasyona ilişkin jenerasyonlar farklılıklara rağmen, belli bir sıralama ve belirli başlıklarla ifade edilebilir (Barbieri ve Alvarez, 2016: 90).

Tablo 1: İnovasyon: Farklı Jenerasyonlara İlişkin Görüşler

Jenerasyon	Rothwell (1994)	Marinova ve Phillimore (2003)	Berkhout, Duin ve Ortt (2006)	Boehm ve Frederick (2010)
1.Jenerasyon	Teknoloji itiş	Kara kutu modeli	Teknoloji itiş	Teknoloji itiş
2.Jenerasyon	Piyasa çekiş veya ihtiyaç çekiş	Doğrusal Modeller (teknoloji itiş ve ihtiyaç çekiş modelleri dahil)	Piyasa çekiş	Talep çekiş
3.Jenerasyon	Kaplin (Bağlantı) modeli	Etkileşimli model (bağlantılı ve entegre modeller dahil)	Teknoloji itiş ve piyasa çekiş birleşimi	Portföy yönetimi
4.Jenerasyon	Entegre model	Sistem modeli (ağ oluşturma ve ulusal yenilik sistemleri dahil)	Döngüsel inovasyon modeli	Bütünleşik yönetim
5.Jenerasyon	Paralel ve entegre model	Evrimsel model		Sistemlerin entegrasyonu
6.Jenerasyon		İnovatif ortam		Ağ entegrasyonu

Kaynak: Barbieri ve Alvares, 2016.

3. İNOVASYONUN ÖNEMİ

Günümüzde şirketlerin iç ve dış çevresini şekillendiren yoğun rekabetçi ortam içinde, pazardaki yerini koruyabilmesi için bu değişimlere uyum sağlaması zorunlu hale gelmektedir. Böyle bir durumda şirketler, yönetim süreci, ürün, pazarlama vb. yöntemleri içeren tüm alanlarda inovasyon ve yaratıcılık yoluyla araştırma ve geliştirme yapmaya zorlanmaktadırlar. Bu faaliyetler şirketi diğerlerinden ayırmakta ve ona verimli bir rekabet gücü kazandırmaktadır (Reguia, 2014: 140).

İnovasyon, belirli bir ülkede ekonomik büyümenin temel itici gücü olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla işletmelerin birincil odak noktalarından biri olmalıdır. Girişimcilikte inovasyon önemlidir çünkü belirli bir işletmenin uzun ömürlülüğünün anahtarıdır. Girişimciler, yalnızca belirli bir organizasyonla sınırlı kalmayıp küresel sorunları da çözmek için çözümler arayan veya keşfeden ekonomideki inovatörlerdir (Dagan vd., 2021: 98).

Bir firmanın rakiplerine karşı avantaj elde edebilmesi inovasyon düzeyiyle doğrudan ilişkilidir. Uzun vadede prosedürlerinde inovasyon yapan organizasyonlar ayakta kalabilmektedir. Kaynaklar ve beceriler, çalışanların motivasyonu ve doğru eğitim, hepsi yüksek kaliteli ürünlerin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. İnovatif olmak, bir kuruluşun uzun vadede hayatta kalması ve büyümesi için kritik bir başarı faktörü olarak görülmektedir (Vimlesh, 2019: 740).

İnovasyon, ekonomik büyümeyi doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Şirketin en büyük satışlarından başlayarak personel koşullarının iyileştirilmesini etkileyen böyle bir zincir oluşturulur. Ve bu haliyle, şirket daha fazla vergi ödeyerek devletin kasasına daha fazla fon akıtmayı etkiler, dolayısıyla bu temel göstergelerden ekonomik büyüme üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu görülebilir (Shala vd., 2021: 176).

Küreselleşme rekabeti artırmakta ve işletmelerin piyasaya sunduğu ürün ve hizmetlerin nicelik ve kalitesinin artmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak inovasyonun kullanılması üretim maliyetlerinin artmasına ve pazar zorluklarına neden olabilmektedir. Küçük işletme yöneticileri veya liderleri, rekabet gücünü ve pazar yönelimini artırmak için inovasyonu stratejik bir yönetim aracı olarak kullanabilmektedir (Luamba vd., 2021: 426).

Tüm dünyada milyarlarca insanın yaşamını etkileyen, artan toplumsal eşitsizlik, bu gerçeklikte değişiklik yaratabilecek alternatiflerin sürekli aranmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda inovasyon; dünyada salgın hastalıklar, sosyal eşitsizlik ve açlık gibi tekrarlanan sorunları ortadan kaldıramayan yapı ve politikaları sorgulayan bir tema olarak dikkat çekmektedir (Bittencourt vd., 2017: 2).

Çoğu yenilikçi fikir başarılı yeni ürünlere dönüşmemektedir. Araştırmalar, birkaç bin fikirden yalnızca birinin başarılı yeni bir ürünle sonuçlandığını göstermektedir. Pek çok proje potansiyel teknik ürünlerle sonuçlanmamakta ve sonuç verenlerin çoğu ticari bir yatırım getirisi elde edememektedir (Shala vd., 2021: 176). İnovatif bakış açısı, mucitler tarafından büyük bir hevesle karşılanırsa da, ekonomik getiriye dönüşmeyen ya da pazarda tüketici eğilimi olmayan yenilikler, pazar içerisinde kendine bir yer bulamadan kaybolup gitmektedir. Elbette elde edilmiş olan tüm kazanımlar, ar-ge açısından bir bilgi birikimi yaratmakta ve know-how'a dönüşmektedir.

4.YÖNTEM: BİBLİYOMETRİK ANALİZ

Bibliyometrik analiz son yıllarda araştırmalarda büyük bir popülerlik kazanmıştır. Bu analizin popüleritesi (1) Bibliyometrix, Gephi, Leximancer, VOSviewer gibi bibliyometrik yazılımların (Vargas vd., 2022: 48) ve Scopus ve Web of Science gibi bilimsel veritabanlarının gelişmesi ve erişilebilirliğine ve (2) bibliyometrik verilerin disiplinler arası yayılımına bağlanabilir. Bibliyometrik analiz, yayınlanmış makaleleri geriye dönük olarak incelemek ve tanımlamak için kullanılan niceliksel bir yöntemdir ve belirli bir alandaki akademik çalışmaları değerlendiren araştırmacılara yardımcı olmaktadır. Bibliyometrik analiz dijital veri tabanından elde edilen ikincil verileri niceliksel ve objektif bir bakış açısıyla incelemektedir; bu nedenle sistematik, şeffaf, tekrarlanabilir, güvenilir ve kaliteli bir inceleme süreci sunabilir (Ding, 2019: 455; Donthu vd., 2021: 285).

Diğer yandan, bibliyometrik analiz, akademik dergilerdeki araştırma yayınlarından ve bunların alıntularından elde edilen veriler aracılığıyla elde edilen araştırma faaliyetleri ve bulgular hakkındaki bilgi açısından zengin ortamı keşfetmeye yönelik bir yöntemdir. Bibliyometrik göstergeler, belirli bir alanın bilgi yapısını ve gelecekteki kapsamını araştırmaya yardımcı olmaktadır. Araştırma gelişmeleri çerçevesinde “şu anda neredeyiz?” ve “gelecekte nerede olacağız?” bu analiz şekliyle cevaplanmaktadır. İki tür bibliyometrik analiz tekniği vardır: (1) performans analizi ve (2) bilim/bilimsel haritalama. Temelde, performans analizi araştırma bölümlerinin katkılarını dikkate alırken, bilim haritalaması aralarındaki ilişkileri dikkate almaktadır (Zehra ve Amena, 2022: 1).

Bilim haritalaması, odaksal bir araştırma alanının yapısını ve gelişimini keşfetmek için kullanılmaktadır (Ding, 2019: 455). Bilim haritalaması, bilgi bilimi ve teknolojisinden kaynaklanan, hızla büyüyen disiplinlerarası bir alandır. Bilim haritalaması, geniş bir yelpazedeki bilimsel ve teknolojik faaliyetlerin bir bütün olarak görselleştirilmesi, analiz edilmesi ve modellenmesi için hesaplamalı tekniklerin geliştirilmesi ve uygulanmasıdır. Bu alıntı analizi alanlarında geleneksel kütüphane bilgi biliminden ve bilgi görselleştirme, görsel analitik, veri madenciliği ve bilgi keşfi alanlarında bilgisayar biliminden ortaya çıkan disiplinlerarası bir alan olarak dikkat çekmektedir (Chen vd., 2014).

Dergilerin ortak atıf analizi, bir odak alanındaki ilgili bilimsel dergilerin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Ortak atıf analizi, araştırmacıların atıf yapılan bir makaleye verdiği önemi yansıtmaktadır. Sonuç olarak, bir yayına ne kadar sık başvurulursa, odak alanı geliştirmede o kadar baskın hale gelecektir. Birlikte oluşum analizi, belirli bir terimin ortaya çıkma sıklığının etiket boyutu ve iki terim arasındaki mesafeyle tanımlandığı bir terim haritasının oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, yazar anahtar kelimelerinin birlikte oluşum analizi, belirli bir araştırma alanının entelektüel çerçevesini keşfetmeyi ve sergilemeyi amaçlayan belirli bir alanda bir ağ oluşturmak için uygulanabilir. Bu çalışmada, ortak alıntı analizi ve birlikte oluşum analizini gerçekleştirmek ve ardından entelektüel yapının görselleştirilmesini gerçekleştirmek için VOSviewer yazılımını bir araç olarak kullanılmaktadır. Web of Science, tüm dünyadaki araştırmacılar arasında geniş çapta kabul gören ve farklı türdeki yayınların hem alınması hem de değerlendirilmesi için ortak bir araç haline gelen yüksek kaliteli bir dijital veritabanıdır (Ding, 2019: 455). Bu nedenle çalışmada kullanılacak ikincil veriler bu veri tabanından sözülmüştür.

Anahtar kelimeler, makalenin içeriğini temsil eden ve makalenin alanına, çalışma amacına, araştırma konularına ve hedeflerine özel olan temel bileşenlerdir. Bibliyometrik analizin ayrılmaz bir parçasıdır ve literatür arama sürecinde önemlidirler. Arama motoru algoritmaları ve indeksleyiciler, ilgili belgeleri bulmak için anahtar kelimeleri bir yaklaşım olarak kullanır (Radu vd, 2022: 5).

VOSviewer, araştırma dünyasında bibliyometriyi analiz etmek, belirli disiplinlerde en yaygın kullanılan referansları bulmak, araştırılma fırsatı olan araştırma konularını aramak ve çok daha fazlasını yapmak için kullanılmaktadır (Komarudin vd., 2023: 287). VOSviewer aynı zamanda bir bilimsel literatür koleksiyonundan alınan önemli terimlerin ortak oluşum ağlarını oluşturmak ve görselleştirmek için kullanılabilir metin madenciliği işlevselliği de sunmaktadır. VOSviewer, bir ilişkiyi yorumlamak için büyük bibliyometrik haritaları kolay bir şekilde görüntülemek için kullanılabilir (Van Eck ve Waltman, 2010).

Daha önce de belirtildiği üzere bibliyometri, bilimsel yayınların bibliyografik verilerini kullanarak çeşitli analizler yapmayı sağlayan disiplinlerarası bir araştırma alanıdır. Bu bağlamda bu çalışmada bibliyometrik analizin seçilmesinin nedeni, ülkelerin bilimsel literatürdeki performanslarını değerlendirmek, disiplinler arası etkileşimleri gözlemlemektir.

4.1. Veri ve Kısıtlar

Bibliyometrik analiz çalışmaları belirli bir konunun niteliklerinin değerlendirilmesinde faydalıdır. Bu tür çalışmalara uygunluğu nedeniyle bilim camiasında en sık kullanılan veri tabanlarından biri Web of Science' dır (Radu vd, 2022: 3). Çalışma da kullanılacak ikincil Veriler Web of Science veri tabanından elde edilmiştir. Scopus ve benzeri gibi diğer veri tabanından veri kullanılmaması bir kısıttır. Bununla birlikte Türkiye Cumhuriyetleri arasında üye olan; Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ile gözlemci ülkeler arasında bulunan; Macaristan, Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) arasından yalnızca dört ülkenin verilerinin değerlemeye alınması da çalışmanın diğer bir kısıttır.

4.2. Analiz

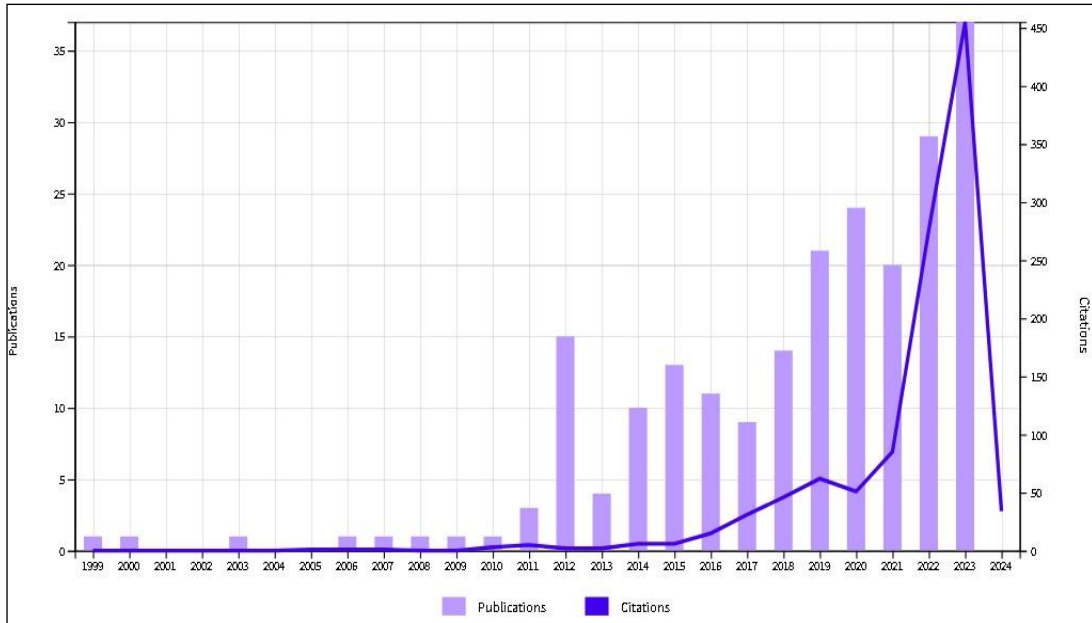
12 Şubat 2024 tarihinde ilk olarak Web of Science veri tabanında “innovation” kelimesi başlık “title” kısmında aratılmıştır (118.664 çalışma bulunmuştur). 2024 yılı dışında kalan tüm yıllar seçilmiştir (118.121). 2024 yılının dışarıda bırakılmasının temel nedeni yılın henüz ilk aylarında olunması sebebiyledir. Daha sonra ise tüm yayınlardan sadece “Makale”, “Konferans Tebliği” ve

“Derleme Makaleler” seçilmiştir (95.187). Son aşamada ise ülke seçimi yapılmıştır. Son olarak analizde kullanılmak üzere toplam “225” yayın bulunmuştur. Türkmenistan’ın hiç yayını olmadığından analize dâhil edilmemekte olup diğer Türki Cumhuriyetlerin konuya ilişkin yayın sayıları aşağıdaki gibidir.

- Kazakistan: 129 yayın
- Azerbaycan: 49 yayın
- Özbekistan: 39 yayın
- Kırgızistan: 8 yayın

Aşağıda yer alan Şekil 1’de yıllara göre ilgili ülkelerin yayın ve atıf sayıları gösterilmektedir. Görüldüğü üzere inovasyon konusu üzerine yapılan çalışmalar ve atıflar yıllar içinde artış göstermiştir. Fakat genel eğilim artış yönünde olsa bile bazı dönemler dalgalı bir seyir izlemektedir. Genel olarak bu durum analize dâhil olan Türki Cumhuriyetler için olumlu karşılanabilir. Bu durum bu ülkelerde inovasyon konusuna olan ilginin artmakta olduğuna işaret etmektedir.

Şekil 1: Yıllara Göre Yayın ve Atıf Sayıları

Kaynak: Web of Science, 12/02/2024.

Web of Science veri tabanından elde edilebilecek önemli verilerden biri de en fazla atıf alan yayınlardır. Aşağıdaki yer alan Tablo 2’de en fazla atıf alan ilk 5 yayın gösterilmektedir.

Tablo 2: En Fazla Atıf Alan İlk 5 Yayın

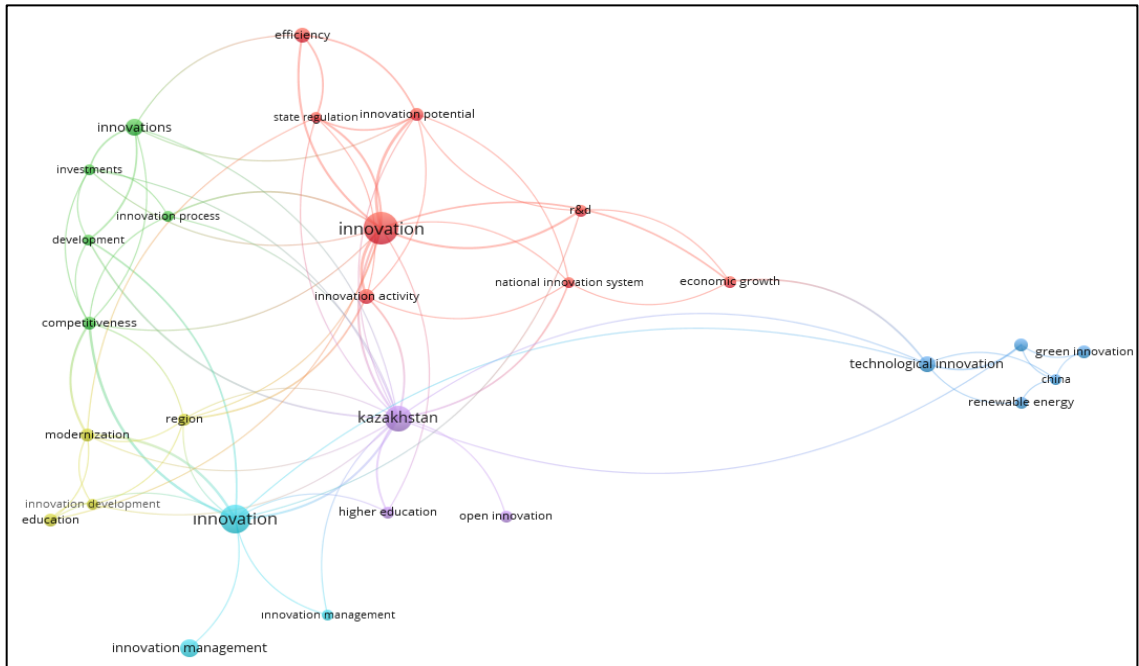
Yayın	Ortalama atıf	Toplam atıf
Mughal, N., Arif, A., Jain, V., Chupradit, S., Shabbir, M. S., Ramos-Meza, C. S., & Zhanbayev, R. (2022). The role of technological innovation in environmental pollution, energy consumption and sustainable economic growth: Evidence from South Asian economies. <i>Energy Strategy Reviews</i> , 39, 100745.	33.75	135
Fareed, Z., Rehman, M. A., Adebayo, T. S., Wang, Y., Ahmad, M., & Shahzad, F. (2022). Financial inclusion and the environmental deterioration in Eurozone: the moderating role of innovation activity. <i>Technology in Society</i> , 69, 101961.	42	126
Radosevic, S., & Myrzakhmet, M. (2009). Between vision and reality:	3.56	57

Promoting innovation through technoparks in an emerging economy. <i>Technovation</i> , 29(10), 645-656.		
Zhang, L., Saydaliev, H. B., & Ma, X. (2022). Does green finance investment and technological innovation improve renewable energy efficiency and sustainable development goals. <i>Renewable Energy</i> , 193, 991-1000.	17	51
Bousquet, J., Howarth, P., Farrell, J., & Crooks, G. (2017). Scaling up strategies of the chronic respiratory disease programme of the European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing. <i>Clinical and Translational Allergy</i> , 6(29).	5.11	46

Kaynak: Web of Science, 12/02/2024.

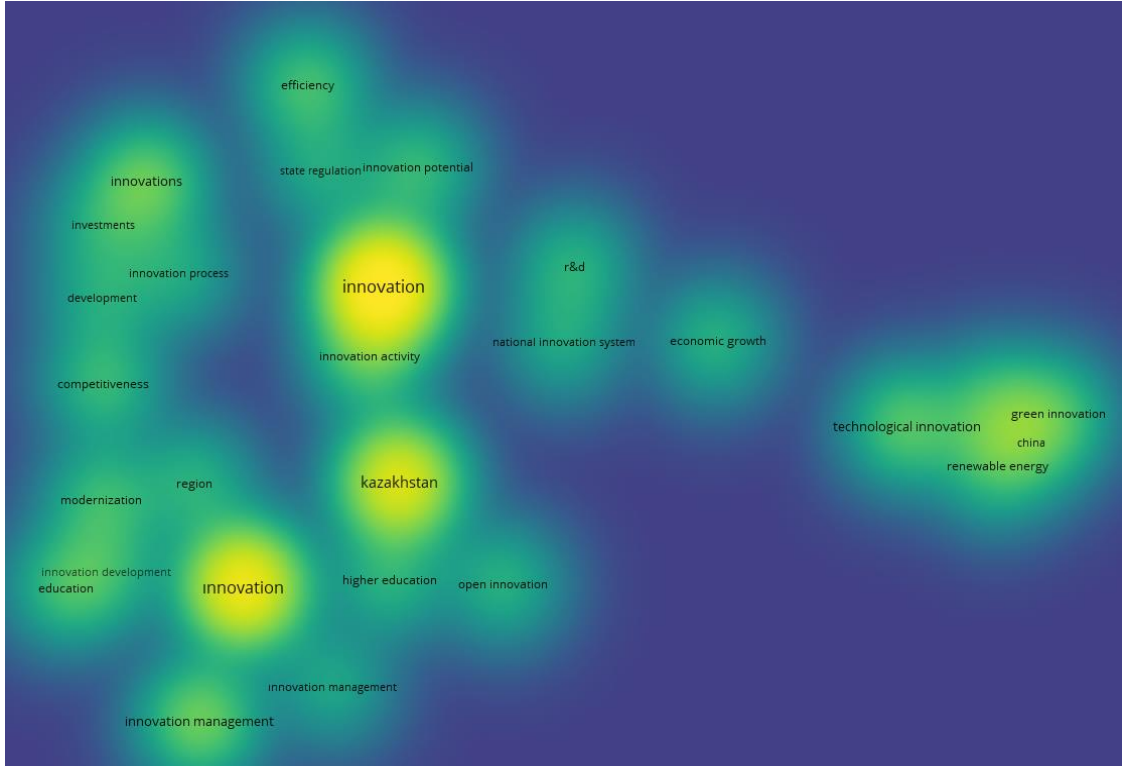
Birlikte Oluşum (Yazar Anahtar Kelimeleri): VOSviewer programından elde edilen birlikte oluşum şeklindeki bağlantı alanı ve yazı tipi boyutu, anahtar kelimenin ağırlık değerine bağlı olmaktadır. Ağırlık değeri ne kadar büyük olursa, anahtar kelime o kadar çok kez görünmekte ve karşılık gelen düğüm ve yazı tipi de o kadar büyük olmaktadır. Bağlantılar arasındaki çizgi, bir anahtar kelimenin başka bir anahtar kelimeyle ortak görüldüğünü göstermektedir. Bağlantı çizgisinin kalınlığı, iki anahtar kelime arasındaki birliktelik gücünü göstermektedir. Bağlantı hattının kalınlığı, birlikte ortaya çıkma gücüyle orantılıdır. Diğer bir deyişle bağlantı hattı ne kadar kalınsa, iki anahtar kelimenin o kadar çok kez birlikte ortaya çıktığı anlamına gelmektedir (Feng ve Chen, 2020: 5). Yapılan analiz sonrasında Şekil 2’de görüldüğü üzere; 28 madde analize dâhil edilmiş, 6 küme 78 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 119 olarak bulunmuştur. En kuvvetli bağlantı gücüne sahip “innovation” kelimesini farklı bir yazılış ile ifade edilen “innovation” kelimesi takip etmektedir. Bu iki kelimeyi “Kazakistan” takip etmektedir. Bu açıdan bakıldığında inovasyon kavramı temelli çalışmalar üzerine diğer ülkelere kıyasla Kazakistan’ın bariz bir üstünlüğü bulunmaktadır.

Şekil 2: Birlikte Oluşum: Yazar Anahtar Kelimeleri

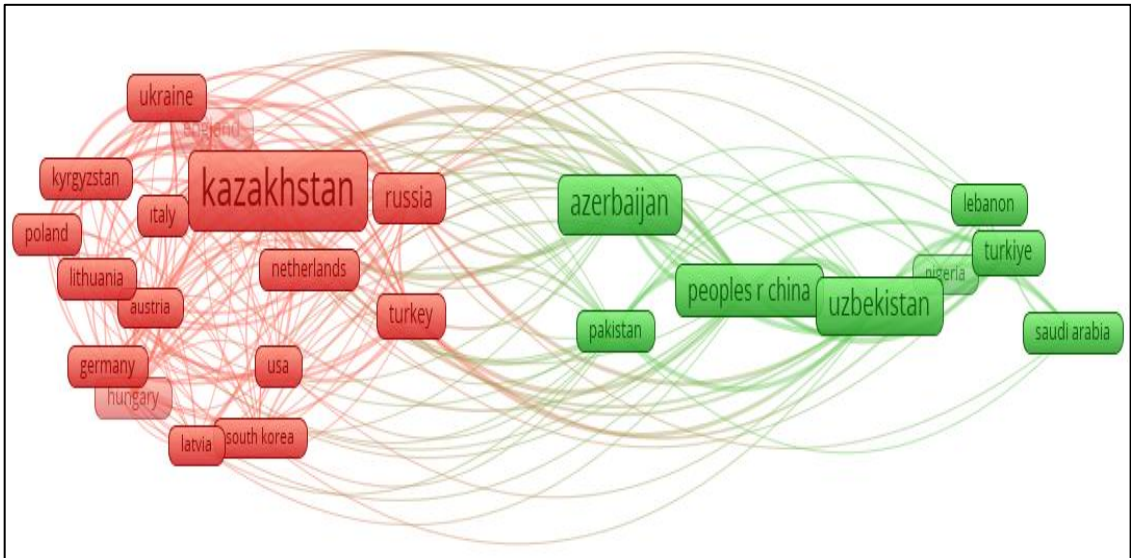
Şekil 3’teki yoğunluk haritasına bakıldığında da yoğunlaşmaların “inovasyon”, “Kazakistan”, “Çin” ve “yeşil inovasyon” üzerine olduğu görülmektedir.

Şekil 3: Birlikte Oluşum: Anahtar Kelimeler/Yoğunluk Analizi

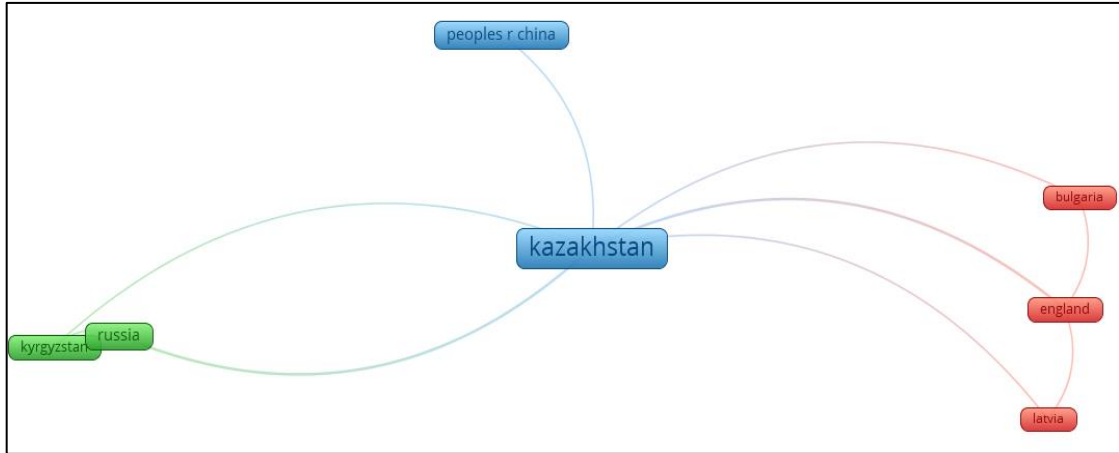
Ortak Yazarlık: Ortak yazarlık, araştırma işbirliğinin en somut biçimlerinden biridir. Ortak yazarlık ağı, yazarların bir veya daha fazla yayına dolaylı bir yolla katılarak birbirleriyle bağlantı kurduğu bir sosyal ağıdır (Zare-Farashbandi vd., 2014: 41). Şekil 4'teki ortak yazarlık ülke analizine bakıldığında ise iki küme 24 ülke 204 bağlantının olduğu görülmektedir. Toplam bağlantı gücü ise 449'dur. Şekil 4'te de görüldüğü üzere birinci kümede Kazakistan ve Kırgızistan bulunmaktadır, ikinci kümede ise; Azerbaycan ve Özbekistan bulunmaktadır. Türkiye de Azerbaycan ve Özbekistan'ın olduğu kümede yer almaktadır.

Şekil 4: Ortak Yazarlık: Ülke Analizi

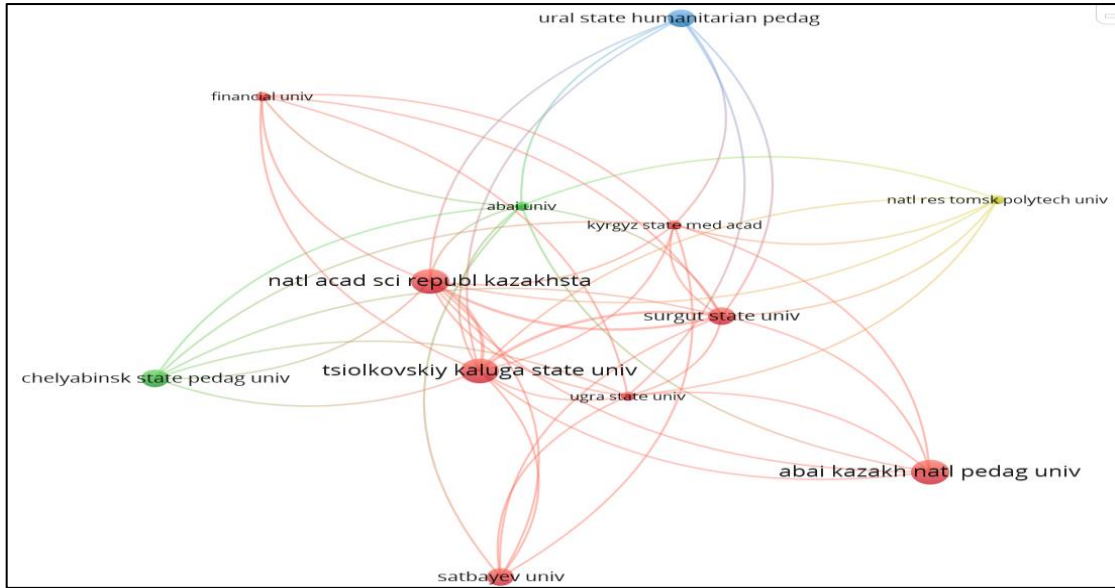
Atıf Analizi/Ülkeler: Ülkelere göre yapılan atıf analizi aşağıdaki şekilde gösterilmektedir. Analize göre 7 ülke 3 küme 9 bağlantı bulunmuştur. Kazakistan bu konuda da iyi durumda olan ülke olarak ön plana çıkmaktadır. Üçüncü kümede bulunan Kazakistan'ın 6 bağlantısı 8 bağlantı gücü ve 129 yayını bulunmaktadır. Kırgızistan ise ikinci kümede yer almakta olup 2 bağlantısı iki bağlantı gücü ve 8 dokümanı bulunmaktadır. Analiz dâhilinde diğer Türki Cumhuriyetler mevcut değildir.

Şekil 5: Ülkelere Göre Atıf Analizi

Atıf Analizi/Kurumlar: Kurumlara göre yapılan analiz aşağıdaki Şekil 6’da yer almaktadır. Şekilden de görülebileceği üzere 12 Kurum 4 Küme 48 bağlantı ve 51 Bağlantı gücü tespit edilmiştir. Bağlantı gücü en yüksek olan Üniversiteler sırasıyla “National Academy of Science Republic of Kazakhstan” (Kazakistan), “Kaluga Devlet Üniversitesi (Kaluzhskiy Gosudarstvennyy Universitet Im. K. E. Tsiolkovskogo)” (Rusya), Surgut devlet Üniversitesidir (Rusya) ve “Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi”dir (Kazakistan). Bu açıdan bakıldığında da Kazakistan’ın bariz bir üstünlüğü bulunmaktadır.

Şekil 6: Kurumlara Göre Atıf Analizi

5. SONUÇ

Dünya endekslerinde inovasyon devi olarak nitelendirilen ülkelerin, Ar-Ge çalışmalarına ayırdıkları bütçeler birçok gelişmekte olan ülke için ulaşılması zor miktarlardadır. Ancak dünya pazarında ve ekonomisinde yer alan diğer ülkeler de inovatif yatırımlara yönelmiştir. Bu ülkeler arasında Türkiye Cumhuriyetleri dikkat çekmektedir. Türkiye Cumhuriyetlerinde yapılan ekonomik yatırımlar, işletmelerin girişimsel faaliyetlerinin artmasına olanak sağlamakta ve beraberinde inovatif yatırımlara da dönüşmektedir. İnovasyon, Türkiye Cumhuriyetleri için giderek daha önemli hale geldiği halde, bu alandaki araştırmaların Bibliyometrik analizlerinin sınırlı olduğu görülmektedir. Bu makale, Türkiye Cumhuriyetleri’nde inovasyon üzerine yapılan çalışmaların Bibliyometrik analizini sunmayı amaçlamıştır. Bu çalışma; inovasyonun önemi ve etkilerini anlamak, bu alandaki araştırmaların

durumunu belirlemek ve gelecekteki araştırmalara yön vermek amacıyla yapılmıştır. Makale, Türki Cumhuriyetleri'nde inovasyonla ilgili yayınların ve atıf sayılarının zaman içinde nasıl değiştiğini, hangi alanlarda odaklandığını ve hangi ülkelerden en çok katkı aldığını incelemektedir.

Elde edilen veriler incelendiğinde ilk bulgu; Kazakistan'da 129 yayın, Azerbaycan'da 49 yayın, Özbekistan'da 39 yayın ve Kırgızistan'da 8 yayın olduğu yönündedir. Bu veriye göre Kazakistan'daki yayın sayısı diğer Türki Cumhuriyetler ile kıyaslandığında inovasyonla ilgili yapılan çalışmalar önemli bir oranda fazladır.

Araştırmanın ikinci bulgusu ise; Web of Science' taki atıf sayılarının 1999 yılından 2024 yılına kadar önemli bir artış gösterdiği yönündedir. Özellikle son yıllardaki bu artış, yazın anlamında dikkatlerin inovasyona çevrildiğini de göstermektedir.

Elde edilen üçüncü bulgu; yapılmış olan çalışmalardaki anahtar kelimeler arasındaki bağlantı gücünün 119 olmasıdır. En kuvvetli iki kelime "innovation" ve "innovation" kelimeleri olmakla birlikte, "Kazakistan" kelimesi 3. sırada yer almaktadır. Bu verilerden elde edilen sonuç yine görüldüğü üzere; diğer ülkelere kıyasla Kazakistan'ın inovasyon bağlantılı çalışmalarında bariz bir üstünlüğü bulunmaktadır.

Araştırmanın dördüncü bulgusu; ortak yazarlı ülke analizinde; birinci kümede Kazakistan ve Kırgızistan, ikinci kümede ise; Azerbaycan ve Özbekistan bulunmaktadır. Kazakistan ve Kırgızistan'daki çalışmaların bilimsel temelli iletişim halinde olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Beşinci bulguda; ülkelere göre yapılan atıf analizine göre Kazakistan iyi durumda olan ülke olarak ön plana çıkmaktadır. Üçüncü kümede bulunan Kazakistan'ın 129 dokümanı, Kırgızistan 8 dokümanı, diğer ülkelerin ise; ülke-atıf ilişkisi olan bir dokümanına rastlanmamıştır. Son olarak altıncı bulguda; kurumlarda atıf analizi sonucunda, bağlantı gücü en yüksek olan Üniversiteler sırasıyla "National Academy of Science Republic of Kazakhstan" (Kazakistan), "Kaluga Devlet Üniversitesi (Kaluzhskiy Gosudarstvennyy Universitet Im. K. E. Tsiolkovskogo)" (Rusya), Surgut devlet Üniversitesidir (Rusya) ve "Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi"dir (Kazakistan) olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine bu veri sonucunda da Kazakistan'ın diğer ülkelere kıyasla üstünlüğü bulunmaktadır.

Literatür incelendiğinde bu konuya ilişkin ilgili ülkelerde yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Elde edilen bulguların ışında öneriler ise; Türki Cumhuriyetler'de inovasyon alanındaki araştırmaların mevcut durumunu ve gelecekteki araştırmalar için potansiyel yönlendirmeleri gerektiği düşünölmektedir. İnovasyonun Türki Cumhuriyetler'de ekonomik büyümeye ve sosyal kalkınmaya olan katkılarını anlamak için daha fazla teorik ve araştırma içeren yayınlar yapmaları gerekliliği açıkça görölmektedir. Yapılacak ampirik ve teorik çalışmalarının sayısının artması ile birlikte, bu durumun iş dünyasına yansyacağı ve beraberinde ülkenin sosyolojik gelişimine de katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Aynı zamanda işletmeler açısından sürdürülebilir rekabet üstünlüğü elde etmelerinde en güçlü argüman olarak kullanabilecekleri bilgi birikimi sağlayacaktır.

Gelecekte yapılacak çalışmalarda ise; birincil veriler kullanılarak her ülke için ayrı ayrı ya da iki ülke kıyaslanarak inovasyon faaliyetlerindeki gelişim süreçleri araştırabilir. Bir diğer öneri ise; üniversiteler ve iş dünyasının ortaklaşa inovasyon faaliyetlerini içeren teknoparklar aracılığı ile bilimsel çıktılar sağlanması ve tüm girişimcilerin bu süreçlere dâhil edilmesidir. Ayrıca Türki Cumhuriyetler arasında üye ve gözlemci olan sekiz ülkenin (Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Macaristan, Türkmenistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti) tamamının bir arada değerlendirmeye alındığı bir araştırma da yapılabilir.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee: Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed

Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.
Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Şimal ÇELİKKOL, Sevcan BEŞİKÇİ ve Özgür ASLAN çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Şimal ÇELİKKOL, Sevcan BEŞİKÇİ and Özgür ASLAN have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

- Barbieri, J. C., ve Alvares, A. C. T. (2016). Sixth generation innovation model: description of a success model. *RAI Revista de Administração e Inovação*, 13(2), 116-127.
- Berkhout, A.J., Duin, P. ve Ortt, R. (2006). Innovating the innovation process. *International Journal of Technology Management*, 34 (3), 390-404.
- Boehm, G. ve Frederick, L.J. (2010). Strategic innovation management in global industry networks. *Asian Journal of Business Management*, 2 (4), 110-120.
- Bousquet, J., Howarth, P., Farrell, J., ve Crooks, G. (2017). Scaling up strategies of the chronic respiratory disease programme of the European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing. *Clinical and Translational Allergy*, 6(29).
- Bittencourt, B. A., Figueiró P. S. ve Schutel S. (2017). The Impact of Social Innovation: Benefits and Opportunities from Brazilian *Social Business*, 38 (26). 1-19.
- Brown, A. (2018). The difference between invention and innovation. *Journal of Business Innovation*, 5(2), 45-57.
- Chen, C., Dubin, R. ve Schultz, Timothy. (2014). Science Mapping. İçinde *Encyclopedia of Information Science and Technology*, Ed. Khosrow-Pour M., D.B.A., IGI Global.
- Dagan, J. G., Rafi, M. R., Sia, Y. B., ve Dilla, S. (2021). How Business Innovation Affects a Company to Improve the Organization, Entrepreneurship, and Business Model. In *Conference Towards ASEAN Chairmanship 2023 (TAC 23 2021)*. Atlantis Press. pp. 98-102.
- Ding, X. (2019). Knowledge mapping of platform research: a visual analysis using VOSviewer. In *5th International Conference on Economics, Management, Law and Education (EMLE 2019)*, Atlantis Press, pp. 454-463).
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., ve Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296.
- Fareed, Z., Rehman, M. A., Adebayo, T. S., Wang, Y., Ahmad, M., ve Shahzad, F. (2022). Financial inclusion and the environmental deterioration in Eurozone: the moderating role of innovation activity. *Technology in Society*, 69, 101961.
- Feng, L., ve Chen, Q. (2020). Bibliometric Analysis of the Synthesis of Nanocatalyst (1999–2018). In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*, 558 (4), p. 042042). IOP Publishing.
- Forbes, D. (2016). How Can We Define 'Innovation'?. *Entrepreneur & Innovation Exchange*, 20, 1-4.
- Godin, B. (2008). Innovation: the History of a Category. Monographie (Working Paper)
- Hana, U. (2013). Competitive advantage achievement through innovation and knowledge. *Journal of Competitiveness*, 5.1 (2013): 82-96.
- Komarudin, P., Sodiki, M., Toyyibah, I. A., Syahrani, S., ve Zakiyah, Z. (2023). Bibliometric Mapping of Research Developments Using Qardh Financing Topics On Google Scholar Using Vosviewer. *Islamic Banking: Jurnal Pemikiran Dan Pengembangan Perbankan Syariah*, 8(2), 275-302.
- Kotsemir, M., Abroskin, A., ve Meissner, D. (2013). Innovation concepts and typology—an evolutionary discussion. *Higher School of Economics Research Paper*, No. WP BRP 5.

- Luamba, D. S., et al (2021). The Benefits of innovation for small businesses. *International Journal of Business and Management Research* 9 (4), pp 425-432.
- Marinova, R ve Phillimore, J. (2003). *Models of innovation*. In: Shavinina, V. International handbook on innovation. Amsterdam: Elsevier.
- Mughal, N., Arif, A., Jain, V., Chupradit, S., Shabbir, M. S., Ramos-Meza, C. S., ve Zhanbayev, R. (2022). The role of technological innovation in environmental pollution, energy consumption and sustainable economic growth: Evidence from South Asian economies. *Energy Strategy Reviews*, 39, 100745.
- O’Sullivan, D., ve Dooley, L. (2008). *Applying innovation*. Sage publications.
- Pearsall, J., ve Hanks, P. (1998). *The new Oxford dictionary of English*. Oxford Publications
- Radosevic, S., ve Myrzakhmet, M. (2009). Between vision and reality: Promoting innovation through technoparks in an emerging economy. *Technovation*, 29 (10), 645-656.
- Radu, A. F., Bungau, S. G., Negru, P. A., Marcu, M. F., ve Andronie-Cioara, F. L. (2022). In-depth bibliometric analysis and current scientific mapping research in the context of rheumatoid arthritis pharmacotherapy. *Biomedicine & Pharmacotherapy*, 154, 113614.
- Reguia, C. (2014). Product innovation and the competitive advantage. *European Scientific Journal*, 1 (1) pp 140-157.
- Rifai, R. A., ve Syaroni, D. A. W. (2020). The Effect of Innovation on Performance in Micro, Small, and Medium Enterprises. *International Conference on Business, Economic, Social Science, and Humanities–Economics, Business and Management Track (ICOBEST-EBM 2019)*. Atlantis Press.
- Rothwell, R. (1994). Towards the fifth-generation innovation process. *International Marketing Review*, 11 (1), pp. 7-31.
- Schumpeter, J.A. (1934) *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press: Cambridge MA.
- Shala, V., Bytyçi, S., ve Dodaj, P. (2021). The role of innovation in the growth of the company: A case of the emerging country. *Journal of Governance & Regulation*, 10 (4), pp 175-182.
- Stenberg, A. (2017). What does Innovation mean-a term without a clear definition. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1064843/FULLTEXT01.pdf>.
- Taylor, S. P. (2017) What is innovation? A study of the definitions, academic models and applicability of innovation to an example of social housing in England. *Open Journal of Social Sciences*, 5 (11). pp. 128-146.
- UNCTAD (2019). *Science, Technology and Innovation Capacity Development Course-Module 1: Innovation, Policy and Development*, UNCTAD/DTL/STICT/INF/2019/1-19 Jun 2019.
- Van Eck, N. J., ve Waltman L. (2010). Software Survey: VOSviewer, a Computer Program for Bibliometric Mapping. *Scientometrics*, 84 (2), 523–38. doi: 10.1007/s11192-009-0146-3.
- Vargas, A. C., Espinoza-Mina, M., Alvarez, D. L., ve Espinosa, J. N. (2022). Bibliometric Software: The Most Commonly Used in Research. *ICAIW 2022: Workshops at the 5th International Conference on Applied Informatics 2022*, October 27–29, 2022, Arequipa, Peru.
- Vimlesh, Dr. (2019). Role of Innovation and Significance in Growth and Development, *2019 JETIR*, 6 (5).
- WIPO (2023). *Global Innovation Index 2023: Innovation in the face of uncertainty*. Geneva: WIPO
- Zare-Farashbandi, F., Geraei, E., ve Siamaki, S. (2014). Study of co-authorship network of papers in the Journal of Research in Medical Sciences using social network analysis. *Journal of research in medical sciences: the official journal of Isfahan University of Medical Sciences*, 19 (1), 41.
- Zhang, L., Saydaliev, H. B., ve Ma, X. (2022). Does green finance investment and technological innovation improve renewable energy efficiency and sustainable development goals. *Renewable Energy*, 193, pp 991-1000.
- Zehra, A., ve Amena, U. (2022). A Bibliometric Analysis of the Developments and Research Frontiers of Agent-Based Modelling in Economics. *Economies* 10: 171. <https://doi.org/10.3390/economies10070171>

Dışavurumcu Portrede Benlik Gerçekliği ve İfadenin Soyutlamaya Dönük Parçalanışı

The Reality of Self and the Disintegration of Expression into Abstraction in Expressionist Portrait

Sevtap BAYRAKTAR¹, Meral BATUR²

¹Uzm. Öğrt. Milli Eğitim
Bakanlığı, Türkiye.
Mail: palasevtap@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4364-4434>

² Prof. Dr., Karabük
Üniversitesi,
E-
Mail: meralbatur@karabuk.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-1421-4371>
<https://doi.org/10.58724/assam.1472715>

Özet

20.Yüzyıl Batı Sanatında Dışavurumcu sanat akımının ortaya çıkışıyla birlikte öznenin iç dünyasına ait psikolojik ve ruhsal sorunların biçimsel bir ifadeye dönüşümü insanın farklı bir gerçekliğini açığa çıkarmıştır. Bu çalışmada, Dışavurumcu sanatın 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkışını ve özelliklerini inceleyerek, insanın iç gerçekliklerini ve duygusal durumlarını ortaya çıkarmadaki rolüne odaklanmak amaçlanmaktadır. Bu çalışmada problem durumu, Dışavurumcu hareketin sanatsal ifadeye yarattığı değişim nedir? olarak belirlenmiştir. Dışavurumcu hareket, toplumsal ayaklanma ve sanayileşmenin arka planında ortaya çıkmış ve sanatçıları bu değişikliklerin bireyler üzerindeki psikolojik etkileriyle mücadele etmeye yöneltmiştir. Bu araştırma, Dışavurumcu sanatçıların sanatları aracılığıyla bu zorluklarla nasıl yüzleştiklerini analiz etmeyi, geleneksel sanatsal formlardan ayrılımlarının ardındaki motivasyonları anlamaya çalışmayı amaçlamaktadır. Araştırmanın hedefi, bireylerin içsel psikolojik ve ruhsal gerçekliklerini tasvir etmede Dışavurumcu Sanatın dönüştürücü doğasını açıklayarak, sanatçıların kişisel ve toplumsal mücadeleleri aktarırken geleneksel estetik normlardan nasıl uzaklaştıklarını incelemek olmuştur. Araştırmada hedeflere ulaşmak için literatür tarama yönteminden yararlanılmıştır. Bu araştırmanın sonucunda, Dışavurumcu sanatın 20. yüzyılın başlarında bireylerin karşılaştığı psikolojik ve manevi zorluklara bir yanıt olarak ortaya çıktığı sonucuna varılmış olup; Dışavurumcu sanatçılar, eserleri aracılığıyla geleneksel ve estetik normlardan farklılaşarak insan varlığının iç gerçekleriyle yüzleşmeye ve tasvir etmeye çalışmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Dışavurumcu Sanat, Benlik, Portre, Soyutlama, Oto Portre.

Abstract

With the emergence of the Expressionist art movement in 20th Century Western Art, the transformation of the psychological and spiritual problems of the subject's inner world into a formal expression revealed a different reality of the human being. This research aims to focus on its role in revealing people's inner realities and emotional states by examining the emergence and characteristics of Expressionist art in the early 20th century. The problem statement in this research is, What is the change that the Expressionist movement created in artistic expression? was determined as. The expressionist movement emerged against the background of social upheaval and industrialization and led artists to struggle with the psychological effects of these changes on individuals. This research aims to analyze how Expressionist artists faced these challenges through their art, and to try to understand the motivations behind their departure from traditional artistic forms. The aim of the research was to examine how artists moved away from traditional aesthetic norms while conveying personal and social struggles, by explaining the transformative nature of Expressionist Art in depicting the inner psychological and spiritual realities of individuals. The literature review method was used to achieve the objectives of the research. As a result of this research, it was concluded that Expressionist art emerged as a response to the psychological and spiritual difficulties faced by individuals in the early 20th century; Expressionist artists tried to confront and depict the inner realities of human existence by differentiating from traditional and aesthetic norms through their works address economic and political challenges to curb the occurrence of military coups.

Keywords: Expressionist Art, Self, Portrait, Abstraction, Self Portrait.

Makale Türü

Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi
Application Date
02/09/2024

Kabul Tarihi
Admission Date
20/11/2024

1. GİRİŞ

Yirminci yüzyılın başında Endüstri devriminin sosyal yaşam üzerinde yarattığı değişimlerin olumsuz etkileri ve toplumsal sorunları Avrupa'da açıkça hissedilir. Bu dönemde, ağır endüstrinin yapılandığı iş alanlarının zorlu çalışma hayatı ve kitlesel hale gelen işsizlik sorunlarıyla doğan ekonomik buhranlar Avrupa toplumlarını sıkıntılı bir sürecin içinde bıraktığı görülmektedir. Bununla birlikte 1914 yılında patlak veren Birinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu sosyal çöküntünün insan iç dünyasında meydana getirdiği bunalım ve depresyon durumları derin psikik etkilerde kendini gösterir. Bu dönemin sorunlarını ve değişen toplumsal yapıyla beraber insan varlığını gözlemleyen Sigmund Freud en özet tabirle "Biz ekonomik dünyadan psikolojik dünyaya kaydık" diye yazar (Freud, 2006). Dış dünya gerçekliğinden iç dünya gerçekliğine yönelen Freud için "özne" sorunludur ve bilinenin çok ötesinde kendine özgü belirlenmesi güç bir gerçekliğe sahiptir. Psikanaliz çalışmalarıyla insanın bilinç dünyasını, tutum ve davranışlarını inceleyen Freud'un ortaya koyduğu psikoloji üzerine kuramlar ve iç dünya gözlemlerine dayanarak yaptığı yorumlar, geçmiş dönemlere ait insan doğası üzerine yapılan tüm düşünce yapılarını kökten bir değişime uğratar.

Diğer taraftan, Friedrich Nietzsche, Soren Kierkegaard, Arthur Schopenhauer, Jean Paul Sartre gibi varoluşçu felsefeyi yapılandıran düşünürlerin etkileriyle insan iç dünyasının çelişkileri ve belirsizliği düşünce dünyasına taşınır ve odak noktasına insan varoluşunun trajik durumunu alan yeni bir tartışma açılır. Burada en önemli sorun, insan varlığında "benlik" gibi tanımlaması zor bir kavramın duygusal boyutlarda gösterdiği değişkenlikler ve belirsizliklerle insanın bilinci ve onun asıl gerçekliğinin kesin neticelere bağlanamayan bir konumda kalmasıdır. Dolayısıyla, 20. Yüzyıl Batı düşüncesinin ana ekseninde, Jung ve Freud'un psikoloji üzerine yaptığı çalışmalar ve varoluşçu düşüncenin temel konusu haline gelen "benlik gerçekliğinin keşfi" önemli bir yer tutar. Bu düşünce gelişmelerine ve sosyal sorunlara paralel olarak yirminci yüzyılın ilk yıllarında ortaya çıkan Dışavurumcu sanat yapıtlarının ilk örneklerinde de insan varlığının "benlik" gerçekliğine yönelik bir yoğunlaşma yaşadığı gözlemlenmektedir.

Dışavurumcu sanatçı, dış dünya gerçekliğinin nesnel dünyasını değil, nesnelere, olayların ve yaşadığı deneyimlerin kendi iç dünyasında uyandırdığı öznel duyguları ve hisleri kışkırtıcı, protest tavrı aynı zamanda coşkun tepkileri özgün bir üslupla ifade etmeye çalışır. Dolaysız bir aktarım biçimi yaratmak isteyen sanatçı, içgüdülerinin ya da duygu deneyimlerinin yarattığı eğilimler çerçevesinde hareket eder. Dışavurumcu sanatçının kendi benliğine ait duygu durumlarını keşfetmesi ise, bir tür ruhsal gerçekliğin açığa çıkışı olarak algılanmaktadır. Sanatçı bu amacını, biçimsel anlamda üslup biçimi olan soyutlama biçimi olan kendi iç dünyasındaki duyguların en derin gerçekliğine inerek var eder.

2. BENLİK KAVRAMI VE SANAT İLİŞKİSİ

20.yüzyılın başında, psikolojide işlevselcilik hareketinin öncüsü William James ile ortaya çıkan ve sosyoloji, felsefe ve sanat alanında da en çok tartışmanın yürütüldüğü kavramlarından biri olan "benlik", bireyin kendinin sahip olduğu öz farkındalığını bilme durumunu ifade eder. Genel görüşlere göre, benlik kavramı, insanın kişilik özelliğiyle ilişkili olarak çevresini algılama ve uyum ya da uyumsuzluk içinde yaşama biçimlerini belirleyen tavır ve tutumların içeriklerini tanımlayan bir terimdir. Benlik kavramımız, diğer insanlarla etkileşimde bulunduğumuzda bize ait olan ile bizim dışımızda kalanı ayırt eden bir alan gibidir (Yener & Gülaçtı, 2010: 22).

Benlik, kişiliğin bir alt yapısıdır ve bireyin kendi kişilik yapısı içindeki tutumları, davranışları yaratan psikik durumları bilme ve anlam verme biçimidir. Kişiliği yönlendiren, eğilimlerini oluşturan, duygu ve düşüncüyü biçimlendiren bilincin önemli bir ögesidir. James, benliğin kişinin bedeninden kişiliksel özelliklerine, aileden arkadaşlara ve iş hayatına kadar yaşama dair sahip olduğu şeylerin ve deneyimlerin olduğu bir olgu olduğundan bahsetmiştir. Benlik için bireyi diğer bireylerden ayrıcalıklı kılan nitelikler olduğunu belirten James, kişinin kendisinin ne olduğunu söyleyebileceği her şeyin toplamıdır. Dolayısıyla, benlik kavramı, bireyin içinde yaşadığı toplumsal yapıdan ve iletişimde bulunduğu sosyal çevreden soyutlanamaz (James, 1963, akt., Karabulut, 2014). Sosyal yaşam içinde

etkin bir rolü olan benlik, sosyal iletişimin de merkezi konumunda yer alır. Sosyal etkileşimin sağladığı ve bireyin çevresinde gelişen her türlü iletişimin çözümlendiği ve yorumlandığı psişik bir alanı temsil eder. Çevreyle olan kolektif iletişimi sağlayan “Benlik” diğer taraftan her insanda farklı özelliklere sahip davranış ve tutumların ayrıcalıklı yönlerini de belirler (Bacan, 1990).

Görsel 1: Arshiel Gorki, “Bir Kız Portresi (Portrait of a Girl)” TUYAB, 45.7 x 35.6 cm, 1928, Özel koleksiyon

Örneğin Arshiel Gorki'nin çalışmalarında benlik algısı, renklerin yumuşak, heyecan verici bir formda dışavurumuyla daha anlaşılır bir şekilde kendini göstermektedir. Gorki'nin çalışmalarında, aile ve çevresindeki hikayelerden parçalar olarak çalışmalarında folklorik öğeler kullanılmaktadır. Ayrıca Gorki, Matisse, Miro Picasso' nun kullandığı renkleri kendi içerisinde düzenleyerek daha sembolik ve soyut bir ifadeyle çalışmalarına yansıtmıştır (Baysal, 2021; Ertürk, 2023) (Görsel 1)..

Benlik, bireyin kendisi hakkında edindiği bilinç ile dış dünyanın doğrudan etkilere açık olan dürtüleri kontrol eden ve çevreye karşı uyumu aynı zamanda dengeli sağlayan özelliktir. Kişinin kendi gözlem, deneyim, duygu ve düşüncelerinden elde ettiği benlik, bazen çevreden empoze edilen diğer benliklerle çelişir. Çevreye karşı gelişen bu çelişki ve gerilimler bireyde psikolojik açıdan sorunlu durumlar yaratır. Birey kendi psişik dünyasında yaşadığı iç çatışmalarla depresyon ve travma gibi içine girdiği ruhsal sorunlar, yabancılaşma, yalnızlaşma ya da nesnelleşme adı verilen sosyolojik bağın kopuşuna neden olabilir. “Benlik” yapısını olumsuz yönde bozuma uğratan farklı ruhsal çöküntüler, içsel çatışmalara neden olurken diğer taraftan gerginlik, acı duyma, karamsarlık, nefret, korku, endişe vb. duyguları yoğun biçimde ön plana çıkarır. Psikolojik sorunların ve olumsuzlukların ana kaynağı benliğin dış çevreye girdiği bir çeşit sosyal dengesizliktir. Bu açıdan, çevreyle olan iletişim biçiminde benlik sosyolojik açıdan bir denge kazandırırken diğer taraftan benlik, olumsuz durumlar karşısında da uyumsuz ve sorunlu hareket etme eğilimindedir olduğundan bireyi daha fazla içkin bir duruma sokarak hayattan koparabilmektedir. Wicklund (1975), Benliğin davranışa yansımaları ile ilgili olarak şu düşünceleri belirtir:

“Kişi dikkatini çevreye ya da kendisine odaklandırabilir. Tercih ettiği odak noktasına göre davranışında farklılıklar ortaya çıkacaktır. Kişinin dikkatinin kendine odaklanması ben-bilinçliliğinin yani kendi kendinin bilincinde olmayı hatıra getirir. Ben-farkındalığı, benliğe dikkat göstermenin açık ve net bir derecesini ifade eder. Nesnel ben-farkındalığı, öncelikle başkalarının üzerine odaklanmakla birlikte, benliğe daha az odaklanır. Ben-farkındalığına eşlik eden duygusal durum, genellikle ben-bilinçliliği olarak tanımlanır. Ben bilinçliliği iki şekilde ifade edilebilir: Birincisi, sosyal bağlamda genel kaygı içerir, diğer şekli ise, zihnin benlikle meşgul olmasını içerir. Kişinin dikkatini, bir nesne olarak kendi kendine yönelmesi, ben-farkındalığının köşe taşıdır. Ben-farkındalığı aslında, süregelen davranışın yönü ve yoğunluğunu kontrol eden bir kendi kendini düzenleme sürecidir. Özellikle kendi kendine dikkat etme, kişinin bir standarda uygun herhangi bir davranışı aracılığı ile standart bir eşleştirme sürecini bağdaştırdığını varsayar. Bu nedenle artan bir şekilde kendi kendine odaklanmanın temel sonucu, davranış ve davranış standartları arasında daha büyük bir uygunluktur. Eğer davranışsal

standartlarda nitelik yoksa, kendine odaklanma ancak kişinin dikkatini yönelttiği özel bir benlik boyutunun farkında oluşunu ve idrakini artırır (Wicklund, 1975: 223-275).”

Wicklund de aktardığı bilgiye göre, gündelik yaşamda bireyin benlik niteliği çevreyle iletişim kurmada ve uyumlu hareket etme açısından sahip olduğu rol kritik bir konumdadır. Diğer taraftan benlik konusu sosyolojik açıdan bu kadar önemli bir konuma getirilmesinin nedenlerinde biri de benlik gerçekliğinin öznenin en mahrem yönüne ve özel dünyasına hakim olmasıdır. Bireyin sahip olduğu tüm olumsuz duyguların ve ruhsal eğilimlerin toplandığı merkez olması açısından benlik, Freud (2006)’ın “Ben ve İd” görüşleri çerçevesinde, insanın en acı çeken yönüdür. Öznenin kendisinden bile gizlediği bilinçdışı sapkın düşümler ya da korkulara kaynaklık eden deneyimler benlik içinde bastırılmaya çalışılır. Benlik yalnızca bastırılmış olandan ayrı, alt benliğe karşıt olan bir bütün değil, bölünmüşlüğü, parçalanmışlığın da kendisi olduğu görülmektedir (Freud, 2006). Benliğin toplumsal söylem ve ideallerden sıyrılması, onları kenar atıp kendini yalnızca kendisi için gerçekleştirmeye adanması mümkün gözükmemektedir. Freud’a göre, endüstri toplumlarında kapitalist sistemin getirdiği sosyal olumsuzluklarla beraber benlik, kendi içinde devamlı olarak bir bölünme ve parçalanma yaşamaktadır.

Benliğin parçalanması ve bölünmesi durumunun sanat alanında en önemli göstergesi ise Dışavurumcu akımın ortaya koyduğu eserlerde açıkça görülmektedir. 20.Yüzyılın başında görülen toplumsal ve uluslararası olumsuz gelişmelere yönelik dönemin sanatçıları, sosyolojik ve siyasi sorgulamaların yanında kendi “ben”inde yaptığı çözümlerle onu dehşete düşürmüş, “ben” doğasının parçalandığını, yok olduğunu derinden hissetmiş ve tepkisel bir tutumla eserlerini Edvard Munch’un ünlü “Çığlık” adlı resminde (Görsel 2) olduğu gibi içgüdüleriyle haykıran bir insanın vahşi ifadesinde kendini göstermiştir,

Görsel 2: Edvard Much, Çığlık, 91 x 71,5 cm, T.Ü.Y.B. 1893.

Kaynak: The Scream, 1893 - Edvard Munch - WikiArt.org

Dışavurumcu sanatla etkinleşmeye başlayan gerçekçiliğin yerini, bir eserin yargılanacağı nitelik olarak duygusal etkinin ön plana çıkması, sanatçının kendini ve benlik gerçekliğini temsil etme olanaklarını genişletti. Renk ve fırça vuruşları sembolik hale geldi, biçimsel bozulma içsel yaşanan kargaşayla ve psikolojik dünyayla ilişkilendirildi. Acı çekmek, sanatın temel bir kaynağı olarak görüldü ve sanatçının duyguları tanıyan ve onların anlamlarını tanımlayan yaratıcı bir deha olduğu fikri ortaya çıktı. Fakat, bu sanatçı kimliği bir yabancıydı, zihinsel olarak dengesiz ve varoluşsal bir krizin eşiğinde olan anlaşılmasız bir karakterdi. Bu nedenle sanat eserlerini okurken sanatçının zihinsel durumuna, iç yaşamına ve benliğindeki gizlenmiş duygulara öncelik verildi. Munch’ un resminde duyguların etkili ifadesi tamamen iç dünyanın bastırılmış gerçekliğini açığa vurma biçimiydi.

Figür, kafatasına benzeyen kafasını uzun, ince elleriyle tutmakta, gözleri korkuyla açılmış, ağzı ise sessiz, korkunç bir çığlık atar vaziyettedir. Figürden yayılan korku ve dehşetin tüyler ürpertici havası, kompozisyonda yinelenen dalgalı desenlerle yansıtılmaktadır. Hem merkezdeki figürü hem de arkalarındaki köprü boyunca gezinen iki figürü çevreleyen belirsizlik, söylenmemiş bir tehdide işaret

ederek gerilimi arttırmakta ve arka plandaki dönen çizgiler doğal olmayan şekilde yoğun bir endişe duygusu uyandırmayı vurgulamaktadır.

Munch, daha sonra bu resmin ilham kaynağını şöyle açıklamıştı: "Yolda iki arkadaşım ile yürüyordum, güneş batıyordu, birdenbire gökyüzü kan kırmızısına büründü, kendimi tükenmiş hissederek, durakladım ve parmaklıklara yaslandım, koyu mavi fiyordun ve şehrin üzerinde kan ve dil şeklinde alevler vardı, arkadaşlarım yürümeye devam ettiler ve ben korku içinde tir tir titreyerek kalakaldım, doğanın içinden geçen sonsuz çığılığı içimde hissettim" (Hodge, 2018:33).

Edward Munch'un "Çığılık" adlı eseri ve diğer Dışavurumcu sanat eserleri, kendi çağının sosyolojik ve psikolojik açıdan yarattığı sorunların etkisinde meydana gelen kışkırtıcı ifade biçimlerinden oluşur. Bununla birlikte, "Çığılık" adlı eser, dışavurumcu sanatçının öznenin içsel dünyasına bir keşif niteliğinde girdiğini, bilinçaltı dünyasını tanımaya çalıştığını ve ifadeyi ise tüm gerçekliğiyle dolaysız biçimde aktarmak istediğini gösteren en etkili öncü çalışmalarından biridir.

2.1. Dışavurumcu Sanatta Ruhsal Eğilim Olarak "Benlik" Gerçekliği

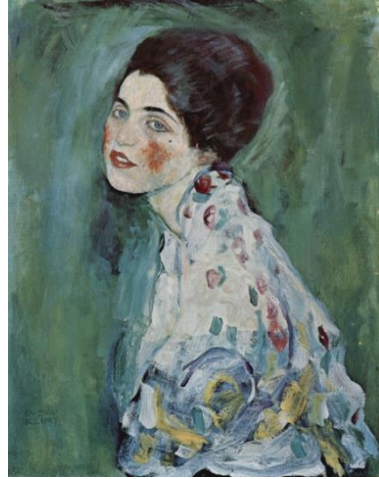
Dışavurumcu sanatın temel dinamiği ve başlangıç noktası, ruhsal dünyanın içeriğinden doğuş yapar ve sanatçının amaçlardan biri ise kendi "ben" gerçekliğine ilişkin en derin duyguların ifadesinde içgüdüsel bir dil oluşturmaktır. Dışavurumcu sanatçılar için psişe (ruh) sanatsal üretimin kaynağıdır. Yapıtlarda işlenen ana temada ise öznenin en önemli psikik sorunlarından biri olan "benlik" in parçalanışı ya da bölünmesidir. Jung, "Ruh" adlı kitabında psişe'nin sanat üzerindeki etkisi hakkında şu düşüncesini belirtir:

"Psişe bütün üretkenliğin kaynağı olmakla kalmayıp, daha ziyade kendini insan zihninin bütün faaliyet ve başarılarında dışa vurmak gibi bir özelliğe sahip olduğundan psişenin doğasını tam olarak anlamak mümkün değildir. Biz onun sadece dışavurumlarını görebiliriz. İnsan psişesi bütün sanat ve bilimlerin rahmidir. Psişenin incelenmesi, bir yandan sanat serlerinin psikolojik yapısını açıklayabilmeli, öte yandan bir kişiyi sanatsal açıdan yaratıcı yapan faktörleri ortaya çıkarabilmelidir. Bir sanat eserinde karmaşık psikik faaliyetlerin ürünü olan, açıkça tasarlanmış ve bilinçli bir biçimde oluşturulmuş bir şeyle karşı karşıyayız. Sanatçının durumunda ise bizzat psikik aygıtın kendisini de ele almamız gerekmektedir. (Jung, 2017:114)."

Benliğin sanatsal anlamda açığa çıkışında içgüdülerine teslim olan Dışavurumcu sanatçı, resim yapma eyleminde, çarpıtma, çelişki, abartma, ilkellik, gerilim ve fantezi yoluyla ortaya çıkardığı biçimsel ifadeler, bilinçaltındaki duygu birikimlerinin dışa aktarımını yansıtır (Tunalı, 2010). Biçimsel açıdan resim unsurlarını canlı, sarsıcı, şiddetli veya dinamik uygulama yöntemlerini kullanarak gerçekleştirdiği eser, tekrarı olanaksız bir ifade tarzını yansıtır. Daha geniş anlamda Dışavurumcu sanatçıların kişisel duygu deneyimlerini ifade etme nitelikleri son derece öznel bir tutumdadır. Eserin özgün yapısı, nesnelere ve olayların benlikte bıraktığı trajik izlerin içgüdüsel olarak uyandırdığı tepkimelerde kendini gösterir. Dışavurumcu eserlerdeki bu içgüdüsel tepkimelerle oluşan ifadeler, çoğu zaman duygusal enerjinin yarattığı doğaçlamalarla kendiliğinden ortaya çıkar. Aniden gelişen, coşkulu ve dinamik bir yapıyla açığa çıkan ifade kökeninde ruhsal bir stresin ürünüdür. Dışavurumcu biçim üslubunu yaratır. Richard Lionel, "Dışavurumcu Sanat Ansiklopedisi" adlı kitabında şunu yazar:

"Fiziksel bir güç ve devrimci bir etkinlik kullanmadan, içgüdüyle sanata dönüştürülen şey, hala rengin somut varlığının arasında saklı duran, ilk ruhsal gücün yalınlaştırılmış, süsleyici çizgilerden geniş yüzeylere, saf renklerle kaynaşmış kompozisyonlardan oluşan güçlü bir dışavurumcu saflaştırma işlemiydi. (...) Bu hareket, dışavurumcuların iyimser bir coşkunlukla diledikleri "yeni insana" doğru giden yollardı. Belirttikleri evrenselliği ve soyut biçimi betimleyebilmek için renk nesneyi tanımlama işlevinden tümüyle kurtularak, bağımsız kılındı ve katışıksız olarak dışavurum için kullanıldı" (Richard, 1991: 32).

Görsel 3: Gustav Klimt, “Bir Bayanın Portresi”, TUYAB, 60 × 55 cm, 1916–1917, Modern sanat galerisi Ricci Oddi, Piacenza, İtalya

Klimt, çalışmalarında farklı üslup ve olağandışı renk arayışlarını özellikle kadın formu üzerine yoğunlaştırmıştır. Bununla birlikte resimlerinde farklı sosyo-ekonomik yapıdaki çeşitli kadın biçimlerini resmederken onların iç dünyalarını, benliklerindeki hüznü bakışları ve ruhsal çöküntüleri de yansıtmıştır (Kazanç, 2018) (Görsel 3).

Dışavurumcu sanatçı, her fırça vuruşunu benlik gerçekliğine ait duygunun bir parçası olarak görür. Resim yapma eylemi benlik sorunlarının işlendiği psikolojik geçen süreci vurgular. Bu psikolojik zaman süreci Alexis Carrel’in tabiriyle “içsel zaman”dır. İçsel zaman, duygu ve düşüncelerin zihinde yarattığı geçmişe dönük deneyimlerin hatırlamaya yönelik bir uzantı biçimidir. İçsel zamanda süreç, bellek içinde geçmişe dönük var olan duygusal deneyimlerin sonucu özneyi etkileyen derin psikolojik gerçeklik şimdiki zamanda açığa çıkar ve ilerler (İlhan, 2018:22). Dışavurumcu sanatçılar, içsel olarak yaşanan duygu deneyimlerini fırça vuruşlarıyla yapıta yüklerken “ben”in bellek ile ilişkili geçmiş zamanına ve deneyimlerine odaklanarak hareket eder.

“Dışavurumcu sanatla birlikte yapıtta açığa çıkan ruhsal ifade biçimleri, inanca ve kuşkuya, umuda ve umutsuzluğa, sevgiye ve huzursuzluğa, acıya ve coşkuya ilişkin çift yönlü gelişen bir benlik arayışından doğmaktadır. Bu açıdan, sanatçının bireysel duygu deneyimleriyle ifade ettiği soyut dışavurumcu biçim, bir taraftan gerilimli, kışkırtıcı, asi, isyankâr ve saldırgan bir tavrı ortaya koyarken diğer taraftan ruhun kosmozla bütünleşmesini öngören lirik bir söylemi yansıtmaktadır. (...) Dışavurumcu sanatçılar, yapıtlarını oluştururken benlik dünyasının özünde bulunan duygu kökenine ve kendilik bilincinin ereğine ulaşmayı amaçlarlar. Dolayısıyla dışavurumcu sanatçıların “ruhun aşkınsal deneyimini” açığa çıkarma yolunda ilerledikleri görülmektedir (Sepetci, 2019:27).

Dışavurumcu sanatçının benlik gerçekliğini tanımaya yönelik “özbilinç” değerlerine ulaşma girişimi, aslında bilinmeyen bir dünyaya açılan içsel bir yolculuğu beraberinde getirmiştir. Sanatta ruhsal gerçekliği savunan Mark Rothko’da “Sanat, bilinmeyen bir dünyaya maceralı bir yolculuktur ve ancak, risk almayı göze alabilenlerce keşfedilebilir” der (Antmen, 2010:156). Benzer bir görüşle, Fransız Soyut dışavurumcu sanatçı Hans Hartung (1904-1989) bilinç ve benlik gerçekliği hakkında: “Bilinmeyene, henüz yaratılmamış olanın bölgesine giriyoruz” ifadesini kullanır. Amerikalı soyut dışavurumcu sanatçı Jackson Pollock, konu hakkında şu ifadede bulunur: “Resim bir varlık durumudur, benlik keşfidir. Her iyi sanatçı kendi benlik gerçekliğini resmeder” der (Fineberg, 2014: 5). 1949’da Robert Motherwell görüşüyle “Her sanatçının sorunu, kendini keşfetmektir” diye yazar (Fineberg, 2014: 71). Sanatçı, kendi varlığının “öz” değerlerini bulma açısından benliğine yönelik yaptığı soyutlama, derin düşünce sonucu deneyimle var olan duyguların ruhsal açılımını vermektedir. Soyutlama üzerinden sanatçının kendi iç dünyasında yaptığı bu ruhsal açılım, benliğin “aşkın” veya “içkin” doğasını gözler önüne serer. Bunun için dışavurumcu ve soyut sanatın izlediği yol “içebakış”tır.

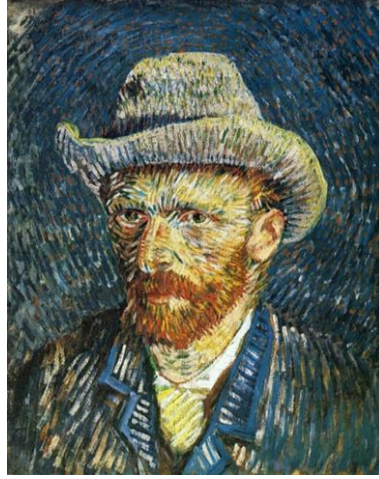
“Benlik” gerçekliğine, iç gözlemsel yolla ve sezgiler aracılığıyla ulaşılmaktadır. Bu, iç gözlemsel yöntemle ve sezgilerle elde edilen “benlik” hissi, bilincin bilinmeyen karanlık tarafını tanımamıza imkân sunar. Dışavurumcu sanatçılar, kendilerini, bireysel iç gözleme dayalı eşsiz ve benzersiz eylemlerin sonuçlanması olarak görmüşlerdir (Fineberg, 2014: 34). Sepetci (2019)’a göre, sanatçı,

“Sanat, insanı ele geçiren ve onu kendi aleti haline getiren bir çeşit iç dürtüdür. Sanatçı, kendi yolunu arayan, özgür iradeli biri değil, sanatın amaçlarını kendisi üzerinden varmasına izin veren biridir. Bir insan olarak çeşitli ruhsal durumları, bir iradesi ve kişisel amaçları olabilir, ama bir sanatçı olarak o yüksek anlamda kolektif bir insandır. İnsanoğlunun bilinçdışı psikik yaşamının bir aracı ve biçimlendiricisidir. Görevi budur. Bu görev bazen o kadar ağırdır ki kimi zaman mutluluktan ve sıradan bir insan olarak hayatı yaşamaya değer kılan her şeyden vazgeçmek zorunda kalır. K.G. Carus’un dediği gibi, ‘deha bazen tuhaf şekillerde gösterir, çünkü böyle üstün yetenekli bir varlığı diğerlerinden ayırt eden şey, hem yaşamın bütün özgürlüğünde hem de düşüncenin saflığı yönünden bilinçdışı yani içindeki gizemli Tanrı tarafından her yerden kuşatılmış ve ikna edilmiş olmasıdır; bu şekilde aklına ne işe yaracağını bilmediği fikirler yağar, neden olduğunu bilmez ama çalışmaya ve yaratmaya itilir” (Jung, 2017:136).

2.2 Dışavurumcu Sanatçı Oto portrelerinde “Benlik” in İfadesi

20.Yüzyılın başında Vasily Kandinsky’in “Sanatta Zihinsellik Üzerine” yazdığı kitap, Dışavurumcu üslubun yapılanmasında ve bir kuram oluşturmasında güçlü bir etkisi vardır. Kandinsky’nin bakış açısında, sanatçının, kendi “benlik” varlığıyla yaşadığı “iç iletişim” veya “kendiyi yüzleşme” (karşılaşma) sonucu deneyimlediği duygu, karşı konulamaz biçimde kendini ifadeye zorluyorsa, açığa çıkmak isteyen bu “içsel güç” dışavurumculuk için geçerli olmalıdır. Kandinsky’e göre, “içsel zorunluluk kaynağından gelmeyen her biçim günahdır. Biçim demek, içsel zorunluluğun bir dışavurumudur. Kandinsky: “İçsel yönden dolu dolu yaşayan resim, iyi yapılmış resimdir. Eserin iyi mi kötü mü olduğu sorusuna ancak ve ancak bu içsel noktadan bakılarak cevaplayabiliriz” der (Kandinsky, 2009: 55- 56). Bununla birlikte, Norbert Lynton “Modern Sanatın Öyküsü” adlı kitabında “Ben” in kendisini merkeze alan bir sanatta direnmek, bu sanat sizin gerçek kimliğinizi bulmanıza yardım ediyorsa anlamlıdır” diye yazar (Lynton, 2004:38). Dışavurumcu sanatın doğuşunda merkeze insanın deneyimi ve iç dünya gerçekliğinde yatan “Ben” eserin üretim aşamasında önemli bir rol alır.

Dışavurumcu sanatçıların kendi portrelerine yansıttıkları içsel duygu yoğunluklarını benlik gerçekliğini ifade ederken diğer taraftan öz yaşam öyküleriyle ilişki bir deneyim durumunu yansıtmaktadır. Sanatçılar, yaşadıkları dönemin ekonomik buhranları, savaşın yıkıcı etkileri, Nazi soykırımının yarattığı dehşeti, endüstri kentlerinin insan değerlerini yok eden kültür yapısını, siyasi sorunlarla meydana gelen çatışmalar gibi Avrupa toplumuna sirayet eden trajik sorunlarla beraber gelen kişilik bunalımını oto portrelerinde temsil ederler. Bununla birlikte, dışavurumcu sanatçı portrelerinde görülen ifadelerde aşırı depresyon ve travma hali kendini güçlü biçimde hissettirir. Dışavurumcu sanatçı portrelerinde izleyiciye aktarılan duygu türleri genellikle, ürkek, gergin, tedirgin, sinirli, karamsar, hüznü ya da düşünceli olma gibi melankoliye yatkın duygular uyandırır.

Görsel 4: Van Gogh, Hasırlı Şapka, T.Ü.Y.B. 1887

Kaynak: www.wikiart.com/van/gogh/portrait.

Dışavurumcu akımının öncü sanatçılarından Van Gogh'un sanat yaşamı boyunca yaptığı birçok oto portre de yansıtılan ifade biçimi adeta sanatçının benliğinde yaşadığı acı ve hüznü açıkça gösterir. Sanatçı, ifade açısından yoğun duygu yüklemesi yaptığı portrelerinde benlik aşırı duyarlılığa sahip bir gerginlikte ve sinirli bakışlar bunalımlı bir ruh halinde yansıtılır. Van Gogh'un kardeşi Theo'ya yazdığı ve kitap haine getirildiği mektuplardan anlaşıldığına göre, sanatçının doğaya, insan ve topluma karşı olan duyarlı bakış açısının yanında kendi özel hayatında tedirgin yaşayan ve kaygılarla dolu bir karakter olduğu görülmektedir. Portrelerindeki kaygılı, sinirli ve şüpheli bakışların yansıttığı tedirginlik verici gerginlik rahatsız edici boyuttadır. Sanatçının benliğine ilişkin bu duygu yoğunlukları, yaptığı kişisel portrelerinde açıkça ifade edilir (Görsel 4).

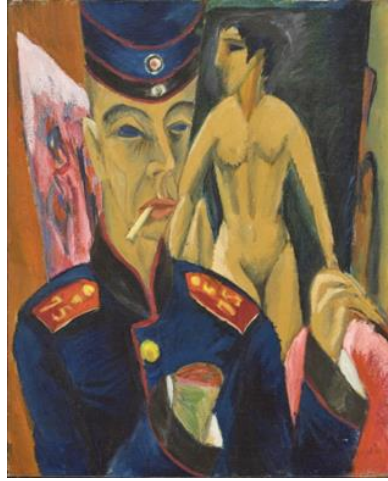
Görsel 5: Otto Dix, Asker olarak Otoportre, 68x 53,5 cm, K.Ü.Y.B. 1915.

Kaynak: Kapitalizm Eleştirmeni - artnet Dergisi

Otto Dix'in yapıtlarındaki ilk baskın tema savaş üzerinedir. 1915'te Alman ordusunda astsubay rütbesiyle görev yapan sanatçı, Fransa'nın Champagne bölgesinde korkunç çarpışmaların yaşandığı savaşa tanıklık etmiştir. Diğer taraftan, 470.000 bin askerin öldüğü Somme'deki çarpışmalarda da yer alır. Sanatçının kendisi de savaşta esir düşer ve bir süre esir kamplarında hayatını idame ettirmeye çalışır. Yıllar sonra anılarında şunları yazar: "Savaş çok korkunç bir şey, ama görkemli bir yanı da yok değil. Bunu ne pahasına olsun kaçırmamalıydım. İnsanlara ilişkin bir şey öğrenmek istiyorsan, onları eziyet altındayken görmeyi gerekir. Yaşamın en berbat yüzünü kendi gözlerimle görmeliydim" (Wolf, 2005:36). Otto Dix'in askerlik dönemine ait olan "Asker olarak Oto portre" adlı eserinde yaşadığı savaş trajedisini etkileyici bir ifadede betimler. Resimde görülen jestsel

fırça vuruşlarının dinamik ve yoğun renk değerleri sanatçının tekrarını yakalamayacağı kendi zamanına ait anlık bir ifadeyi var ettiğinden yapıttaki görüntü geçmişteki eylemin bir parçası gibi duru ve iç dünyasında biriktirdiği duygu gerilimlerinin anlık ifadesine dönüşür. Sanatçının yaşadığı savaş deneyimden kaynaklı bakışlarında bir kırılma ve korku hissedilmektedir. Eser, geçmişin kendine ait zaman diliminde anlık yaşanan deneyimi tüm açıklığıyla gösterir (Görsel 5).

“Sanatçı kendini yakın çekimde sanki çerçeveyi patlatacak ve çıkacak gibi ileriye uzanmış biçimde izleyiciye sunar. Çapraz duran gövdeden saldırgan bir kırmızıya bulanmış kafa, kışkırtıcı biçimde izleyiciye bakar. Suratı kemikli, kafası dazlak, boynu kalın, dudakları etli, bu kaba saba asker tuzağa düşmüş ve yaralanmış yabani hayvanları çağırır. Mavi, sarı, turuncu, kırmızı renklerde güçlü fırça vuruşları yüzün zihinsel eziyetini tanımlarken bir yanda da onu bekleyen görkemli olaylara duyduğu merakı görselleştirir” (Wolf, 2005:36).

Görsel 6: E.L.Kirchner, Asker Olarak Otoportre, 69 x 61 cm, T.Ü.Y.B. 1915.

Kaynak: www.wikiart.com. Kirchner/soldier/portrait/.

Dışavurumcu akımın en önemli sanatçılarından Ernst Ludwig Kirchner' in “Asker Olarak Oto portresi” psikolojik açıdan yaşanan olumsuz deneyimlerin dramatik etkilerini yansıtan bir başyapıttır. Resimde, sanatçı kendini üniforma giymiş olarak, ağızda sigara ve kesik bir kol ile gösterir. Resim alegorisinden ve sanatçının otobiyografinden anlaşıldığı üzere Kirchner, bir savaş alanında olmak yerine, kendi stüdyosunda kesilmiş, kanlı bir kol ve arkasında çıplak bir modelle dramatik ve kışkırtıcı bir kompozisyon yaratır. Resmin yapıldığı tarihte Kirchner, gönüllü olarak orduya katılır ancak, kısa süre sonra alkol, uyuşturucu kullanımı ve girdiği sinir krizleri nedeniyle askerlik hizmetine uygun olmadığı görülür ve iyileşmesi için terhis edilir. “Bir Asker Olarak Oto portre” çalışması sanatçının ordudan ayrılıp iyileşme sürecinde yapılır (Görsel 6). Kirchner, asla savaş alanında herhangi bir çarpışmada bulunmaz. Kendini asker üniformasıyla gösterdiği resim sanatçının kişisel korkularının bir tür keşfini ifade etmektedir. Eserde, kopmuş el, gerçek bir yaralanma değil, tamamen bir sanatçı olarak kendi kimliğine ve benliğine yönelik potansiyel bir gönderme yapan metaforik bir ifadedir. Diğer taraftan, bu sahne, Otto Dix' in resimlediği ulusu için savaşan ve görevi esnasında yaralanan fakat toplum içinde "yararlı" olarak görülmediklerinde terk edilen gazi askerlerin dramatik yaşamlarına yaptığı göndermeler gibi grotesk bir bakış açısıyla savaşı sorgulayan ve politikacıları utandırmak için protest amaçlı tasarlanan bir eserdir (Roggemkamp, 2015). Koyu ve soğuk renklerin hakim olduğu resimde görünen solgun ve köşeli sivri bir formdaki yüz gözbebeklerini göremediğimiz donuk bir bakışla adeta ruhu alınmış cansız bir beden taşıyor algısı yaratır. Adeta yabani bir insanın elinden çıkan ilkel bir heykele dönüşmüştür. Arka plandaki cam gözlü model de benzer biçimde gerçek bir insandan çok oyulmuş bir heykele benzemektedir. Sanatçının ağızda cılız ve gevşek duran sigara bıkmışlık izlenimi vermektedir. Asker üniformalı Kirchner, stüdyosunda iktidarsız bir şekilde hareket etmek istemeyen ve yaşam direnci kopmuş bir figür olarak durmaktadır. Sanatçı, kişiliğine ilişkin ip uçlarını ve sosyal hayata karşı tutarsızlığını dramatik bir ifadeyle anlatır.

Görsel 7: Käthe Kollwitz, Ölüm Çağrısı, Litografi Baskı, 40 x 36 cm, 1937.

Kaynak: MoMA | Koleksiyon | Käthe Kollwitz. Ölüm Çağrısı (Ruf des Todes).

Kollwitz, tüm kariyeri boyunca yaptığı oto portrelerle bir anne olarak kaygılarını ve yoksulluğun, savaşın ve sosyal adaletsizliğin yarattığı yıkımın tanığı olarak duyduğu acıyı kaydetmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Oğlu Peter' i kaybeden sanatçı derin duygusal bir çöküntü yaşamış, bu trajik durumunu yaptığı birçok oto portrede yansıtmıştır. Sanatçı, Berlin'deki yoksulluğun veya işçilerin sömürülmesinin gerçeklerini ortaya koyan baskılar yapmıştır. Kadınlar çalışmalarının odak noktası haline gelmiş ve toplumsal değişimin sorumluluğunu üstlenen kadın devrimci figürlerin yanı sıra en korkunç koşullar altında olan işçi sınıfı annelerinin dayanıklılığını, denemelerini ve azmini kutlayan baskılar ve posterler yapmıştır. Siyasi angajmanları, baskının kolay çoğaltılması ve baskılarını düşük bir maliyetle fiyatlandırarak çalışmalarının geniş erişilebilirliğini sağladığı için konularının ötesine geçmiştir. Baskıları dergilerde dolaşır ve Münih'te aylık olarak yayınlanan bir dergide “Sefalet Portreleri başlıklı bir dizi çizimini yayınlamaya başlanır. Birinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, Kollwitz bir kafeteryada aşçı ve yardımcı olarak çalışmış, işsizlerin yanı sıra yoksul anneleri ve çocuklarını da beslemiştir. Savaşın başlamasından kısa bir süre sonra, oğlu Peter Belçika'daki savaşta ölmüş ve Kollwitz kendini pasifizme adanmıştır (Görsel 7) (www.artstory.com [05.03.2024]). Kollwitz yazdığı günlüklerine şu duygularını aktarmıştır:

“Olası tüm ölümleri düşünmeme asla izin verilmiyor ya da boynunu sıkan büyük bir korkuyla uğraşmak zorunda kalıyorum. Artık (Peter'ın ölümü) geçtiğine göre, her şeye hazırım. Hayatta sık sık hissettiğim darbe korkusu artık sona ermişti. Yani şimdi bitti, daha kötüsü olamaz. Hayattaki darbe, ona güveniyorum, ama ne zaman? İşe yaramaz panik mi? Güçsüzlük korkusu mu? Koruyucu elimin hiçbir etkisi olmadan hayatın gerçekleşmesi mi?” (Kollwitz, 2010:4).

Görsel 8: Egon Schiele, Başı Alçaltılmış Oto portre, 33 x 42 cm, K.Ü.K.T. 1912

Kaynak: Egon Schiele'den Başı Alçaltılmış Oto portre (arthistoryproject.com).

Schiele'nin kendini tasvir ettiği birçok oto portreden biri olan “Başı Alçaltılmış Portre” sanatçının gergin ve ürkütücü ifadelerinden biridir. Eser, ellerin konumuyla ve ihmal edilen başparmağı vurgulamasıyla dikkat çekicidir. Schiele' nin başı eğik ve gözleri yukarı dönük bir ifadeyle melankolik duygu etkilerine sahip izleyiciye bakmaktadır. Eser, biçimsel sadeliğine rağmen kışkırtıcı ve itici bir duygu derinliği sunuyor. Sanatçı, izleyiciye şüpheci bir bakışla bakarak orantısız bir açıyla poz veren bu duruşta başı ve yüz hatları büyütülmüş ve vücut doğal olmayan bir şekilde bükülmüştür. Bedenin her parçasına nüfuz eden ince bir gerilim doğrudan hissedilmektedir. Yüz, rahatsızlık verici biçimde gizli bir duygu ya da niyet saklıymış gibi bastırılmaya çalışılan hastalıklı bir ruh halinin kimliğinde yansıtılmış olarak durmaktadır. Sanatçı, bedeninin bütününe yaydığı gerilimlerle, el, parmaklar, kulaklar, burun ve omuz gibi organlar dışavurumcu ifadenin eşit taşıyıcıları durumuna gelmiştir. Sanatçının eserleri incelendiğinde dışavurumcu ifadenin sınırlarını erken dönemde ustaca yakaladığı görülmektedir. Schiele'nin figürleri ve portreleri kırılmalı bir yapıda, çoğu zaman hastalıklı fakir ve hüznüldür. Sanatını, cinsellik ve ölüm temaları üzerine kurarken varoluşçu düşünceyi ve Freud'un görüşlerini en radikal düşünce yaklaşımlarıyla birlikte ele alarak eserlerine taşır. Acı ve zevk, güzel ve çirkin, iyi ve kötü gibi zıt kutupları figürlerine yüklediği biçimsel anlam ile bir araya getirir (Görsel 8).

4. SONUÇ

Dışavurumcu sanatçıların kendi oto portrelerinde sosyal yaşamlarının etkileriyle birlikte varlık gösteren benlik gerçeklikleri içinde buldukları ruhsal durumların sorunlarıyla açıkça ifade edildiği görülmektedir. Sanatçılar, kişiliklerinin ana karakterinde “Benlik” gerçekliklerini kuşatan trajik ruh hallerini derin bir duyarlılık içinde yansıtmaktan çekinmemişlerdir. Yaşadıkları dönemin sosyal çalkantılarının getirdiği her türlü baskı, şiddet, depresyon ve olumsuzlukların iç dünyada yarattığı travma durumlarının öznedeyne meydana getirdiği çöküntü ve karamsar ruh hali insan varoluşunun asıl gerçekliğidir. Dışavurumcu sanatçılara göre öznenin “benlik” olgusu, çağın yaşattığı olumsuz deneyimlerle parçalanmakta ve bölünmektedir dolayısıyla, öz değerlerini kaybeden “benlik” giderek yok olmaktan kaçınılmaz derecede kurtulamamaktadır. Artık, öznenin yıkılışını görmek, yaşadığı acıya karşı tepki vermek, isyan etmek şarttır. Estetikte güzellik ilkesini ve estetik deneyimini reddeden Dışavurumcu sanatçılar, hayatın çöküşe giden ve sürekli olumsuzlaşan gerçekliğine derin bir bakış açısıyla benliklerinde hissettikleri duygularla yorumlarlar. Bu bağlamda araştırmada ele alınan sanatçıların eserleri dikkate alındığında estetik yargılardan uzak içe dönüşlerin psikolojik durumların yoğunluğu fazlasıyla hissedilmektedir. Bakışlardaki ifade veya ifadesizlik sessiz çığlıkların içerisinden çıkan büyük cümleler oluşturmaktadır bunu yaparken de renklerin gücünü ve fırçanın şiddetini kullanan Dışavurumcu ressam gücünü ruhtan ve yansıması olan renkten almaktadır.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'nın Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Sevtap BAYRAKTAR ve Meral BATUR, çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Sevtap BAYRAKTAR and Meral BATUR, have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

- Antmen, Ahu (2010), "Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar", 3. Baskı, Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Baysal, A. M. (2021). Dışavurumcu Resim Anlayışında Portre. *Journal of Fine Arts*, 16(2), 162-176. (16.12.2023 tarihinde erişildi.)
- Ertürk Düvenci, E. (2023). Yeni Dışavurumcu Resimde Dramatik Etkiler Ve Uygulamalar. (16.07.2022 tarihinde erişildi.)
- Fineberg, Jonathan (2014), "1940'tan Günümüze Sanat, Varlık Stratejileri", 1.Baskı, S. Atay, G.E. Yılmaz (çev.), Karakalem Kitabevi Yayınları, İzmir
- Hodge, Sussie (2018). *Sanatın Kısa Tarihi*, 1.Baskı, D.Öztok (çev.), Hep Kitabevi, İstanbul.
- İlhan, M. Emir (2018), "Kültürel Bellek" 1.Baskı, Doğu Batı Yay. Ankara.
- Jung, Gustav Carl (2017), "Ruh", 1. Basım, İsmail H. Yılmaz (çev.), Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Kandinsky, Vasily (2009). *Sanatta Zihinsellik Üzerine*, 1.Baskı, T. Turan (çev.), Hayalbaz Yay. İstanbul.
- Kazanç, N. A. (2018). GUSTAV KLİMT'İN KADIN PORTELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42(1), 113-129.
- Kollwitz, K. (2010). *The Diary and Letters of Kaethe Kollwitz 1867-1945*. Evanston, Ill. : Northwestern University Press.
- Lynton, Nobert (2004), "Modern Sanatın Öyküsü" 3.Baskı, C.Çapan ve S.Öziş (çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Richard, Lionel (1991), "Dışavurumcu Sanat Ansiklopedisi", 2. Baskı, B. Madra,S. Gürsoy, İ. Usmanbaş (çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul
- Roggemkamp S. (2015), Ernst Ludwig Kirchner, Self-Portrait As a Soldier," in. Smarthistory, Access, 25.02.2024.
- Sepetci, H. (2019), Soyut Dışavurumcu Sanatta Ruhsal Arayışlar ve Uzakdoğu Öğretilerinin Etkileri" Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Tunalı, İ. (1999), "Çağdaş Sanat Felsefesi" Üçüncü Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Wicklund, R. A. (1975). Objective self-awareness. *Advances in Experimental Social Psychology*,
- Wolf, N. (2005), Dışavurumculuk, 1.Basım, M.Y.Yalım (çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul.

İsrail'in Çevresel Strateji Doktrini**The Peripheral Strategy Doctrine of Israel**Mehmet Erkan KILLIOĞLU¹**'Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz
Mart Üniversitesi, Türkiye.****Mail:** mehmeterkan@comu.edu.tr<https://orcid.org/0000-0002-3146-2609><https://doi.org/10.58724/assam.1493615>**Özet**

1948 yılından beri İsrail'in özellikle Arap ülkeleri ile ilişkileri sorunlu olmuştur. Bu yüzden 1950'li yıllarda dönemin Başbakanı olan David Ben-Guiron ön ayak olması ile bu duruma çözüm olması amacıyla stratejiler geliştirilmesi fikri gündeme gelmiştir. Ortadoğu'daki Arap olmayan ülkelerle bir eksen oluşturma ve Arap ülkelerini çevreleme fikrinin hayata geçirilmesi sağlayan bu stratejilerden birisi de 90'lı yıllara kadar varlığını sürdürdüğü iddia edilen Çevresel Strateji Doktrini olmuştur. İlk ortaya çıktığında Türkiye, İran ve Etiyopya öncelikli olmak üzere Ortadoğu'daki azınlık grupları temel alan bu ittifak benzeri yapı uzunca bir süre gizli tutulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada tipik bir reelpolitik uygulaması olan bu yapı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Çevresel Strateji Doktrini, Ortadoğu, Reelpolitik*

Abstract

Since 1948, Israel's relations, especially with Arab countries, have been problematic. Therefore, in the 1950s, with the initiative of David Ben-Guiron, the idea of developing strategies to solve this situation came to the fore. One of these strategies that enabled the realization of the idea of creating an axis with non-Arab countries in the Middle East and surrounding regions was the Peripheral Strategy, which allegedly existed until the 90s. When it first emerged, this alliance-like structure was tried to be kept secret for a long time. In this study, this structure, which is a typical realpolitik application, will be examined.

Keywords: *Peripheral Strategy Doctrine, Middle East, Realpolitics*

Makale Türü**Article Type**Araştırma Makalesi
Research Article**Gelis Tarihi****Application Date**

31/05/2024

Kabul Tarihi**Admission Date**

10/09/2024

1. GİRİŞ

İsrail, 1948 yılında uluslararası siyaset sahnesine yeni bir aktör olarak çıkmıştır. Bu tarihten itibaren Arap devletlerinin varlığını kabul etmeye karşı çıkması sebebiyle bölgesel izolasyon ve askeri tehditlere muhatap olmuştur. Bu yaşananlar İsrail'in hemen her olay ve durumu ulusal güvenlik konusu kapsamında değerlendirmesine sebep olmuştur. Bu yüzden güvenlik endişelerini aşmak için ittifak arayışı ve güvenlik stratejileri geliştirme çabası içinde olmuştur. İsrail, amacına ulaşabilmek için önce büyük devletlerle yakınlaşmaya çalışmıştır. Bu kapsamda Sovyetler Birliği ile ilişkiler geliştirilmiş, askeri ve mali yardım temini için girişimlerde bulunulmuştur. İsrail, çok kısa bir süre içerisinde Birleşmiş Milletler örgütüne güvenemeyeceğini fark etmiştir. Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler de beklendiği şekilde gelişmemiş ve çok kısa bir sürede bozulmuştur. Bu durumun temel sebebi Sovyetlerin Arap ülkeleri ile olan ilişkileridir. Sovyetler Birliği yönetimi İsrail gibi uluslararası siyaset sahnesine çıktığı andan itibaren bölgede izole olmuş bir aktörü desteklemeyi rasyonel bulmamış, Ortadoğu'nun büyük bir kısmını karşısına almasına sebep olacak bu durumu sürdürmemiştir. Bunun üzerine İsrail de 1950'li yılların başından itibaren dış politika yönelimini Batıya doğru çevirmiştir.

İsrail'in 1948 yılında dünya siyaset sahnesine çıkmasından itibaren bir beka sorunu olmuştur. Bu beka sorunu sebebiyle kendisini başka bir seçeneğin olmadığı savaşları yapmak zorunda kalan, savunma halinde bir savaşçı olarak görmüştür (Sucharov, 2005). Araplar açısından ise Yahudi nüfusunun Filistin'in demografik yapısını değiştireceği ve bu topraklardaki Arap izini sileceği düşüncesi ve korkusu sertlik yanlısı bir tavır takınmalarında etkili olmuştur (Tessler, 1994:130). Bu psikolojinin de etkisiyle öncelikli amacı güvenliğinin sağlanmasında destek olacak müttefikler bulmak olmuştur. Ülkenin güvenliğini sağlama arayışında olan ülke yönetimi, ülkenin güvenliğinin sağlanması ve sürdürülmesinde büyük güçlerin yanında yerel müttefikler de gerekli olduğunu gördüğü için Ortadoğu bölgesi ile ona yakın-komşu bölgelerde Arap kökenli olmayan, hatta Araplarla aralarında husumet olan ülkelerle ittifak kurma girişimlerinde bulunmuştur. Bu kapsamda Türkiye, İran ve Etiyopya ve Ortadoğu bölgesindeki Arap ülkelerinde azınlık olarak yaşayan Kürtler vb. etnik gruplarla irtibat kurulmaya çalışılmıştır (Zisser, 2019: 229). Ortadoğu bölgesi ile yakın çevresindeki Arap olmayan azınlık grupları ile ülkeleri hedef alan ve 1950-1979 yılları arasında uygulanmaya çalışılan bu politikanın adı "Çevresel Strateji"dir (Guzansky, 2021: 88-100). Bu strateji veya doktrin üzerine bir dizi çalışma yapılmıştır. 2009 yılında dönemin İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu İsrail'in diplomatik ilişkilerinin genişletilmesi ve çeşitlendirilmesini istemiştir. Bu talebi sonucunda, 2011 yılından sonra İsrail dış politika eliti yeni bölgelere açılma ve seçilen ülkelerle ilişkilerin kurulması, mevcut olan ilişkilerin ise daha da geliştirilmesi konusunda daha aktif olmaya çalışmıştır. Faal olunması istenen yeni bölgeler; Doğu Akdeniz Havzası, Sovyet Orta Asyası ve Kafkas ülkeleri, Sahra altı Afrika ülkeleri, Çin ve Hindistan gibi Uzakdoğu ülkeleri ve Latin Amerika olmuştur (Alpher, 2017: 49-50). İsrail'in bu yeni dış politika hamlesi Çevresel Strateji Doktrinin yeniden canlandırılmaya çalışıldığı şeklinde yorumlanmıştır (Patten, 2013; Alpher, 2015; Samaan, 2018). Bu yüzden doktrinin tanımı, coğrafi kapsamı, amacı ve etkinlik derecesi konusunda bilgi vermek ihtiyacı hâsıl olmaktadır. Okuyucuyu bilgilendirme ve araştırma sorusunu ortaya koyma noktasında da Curtis ve Gitelson (1976), Abadi (2004), Carol (2012) ve Noa Schonmann'ın eserleri ön plana çıkmaktadır.

Çalışma ile amaçlanan İsrail dış politikası kapsamında popüler konulardan birisi haline gelen Çevresel Strateji Doktrinini tartışmak ve bu doktrinin gelişimi esnasında izlenen tarihi süreci incelemektir. Ek olarak İsrail'in 2000'li yıllarda bu doktrini tekrar hayata geçirmeyi hedeflemiş midir, bu konuyu da tartışmaya açmak da çalışmanın amaçları arasındadır. Bu konuları açıklığa kavuşturmak için yapılan bu çalışmada bilgilendirici ve didaktik bir yöntem tercih edilmiştir. Ülkeyi ve dış politikasını analiz etmek için bir örnek seçmek ve onun üzerinden giderek hareket tarzını anlamaya çalışmak gerekmektedir zira devletler de aynı kişiler gibi belli hareket tarzları geliştirmekte ve bu çerçevede hareket etmeyi tercih etmektedir. Ek olarak Çevresel Strateji'nin incelenmesinde farklı bir yaklaşım takip etmek de gerekmiştir. Bu duruma sebep olan ülkenin stratejik kültürüdür ve bu kültürün kritik edilmesi noktasında Realist Teori tercih edilmiştir.

2. ÇEVRESEL STRATEJİ DOKTRİNİ

İsrail Başbakanlarından David Ben-Gurion 1950’li yıllarda Ortadoğu’da artan Arap milliyetçiliği ve Mısır lideri Cemal Abdünnasır’ın artan popülaritesinden endişe etmiştir. Her ne kadar Arap milliyetçiliği Siyonizm ve İsrail’in Ortadoğu’daki varlığı sebebiyle ortaya çıkmış ve güçlenmiş olsa da, Arap milliyetçiliğinin olası etkilerini dengelemek adına ülkesinin bir çıkar yol bulması gerektiğini ifade eden Ben-Gurion, Ortadoğu ve bitişik bölgelerdeki Arap olmayan ve bu gelişmeleri kendilerine tehdit olarak gören devletlerle işbirliğine gidilebileceğini savunmuştur. Benzer endişeleri taşıyan devletlerin işbirliği ve ittifak girişimlerine daha istekli olacağı noktasına dikkat çekmiştir (Voller, 2015: 516). Ben-Gurion bu kapsamda güneyde Etiyopya, kuzeyde Türkiye ve doğuda İran’ın kilit önemde ülkeler olduğunu ifade etmiştir (Smith, 2000: 28). Bu ülkelere ek olarak Suudi Arabistan ve Fas gibi Arap monarşileri de Nasır’ın artan gücünü ve monarşi karşılığını dengelemek adına İsrail’le gizli ve çoğu zamanda dolaylı ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır (Zisser, 2019: 228-229).

İsrail’in Çevresel Strateji Doktrini’nin incelenmesinde karşımıza çıkan ilk zorluk terminolojiden kaynaklanmaktadır. Doktrin, genellikle izlenmesi ve bağlı kalınması gereken bir dizi inanç ve prensipler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Uluslararası İlişkiler alanında bu terim genellikle askeri ve güvenlikle ilgili konuları işaret etmede kullanılmakta ve bu alanlarla irtibatlandırılmaktadır. Dış Politika Doktrini ise bazı konu, yaklaşım ve çıkar ve kazanımları vurgulamak için hazırlanmış olan bir politika yönelimi olarak doktrinden ayrılmaktadır. Benzer anlamda kullanılan ve sıklıkla birbirinin yerine ikame edilen bir diğer kavram ise Strateji olmaktadır. Konuyla irtibatı açıklamak adına şunu vurgulamakta yarar vardır; strateji doktrinden kaynaklanır ve belirlenen amaçlarla uyuşan gerçek yetenekleri tanımlar (Zielińska, 2020: 221). Devletin Genel Politikası ise güvenlik politikasının tamamlayıcısıdır ve belirlenen zaman ve şartlarda diplomatik amaçlara ulaşmayı öngörür. Bu sayılanların İsrail’in Çevresel Stratejisi’ndeki uygulamaları zamana ve şartlara göre değişiklik göstermiştir. Bu yüzden Çevresel Strateji Doktrini resmi metinler ve antlaşmalara dayanan ve ilan edilmiş bir doktrin olmamıştır (Zisser, 2019: 229).

Çevresel Strateji Doktrini, İsrail’in özellikle Ortadoğu bölgesinde kendisine müttefikler bulma amacıyla geliştirdiği ve aşağıda açıklanacak olan dış politika ve güvenlik yaklaşımının parçalarından birisidir (Zisser, 2019: 229). Yosi Alpher bu noktada bütünün parçalarından birisi olan Çevresel Strateji’nin önemine dikkat çeker. Ancak Çevresel Strateji Doktrini’nin uygulamasında ortaya konan esneklik strateji ile doktrin arasındaki çizginin de belirsizleşmesine sebep olmuştur. Ortaya çıkan kavram karmaşasına rağmen tüm bu sayılanların amacı devletin güvenliğinin ve bekasının garanti altına alınmasıdır. Buna ek olarak Çevresel Strateji Doktrini’nin güçlü diplomatik ve sivil yansımaları da olmuştur. Ülkeler arasında güvenlik, ticaret gibi konularda işbirlikleri gelişmiş, bilgi paylaşımı ve teknoloji transferleri yaşanmıştır (Lindenstrauss ve Guzansky, 2012). Bu yüzden Samaan, Çevresel Strateji Doktrini tabirinde ısrarcı olmuştur. Ancak bunun yanında “Çevresel İttifak” ve “Çevresel Politika” tabirlerine de zaman zaman başvurmadan çekinmemiştir. Bunu yaparak terimleri tartışmaya açmaya da çalışmıştır. Zira Çevresel Strateji Doktrini’nin askeri açıdan doktrinel bir formülasyonu yoktur (Samaan, 2018: 21). İsrail dış politikası ve Çevresel Strateji Doktrini çalışan isimlerden birisi olan Jean-Loup Samaan’a göre bu doktrin konjonktürel bir yaklaşım ve anlık bir çözümdür. İsrail’in o dönemde karşılaştığı aciliyeti olan sorunlara bulduğu spontane, dönemsel ve geçici bir stratejidir, kalıcı hale gelmesi düşünülmemiştir (Samaan, 2018: 148). Schonmann ise bu konuda Samaan’dan farklı düşünmektedir. 2009 yılında kaleme aldığı çalışmasında “Çevresel Pakt” tabirini kullanmayı tercih etmiştir (Schonmann, 2009: 17). Schonmann, Çevresel Pakt’ı Arap devletleri ile çatışma ve büyük devletlerle ittifak çerçevesi içine yerleştirmiştir. Patten ise bu uygulamayı “Çevresel Politika” ismiyle kavramsallaştırmıştır (Patten, 2013). Guzansky ise “Çevresel Ortaklık” tabirini tercih etmiş ve bu ilişkiler ağını ittifak olarak adlandırmanın zorlukları ve yol açtığı sorunlara odaklanma yoluna gitmiştir (Guzansky, 2014: 100-101). Tziarras ise “İttifak Benzeri” ifadesi ile yetinmiştir (Tziarras, 2016: 407-427). Şu noktaya dikkat etmek gerekir ki, burada açıklanmaya ve ismi üzerinde uzlaşmaya varılmaya çalışılan bu yaklaşıma hiçbir resmi belgede vurgu yapılmamış ve değinilmemiştir. Doktrine daha ziyade siyaset yapımcıları konuşmalarında atıfta bulunmuştur (Schonmann, 2009: 83). Doktrin bir dönem gizli tutulmaya çalışılan bir özel ilişki olduğu için terminolojisi problemlili bir hal alabilmektedir. Bir politika uygulamasını doktrin olarak nitelendirmek yüksek politika ve askeri konularla illiyet bağı kurulmasını zorunlu hale getirmektedir. Buna ek olarak amaçların, kullanılan

yöntemlerin açıkça ifadesi ve başarı oranının tespitinde kullanılacak kriterlerin belirlenmesi gibi bazı beklentileri de beraberinde getirmektedir.

2.1. Doktrinin Coğrafi Kapsamı

Çevresel Strateji Doktrini'nin coğrafi kapsamı, bu yaklaşımının kullanım esnekliğinin korunması amacıyla, hiçbir zaman kesin olarak tarif edilmemiştir. Nihai konsept ve pratikteki uygulama bölgesi olarak iki ayrı eksen belirlenmiştir. Bunlardan biri kuzeyde Türkiye, İran ve İsrail üçgeni (Trident), diğeri ise güneydeki İsrail, Sudan ve Etiyopya üçgenidir. Ancak bu diğer devletlerin tamamen dışlandığı anlamına gelmemelidir, bölgedeki diğer ülkelerle olan ilişkilere de önem verilmiştir. Örneğin Fas ve Doğu Afrika ülkeleri gibi. Bu yüzden 1960'lı yılların başlarında Çevresel Strateji Doktrini tüm Sahra altı Afrika ülkelerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Ancak daha sonra Doğu Afrika ile sınırlandırılacaktır. Yine de Afrika ülkeleri Çevresel Strateji Doktrini'nin önemli bir tamamlayıcısı olmuştur (Patten, 2013: 28). Amaç gayet açıktır; Arap ülkelerini çevrelemek.

Doktrinin zaman zaman kapsamının daraltılıp genişletilmesi nedeniyle Çevresel Strateji Doktrini'nin ilgilendiği bölgenin sınırları konusunda haliyle görüş ayrılıkları olmuştur. Örneğin Patten, doktrinin hedefi ve kapsamının Türkiye, İran ve Etiyopya olduğunu iddia ederken, Samaan bu sayılan 3 ülkeye Ortadoğu bölgesindeki Arap olmayan azınlıkları da eklemiştir. Alpher ise denkleme Fas, Somali, Doğu Afrika Bölgesi, Yemen ve Umman'ı da dâhil etmiştir (Patten, 2013; Alpher, 2015: 29; Samaan, 2018).

2.2 Doktrinin Amacı

Çevresel Strateji Doktrini'nin amacının ortaya konması konusunda da, doktrinin coğrafi kapsamı konusunda olduğu gibi, farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki dar kapsamlı ve güvenlik temelli görüş, diğeri ise geniş kapsamlı ve çok boyutlu yaklaşımdır. Doktrinin amacı konusunda temel iddia, Arap ülkelerinden İsrail'e yönelen tehdidi önlemek ve dengelemek için ülkenin bir ittifak ağı kurması gerektiğidir (Samaan, 2018). Alpher de benzer görüştedir ve Çevresel Strateji Doktrini'nin Ortadoğu'da müttefikler bulmayı amaçlayan bir büyük strateji olduğu konusuna vurgu yapmıştır (Alpher, 2015: xvii, 5 ve 60). Yine Alpher'e göre bu ittifak benzeri yapı sayesinde taraflar arasındaki ilişkilerin bağlayıcı ve kamuoyuna açık olmasına gerek yoktur. Bu esneklik İsrail'e hareket serbestisi sağlamaktadır ancak yine bu ittifak benzeri yapı mutlaka bölgedeki Sovyet etkisini sınırlandırmayı amaçlamalıdır. Zira Soğuk Savaş döneminde Sovyet etkisi ve desteği Ortadoğu bölgesinde Cemal Abdülnasır ve diğer revizyonist politika izleyen Arap liderlerinin güçlenmesine imkân sağlamıştır. Samaan ve Alpher'e ek olarak konu üzerinde çalışmış bir diğer araştırmacı olan Schonmann ise Çevresel Strateji'yi önemli bir dış politika doktrini olarak görmektedir (Schonmann, 2009: 8-9, 39, 43, 79-80 ve 89). Doktrinin ittifak benzeri yapısı dış politikada esneklik ve hareket serbestisi sağlarken olası bir kriz veya çatışma ortamında askeri destek teminine de imkân verebilecektir.

Çevresel Strateji Doktrini'nin ilham kaynağı, özellikle Ortadoğu bölgesinde artan Arap milliyetçiliği dalgasından rahatsız olan ve dışlanan ülkelerin mevcut olduğudur. Bu durumu bir tehdit olarak algılayacak olan bu devletler işbirliği ve ittifak kurmaya yatkın olacaktır ve bu durumdan İsrail faydalanabilecektir. Doktrin kapsamında öncelikli olarak seçilen ülkeler Türkiye, İran ve Etiyopya olmuştur. Bunlara ek olarak Kuzey Iraklı Kürtler ve Lübnan'daki Hıristiyan Maruniler ve Güney Sudan'daki Hıristiyanlar gibi devletdışı aktörler olarak doktrin kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır (Voller, 2015: 509; Zisser, 2019: 229).

Bu ittifak benzeri yapı ve onun sonucunda ortaya çıkan ilişkiler ağı İsrail'in diğer dış politika amaçları ile de uyumlu olmuştur. Bunlar arasında en önemli görülenleri Ortadoğu ülkelerinde yaşayan Yahudilerin İsrail'e göçünün sağlanması ve ABD ile olan ikili ilişkilerin geliştirilmesidir. ABD ile ikili ilişkilerin özel bir seviyeye getirilmesi için öne sürülen temel argüman Ortadoğu bölgesinde var olacak olan güçlü bir İsrail'in bölgedeki Sovyet etkisini dengelemede oldukça etkili olacaktır. Bu iddia hemen her fırsatta dile getirilmiş ve propaganda malzemesi yapılmıştır. Bu konu ve esnek davranabilme ihtimali önemlidir zira Schonmann'a göre asıl önemli olan nokta ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki algılanma şekli ve biçimini değiştirmeyi amaçlamaktadır. Zira Arap dünyasında sömürge geçmişi olan İngiltere ile olan ilişkileri sebebiyle ABD'ye yönelik olan yerleşik ön yargının kırılması,

Ortadoğu'daki bölgesel güç dengesinin ABD lehine değişmesine yol açacaktır. Bu durumdan da en büyük faydayı sağlayacak ülkelerden biri İsrail olacaktır. ABD'nin İsrail'e olan bakışının da değişmesi bir başka beklentidir. Çevresel Strateji Doktrini ile ABD, İsrail'i Ortadoğu bölgesinde önemli bir müttefik ve destekçi olarak görecektir. Zira temel amacı Ortadoğu bölgesine Sovyet etkisinin yayılmasını önleme olan ve İngiltere önderliğinde, Türkiye, İran, Irak ve Pakistan'ın katılımı ile kurulan ancak Irak'ta 1958 yılında yaşanan darbe sonrasında biten Bağdat Paktı gibi bölgesel ittifakların dağılmış ve uzun ömürlü olmamıştır. Bu durum sebebiyle ABD, bölgede uğradığı kayıpları telafi etme ihtiyacı ve arayışına girmiştir (Soysal, 1991: 179-238; Armaoğlu, 1995: 189-236; Zielińska, 2020: 226).

İsrailliler bu strateji ve yeni bir Ortadoğu ittifaklar sistemi fikrini bölgedeki potansiyel ülkelerle irtibata geçmeden önce Amerikan yönetimi ile istişare etmiştir. Yapılan istişarelerden sonra bu yaklaşım yürürlüğe sokulmuştur. Çevresel Strateji ve Hayalet Pakt, İsrail'in bölgesel izolasyonunun sonlandırılmasında etkili olmuş, ayrıca Batı Dünyasının dikkati İsrail'in güvenliğine çekilmiştir. Schonmann'ın iddiası bu yöndedir (Zielińska, 2020: 226). Samaan ise Çevresel Strateji Doktrini ile sadece sınırlı bir güvenlik ve istihbarat işbirliği amaçlandığı iddiasında olmuştur (Samaan, 2018).

Doktrin uygulamaya konulduktan sonra hedef ülkelerle ilişkiler doğrudan askeri kanallar üzerinden kurulmamıştır. Mümkün olan her yol denenmiştir. Örneğin İran'la yakınlaşmayı ve stratejiye taraf olmasını sağlayan ziraat ve teknoloji alanında işbirliği olmuştur (Patten, 2013: 7). Alpher de zirai işbirliği, tıbbi destek ve insani yardımın Çevresel Strateji Doktrini'nin gelişmesine yaptığı katkıya dikkat çekmiştir (Alpher, 2015: 7). Schonmann ise Türkiye ile ilişkilerin gelişmesinde güvenlik, istihbarat ve diplomasi kanalları dışında turizm, spor, kültür, bilim, yükseköğretim, teknik destek gibi konularında etkili olduğunu, bunun ticaret, tarım ve havacılık gibi teknik konularla desteklendiğini belirtmiştir (Schonmann, 2009: 253-267). Ancak yine de ittifak ilişkisi noktasında en az istekli ülke Türkiye olmuştur. Zira Türkiye'nin İran ve Etiyopya'ya kıyasla Arap ülkeleri ile makul bir ikili ilişki dengesi vardır (Bar Zohar, 2008: 194). Ek olarak Ankara Ortadoğu'dan petrol temininden vazgeçmeyi istemeyecektir (Voller, 2015: 514).

Yine Çevresel Strateji Doktrini ile amaçlanan İsrail'i Ortadoğu'daki topyekûn izolasyondan kurtarmaktır. İzolasyonun kırılması sonucunda ülke uluslararası siyasete daha rahat ve etkin bir şekilde katılabilecektir. Ancak ortaya çıkacak olan durum güvenlik yapılanması ve uluslararası çıkarların göz ardı edilmesi anlamına gelmemektedir. Ek amaçlar olarak güvenlik öncelikleri ile beraber ekonomik konularda da doktrin bünyesinde var olmaya devam etmiştir. Öyle ki Sahra altı Afrika ülkeleri örneğinde, ilişkilerin ülkelerin ekonomik çıkarlarını desteklemesi iddiası durumunda dahi, ikili ilişkiler Dışişleri Bakanlığı üzerinden değil Savunma Bakanlığı üzerinden yürütülmüştür. Zira Savunma Bakanlığı doktrin başarılı olması için Batı Afrika bölgesinin kilit önemde olduğunu savunmuş, bu kapsamda otokratik rejimlerle dahi işbirliğine gitmekte beis görmemiştir (Levey, 2004: 74 ve 81). Ancak Samaan bu noktada bu iddiaya karşı çıkmış ve Çevresel Strateji Doktrininde etkili olan kurumun Savunma Bakanlığı değil İsrail'in istihbarat teşkilatı, Mossad olduğunu savunmuştur (Samaan, 2018: 29-30 ve 35). Samaan'a benzer şekilde Alpher de Doktrin uygulanmasında Mossad'ın oldukça etkili olduğunu iddia etmiştir (Alpher, 2015: 7). Bu açıdan bakıldığında güvenlik konusunu önceleyen Çevresel Strateji Doktrini tamamen realist bir politikadır (Schonmann, 2009: 93-97 ve 102-193).

Doktrin, etkinliği ve amaçlarına ulaşma noktasında değerlendirilmek istendiğinde sonuçlarına bakmak gerekmektedir. Samaan'ın ifadesi ve değerlendirmesine göre doktrin çok etkili olmamıştır, İsrail'in uzun vadeli çıkarlarına katkı yapmamış ve savunma ittifaklarının ortaya çıkmasını sağlayamamıştır. Bu eleştiriye karşı geliştiren argüman ise stratejinin zaten dönemsel olduğu ve İsrail'i bağlayacak ittifaklar ortaya çıkmasını amaçlamadığıdır (Alpher, 2015). Hatta 1973 yılı Ekim ayında Mısır-Suriye ikilisi ile İsrail arasında cereyan eden Ramazan/Yom Kippur Savaşı bu stratejinin başarısızlığının ilanı olarak görülebilir. Zira bu savaş esnasında İsrail Çevresel Strateji Doktrini ile yakınlaşmaya çalıştığı ülkelerden destek görmemiştir. Ancak Alpher İsrail, Türkiye ve İran'ın taraf olduğu, taraf ülkeler arasında istihbarat paylaşımını temel alan Trident Antlaşması'nı (1956-1979) bu kapsamın dışında tutmaktadır. Ona göre Trident Antlaşması stratejik önemi olan ve istihbarat

paylaşımı noktasında faydalı olan bir ittifaktır ve İsrail açısından önemli bir kazanımdır (Alpher, 2015: 11; Kılıoğlu, 2021: 1340). Yine Alpher'e göre antlaşmanın başka önemli katkıları da olmuştur. Örneğin uygulanan strateji kapsamında Yemen'deki asilere sağlanan destek Mısır'ın dikkatini ve kaynaklarını buraya kanalize etmesine sebep olmuş ve 1967 Altı Gün Savaşı'nda baskın saldırıya zemin hazırlamıştır. Ayrıca olumsuz bir durum olarak, Mısır'da Nil Nehri'nin kaynağı ve kollarının olduğu bölgelerde İsrail etkisinin artmasına karşı bugün de hala var olan hassasiyetin ortaya çıkmasına da sebep olmuştur. Bu dönemde Fas'la olan ilişkiler gelişmiş, Fas daha sonraki dönemde, özellikle 1979 yılında imzalanan Camp David Antlaşması'nda, Mısır'la İsrail arasında arabulucu rolü oynamıştır. Trident Antlaşması özellikle Ortadoğu bölgesindeki Yahudi nüfusun İsrail'e göç etmesinin teşviki noktasında, bu nüfusun ikna edilmesinde oldukça faydalı olmuştur. Başarısız olduğu nokta; ABD'nin tam desteğinin sağlanamaması olmuştur. Tüm çabalara rağmen ABD desteği sınırlı kalmıştır (Patten, 2013: 164; Alpher, 2015: 60).

Antlaşma güvenlik öncelikli bir şekilde başlamış olsa da zamanla ziraat, sağlık, enerji, iletişim teknolojisi gibi alanları da kapsar hale gelmiştir (Feiler ve Lim, 2014; Guzansky, 2014: 99-116; Tziarras, 2016: 407-427; Bashirova ve Sozen, 2017: 29-43; Bishku, 2017: 76-100). İsrail teknolojisinin bu kapsamda diğer ülkelere transferi ilişkilerin gelişmesini hızlandırmıştır. Taraf olan ülkeler teknoloji transferi imkânını elde ederken İsrail de ihracatını ve ticaret hacmini artırmıştır. Alpher'in de vurguladığı üzere resmi bir ittifak ilişkisi kurmak İsrail'in amaçları arasında olmamıştır (Alpher, 2015: 120). Siyasi amaçlara ulaşma noktasında başarılı olunamamıştır zira Türkiye ve İran özellikle Filistin konusunda Birleşmiş Milletler'de yapılan oylamalarda İsrail'den yana bir tutum takınmamıştır (Zielińska, 2020: 228).

Sonuç olarak Çevresel Strateji Doktrini, 20.yüzyılın ikinci yarısında Ortadoğu'da yükselen Arap milliyetçiliğinden kaynaklanan tehdide karşı bir tepkidir. Ancak doktrin bir güç boşluğunu doldurmak için oluşturulmamıştır. Zira ABD ve İngiltere bu dönemde Ortadoğu'da Central Treaty Organization (CENTO), eski adıyla Bağdat Paktı'nın kuruluşu için çalışmaktadır. Bu çatı altında Türkiye, Irak ve Pakistan bir araya getirilmiştir ve Sovyet etkisine karşı bir set olarak kullanılmaya çalışılmıştır. İsrail liderliği CENTO'nun kuruluşunda ABD ile sürekli irtibat halinde olmuştur (Gilad, 2001: 24; Voller, 2015: 513-514).

3. ÇEVRESEL STRATEJİ DOKTRİNİ VE DIŞPOLİTİKA

Çalışmada ismi zikredilen yazarlardan Schonmann ve Samaan Çevresel Strateji Doktrinini Realist perspektiften değerlendiren isimlerdir. Bu noktada Samaan, İsrail'in güvenlik stratejisi ve dış politikasının 19. yüzyıl Realizminden etkilendiği iddiasında olmuştur (Samaan, 2008: 12, 19, 23-24). İddiasını desteklemek için Vladimir Jabotinski'nin çalışmalarını örnek göstermiştir. Samaan'a göre Çevresel Strateji Doktrini dost ve düşman ülkeleri açık şekilde tarif eden bir strateji, sıfır toplamlı bir oyundur. Düşman ülkeleri dengelemek için dış politika ve güvenlik politikasında sert güç kullanımı öncelenmiş ve zaruretime vurgu yapılmıştır. Ancak yine de Samaan'a göre bu doktrine sadece Realist bakış açısı ile yaklaşılması konuyu sınırlandıracaktır (Samaan, 2018: 104). Bununla birlikte doktrin arka planında yer alan Realist entelektüel birikimi ve sıfır toplamlı oyun, gizlilik, askeri güç, istihbarat örgütlerinin aktif kullanımı, güç dengesi gibi terimlere de dikkat çekmekten geri kalmaz (Samaan, 2018: 107).

Yine Samaan, Çevresel Strateji kapsamında kurulan ikili ilişkilerin gizli olmasının kamu diplomasisine aykırı olduğunu ifade etmiş ve bu konuda İsrail'i sorumlu tutmuştur (Samaan, 2018: 33). Zira ilişkilerin gizliliği yüzünden doktrin idealist yönleri geri planda kalmıştır. İkili ilişkiler Arap devletlerinin ve kamuoyunun tepkisini üzerine çekmemek için gizli tutulmaya çalışılsa da tepki çekmekten kurtulamamıştır (Samaan, 2018: 36). Bu yüzden doktrin kapsamında ikili ilişki tesis edilen tüm devletler gizlilik kuralına riayet etmeye çalışmıştır. Örneğin dönemin İsrail Cumhurbaşkanı David Ben-Gurion 1961 yılında İran'a bir gezi yapmıştır ancak bu gezi İran tarafından kamuoyuna duyurulmamıştır. Keza Etiyopya da Arap ülkelerinden gelen yoğun baskı sebebiyle İsrail'le olan ilişkisini resmen kabul etmemiştir (Erllich, 1994: 171-172; Gilad, 2001: 36-37; Voller, 2015: 514; Samaan, 2018: 73, 87-88). 1967 Altı Gün Savaşı'ndan sonra İsrail de doktrine olan inancını kaybetmiş, ihtiyacı azalmıştır. Zira İsrail yaptığı sürpriz saldırı ile Mısır ve Suriye'ye istediği askeri ve ekonomik zararı vermiş ve bu iki ülkeyi kuşatacak olan ülkelere olan ihtiyacı azalmıştır. Buna ek

olarak Nasır'ın 1970 yılındaki ani ölümü ile Nasırizm ve Pan-Arabizm de güç kaybetmiştir. Hatta 1973 Ramazan/Yom Kippur Savaşı bile bu sürece katkıda bulunmuştur zira 1973 Savaşı Arap devletlerinin İsrail'i yok etme amacından vazgeçtikleri olay olmuştur (Quandt, 2005: 87-129). Mısır bu durumu 1979 Camp David Barış Antlaşması ile resmen tescil etmiştir (Voller, 2015: 515).

Çevresel Strateji Doktrini'nin kendisinden kaynaklanan kısıtlamaları olmuştur. Öncelikle ittifak veya ittifak benzeri ilişkilerin geliştirilmesinin planlandığı ülkelerin çoğu 1950'li yıllarda Ortadoğu'da yükselen Arap milliyetçiliği, 1990'lı ve 2000'li yıllarda uygulanmaya çalışılan versiyonunda ise İran karşısında zayıf kalmıştır. Ayrıca İsrail'le ittifak ilişkisine girme ve bunu uluslararası kamuoyuna duyurma konusunda çekinceleri ve isteksizlikleri olmuştur. Ancak yukarıda da zikredilen Nasırizm ve Arap milliyetçiliği dalgası ve bu ideolojilerin farklı anlayış ve ideolojilere karşı tavizsiz bir tutum izleme çabaları da Ortadoğu ve Afrika'daki Arap olmayan diğer devletleri İsrail'le yakınlaşmaya mecbur etmiştir. Zira antlaşma taraflara kısmen de olsa güvenlik ve taktik avantaj sağlamıştır (Zisser, 2019: 229).

İsrail, 2000'li yıllarda da 50 yıl öncesinde yaptığı gibi ittifak benzeri ilişkiler kurabileceği ülkeler arayışında olmuştur. 1950'li ve 60'lı yıllarda geliştirilen Çevresel Strateji Doktrini'nde olduğu gibi bu ittifak benzeri yapının kurumsal bir müttefiklik ilişkisi değil de ilişkiler ağı olmasının uygun olacağı ve ikili ilişkiler sistemini karşıt kamptaki ülkelerin dikkatinden uzak tutacağı öngörülmüştür. Ancak 1950'li yıllar ile 2000'lerdeki Ortadoğu ve Dünya siyasi konjonktürü aynı değildir. Bölgede değişen siyasi, ekonomik, askeri ve stratejik şartlarla irtibatlı değişimler meydana gelmiştir. Yaşanan bu değişimler, en basit haliyle eski düşmanların dost, eski dostlar düşman olmuştur. İsrail, başta en büyük rakibi olarak gördüğü Mısır'la olmak üzere Ürdün, Körfez ülkeleri, Suudi Arabistan gibi Arap ülkeleri ile ilişkilerin nispeten normalleştirmiştir. Ancak 1950'li yıllardaki Çevresel Strateji'nin Ortadoğu'daki sacayaklarından olan İran ve Türkiye ile ise 20. Yüzyılın son çeyreğinde ulusal çıkarlar açısından ayrılmıştır (Zisser, 2019: 236). Bu yüzden mevcut dönemin problem kaynakları olan Türkiye ve İran'ı kontrol altında tutabilmek için İsrail, yeni Çevresel Stratejisini uygulamak adına Azerbaycan'ı İran'a karşı, PKK, Güney Kıbrıs Rum Kesimi (GKRY) ve Yunanistan'ı da Türkiye'ye karşı kullanmaya çalışmaktadır (Bishku, 2009: 295-314). GKRY ve Yunanistan, İsrail'in ihracatçısı haline geldiği ve hâlihazırda Mısır ve Ürdün'e sattığı doğalgazı Avrupa ve dünya pazarına ulaştırmada alternatif rota olarak kullanmaya çalışmıştır (Karbuç ve Baccarini, 2017; Macaron, 2019). Ancak Doğu Akdeniz'de GKRY ve Yunanistan kıta sahanlığından geçmesi planlanan olası doğalgaz boru hattı hem maliyeti hem de Türkiye'nin Mavi Vatan stratejisi sebebiyle akim kalmıştır.

Çevresel Strateji Doktrini bir iddiaya göre İsrail dış politikasında 90'lı yıllara kadar yön vermiştir (Voller, 2015: 509). Ancak Türkiye 2000'li yıllarda bölgesel güç olma adına geleneksel Ortadoğu politikasını değiştirmeye başlamıştır. Bu kapsamda Ortadoğu'daki sorunlarda taraf olmamak için izlenen politikalarda değişime gidilmiş ve Filistin Sorunu vb. bölgesel sorunlarda daha aktif bir rol oynanmaya çalışılmıştır. Bu durum İsrail'le ilgili politikalar açısından da geçerli olmuştur. Yol ayrımı özellikle Filistin Sorunu ile bölgesel güvenlik politikaları konusunda açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Filistin Sorunu'nda izlemeye başladığı Filistin'in yönetiminin tezlerini destekleyen politika yaklaşımı ve Hamas'la artan irtibatı İsrail'le olan ilişkilerin bozulmasını beraberinde getirmiştir. Mavi Marmara olayından sonra ise neredeyse kopma noktasına gelmiştir. Ancak İran'ın gelişen nükleer kapasitesi Türkiye'yi İsrail açısından tekrar önemli hale getirdiği için İsrail ilişkilerin kopma noktasına gelmemesi için çalışmıştır (Zisser, 2019: 234).

Sonuç olarak Çevresel Strateji Doktrini, 20.yüzyılın ikinci yarısında Ortadoğu'da yükselen Arap milliyetçiliğinden kaynaklanan tehdide karşı bir tepkidir. Ancak doktrin bir güç boşluğunu doldurmak için oluşturulmamıştır. Zira ABD ve İngiltere bu dönemde Ortadoğu'da Central Treaty Organization (CENTO), diğer adıyla Bağdat Paketi'nin kuruluşu için çalışmaktadır. Bu çatı altında Türkiye, Irak ve Pakistan bir araya getirilmiştir ve Sovyet etkisine karşı bir set olarak kullanılmaya çalışılmıştır. İsrail liderliği CENTO'nun kuruluşunda ABD ile sürekli irtibat halinde olmuştur (Gilad, 2001: 24; Voller, 2015: 513-514).

1950 yılı Haziran ayında Kore Savaşı'nın patlak vermesini takiben İsrail, dış politika yönelimini değiştirerek açıkça Batı yanlısı bir politik çizgi izlemeye başlamıştır. Bu kapsamda 1950'li yılların başlarında İsrail, Batı'nın Ortadoğu'yu savunma planlarına katılmayı talep etmiştir ancak bu

talepler özellikle ABD tarafından kabul görmemiştir. 1955 yılında kurulan Bağdat Paktı'nı temel alan bu savunma planlarını hepsi Sovyetler Birliği'ne karşıdır ve başarılı olabilmesi için Arap devletlerinin destek vermesine bağlıdır (Shlaim, 1999: 179). Ancak bu dönemde Arap devletleri açısından tehdidin kaynağı Sovyetler Birliği değil İsrail'dir (Shlaim, 1999: 177-178). Bu yüzden de İsrail'in bu planlara dâhil edilmesi talebi sıcak karşılanmamıştır (Shlaim, 1999: 179). Ancak CENTO, Ben Gurion ve idari kadrosuna kendi Bağdat Paktını-Çevresel Strateji Doktrinini oluşturma konusunda ilham vermiştir.

İsrail'in ilk Başbakanı olan D. Ben-Gurion ülkenin dış politikası ve savunma stratejilerinin mimarlarından biridir (Shlaim, 1999: 178). Ben-Gurion ABD ile yakınlaşmaya önem vermiştir. Bu sayede ABD'den siyasi ve askeri destek ile güvenlik garantisi temin etmeyi amaçlamıştır. Ancak Arap ülkelerini kaybetmek istemeyen ABD yönetimi bu teklife mesafeli yaklaşmayı tercih etmiştir. Zira ABD'nin o dönemdeki politikası bölgedeki askeri dengelerin korunması yönündedir. Hem bunun için hem de Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi adına Arap devletlerinin desteği vazgeçilmez olarak kabul edilmiştir (Shlaim, 1999: 179). Bu noktada Arap devletleri ile Arap milliyetçiliğini kendine tehdit olarak gören İsrail ile ABD'nin çıkarları uyumlulaşmamıştır.

Çevresel Strateji Doktrini'nin de mimarları arasında Ben-Gurion bulunmaktadır. Ona ek olarak Reuven Shiloah ve Isser Harel de dikkat çeken isimler arasındadır. Shiloah, eski Mossad Başkanıdır. Çevresel Strateji Doktrini'ni sadece politik bir araç olarak görmemiş, Nasır'ın "Üç Kuşak Doktrini"ne bir tepki olarak tarif etmiştir. Nasır'ın bu doktrinine göre Mısır, üç tane çemberin tam ortasında yer almaktadır. Bunlar Arap, İslam ve Afrika çemberleridir. Bu doktrine göre Ortadoğu'da başat güç Mısır, başat ideoloji de Arap milliyetçiliği olmalıdır. Çevresel Strateji Doktrini bu kurguya iki noktada karşı çıkmaktadır. Bunlar siyasi ve ideolojik alanlardır. Siyasi açıdan, Arap milliyetçiliğine karşı İsrail'le irtibatı olan devletlerden bir dış halka kurulmalı, ideolojik olarak da Arap milliyetçiliğinin baskın ideoloji haline gelmemesi için çoğulcu bir düşünce ortamı teşvik edilmelidir (Eshed, 1997: 280-281; Shlaim, 1999: 182-183). Bu yaklaşıma göre Arap milliyetçiliği merkeze alınacak olursa İsrail'in doğal müttefikleri bu merkez tarafından tehdit edilen aktörler olacaktır. Bu tanıma uyan ülkeler yukarıda da ismi geçen üç ülke, Türkiye, İran ve Etiyopya olmuştur. Irak'taki Abdülkerim Kasım'ı iktidara getiren 1958 Darbesi Arap milliyetçiliğini İran'ın sınır komşusu yapmıştır (Dann, 1969; Shlaim, 1999: 184). 14 Temmuz 1958'de Irak'ta meydana gelen bu darbe Ortadoğu'nun önemli petrol üreticisi ülkelerden birisi ve Bağdat Paktı'nın sacayaklarından birisi olan Irak'ı Batı dünyasından uzaklaştırmıştır. Bunun sonucunda ise Ortadoğu bölgesi ile petrol yatakları üzerindeki Batı kontrolü sarsılmıştır. Irak'ı kaybına ek olarak Ürdün ve Lübnan'da artan Arap milliyetçiliği mevcut yönetimleri tehdit eder hale gelmiştir. Bu da Batı başkentlerindeki siyaset plancılarını endişeye sevk etmiştir (Shlaim, 1999: 184). Bu açıdan Irak'taki 1958 Darbesi 20. yüzyıl Ortadoğu tarihinin önemli ve bölgenin geleceğini şekillendiren olaylarından birisi olarak tarihe geçmiştir. Temel olarak eski sosyal düzen ve İngiliz etkisi ve hâkimiyetinde kurulan müesses nizamında sona ermesinin simgesi olmuştur (Shlaim, 1999: 177).

Sadece Batılı ülkeler değil Etiyopya da bu dönemde Mısır'ın yayılmacılığında endişe etmiştir (Bar Zohar, 2008: 192). Türkiye, diğer iki ülkeye göre daha temkinli davranmaya çalışmıştır. Ancak Irak, Suriye ve Lübnan'da artan Arap milliyetçiliği Ankara'yı önlem almaya mecbur bırakmıştır. Bu sayılan faktörler sebebiyle 1990'lı yıllara kadar Türkiye-İsrail ilişkileri dalgalı bir seyir izlemiş, Türkiye, İsrail açısından anlaşmanın zayıf halkası olarak kalmakla stratejik açıdan önemli konumda olan bir ülke olma arasında gidip gelmiştir (Voller, 2015: 514, 519).

2000'li yılların gelmesi ile Ortadoğu'daki dengeler tekrar değişmiştir. Bu değişim kapsamında İsraili politika yapımcılar arasında iki farklı ve çatışan kanadın ortaya çıktığı iddia edilmektedir. İddianın sahibi olan Leon Hadar'a göre rekabet halinde olan bu iki kanat veya ekol; Türkiye ve Mısır ekolleridir. Bu sınıflandırma Türkiye'nin İsrail açısından önemini teyit etmektedir. Hadar'a göre Türkiye ekolü taraftarları İsrail'in bölgede güvenliğinin sağlanması ve korunması için Türkiye ile yakın işbirliği içerisinde olması gerektiği iddiasındadır. Bu okul özellikle 90'lı yıllarda etkili olmuş, 1998 yılındaki yakınlaşma ve gizli anlaşma sürecinin destekçisi olmuştur. En bilinen isimlerinden birisi İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu olan bu ekol ve ekolün taraftarları Yahudi siyasetindeki sertlik yanlılarından oluşmakta, Filistin barış süreci ve barış için toprak verilmesi konularına kesinlikle

karşı çıkmaktadır. Mısır ekolü ise Mısır'a öncelik verilmesi taraftarıdır. Zira Mısır yoluyla Arap devletlerinin bölgesel bir koalisyon oluşturmaya ikna edileceği inancındadırlar. Bu noktada ikna aracı olarak da ortak düşman İran'ın kullanılması taraftarıdırlar. Öncelikli hedef nükleer kapasitesini geliştirmeye çalışan İran olduğu için bu grup Araplarla eski husumetlerin canlanmaması için gereken şeylerin yapılmasını savunmaktadırlar. Bu kapsamda Arap yönetimleri üzerinde kamuoyu baskısına neden olan Filistinliler konusunda girişimlerde bulunulması ve barış görüşmelerinin sürdürülmesinde beis görmemektedirler (Hadar, 2001: 24-27). Bu tartışma halen sürüyor gözükmektedir.

Kendisini sürekli bir savaş halinde gören İsrail Arap komşularının onun var olmasına izin vermeyeceğini düşüncesini içselleştirmiştir (Voller, 2015: 509). Doktrinin hareket noktası da bu düşünce olmuştur. Bu yüzden Çevresel Strateji Doktrini ile ulaşmaya çalıştığı nihai amaç, zor durumda kaldığında kendisine destek verecek ve yardıma gelecek çok taraflı bir ittifak kurmak olmuştur ancak doktrin bu amacı gerçekleştirme ve Ortadoğu'daki durumu tamamen değiştirme konusunda başarılı olamamıştır (Voller, 2015: 514; Zisser, 2019: 229). Ayrıca Realist yaklaşımın kendine has bazı paradoksları vardır ve yaşanan tecrübeler gizli ilişkilerin İsrail'in çıkarına olmadığını göstermiştir (Samaan, 2018: 140, 148). Ancak tüm bu olumsuzluklar Çevresel Politika Doktrini'nin tipik bir reel politik stratejisi olduğu gerçeğini değiştirmemektedir (Voller, 2015: 516).

4. SONUÇ

1948 yılında uluslararası siyaset sahnesine çıkmasından bu yana İsrail'in komşusu olan Arap devletleri ile ilişkileri sıkıntılı olmuştur. Bu süreç 1979 yılında Mısır'la imzalanan Camp David Antlaşması'na kadar fazla değişmeden kalmıştır. İlk başlarda uzlaşmaz ve tavizsiz bir husumet şeklinde başlayan ilişkiler 1970'li yılların sonu ve 1980'li yıllarda kabullenmeye dönüşmüş, 2000'li yıllarda yüksek sesle dile getirilmese de içinde ekonomik ilişkilerin de olduğu formal bir ilişki halini almıştır.

İsrail uluslararası siyaset sahnesine bir savaş ve çatışma hali ile çıkmış, kendisini çevreleyen Arap ülkeleri tarafından meşru bir devlet olarak kabul edilmemiştir. Bu durum nedeniyle 1950'li yıllarda İsrail'in başlıca ilişki içerisinde olduğu ülkeler Ortadoğu ve ona komşu bölgelerdeki Arap olmayan ülkeler olmuştur. İsrail'i bu arayışa iten sebep ise bölgede yükselişte olan ve güçlü bir İsrail karşıtı söylemi de barındıran Arap milliyetçiliği dalgasıdır. Bu durumun neden olduğu tehditlerle başa çıkabilmek için bulunan çözüm ise Ortadoğu bölgesinin iki güçlü ülkesi olan Türkiye ve İran'la yakınlaşma olmuştur. Bu yakınlaşma girişimlerinin sistematiğe oturma çabası da Çevresel Strateji Doktrini'ni ortaya çıkarmıştır. Doktrinin uygulanma süresi hakkında 1979 yılında İran'da yaşanan devrimden dolayı farklı görüşler beyan edilmektedir. Öyle ki bir görüşe göre 90'lı yıllara kadar İsrail dış politikasında etkisini hissettirmiştir.

1950'li yıllarda ortaya çıkışının üzerinde 50-60 yıldan fazla bir süre geçtikten sonra Ortadoğu bölgesinde değişen dengelerin sonucu olarak Çevresel Strateji Doktrininin tarafları, Ortadoğu'da ve dünya siyasetinde değişen dengelerin etkisiyle, yer değiştirmiştir. 90'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlayan ve 2000'li yıllarda iyice belirginleşen yeni politik denklem sonucunda rakip Arap devletlerinden gelen tehdit, Filistin hariç ortadan kalkmıştır. Özellikle 1950'li yıllarda o dönemdeki jeopolitik ve stratejik denklemde önemli destekçi olan Türkiye ve İran gibi ülkeler ise yeni düzende, daha da güçlendikleri ve daha fazla ulusal çıkarlarını savunma noktasına geldikleri için potansiyel rakipler halini almıştır. Diğer bir ifade ile eski dostlar düşman, eski düşmanlar dost olmuştur. İsrail bu yeni duruma çözüm olarak, daha önce Türkiye ve İran nasıl Arap milliyetçiliği dalgasından rahatsızlık duyup ittifak taleplerine açık hale geldiyse, bu sefer de Ortadoğu'da artan Türk ve İran etkisinden Arap rejimlerinin rahatsız olacağı ve bu rahatsızlığın manipüle edilebileceğini görmüştür. İsrail, dış politika vizyonunda rekabet eden iki farklı stratejik yaklaşıma sahiptir. Bunlardan biri Türkiye'yi diğeri ise Mısır'ı önelemeyi öngörmektedir. Tüm anlaşmazlıklara rağmen İsrail açısından Türkiye önemli bir aktör olduğu için Türkiye'yi kaybetmeden çevrelemeye çalışmıştır. Bu çevrelemede Arap ülkelerinden faydalanmaya çalışmıştır. Bu stratejinin işlemediği nokta ise Türkiye'nin kendisi ve konumu olmuştur. Mavi Marmara olayı ile neredeyse kopma noktasına gelen Türkiye-İsrail ilişkileri başta ekonomik çıkar ve enerji jeopolitiği gibi konular sebebiyle İsrail tarafından sürdürülmeye çalışılmıştır. Mısır ve Ürdün'e satışı yapılan İsrail doğalgazının Güney Kıbrıs Rum Kesimi (GKRY)-Yunanistan üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılmasının çok zor olması, ibrenin yeniden

Türkiye'ye dönmesine yol açmıştır. Zira bir kez daha görülmüştür ki İsrail doğalgazının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında en uygun ve makul rota Türkiye üzerinden geçmektedir. Keza nükleer kapasitesi artırmaya çalışan İran'ı stratejik olarak çevrelemek için de Azerbaycan'ın yanında Türkiye'ye ihtiyaç duyulması da bir başka önemli etken olmuştur. Bunlara ek olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin varlığı ve Türkiye'nin Mavi Vatan Stratejisi de Türkiye'nin konumunu takviye etmiştir. Bu sayılanlar Türkiye'nin de GKRY ve Yunanistan'la çevrelenmesi, sınırlanması girişimlerinin başarıya ulaşmasını önlemiştir.

Tüm bu sayılanlara ek olarak 2010 yılında Renkli Devrimlerin Ortadoğu'daki yansıması olan Arap Baharı sebebiyle İsrail bu durumu kendi adına faydaya çevirebilmek ve Türkiye ile İran'ı dengeleyebilmek için Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün ile Katar ile Umman gibi Körfez devletleri ile stratejik ittifak kurma arayışına girmiştir. Bu kapsamda 1950'li yılların, fikir babalığını dönemin İsrail Başbakanı olan David Ben-Gurion'un yaptığı Çevresel Strateji Doktrini yeniden canlandırılmaya çalışılmıştır. Ancak ittifakın 21. yüzyıl versiyonunda taraflar yer değiştirmiştir. Doktrinin 20. yüzyıldaki Mısır'ı ve Arap milliyetçiliğini hedef alırken bu yeni versiyonu güçlenen eski müttefikleri hedef alır hale gelmiştir. Sonuç olarak Çevresel Strateji Doktrini'nin gerek eski gerekse de yeni halinin kendi iç dinamiklerinden kaynaklanan yapısal sorunları olmuştur ve bu sorunlar uzun vadede ittifak benzeri yapının işlevsiz hale gelmesini beraberinde getirmiştir.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Mehmet Erkan KILLIOĞLU çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Mehmet Erkan KILLIOĞLU, have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

- Abadi, J. (2004). *Israel's Quest for Recognition and Acceptance in Asia: Garrison State Diplomacy*. Londra: Portland.
- Alpher, Y. (2015). *Periphery: Israel's Search for Middle East Allies*. Londra ve New York: Rowman & Littlefield Publishers.
- Armaoğlu, F. (1995). (Amerikan Belgeleri İle) Orta Doğu Komutanlığı'ndan Bağdat Paketi'na 1951-1955. *Belleten*, 59(224), 189-236.
- Bar Zohar, M. (2008). *David Ben-Gurion And The Policy Of The Periphery*. Itamar Rabinovich Ve Jehuda Reinharz, (Eds.), *Israel And The Middle East*, 2nd Ed. Lebanon, Nh: Brandeis University Press.
- Bashirova, A. Ve Sozen, A. (2017). *The Role Of Azerbaijan In Israel's Alliance Of Periphery*. *Middle East Review Of International Affairs*, 21(1), 29-43.
- Bıshku, M. B. (2009). *The South Caucasus Republics And Israel*. *Middle Eastern Studies* 45(2), 295-314.
- Bıshku, M. B. (2017). *Israel's Relations With Kenya, Uganda, And Tanzania*. *Israel Studies*, 22(1), 76-100.

- Carol, S. (2012). *From Jerusalem To The Lion Of Judah And Beyond: Israel's Foreign Policy In East Africa*. Bloomington In: Üniverse.
- Curtis, M. Ve Gitelson, S. A. (1976). *Israel In The Third World*. New Brunswick, Nj: Transaction Books.
- Dann, U. (1969). *Iraq Under Qassem: A Political History, 1958-1963*. Londra: Pall Mall.
- Erllich, H. (1994). *Ethiopia And The Middle East*. Londra: Boulder.
- Eshed, H. (1997). *One Man Mossad-Reuven Shiloah: Father Of Israeli Intelligence*. Londra: Routledge.
- Feiler, G. Ve Lim, K. (2014). *Israel And Kazakhstan Assessing The State Of Bilateral Relations*. Mideast Security And Policy Studies No. 107. The Begin/Sadat Center For Strategic Studies. Ramat Gan: Bar-Ilan University.
- Gilad, B. (2001). Introduction. Yeoshua Froindlikh, (Ed.), *Documents Of The Foreign Policy Of Israel, Cilt 13, 1958-1959*. Israel Ministry Of Foreign Affairs, 24-37.
- Guzansky, Y. (2014). *Israel's Periphery Doctrine 2.0: The Mediterranean Plus*. *Mediterranean Politics*, 19(1), 99-116.
- Guzansky, Y. (2021). *Israel's Periphery Doctrines: Then And Now*. *Middle East Policy*, 28, 88-100.
- Hadar, L. (2001). *Orienting Jerusalem Toward Ankara Or Cairo? Israel's New Geostrategic Debate*. *Mediterranean Quarterly*, 12(3), 24-27.
- Levey, Z. (2004). *Israel's Strategy In Africa, 1961-67*. *International Journal Of Middle East Studies*, 36(1), 71-87.
- Lindenstrauss, G. Ve Guzansky, Y. (2012). *Israel's Peripheral Pact*. *The National Interest*. <https://Nationalinterest.org/Commentary/Israels-Peripheral-Pact-7091>
- Karbuz, S. Ve Baccarini, L. (2017) *East Mediterranean Gas: Regional Cooperation Or Source Of Tensions?*. Barcelona Center For International Affairs (Cidob), 173. https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/notes_internacionales/N1_173/East_Mediterranean_Gas_Regional_Cooperation_Or_Source_Of_Tensions
- Kıllıoğlu, M. E. (2021). *Türkiye-İsrail İikili İlişkileri Ve 1958 Antlaşması*. *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi*, 8(4), 1323-1348.
- Macaron, J. (2019). *The Eastern Mediterranean Gas Forum Reinforces Current Regional Dynamics*. Washington: Arab Center Washington Dc (Acw).
- Patten, H. A. (2013). *Israel And The Cold War: Diplomacy, Strategy And The Policy Of The Periphery At The United Nations*. Londra: I. B. Tauris.
- Quandt, W. B. (2005). *Peace Process, American Diplomacy And The Arab-Israeli Conflict Since 1967*, 3rd. Ed. Berkeley: University Of California Press.
- Samaan, J. -L. (2018). *Israel's Foreign Policy Beyond The Arab World, Engaging The Periphery*. Londra: Routledge.
- Schonmann, N. (2015). *From Object To Actor In World Politics: Self-Aggrandisement In Israeli Foreign Policy (1956-1967)*. *Proceedings Of The Annual Meeting Of The Society For Historians Of American Foreign Relations*.
- Shlam, A. (1999) *Israel, The Great Powers, And The Middle East Crisis Of 1958*. *The Journal Of Imperial And Commonwealth History*, 27(2), 177-192.
- Smith, R. J. (2000). *The Pragmatic Entente: Turkey's Growing Relations With Israel*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Princeton: Princeton University.
- Soysal, İ. (1991). *1955 Bağdat Paktı*. *Belleten*, 55(212), 179-238.
- Sucharov, M. (2005). *The International Self: Psychoanalysis and the Search for Israeli-Palestinian Peace*. Albany: State University of New York Press.
- Tessler, M. (1994). *A History Of The Israeli-Palestinian Conflict*. Bloomington: Indiana University Press.
- Tziarras, Z. (2016). *Israel-Cyprus-Greece: A 'Comfortable' Quasi-Alliance*. *Mediterranean Politics*, 21(3), 407-427.
- Voller, Y. (2015). *From Periphery To The Moderates: Israeli Identity And Foreign Policy In The Middle East*. *Political Science Quarterly*, 130(3), 505-535.
- Zielińska, K. (2020). *Israel's Periphery Doctrine: Prospects For Defining And Studying A Foreign Policy Practice*. *Politické Vedy*, 23(2), 219-245.

Zısser, E. (2019). Israel and the Arap World-Renewal of the Alliance of the Periphery. Athens Journal of Mediterranean Studies, 5(4), 225-240.

**Kolektif Güvenlik ve Enerji Güvenliği Arasındaki Simbiyotik İlişki:
Ampirik Vaka Analizi Olarak NATO****The Symbiotic Relationship Between Collective Security and Energy
Security: NATO As an Empirical Case Analysis**Zehra AKSU¹

**¹Dr., Kadir Has Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü,
TÜBİTAK Doktora Sonrası
Araştırmacı**

Mail: zehraksu46@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1073-4086>

<https://doi.org/10.58724/assam.1545229>

Özet

Kolektif güvenlik teorisi ve enerji güvenliği, küresel istikrarı korumada önemli rol oynayan iki temel kavramdır. Bu kavramlar, birincil odak noktaları bakımından birbirinden farklı olsa da karmaşık bir şekilde bağlantılıdır. Genellikle barışı, istikrarı ve ekonomik güvenliği sağlamaya odaklıdır. Kolektif güvenlik ile enerji güvenliği arasındaki bağlantı, çağdaş uluslararası ilişkilerin kritik bir bileşeni oluşturur. Aralarındaki simbiyotik ilişki, kolektif güvenlik çerçevelerinin sağladığı istikrarın enerji güvenliğini nasıl desteklediğinde, enerji kaynaklarının güvencesinin ise kolektif güvenlik için gereken altyapıyı ve yetenekleri nasıl desteklediğinde belirgindir. Bu makale, bu ilişkinin çok yönlü doğasını Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) örneği üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışma, bir kolektif güvenlik örgütünün küresel enerji kaynaklarını ve altyapısını korumaya nasıl katkıda bulunduğu sorusunu açıklamayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Enerji Güvenliği, Kolektif Güvenlik, Kolektif Savunma, NATO.*

Abstract

The collective security theory and energy security are two fundamental concepts that play a crucial role in maintaining global stability. Although these concepts differ in their primary focus, they are intricately interconnected and often aim to ensure peace, stability, and economic security. The link between collective security and energy security constitutes a critical component of contemporary international relations. Their symbiotic relationship is evident in how the stability provided by collective security frameworks supports energy security, while the assurance of energy resources, in turn, strengthens the infrastructure and capabilities necessary for collective security. This article aims to explore the multifaceted nature of this relationship through the example of North Atlantic Treaty Organization (NATO). Using a qualitative research methodology, the study seeks to explain the question of how a collective security organisation contributes to the protection of global energy resources and infrastructure.

Keywords: *Energy Security, Collective Security, Collective Defence, NATO.*

Makale Türü

Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Application Date
07/09/2024

Kabul Tarihi

Admission Date
11/09/2024

1. GİRİŞ

Tarih boyunca çeşitli şekillerde örgütlenmiş insan toplulukları arasındaki anlaşmazlıklar ve bunların başvurdukları savaş ve şiddet, uluslararası güvenliğin en temel sorunsalı olmuştur. Saldırganlık eylemlerinin bastırılması ve tehditlerin ortadan kaldırılması amacıyla birçok teori geliştirilmiştir. Bireyler için sürekli bir barış ve güven ortamı oluşturmaya yönelik geliştirilen yaklaşımlardan biri de kolektif güvenlik teorisi olmuştur.

Uluslararası ilişkiler disiplinde önemli kuramlardan biri olan kolektif güvenlik, uluslararası barışın sağlanması ve daha güvenli bir çevre inşa edilmesi düşüncesiyle uzun bir tarihsel sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bireyler için sürdürülebilir güvenli bir yaşam öngören kuram idealist doktrinden etkilenmiştir. Kolektif güvenlik teorisi ile uluslararası sistemde savaş ve çatışmaların önüne geçilmesinin ancak uluslararası örgütler vasıtasıyla gerçekleştirilebileceğine inanılmaktadır. Kolektif bir yapılanmanın elzem görüldüğü yaklaşımda, saldırıyı caydırmak ya da bir saldırıyı cezalandırmak için devletlerin birbirlerini savunmayı taahhüt etmelerinin gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Burada başarının sağlanmasının, devletlerin kararlılığına bağlı olduğu inancı ön plandadır.

NATO, kolektif güvenlik-kolektif savunma düzenlemesinin en temel örneğidir. 1949'da kurulan NATO'nun temel ilkesi, üye devletleri silahlı bir saldırı durumunda birbirlerini savunmaya mecbur eden Washington Antlaşması'nın 5. Maddesinde ifade edilmiştir. 11 Eylül 2001'de Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik terörist saldırıların ardından 5. Madde'nin yürürlüğe girmesi, NATO tarihinde önemli bir anı işaret ederek, kolektif savunmanın geleneksel devlet merkezli tehditlerin ötesinde uygulanmasını göstermiştir. Bu olay, tehditlerin evrimleşen doğasını ve kolektif savunma mekanizmalarının buna göre uyarlanması gerekliliğini vurgulamıştır. Dolayısıyla küresel alanda yaşanan problemler NATO gibi uluslararası örgütleri yaşanan sorunlara bağlı olarak birlikte hareket etmeye ve kolektif çözümler üretmeye itmiştir. Kolektif eylem gerektiren sınır aşırı problemlerden biri enerji krizleri olmuş, devletler çok amaçlı olarak kurdukları örgütlerde enerji güvenliği sorunlarına da çözüm aramaya başlamışlardır.

Temel amacı kolektif güvenlik ve enerji güvenliği arasındaki simbiyotik ilişkiyi analiz etmek olan bu çalışmada; kolektif güvenlik çerçevelerinin sağladığı istikrarın enerji güvenliğini nasıl desteklediği ve enerji güvenliğinin kolektif güvenlik için gereken altyapıyı nasıl etkilediği sorularına cevap aranmaktadır. Bu kavramların her biri, farklı dönemlerin güvenlik endişelerini ve stratejik önceliklerini yansıtan farklı tarihsel ve jeopolitik bağlamlardan ortaya çıkmakla birlikte bu çalışmada birlikte ele alınması bakımından önem taşımaktadır. Keza kavramlar geleneksel olarak bağımsız olarak incelenmiş olsa da etkileşimleri giderek daha belirgin hale gelmekte ve önemli stratejik ve politik zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Bu birleşme, enerji altyapılarının kırılabilirliğinin hem kolektif güvenlik hem de savunma mekanizmalarını içeren daha geniş güvenlik ikilemelerini tetikleyebilmesi nedeniyle uluslararası güvenliğe yeni boyutlar getirmektedir. Bu karmaşıklığı açıklamayı hedefleyen çalışmayla küresel alanda yaşanan problemlerin özellikle güvenlik amaçlı kurulan uluslararası örgütleri birlikte hareket etmeye ve kolektif çözümler geliştirmeye ittiği iddia edilmektedir. Nitel bilgi işleme yönteminin kullanıldığı çalışmada enerji güvenliği, kolektif güvenlik ve kolektif savunma kavramlarına odaklanılarak söz konusu kavramlar arasındaki ilişkinin çok yönlü doğası NATO örneği üzerinden açıklanmaya çalışılmaktadır.

2. KOLEKTİF GÜVENLİK TEORİSİ VE KOLEKTİF SAVUNMA

Dünya ülkelerinin ortak bir platformda buluşarak sürekli bir barış ve güven ortamı oluşturmaya yönelik çalışmaları, uzun yıllar uluslararası siyasette tartışılmıştır. Saldırganlık eylemlerinin bastırılması ve tehditlerin ortadan kaldırılması ihtiyacı özellikle devletlerin zarar gördüğü durumlarda daha fazla ön plana çıkmıştır. Ulusal çıkarı ve toplumsal refahı olumsuz etkileyen olayların ardından küresel ya da bölgesel barışın sağlanması adına çeşitli fikirler öne sürülmüştür. Bu yaklaşımlardan biri kolektif güvenlik ideası olmuştur.

Güvenliğin kolektif yönüne vurgu yapıldığı bu yaklaşım, Antik Yunan'a kadar geriye götürülebilen bir tarihe sahip olup Kardinal Richelieu, Michael Joseph Savage, Martin Wight, Abbé de St. Pierre, Immanuel Kant ile Jeremy Bentham gibi düşünürlerin yazdıklarında bulunabilmektedir.

Bunlardan Kardinal Richelieu'nun 1629'da Westphalia Barış Antlaşması'na kısmen yansıyan bir toplu güvenlik planı önererek kolektif güvenlik kavramına önemli katkıları olduğu bilinirken; Abbé de St. Penn'in 1693'teki "Avrupa'nın Şimdiki ve Gelecekteki Barışına Yönelik Denemesi" ile 1713'teki "Avrupa'da Kalıcı Barış Oluşturma Projesi" eserleri, toplu güvenliğin baz alınarak hazırlandığı kolektif güvenlik çalışmalarına verilebilecek örneklerdir. Çalışmalarında daha çok Avrupa'yı konu edinen Penn'in ardından kolektif güvenliğe atıfta bulunan bir diğer önemli eser Kant'ın 1795'teki "Ebedi Barış" isimli ünlü denemesidir. Kant eserinde barışın insanlığın ancak kademeli olarak gerçekleştirilebileceği bir amaç olduğunu savunmuştur. Bahse konu eserlerden kolektif güvenliğin kökeninin oldukça eski olduğu anlaşılrsa da kuramın yalnızca I. Dünya Savaşı'ndan beridir uluslararası ilişkiler teori ve pratiğinde önemli hale geldiği bilinmektedir. Fakat belirtilmelidir ki Dünya Savaşı yaşanmadan önceki dönemlerde kolektif güvenliğin temel fikirlerinin şekillenmeye başladığı yadsınamaz bir realitedir. Kolektif güvenliğe çalışmalarında yer veren yazarların; hukukun uygulanması ve barışın korunması için merkezi bir otoritenin yokluğunda uluslararası bir sorunun çözümünün zorlaştığı ve yasa dışı bir güç kullanımında tüm devletlerin ortak savunmasının önemi gibi ortak idealarda buluştukları ve gelecekteki çalışmalara yön verdikleri görülmektedir (Mwagwabi, 2017: 16).

Nitekim modern anlamda kolektif güvenlik yaklaşımıyla, I. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası barışı korumaya çalışan Woodrow Wilson'un on dört maddeden oluşan ilkeleri sayesinde tanışılmıştır. Wilson ilkelerinin ardından 1920'de kurulan Milletler Cemiyeti ile de kolektif güvenlik yaklaşımı kurumsal bir çerçevede temellendirilmiştir.

Milletler Cemiyeti'nin kurulması, yeni insancıl hukuk kurallarını benimseyerek ve uluslararası hukuk uyarınca savaşı ve devletlerarası saldırganlığı yasaklayarak savaşın savaşımlar ve siviller üzerindeki etkilerini azaltmak için uzun süredir devam eden çabaların somut çıktısı olmuştur (Danchin, 2009: 47). Cemiyetin kuruluşu kolektif güvenlik sisteminin ilk modeli olarak ortaya çıkmış, Sözleşmenin 10. Maddesinde, güvenlik tehditlerine karşı toplu eylem öngörülmüştür. Daha açık anlatımla, örgüt üyelerinden bir ya da birkaçına yapılmış bir saldırı tüm örgüte yapılmış gibi sayılarak saldırgan devlete topyekûn karşılık verileceği taahhüt edilmiştir. Böylelikle uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde kolektif güvenlik çalışmalarının hız kazandığı görülmüş, kavrama ilişkin birçok tanımlama ve farklı perspektiften incelemeler yapılmıştır. Kavram üzerine yapılan tanımlamaların çeşitliliği, terimin bir dizi varsayım ve fikirle ilişkilendirilmesinden kaynaklanmıştır. Bu sebeple betimlemesi zorlaşan kolektif güvenliğin, çeşitli yazarlar tarafından yapılmış farklı tanımlamalarına rastlanmıştır.

Durra (2015: 3) kolektif güvenliği, devletlerin BM gibi uluslararası bir örgütün himayesi altında, toplu olarak şiddete karşı çıkararak savaşı önlemeyi ve uluslararası barış ve güvenliği korumayı kabul ettiği bir oluşum olarak tanımlarken; Mhango (2020: 2) devletlerin kendi aralarında barışı sağlamak ve sürdürmek için kurdukları çok taraflı bir kurum olarak; Schwarzeberger (1951: 40) ise kurulu bir uluslararası düzene karşı herhangi bir saldırıyı önlemek veya karşı koymak için geliştirilen ortak eylem olarak tanımlamıştır. Yapılan tanımlamalardan, kavrama ilişkin farklı görüşler bulunduğu ama bunların ortak bir paydada birleştiği anlaşılmaktadır. Özünde "barışı sağlamayı" ve "çatışmaları önlemeyi" amaçlayan kolektif güvenliğin, devletler arasında güvenlik temelli kurulan bir platform olduğu ortak noktada buluşulmaktadır. Heywood (2014: 163) tarafından kolektif güvenliğin başarılı sonuçlanabilmesi için ise üç temel şartın sağlanması gerektiği ifade edilmektedir. Bu koşullar;

- Etkili eylemde bulunabilecek ahlaki otoriteye ve askeri kapasiteye sahip uluslararası bir kurumun varlığı,
- Kurum içerisinde devletlerin eşitliği prensibinin gerekliliği,
- Tüm devletlerin birbirlerini savunmanın maliyetine katlanmayı istiyor olmaları ve bu maliyete katlanabilecek durumda olmalarıdır.

Belirtilen hususlar ülkelerin statükoyu koruma ve barışı sürdürme istekliliğinin temel unsurlarıdır. Millet Cemiyeti çerçevesinde de sağlandığı görülen bu unsurlar kolektif güvenlik oluşumlarının vazgeçilmezidir. Devletler arasında oluşturulmuş ve uyum içinde çalışması amaçlanan kolektif güvenlik sistemleriyle, devletlerin saldırgan bir devlete karşı güç dengelemesine gidileceği ve

gerektiğinde harekete geçme pratiğine işaret edilmektedir (Kupchan vd., 1995: 52). Dolayısıyla kolektif güvenlik fikri; uluslararası sistemdeki devletlerin bir blok oluşturup güçlerini birleştirmesiyle, potansiyel bir saldırgan devletin bu güçle yüzleşmeyi göze alamayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Caydırıcılık ilkesi olarak nitelendirilen bu strateji (saldırgana yönelik güç kombinasyonu) uluslararası ilişkilerde barışın korunması için kolektif güvenliği sağlayacak değerli bir kriz yönetimi aracıdır.

20. yüzyılda kolektif güvenliğin uluslararası ilişkiler disiplininde daha fazla önem teşkil etmesinin ardından Milletler Cemiyeti'nin başarısızlığı ve İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması kuram için olumsuz bir örnek teşkil etmiştir. Özellikle realist kuramcılar genel anlamda idealizm teorisini spesifik anlamda da kolektif güvenliği eleştirmişlerdir. Milletler Cemiyeti'nin başarısızlığının kaçınılmaz bir son olduğunu bildiklerini, uluslararası sistemde ulusal çıkarların göz ardı edilemeyeceğini bu sebeple de savaş ve çatışma halinin ortadan kaldırılamayacağını vurgulamışlardır. Devletlerin daha Birinci Dünya Savaşı'nın tahribatını tam olarak atlatmadan 1939'da yeni bir sıcak çatışmaya girmesi, realistlerin görüşünü teyit eder nitelikte bir gelişme olmuştur. Fakat realistlerin haklılığından ziyade gerçekleştirilen ikinci savaş, ilkinden daha çok kayba neden olmuş, tarihte hiç olmadığı kadar bir çatışmada insanlar hayatlarını kaybetmişlerdir. Yaşanan tahribat idealist düşüncenin yeniden önem kazanmasına neden olurken; İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ikinci kolektif güvenlik örgütü olarak Birleşmiş Milletler kurulmuştur. Millet Cemiyeti'nin İkinci Dünya Savaşı öncesi ve savaş sırasındaki başarısızlığından sonra, BM toplu güvenlik fikrini gerçekleştirmek için yenilenmiş bir çaba içinde ortaya çıkmıştır. 24 Ekim 1945'te kurulan BM'yle devletler arasındaki anlaşmazlıkların ortadan kaldırılarak ileride meydana gelebilecek ve ulusların güvenliğini tehlikeye atabilecek bir çatışmanın önlenmesi amaçlanmıştır. Böylelikle kolektif güvenliğin yeniden önem kazandığı görülerek, BM ile uluslararası alanda kolektif güvenlik müdahalelerinin yapılmaya başlandığı yeni bir dünya düzenine girilmiştir.

Yeni dünya düzeninde yaşanan gelişmeler ise yeni kolektif yapılanmaların oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Güvenliğin öncelikli misyon haline geldiği bu ortamda BM'nin evrensel kapsayıcılığının ardından daha dar çerçevede oluşturulan bölgesel yapılanmalara gidilmiştir. Bu duruma küreselleşme ile birlikte 1945 sonrası dönemde gelişen bölgeselleşme anlayışı etki etmiştir. 1990'lara kadar süren dönem içerisinde özellikle Soğuk Savaş gibi dünyayı iki kutba ayıran bir olayın yaşanması, uluslararası alanda kurulan güvenlik amaçlı örgütlerin SSCB ve ABD'den oluşan iki kutup etrafında şekillendirilmesini sağlamıştır. Uluslararası alanda yaşanan savaşların, çatışmaların ve rekabetin de etkisiyle güvenliğin bölgeselleşerek NATO ve Varşova Paktı gibi kolektif yapılanmalara dönüştüğü görülmüştür.

Soğuk Savaş'ın ardından özellikle 21. yüzyılda yaşanan gelişmeler ışığında bölgesel örgütlenmelerin sayısında artış yaşanmıştır. Mevcut durumda Batı Avrupa Birliği, Afrika Birliği ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü gibi kuruluşlar kolektif güvenlik yapılanmalarına örnektir. Ancak örnekleri çoğaltılabilecek bu kolektif güvenlik yapılanmalarından bazılarının aslında kolektif savunma yaklaşımına dayandığı anlaşılmıştır. Bunun temel nedeni iki kutuplu dünya düzeni ile birlikte kolektif güvenlik ve kolektif savunma yaklaşımlarının aynı anlamlara gelecek şekilde kullanılmasından kaynaklanmıştır.

Kollektif güvenlik teorisi için yeni bir başlangıç olan kolektif savunma, üye ülkelerin birbirlerini dış tehditlere karşı savundukları bir düzenleme olarak vuku bulmuştur. En açık tanımına NATO'nun 5. Maddesinde rastlanan kavram (NATO, 2021: Madde 5):

“Taraflar, Avrupa'da veya Kuzey Amerika'da bir veya daha fazlasına yönelik bir silahlı saldırının, hepsine yapılmış bir saldırı olarak kabul edileceğini kabul ederler ve sonuç olarak, böyle bir silahlı saldırı meydana gelirse, her birinin, haklarını kullanarak, BM Şartı'nın 51. Maddesi tarafından tanınan bireysel veya toplu meşru müdafaa, saldırıya uğrayan Taraf veya Taraflara, bireysel veya diğer Taraflarla birlikte, gerekli gördüğü eylemlerin kullanılması da dahil olmak üzere, derhal harekete geçerek yardımcı olacaktır.” şeklinde tanımlanmıştır.

Bu tanımlamadan hareketle, kolektif savunmanın “bir müttefike yönelik saldırının tüm müttefiklere karşı gerçekleştirilmiş sayılacağı” ilkesine dayandırılan bir yaklaşım olduğu anlaşılmaktadır. Üyelerini dayanışma ruhu içerisinde birbirine bağlayan ve birbirlerini korumayı

taahhüt eden bu doktrindeki amaç, örgütün tüm üyelerinin gücünün bir kolektif yapılanma ile bir arada tutulmasıdır. Kolektif bir kurumsal örgüt, çatışmayı önleme mücadelesi ve birlik ruhu nitelikleriyle kolektif güvenliğe benzeyen kolektif savunmanın ayrıntılı inceleme yapıldığında farklılıkları ortaya çıkmaktadır.

Kolektif güvenliğin aksine kolektif savunmada ortak bir düşman/potansiyel düşman algısı bulunmaktadır. Oysa kolektif güvenlik, hangi tür ve nasıl olduğuna bakılmaksızın her türlü saldırıya karşı otomatik olarak karşı koymaya dayanmaktadır. Bu temel ayrım perspektifiyle incelendiğinde ise iki yaklaşım arasındaki farklılıkların daha fazla olduğu görülmekte ve bunların belirtilmesi ihtiyacı doğmaktadır. Genel itibarıyla bu farklar (Tuğtan, 2020);

- Kolektif güvenlik daha geniş kapsamlı iken kolektif savunma daha sınırlı grup sistemidir. Başka bir ifadeyle kolektif güvenlik küresel; kolektif savunma bölgesel düzeydedir.

- Kolektif güvenlikle tehdit/düşman daha bilinmez ve genelken, kolektif savunmada belirgindir.

- Kolektif güvenlikle tehdidin kaynağı ve zamanlaması bilinmediği için tehlike arz ettiği esnada önlem alınır. Kolektif savunmada ise oluşabilecek bir tehlikeye karşı önceden planlama yapılmıştır.

- Kolektif güvenlikle esas olan tüm ulusların güvenliği ve refahı iken; kolektif savunmada sadece müttefiklerin güvenlikleri esastır.

Yukarıda sıralanan farklılıklardan anlaşılacağı üzere kolektif güvenlik teorisini kolektif savunmadan ayıran birçok unsur bulunmaktadır. Milletler Cemiyeti ve BM'nin kuruluşunun ardından iç içe geçmiş bu kavramların kısmen benzer ama aslında farklı oldukları anlaşılmaktadır. Claude (1971: 245-251)'ın da ifadesiyle kolektif savunmada "un pour tous, tous pour un" yani "birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için" ilkesi esastır; kolektif güvenlikle "hepimiz için" ilkesinin esastır. Bu anlamda tüm ulusların barış ortamında yaşamasını hedefleyen en belirgin kolektif güvenlik örgütü olarak karşımıza BM çıkmaktadır. Aralarında savaş olasılığını dışlayan ve ortak güvenlik hedefleri bağlamında hareket eden NATO ve Varşova Paktı ise tam bir kolektif savunma örgütü örnekleridir.

3. BİR KOLEKTİF SAVUNMA ÖRGÜTÜ OLARAK NATO'NUN ENERJİ GÜVENLİĞİ POLİTİKALARI

Uygurliklar geliştikçe ve bilim ve teknoloji ilerledikçe, ülkeler arasındaki ulaşım ve iletişim olanakları artmış, dünya giderek küçülmeye başlamıştır. Sonuç olarak, ülkelerin 'ilgi' ve 'etki' alanları, diğer uluslara yönelik 'saldırgan' ve 'emperyalist' hırslarıyla birlikte genişlemiştir. Buna karşı önlem olarak aynı bölgede bulunan ülkeler kendi aralarında ortak düşmana karşı savunma ve saldırı paktları oluşturmuşlardır (Doğan, 25). Bu paktlardan biri kolektif savunma ve güvenlik ilkelerini bünyesinde barındıran NATO'dur. NATO, uzun zamandır öncelikli olarak askeri tehditlerle ilgilenen kolektif bir savunma örgütü olarak işlev görmüştür. Üyeleri kolektif savunmaya bağlayan NATO Antlaşması'nın 5. Maddesi, genellikle doğrudan askeri saldırı bağlamında öne sürülmüştür. İlgili maddede bir veya daha fazla üye ülkeye karşı yapılan silahlı saldırının, üyeleri karşılıklı savunmaya mecbur ederek, hepsine karşı yapılmış bir saldırı olarak kabul edildiği belirtilmiştir (NATO, 2021: Madde 5). Ancak, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde küresel güvenlik zorluklarının değişen doğası, güvenliğe daha geniş bir yaklaşım gerektirmiştir. Bu nedenle NATO bir güvenlik tehdidinin ne olduğu konusundaki anlayışını genişleterek örgütün enerji güvenliği politikalarına katılımı son yıllarda artmıştır. NATO üyeleri enerji kaynaklarına yönelik tehditlerin ulusal ve bölgesel güvenliği baltalayabileceğinin farkına varmış ve enerji güvenliği örgütün kolektif savunma misyonu içinde yerini almıştır.

Başlangıçta Soğuk Savaş sırasında Sovyet tehdidine karşı koymaya odaklanan NATO, o zamandan beri enerji güvenliğiyle ilgili olanlar da dahil olmak üzere çok çeşitli güvenlik zorluklarını ele almak için uyarlanmıştır. NATO, üye devletler arasında enerji güvenliğini güçlendirmek amacıyla çeşitli girişimler ve stratejiler uygulamaya koymuştur (NATO Energy Security Centre of Excellence, 2012):

1. Enerji Güvenliği Mükemmeliyet Merkezi (ENSEC COE): Litvanya'nın Vilnius kentinde bulunan ENSEC COE, enerji güvenliğiyle ilgili bilgi, eğitim ve uygulamalar için bir merkez görevi

görmektedir. NATO üye devletlerine enerji güvenliği zorluklarını ele alma konusunda uzmanlık ve destek sağlamaktadır.

2. Siber Savunma: Enerji altyapısına yönelik siber saldırıların artan tehdidini fark eden NATO, siber savunma yeteneklerini geliştirmeyi önceliklendirmiştir. Siber savunma, sağlam siber güvenlik önlemleri geliştirmeyi ve siber tehditleri simüle etmek ve bunlara yanıt vermek için ortak tatbikatlar yürütmeyi içermektedir.

3. Deniz Güvenlik Operasyonları: NATO, enerji taşımacılığı için hayati önem taşıyan kritik deniz yollarını ve boğazları korumak için deniz güvenlik operasyonları yürütmektedir. Akdeniz'deki Deniz Muhafızı Harekatı gibi operasyonlar, enerji kaynaklarının taşınması için kullanılan deniz yollarının güvenliğini sağlamayı amaçlamaktadır.

4. Dayanıklılık ve Hazırlık: NATO, üye devletleri enerji kesintilerine karşı dayanıklılıklarını ve hazırlıklarını iyileştirmeye teşvik eder. Bu, acil durum planları geliştirmeyi, enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi ve ithal fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmak için yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yapmayı içerir.

Yukarıda belirtildiği üzere üyelerinin, ortak ilgi alanına giren güvenlik konularında bir arada istişarelerde buldukları ve ortak hareket ettikleri bir transatlantik forum işlevi görmekte olan NATO'nun enerji güvenliğine yaklaşımı birkaç temel alanı içermektedir (NATO, 2024):

- Kritik Enerji Altyapısı Koruması: NATO, boru hatları, rafineriler ve elektrik şebekeleri gibi kritik enerji altyapılarını fiziksel ve siber tehditlerden korumada aktif olarak yer almaktadır. Enerji ağlarının dayanıklılığını artırmak ve enerji nakil rotalarının güvenliğini sağlamak NATO stratejisinin temel bileşenleridir.

- Enerji Kaynaklarının Çeşitlendirilmesi: NATO, tek tedarikçilere bağımlılığı azaltmak ve tedarik kesintileriyle ilişkili riskleri hafifletmek için enerji kaynaklarının ve rotalarının çeşitlendirilmesini teşvik eder. Bu, Rus enerji kaynaklarına olan bağımlılıklarını azaltmayı amaçlayan NATO'nun Avrupa üyeleri için özellikle önemlidir.

- Bölgesel İstikrar: NATO'nun Karadeniz ve Akdeniz gibi stratejik bölgelerdeki varlığı, küresel enerji tedarik zincirleri için kritik öneme sahip bölgelerin istikrarını sağlamaya yardımcı olur. Bu bölgelerdeki deniz operasyonları ve devriyeleri, enerji kaynaklarının taşınması için elzem olan deniz yollarının güvenliğine katkıda bulunur.

- Ortaklarla İş Birliği: NATO, enerji güvenliği zorluklarını ele almak için AB ve Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) dahil olmak üzere diğer uluslararası örgütlerle işbirliği yapmaktadır. Bu işbirliği, bilgi paylaşımı, ortak tatbikatlar ve enerji güvenliğini artırmak için ortak stratejilerin geliştirilmesini içerir.

NATO'nun belirtilen stratejik konsepti, yeni ve gelişen güvenlik zorluklarını ele almada kolektif güvenliğin önemini vurgulamaktadır. Ancak NATO, tüm çabalarına rağmen jeopolitik gerilimler, iklim değişikliği ve teknolojik gelişmeler gibi enerji güvenliğini sağlamada çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. İleriye bakıldığında, ittifak yeni zorluklara uyum sağlamaya devam ettikçe NATO'nun enerji güvenliğindeki rolü muhtemelen genişleyecektir. Gelecekteki yönleri şunları içerebilir:

- Gelişmiş İşbirliği: Kapsamlı enerji güvenliği stratejileri geliştirmek amacıyla uluslararası ortaklar ve kuruluşlarla işbirliğinin güçlendirilmesi (NATO, 2024).

- Yenilenebilir Enerjiye Yatırım: Üye devletleri, fosil yakıtlara olan bağımlılığı azaltmak ve enerji güvenliğini artırmak amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına ve teknolojilerine yatırım yapmaya teşvik etmek (European Commission, 2015).

- Sürdürülebilirliğe Odaklanma: İklim değişikliğinin uzun vadeli etkilerini ele almak ve enerji altyapısının dayanıklılığını sağlamak için sürdürülebilirliği enerji güvenliği stratejilerine entegre etmek (International Energy Agency, 2024).

Sonuç olarak enerji güvenliği, küresel istikrar ve ekonomik refahın kritik bir bileşenidir. NATO, üye devletlerin güvenli ve istikrarlı enerji kaynaklarına güvenebilmesini sağlayarak enerji kaynaklarını ve altyapısını korumada hayati bir rol oynamaktadır. Kritik altyapıyı koruma, enerji kaynaklarını çeşitlendirme ve siber savunmayı geliştirme gibi girişimler aracılığıyla NATO, enerji güvenliğinin değişen manzarasına uyum sağlamaya devam etmektedir. Jeopolitik ve çevresel zorluklar devam ederken, NATO'nun enerji güvenliğine olan bağlılığı uluslararası barış ve güvenliğin sürdürülmesinde önemli olmaya devam edecektir.

4. KOLEKTİF GÜVENLİK VE ENERJİ GÜVENLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN NATO ÖRNEĞİ BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Enerji güvenliği, enerji kaynaklarının uygun bir fiyata kesintisiz olarak temin edilmesi anlamına gelir (International Energy Agency, 2019). Enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi, tedarik yollarının istikrarı ve kesintilere karşı dayanıklılık gibi çeşitli boyutları kapsar. Enerji güvenliği, ulusların ekonomik istikrarı ve gelişimi için olduğu kadar politik ve stratejik özerklikleri için de kritik önem taşır. Bu nedenle enerji altyapısına yönelik siber saldırılar da dahil olmak üzere güvenlik tehditlerinin gelişen doğası, kolektif bir yanıt gerektirir. Çünkü enerji güvenliğini etkileyen çeşitli faktörler vardır. Bu faktörler genel itibarıyla aşağıda sıralanmıştır:

- Jeopolitik dinamikler: Enerji açısından zengin bölgelerdeki politik istikrarsızlık tedarik zincirlerini bozabilir ve fiyat değişimlerine yol açabilir (European Commission, 2015).
- Fosil yakıtlara bağımlılık: Sınırlı fosil yakıtlara aşırı bağımlılık, ülkeleri arz kesintilerine ve fiyat dalgalanmalarına karşı savunmasız hale getirmektedir (International Energy Agency, 2020: 150-152).
- Tedarik zincirindeki güvenlik açıkları: Doğal afetler, siber saldırılar ve terörizm gibi faktörler ise enerji altyapısı için önemli tehditler oluşturmaktadır (International Energy Agency, 2020: 150-152).

Enerjinin ekonomik faaliyetin ve ulusal güvenliğin can damarı olduğu bir dünyada, güvenliği doğrudan etkileyen bu faktörler, devletler arasında işbirliğini zorunlu hale getirir. Enerji güvenliği hem ani talep artışlarını veya arz kesintilerini karşılama yeteneği gibi kısa vadeli endişeleri hem de tükenen kaynaklar ve gelecekteki enerji ihtiyaçlarını güvence altına alma gibi uzun vadeli sorunları kapsar (Yergin, 2006: 768-769). Bu nedenle enerji piyasalarının küresel doğası, enerji güvenliğinin genellikle tek bir devletin kontrolü dışında olduğu anlamına gelir ve bu da uluslararası işbirliğini hayati hale getirir. Örneğin, küresel petrol sevkiyatlarının yaklaşık %20'sinin geçtiği önemli bir geçit noktası olan Hürmüz Boğazı'ndaki kesintiler, küresel enerji fiyatları ve dolayısıyla küresel ekonomik istikrar üzerinde geniş kapsamlı etkilere yol açabilir. Bu tür rotaların stratejik önemi, güvenliklerini sağlamak için çok uluslu koalisyonların katılımını her zaman gerekli kılar. Uluslararası Enerji Ajansı, enerji krizlerine koordineli yanıtların önemini vurgulayarak, enerji tedariklerinde istikrarı sağlamak için kolektif eylemin bir opsiyondan ziyade bir koşul olduğunu belirtir (IEA, 2021: 35). Bu bakımdan kolektif güvenlik ile enerji güvenliği, birbirinden farklı olsa da karmaşık bir şekilde bağlantılıdır. Genellikle barışı, istikrarı ve ekonomik güvenliği sağlamaya odaklı olduklarından aralarında simbiyotik bir ilişki vardır.

Kolektif güvenlik, güvenli enerji tedarikleri için gerekli istikrarı ve öngörülebilirliği sağlarken, sağlam enerji güvenliği çatışmalara yol açabilecek zaafları azaltır. Bu kavramlar birlikte, daha istikrarlı ve güvenli bir uluslararası ortama katkıda bulunur. Her biri barışı korumak ve enerji kaynaklarına güvenli erişimi sağlamak için birbirini güçlendirir. Ülkelerin enerji konularında kolektif eylem mekanizmaları oluşturmaları için platformlar sağlar. Öyle ki uluslararası işbirliği, enerji güvensizliğiyle ilişkili riskleri azaltmak için önemli bir stratejidir. Çünkü enerji kaynakları, özellikle petrol ve doğalgaz gibi fosil yakıtlar, genellikle jeopolitik açıdan hassas bölgelerde bulunur. Bu bölgelerin istikrarı ve dolayısıyla küresel enerji kaynaklarının güvenliği, sıklıkla kolektif güvenlik mekanizmalarının etkinliğine bağlıdır. Yetiv (2004: 110)'e göre 1990-1991 Körfez Savaşı, kolektif güvenliğin enerji güvenliğini korumadaki rolüne dair örnek sunan olaylardan biridir. Irak'ın büyük bir petrol üreticisi olan Kuveyt'i işgali, küresel enerji kaynaklarına doğrudan bir tehdit oluşturmuştur. Kolektif güvenlik çerçevesinde ABD'nin egemen olduğu bir koalisyon tarafından yönetilen müteakip

askeri yanıt, bu konuda çeşitli eleştiriler olmakla birlikte, Yetiv'e göre yalnızca Kuveyt'i kurtarmayı değil aynı zamanda uluslararası toplumun enerji çıkarlarını korumayı da amaçlamıştır. Bu müdahale, enerji kaynaklarının kesintisiz akışı için gerekli istikrarı sağlamada kolektif güvenliğin kritik rolünü vurgulamıştır.

Körfez Savaşı örneğinde sunulan kolektif güvenliğin enerji güvenliğini korumadaki rolünün yanı sıra kolektif güvenlik düzenlemeleri enerjiyle ilgili çatışmaların risklerini de azaltmaktadır. Enerji kaynakları üzerindeki rekabet tarihsel olarak devletler arasında bir gerginlik ve çatışma kaynağı olmuştur. Birleşmiş Milletler veya bölgesel ittifaklar tarafından sağlananlar gibi kolektif güvenlik mekanizmaları, bu gerginlikleri yönetmede ve bunların çatışmalara dönüşmesini engellemede önemli bir rol oynamaktadır. Bu, enerji kaynaklarına ilişkin çakışan iddiaların uluslararası anlaşmazlıkları tetikleme potansiyeline sahip olduğu Hazar Denizi ve Güney Çin Denizi gibi bölgelerde özellikle önemlidir. Diplomatik angajman ve gerekirse kolektif askeri eylem yoluyla bu mekanizmalar, enerji kaynaklarının geliştirilebileceği ve eşit şekilde paylaşılabilirliği istikrarlı bir ortama katkıda bulunabilir (Klare, 2001: 93). Bu bakımdan 1900'lü yıllardan bu yana kolektif güvenlik enternasyonalist entelektüeller arasındaki bir fikirden, uluslararası örgütlerin temel argümanlarından biri haline gelmiştir.

Devletlerin bir kolektif yapılanma vasıtasıyla güçlerini birleştirme yolunu tercih ettikleri uluslararası örgütlerden biri olarak ise NATO kurulmuştur. NATO'nun kolektif savunma mekanizması kolektif güvenlik teorisiyle yakından uyumludur. İttifak, potansiyel saldırganlara karşı caydırıcılığı artırarak kolektif eylem için yapılandırılmış bir çerçeve sağlamaktadır. Başlangıçta askeri tehditlere karşı kolektif savunmayı sağlamak amacıyla kurulan NATO, enerji güvenliği de dahil olmak üzere ortaya çıkan güvenlik zorluklarını ele almak için odağını giderek genişletmiştir. Özellikle üyelerinin dış enerji kaynaklarına bağımlılığı karşısında enerji güvenliği, NATO için kritik bir konu haline gelmiştir.

İttifak, güvenli enerji kaynaklarının ulusal ve uluslararası güvenlik için kritik öneme sahip olduğunu ve enerji tedarikindeki kesintilerin ciddi ekonomik ve güvenlik etkileri yaratabileceğini kabul etmektedir. NATO'nun 2010 Stratejik Konsepti'nde bu durum açıkça ifade edilmiştir. Konseptte "hayati enerji tedariklerinin kesintiye uğramasının" "Müttefik güvenliğini etkileyebilecek" bir tehdit oluşturduğu ve bu nedenle altyapıyı korumak ve tedarik rotalarını sürdürmek için kolektif eylem gerektirdiği resmen kabul edilmiştir (NATO, 2010: 17). Enerji bağımlılıklarının, düşmanlar tarafından NATO'nun operasyonel hazırlığını zayıflatmak için istismar edilebilecek zayıflıklar sunduğu vurgulanmıştır. NATO'nun enerji güvenliğine odaklanması ise özellikle Avrupa siyasetini etkilemek için kilit bir enerji tedarikçisi olarak konumunu defalarca kullanan Rusya olmak üzere NATO üyesi olmayan devletlerin eylemleriyle yönlendirilmiştir.

Doğu Avrupa'daki birçok NATO üyesini kış aylarında gazsız bırakan Rusya ve Ukrayna arasındaki 2009 gaz krizi, örgüt üyelerini enerji güvenliği konusuna yönlendiren örneklerden biridir. NATO bu krize yanıt olarak 5. Maddeyi uygulamamış olsa da kriz, enerji zaafının ciddi güvenlik etkileri olabileceğini göstererek örgütü daha geniş savunma stratejisi içinde enerji güvenliği konusuna öncelik vermeye itmiştir (Proedrou, 2018: 89). Çünkü NATO ülkeleri, özellikle Rusya gibi üye olmayan ülkelere gelen enerji ithalatına büyük ölçüde bağımlıdır. Siyasi manipülasyon veya siber saldırılar nedeniyle enerji tedarikinde herhangi bir kesinti, üyelerinin ekonomilerini tehlikeye atabilecek, ittifakın siyasi bütünlüğünü zayıflatabilecek ve askeri yetenekleri de dahil olmak üzere NATO üye ülkelerinin işleyişini doğrudan bozabilmektedir (NATO, 2010: 17).

Tarihsel olarak enerji tedarik zincirlerine doğrudan dahil olmamış olan örgüt, küresel alanda yaşanan sorunlar ve bu sorunların oluşturabileceği tehditler nedeniyle enerji güvenliğine giderek daha fazla yoğunlaşmaktadır (Doe, 2022: 115). NATO'nun enerji güvenliği politikaları, öncelikle üye devletlerin güvenliğini ve ekonomik istikrarını önemli ölçüde etkileyebilecek potansiyel tehditlerden kritik enerji altyapısını korumaya odaklıdır. Üye ülkeler arasında iyileştirilmiş ulusal dayanıklılık önlemlerini savunmayı, enerji altyapısına yönelik potansiyel siber tehditler hakkında istihbarat paylaşmayı ve olası kesintilere hazırlık için ortak tatbikatlar yürütmeyi içerir (NATO, 2019: 1).

NATO'nun enerji güvenliğine katılımının açıklayıcı bir örneği, Baltık Boru Hattı Sistemi'ndeki danışmanlık rolüdür. Bu proje, Rus enerji kaynaklarına büyük ölçüde bağımlı olan Baltık bölgesindeki enerji kaynaklarını ve tedarik rotalarını çeşitlendirmek için tasarlanmıştır. Girişim yalnızca tek bir kaynağa olan enerji bağımlılığını azaltmayı değil, aynı zamanda olası jeopolitik kaldıraç veya kesinti taktiklerine karşı kolektif güvenliği de artırmayı amaçlamaktadır (Smith, 2021: 47). Bu bakımdan Boru Hattı Sistemi, NATO'nun enerji güvenliğindeki stratejik çıkarlarının daha geniş jeopolitik dinamiklerle nasıl kesiştiğine örnek teşkil etmektedir. NATO'nun kolektif savunma ve güvenlik konusundaki temel hedefleriyle uyumlu olup örgütün ortaya çıkan küresel zorluklara yanıt olarak uyarlanabilir stratejilerini göstermektedir (Johnson, 2020: 240). Ayrıca bu vaka, yalnızca NATO'nun çağdaş güvenlik zorluklarına yanıt olarak stratejik odağını uyarlama taahhüdünü yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda enerji güvenliğinin ulusal ve uluslararası güvenlik çerçevelerinin bir bileşeni olarak önemini de vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, kolektif güvenlik-kolektif savunma ve enerji güvenliği ilkeleri uluslararası sistemin karmaşıklıklarında yol almak için vazgeçilmezdir. Her kavram diğerini çeşitli şekillerde etkilediği ve güçlendirdiği için daha istikrarlı ve güvenli bir uluslararası ortama katkıda bulunur. Kolektif güvenlik, işbirlikçi mekanizmalar aracılığıyla çatışmaları önlemeyi amaçlar, kolektif savunma saldırganlığa karşı karşılıklı koruma sağlar ve enerji güvenliği istikrarlı ve uygun fiyatlı enerji tedariklerini garanti eder. Dolayısıyla her kavram güvenliğin farklı yönlerini ele alır, ancak bunların etkileşimi küresel istikrarı korumak için hayati önem taşır. Bu kavramlar arasındaki etkileşim, çağdaş güvenlik zorluklarının karmaşıklığını ve bunları ele almak için kapsamlı, çok taraflı yaklaşımlara olan ihtiyacı vurgular. Bu bağlamda enerji güvenliği ve kolektif güvenlik kavramları doğası gereği aslında simbiyotik olup bu ilişki genel itibarıyla aşağıda belirtildiği şekildedir:

- **İstikrar ve Öngörülebilirlik:** Toplu güvenlik çerçeveleri, enerji tedariklerini aksatabilecek çatışma riskini azaltarak enerji güvenliğini destekleyen bölgesel ve küresel istikrara katkıda bulunur. İstikrarlı bir uluslararası ortam, öngörülebilir ve güvenli enerji ticareti sağlamaktadır.

- **Güvenlik Açıklarını Azaltma:** Enerji kaynaklarını ve tedarik rotalarını çeşitlendirmek gibi enerji güvenliği önlemleri, çatışmalara yol açabilecek bağımlılıkları azaltmaktadır. Devletler bu güvenlik açıklarını azaltarak hem enerji güvenliklerini hem de genel istikrarlarını artırabilir ve kolektif güvenlik ilkeleriyle uyum sağlayabilir.

- **Stratejik İttifaklar ve İşbirliği:** Enerji güvenliği endişeleri, kolektif güvenlik ilkeleriyle uyumlu stratejik ittifakların ve işbirliği çerçevelerinin oluşumunu yönlendirebilir. Örneğin, NATO'nun kritik enerji altyapısını koruma konusundaki ilgisi, askeri güvenlik ve enerji güvenliğinin entegrasyonunu yansıtmaktadır.

- **Geleneksel Olmayan Tehditlerin Ele Alınması:** Enerji altyapısına yönelik siber saldırılar da dahil olmak üzere güvenlik tehditlerinin gelişen doğası, kolektif bir yanıt gerektirir. Siber güvenliği artırmak ve enerji tesislerini terörist saldırılardan veya doğal afetlerden korumak için koordineli çabalar, kolektif güvenlik ve enerji güvenliği stratejilerinin entegrasyonuna örnektir.

Nitekim kolektif güvenlik-kolektif savunma ve enerji güvenliğinin birlikte analizi, bu kavramlar arasındaki simbiyotik ilişkinin anlaşılmasını sağlayarak çağdaş güvenlik zorluklarını ele almak için entegre yaklaşımların önemini vurgulamıştır. Bu analizin NATO bağlamında yapılması ise çağdaş güvenlik zorluklarının karmaşıklığını ve birbirine bağlılığını göstermiştir.

5. SONUÇ

Dış politikada ortak amaçları olan devletler, uluslararası sistemde daha fazla etkili olabilmek için birçok alanda güvenlik ittifakları kurmaktadır. Bu amaçlardan birini oluşturan birey güvenliği, tüm devletler için öncelikli alanlardan biri olarak görülmektedir. Birey güvenliğini etkileyen en önemli unsurun savaş ve çatışma hali olduğu ileri sürülmekte, toplumsal barışın sağlanmasıyla savaşların ve çatışmaların ortadan kaldırılacağına inanılmaktadır.

Bir kolektif yapılanma vasıtasıyla güçlerini birleştirme yolunu tercih eden devletlerin, toplumsal barışın sağlanması amacıyla ortak güvenlik sistemleri oluşturdukları bilinmektedir. Tarihsel bir döngü çerçevesinde kuram halini alan bu düşünce kolektif güvenlik teorisi şeklinde

tezahür edilmektedir. Özünde barışı sağlamayı ve çatışmaları önlemeyi amaçlayan kolektif güvenliğin başarılı sonuçlanabilmesi ise üç temel şarta bağlıdır. Bunlar; uluslararası bir örgüt, örgüt içinde eşitlik ve ortak müdahaleye rıza ilkeleridir. Belirtilen koşulların sağlanması halinde saldırgan devlette caydırıcılık oluşturularak enerji krizi gibi uluslararası bir sorunun çözümünün kolaylaşacağına, uyuşmazlıkların ortadan kaldırılabileceğine inanılmaktadır. Fakat bu noktada bir karmaşa yaşanmaktadır ki bu husus, aynı ilkeleri taşıyan bir yaklaşımın daha ortaya çıkmasıdır. Bu yaklaşım kolektif savunma olup bu ideanın kolektif güvenliğin hemen ardından ortaya çıktığı bilinmektedir. Güvenliğin daha çok savunma boyutuyla alakalı olan yaklaşımla, üyelerinin birbirini korumayı taahhüt ettikleri bir örgütün varlığına dikkat çekilmektedir.

NATO, üye devletlerine, kolektif savunma ve kolektif güvenliği destekleyen askeri ittifaklardan biridir. Geleneksel olarak askeri tehditlere odaklanmış olsa da NATO, istikrar ve güvenliğin sürdürülmesi için güvenlik alanını genişletmiştir. Günümüzde NATO, üyeleri arasında enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi, altyapıyı destekleyerek bölgesel istikrarı artırmayı, enerji zaafalarını azaltmayı hedeflemektedir. İttifak, güvenli enerji kaynaklarının ulusal ve uluslararası güvenlik için kritik öneme sahip olduğunu ve enerji tedarikindeki kesintilerin ciddi ekonomik ve güvenlik etkileri olabileceğini kabul etmektedir. Bu bağlamda kolektif güvenlik, enerji güvenliği ve NATO arasındaki karşılıklı ilişki birkaç şekilde ortaya çıkmaktadır:

- Karşılıklı Güçlendirme: Kolektif güvenlik ve enerji güvenliği birbirini karşılıklı olarak güçlendirmektedir. Kolektif güvenlik mekanizmalarıyla desteklenen istikrarlı bir uluslararası ortam, enerji kaynaklarının öngörülebilir ve güvenli akışını sağlamaktadır. Buna karşılık, sağlam enerji güvenliği, çatışmalara yol açabilecek zayıflıkları azaltmakta ve böylece toplu güvenlik hedeflerini desteklemektedir.

- Stratejik İttifaklar: NATO'nun stratejik ittifakları hem kolektif güvenliği hem de enerji güvenliğini artırmaktadır. NATO, koordineli savunma ve güvenlik çabaları için bir çerçeve sağlayarak kritik enerji altyapısını ve tedarik rotalarını korumaya yardımcı olmaktadır. Bu, enerjiyle ilgili çatışma riskini azaltmakta ve ekonomik istikrar için gerekli olan enerji kaynaklarının istikrarlı bir şekilde tedarik edilmesini sağlamaktadır.

- Yeni Tehditlere Uyum Sağlayabilme: NATO'nun siber saldırılar ve terörizm de dahil olmak üzere ortaya çıkan güvenlik tehditlerine uyum sağlama yeteneği, hem kolektif güvenlik hem de enerji güvenliği için hayati öneme sahiptir. İttifakın enerji altyapısını siber tehditlerden korumaya odaklanması bu uyum sağlama yeteneğini örneklendirmekte ve kolektif güvenlik ve enerji güvenliği stratejilerinin entegrasyonunu vurgulamaktadır.

Nitekim kolektif güvenlik, enerji güvenliği ve NATO arasındaki simbiyotik ilişki, çağdaş güvenlik zorluklarının karmaşıklığını ve birbirine bağlılığını vurgulamaktadır. Kolektif güvenlik yapıları enerji güvenliğini desteklerken enerji güvenliği kolektif güvenlik için gereken kaynak desteğini sağlamaktadır. NATO ise bu durumda bir uluslararası güvenlik örgütü olarak kolektif güvenlik mekanizmalarının güçlü yanlarından yararlanan ve enerji güvenliği konusunda çalışmalar yürüten bir örgüt olarak dikkat çekmektedir. Kolektif güvenlik ve enerji güvenliği önlemlerinin resmi bir örgüt düzeyinde geliştirilmesi küresel istikrarı korumada kritik bir rol oynamaktadır. Uluslararası toplum gelişen güvenlik manzarasında yol alırken, kolektif güvenlik ve enerji güvenliği stratejilerinin entegrasyonu barış, istikrar ve ekonomik refahı sağlamak için elzem kabul edilmektedir. Bu nedenle NATO gibi birer işbirliği mekanizmaları olan uluslararası örgütlerin giderek enerji güvenliğine daha fazla odaklanacakları öngörülmektedir. Kritik enerji altyapısına yönelik siber saldırılar ve enerji geçişinin jeopolitik etkileri gibi ortaya çıkan tehditleri ele almak, yenilikçi ve işbirlikçi çözümler gerektirdiğinden devletler, çeşitli ittifaklar kurarak işbirliği alanlarını geliştireceklerdir. Devletlerin tercih ettiği yollardan biri ise yeni bir ittifak kurmak yerine var olan ittifakların amaçlarını enerji güvenliği alanını kapsayacak şekilde genişletmeye devam etmek olacaktır. Uluslararası örgütler devletlere ortak; veri, analiz ve politika önerileri sağlama çalışmaları itibarıyla üye ülkelerin enerji güvenliği zorluklarını aşmalarına ve daha temiz enerji kaynaklarına geçiş yapmalarına yardımcı olduğundan tercih edileceklerdir.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Zehra AKSU çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Zehra AKSU, have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

KAYNAKLAR

- Aleksovski, S., Bakreski, O., ve Avramovska, B. (2014). Collective Security – The Role of International Organizations – Implications in International Security Order. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(27), 274-282.
- Claude, I. L. (1971). *Swords into Plowshares: The Problems and Progress of International Organization*.
- Danchin, P. G. (2009). Things Fall Apart: The Concept of Collective Security in International Law. In P. G. Danchin & H. Fisher (Eds.), *United Nations Reform and the New Collective Security* (pp. 35-75). Cambridge: Cambridge University Press.
- Doe, J. (2022). Renewable Energy and Security: NATO's New Frontier. *Energy Policy Journal*, 48(3), 112-120.
- Durra, Z. J. (2015). ISIS Phenomena and Collective Security. (pp. 1-13). <https://www.academia.edu/12714319>.
- European Commission. (2015). *A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy*.
- Gordenker, L., ve Weiss, T. G. (1970). The Collective Security Idea and Changing World Politics. In T. G. Weiss (Ed.), *Collective Security in a Changing World* (pp. 7-21). Rhode Island: Institute for International Studies.
- Heywood, A. (2014). *Siyasetin ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları* (F. Bakırcı, Trans.). Ankara: BB101 Yayınları.
- Johnson, H. (2020). Geopolitical Implications of Energy Strategies in NATO Countries. *Global Affairs*, 34(2), 234-249.
- Keynes, J. M. (2019). Küresel Siyaset Teorileri. In A. Heywood (Ed.), *Küresel Siyaset* (N. Uslu & H. Özdemir, Trans., 6th ed.). Ankara: Felix Kitap.
- Klare, M. T. (2001). *Kaynak Savaşları: Küresel Çatışmanın Yeni Manzarası*. Owl Books.
- Kupchan, C. A., ve Kupchan, C. A. (1995). The Promise of Collective Security. *International Security*, 20(1), 52-61.
- Mhango, B. (2020). *Collective Security in a Realist World – The Case for Cooperative Security*. Shandong University (pp. 1-11).
- Mwagwabi, L. (2017). *Theory of Collective Security and Its Limitations in Explaining International Organization: A Critical Analysis*. SSRN (pp.1-21). <https://www.researchgate.net/publication/332908689>
- NATO. (2010). *Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization*, p. 17. NATO Public Diplomacy Division.
- NATO Energy Security Centre of Excellence. (2012). *NATO Energy Security Centre of Excellence: Overview*. <https://www.enseccoe.org>.

- NATO. (2019). NATO's Role in Energy Security. Retrieved from <https://www.nato.int/nato-role-energy-security>
- NATO. (2021). Collective Defence – Article 5. Retrieved from https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_110496.htm
- NATO. (2024). NATO Energy Security Centre of Excellence: Overview. <https://www.enseccoe.org>.
- Proedrou, F. (2018). Energy Security and Policy-Making in the EU and NATO: Broadening the Agenda.
- Özerdem, A. (2013). Barış İnşası: Kuram ve Uygulaması (1st ed.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Ravenal, E. C. (1975). An Autopsy of Collective Security. *Political Science Quarterly*, 90(4), 697-714.
- Schwarzenberger, G. (1964). *Power Politics: A Study of International Society*. London: Wiley.
- Smith, A. (2021). Diversification of Energy Resources in the Baltic Region: A Security Imperative. *European Security Review*, 29(1), 45-59.
- Tuğtan, M. A. (2020). Kolektif Savunma. *Secopedia*. Retrieved from <http://www.secopedia.org/kollektif-savunma>.
- International Energy Agency. (2020). *World Energy Outlook IEA*.
- International Energy Agency. (2021). *Energy Security, IEA*.
- International Energy Agency. (2024.). *Energy Security, IEA*.
- International Energy Agency. (2019). *Energy Security – Ensuring Resilient and Secure Energy Systems, IEA*.
- Yergin, D. (2006). Enerji güvenliğinin sağlanması. *Dışişleri*, 85(2), 69-82. <https://doi.org/10.2307/20031912>
- Yetiv, S. A. (1997). *Basra Körfezi Krizi*. Greenwood Press.

N11 Ülkelerinin AB Pazarında Net Ticaret İndeksine Göre Rekabet ve Uzmanlaşma Analizi

Competition and Specialization Analysis of N11 Countries in the EU Market According to Net Trade Index

Emre BARUTÇU¹, Birol ERKAN²

¹ Öğr. Gör., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye.

E-mail: emrebarutcu@mku.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-7972-6434>

² Prof. Dr., İskenderun Teknik Üniversitesi, Türkiye.

E-mail: birol.erkkan@iste.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-8363-5543>

<https://doi.org/10.58724/assam.1540932>

Özet

Bu çalışma, 2000-2022 yılları arasındaki verilerle Net Ticaret İndeksi (NTI) kullanarak N11 (Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Güney Kore, Meksika, Nijerya, Pakistan, Filipinler, Türkiye ve Vietnam) ülkelerinin dış ticarete uzmanlaşma düzeylerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda bahsi geçen ülkelerin dış ticaretindeki uzmanlaşma düzeyi ISIC Rev. 3 sınıflandırmasına göre teknoloji bazında sektörel olarak incelenmektedir. İncelenen ülkelerden birkaçı belirtilen dönemde sadece belirli ürün sektörlerinde dış ticarete rekabet avantajı ve karşılaştırmalı üstünlük elde edebilmiştir. Diğer ürünlerde olan dezavantaj ise incelenen dönem boyunca ilgili ülkelerin dış ticarete rekabet gücünü olumsuz etkilemektedir. Gelecek dönemlerle ilgili bir analiz yaptığımızda ülkelerden birkaçının teknoloji yoğun sektörlerde yatırım yapması halinde dış ticaret çerçevesinde karşılaştırmalı bir avantaj elde edebileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uzmanlaşma, Dış ticaret, Karşılaştırmalı üstünlük, N11.

Abstract

This study aims to reveal the level of specialization in foreign trade of N11 countries (Bangladesh, Egypt, Indonesia, Iran, Iran, South Korea, Mexico, Nigeria, Pakistan, Philippines, Turkey and Vietnam) by using the Net Trade Index (NTI) with data for the period 2000-2022. In this context, the level of specialization in the foreign trade of these countries is analyzed sectorally on the basis of technology according to ISIC Rev. 3 classification. A few of the countries examined were able to gain competitive advantage and comparative advantage in foreign trade only in certain product sectors during the period under review. The disadvantage in other products negatively affects the competitiveness of the countries in foreign trade throughout the period analyzed. When we make an analysis for the future periods, it is concluded that if a few of the countries invest in technology-intensive sectors, they can gain a comparative advantage in the framework of foreign trade.

Keywords: Specialization, Foreign Trade, Comparative advantage.

Makale Türü

Article Type
Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Application Date
30/08/2024

Kabul Tarihi

Admission Date
28/09/2024

1. INTRODUCTION

Since 1980, with globalization, the boundaries between countries have lost importance for economic activities, while the number of buyers and sellers in world trade is increasing, the volume of global trade is expanding and more competition is involved. In particular, the information and added value levels of the products and services of foreign trade are increasing day by day and these products are offered to global markets in a more qualified way. In this context, countries, companies and industries competing in international markets with more value -added and qualified products and services can get more shares than the foreign trade volume and can dominate the global markets. This change and development in foreign trade shows that the importance of foreign trade has increased further. This leads to new opportunities and threats for companies and industries. Countries, companies and industries that can fight in global markets and fight threats gain competitive advantage in foreign trade against their competitors. As a matter of fact, the more they catch these opportunities and the more they can eliminate the threats, the more superior they can be in foreign trade. Countries that can provide this competitive advantage by producing and exporting technology intensive, high value added products can provide a more sustainable development and welfare level in global markets.

Within this framework, N11 countries, which are estimated to increase the threat level in the future in the future, are analyzed in this study. The main reason for the analysis of N11 countries is that they pose potential threats for both other powerful developing countries (BRICS economies) and for developed countries. In this context, competition analysis was performed in the foreign trade of N11 countries using a net trade index and the level of global competition of these countries was tried to be measured.

1.1.N11 Countries

N11 (Next Eleven) countries (Bangladesh, Egypt, Indonesia, Iran, South Korea, Mexico, Nigeria, Pakistan, Philippines, Turkey and Vietnam) are defined as 11 major developing economies promising by Goldman Sachs. It is predicted that these countries may have a competitive advantage based on factors such as low -cost labor force, natural resources and rapidly growing population. In global trade, the EU (European Union) market is one of the largest markets worldwide and includes intensive competition (Wilson and Stupnytska, 2007, 1-11).

Various indexes and indicators can be used to evaluate the competitive advantage of the foreign trade of N11 countries in the EU market. This study aims to demonstrate the global competitive advantages of high -tech, medium -high technology, medium low -technology and low -technology products subject to foreign trade according to the calculated index scores and the return of these advantages in foreign trade. In this context, in this study, it is aimed to analyze the competitiveness of the N11 countries in the EU market and the earnings from the global market on a sectoral basis with the data between the years 2000-2022. In the analysis, the NTI scores of these countries were calculated and interpreted.

2. LITERATURE EXAMPLES OF NET TRADE INDEX

Erkan and Bozduman (2019a) measured the competitiveness of four product groups in foreign trade, according to NTI of Kazakhstan for the 2000-2016 period. According to the analysis scores, there is full competitiveness in natural gas foreign trade (full advantage in export), while there is a relative export advantage in oil and oil products, irons non-iron mines, processed skin and fur.

Erkan and Bozduman (2019b) examined the product groups specialized by the members of the Shanghai Cooperation Organization for the 2000-2016 period. According to the results of the NTI analysis, countries specialize in the following products: Russia; organic and inorganic chemical products, Kazakhstan; inorganic chemical products, India; medicine and pharmacy products and motor vehicles, China; inorganic chemical products, medicine and pharmacy products, other general industrial machinery devices components, office and automatic machines, communication and audio recorder devices, motor vehicles and optical items and watches. Pakistan and Kyrgyzstan could not specialize specifically in any product.

Erkan, Kara and Altınay (2020) analyzed the competitiveness and specialization level of exports for the automotive companies in Borsa İstanbul in Turkey with the data of 2007-2017 period.

According to the results of NTI analysis, it was concluded that these companies have competitiveness in exports.

Özçalık and Okur (2013) compared Turkey's competitiveness in the textile and clothing sector with the EU member states. According to the NTI scores obtained, it was concluded that Turkey had partially competitiveness in the exports of the textile sector in the period examined and specialized. In the clothing sector, Türkiye had competitiveness against other EU countries except Portugal.

Balassa and Noland (1989) examined the competitiveness of the US and Japan's advanced technology product group and manufacturing industry according to the NTI scores. According to the results obtained for the period of 1967-1983, both countries increased their competitiveness in advanced technology product group. In addition, it was found that Japan's expertise shifted from unqualified labor to qualified labor intensive products during the examination period. It was concluded that the US expertise was in qualified labor intensive products during the examination period.

Prasad (2004) measured the export competitiveness and specialization levels of Fiji and selected developing small island countries using data from 1998-2002 with some other indexes. According to the scores obtained, it was found that Fiji had export competitiveness in only a few product groups. In general, it was concluded that Fiji had a weak export competitiveness and specialization in most export goods.

Bahimow (2017) analyzed the competitiveness of the Turkish textile and ready-made clothing sector against the ASEAN 5 countries with its foreign trade data for 2000-2014. According to the NTI analysis scores obtained, all of the countries discussed in the examination period were net importer. In the clothing sector, Türkiye, Indonesia, Malaysia, Thailand and Philippines specialized.

Amightini (2005) measured the competitiveness of China's information communication technologies industries using data from the 1991-2001 period according to the NTI. As a result of the analysis, China had a competitive advantage in China's products in question.

Raymond (2004) measured Fiji's export competitiveness in the 1998-2002 period. According to NTI analysis results, a weak specialization had been determined in most export products.

Utkulu and Seymen (2004) measured the export competitiveness of Turkey in the EU market with the data of the 1990-2003 period. According to the results of the analysis, the competitive advantage in 63 goods groups was relatively existed. However, it was concluded that there was a significant competitiveness in vegetables and fruits, sugar, tobacco, honey, clothing and clothing accessories, textile yarn, fabric and related products.

Müftüoğlu and Kayacan (2019) analyzed the competitiveness of Turkey's tree mushrooms, wood and timber foreign trade with the data of the 1995-2009 period. According to the analysis scores obtained, competitiveness could not be determined in these products during the examination period.

Sarıçoban and Kaya (2021) measured the competitiveness and specialization levels of ten countries exporting wood and wooden products. According to the analysis scores; Poland, Malaysia, Austria, Vietnam, Canada, Indonesia, Germany and the United States had competitiveness and specialized in wood and wooden products.

3. NET TRADE INDEX

In the literature, there are many indexes used when measuring countries' competitiveness in foreign trade. These indexes have advantages and disadvantages at certain points. One of the most well-known of these is the NTI method, one of the frequently used in the literature to measure internal competition and specialization in foreign trade.

3.1. Conceptual Framework

The NTI takes into account not only export data but also import data. This index also allows the measurement of intra-industrial trade and comparative advantages in foreign trade. In this respect, NTI is superior to many indexes and methods that analyze comparative advantages and competitiveness in foreign trade. The NTI is obtained by dividing the net exports of a particular sector

or product group into the foreign trade volume in the same sector and product group (Balassa ve Noland, 1989). The calculation of NTI is as follows:

$$(NTI_{kt}^j) = \frac{X_{kt}^j - M_{kt}^j}{X_{kt}^j + M_{kt}^j}$$

The symbols in the formula can be explained as follows: k, product group; j, related country; t, time. NTI scores receive value between -1 and +1. If NTI scores are greater than zero ($NTI > 0$), the country's exports in that sector are intensive. On the contrary, if index scores are smaller than zero ($NTI < 0$), the country's imports in that sector are more intense (Amighini, 2005). While the NTI score is +1 or -1, there is no intra-industry trade at all. As the index value approaches 0, intra-industry trade increases. In summary;

- If $NTI_{kt}^j = 1$, the country is full exporter and fully comparative advantage. In this case, there is no intra-industry trade.
- If NTI_{kt}^j is a value between 0 and 1, the country is intensive exporter. In other words, the country is partially comparative advantage. It is also relatively intra-industry trade.
- If $NTI_{kt}^j = 0$, the country is as importer as well as exporters in the product group in question. In other words, there is no comparative disadvantage or advantage. In this case, there is exactly intra-industry trade.
- If NTI_{kt}^j is a value between 0 and -1, the country is intensive importer in the product group in question. In other words, the country has a partial disadvantage in foreign trade. In this case, intra-industry trade is relatively in question.
- If $NTI_{kt}^j = -1$, the country is full importer in the foreign trade of this product group. In other words, the country has a fully comparative disadvantage. As a matter of fact, there is no intra-industry trade.

3.2. Methodology and Data

In the study, NTI is used to analyze the foreign trade competitive forces of N11 countries. In this way, it is aimed to analyze the competitiveness of these countries with both export and import data. The study covers the 2000-2022 period. However, the products calculated in the study are divided into 4 according to ISIC Rev3 classification: Low -technology products, medium low -technology products, medium high -tech products, high -tech technology products. At the same time, according to the calculated NTI scores, it has been tried to reveal the stage of the in -industrial trade of countries in the examined sectors.

In order to calculate the competitive forces in the foreign trade of N11 countries, export and import data in the previously mentioned sectors should be obtained. These data were received from the World Bank's data set (<https://wits.worldbank.org/>). These foreign trade data and NTI scores are calculated and comparative graphs on a country basis. As a result of the study, the sectors in which N11 countries are advantageous in the foreign trade were determined. In addition, technology levels in foreign trade of these countries have been tried to be determined. Since the data of certain years of examined countries can not be obtained, the NTI score of those periods is reflected in the graph as 0. The internal trade situation of these countries for those periods is not evaluated.

4. SPECIALIZATION AND COMPETITION ANALYSIS

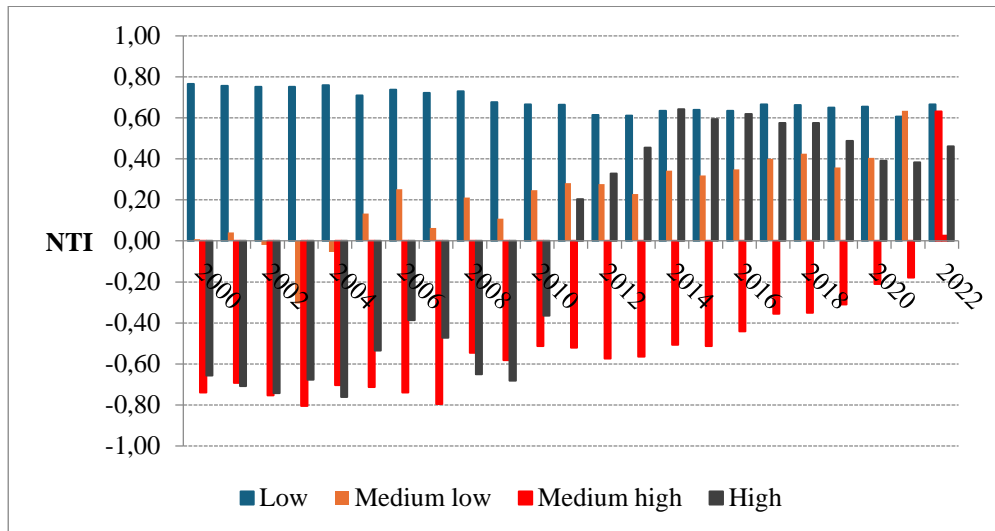
According to NTI scores, the advantages or disadvantages obtained by N11 countries compared to goods groups in the EU market have been evaluated separately on the basis of technology classification. After this stage, the existing specialization and competition analysis of the countries is handled comparatively with the graphics.

4.1. Bangladesh's Analysis

According to the results of NTI analysis, which is accepted as an important indicator of both intra-industrial trade and global competition level in foreign trade; Bangladesh has a comparative advantage in foreign trade only one of the 4 product groups with low-technology, medium low-technology, medium high-technology and high-technology groups. The country is only able to achieve competitiveness in the foreign trade of low-technology product group. In the foreign trade of the other 3 product groups higher, the country has a comparative disadvantage in the foreign trade. The country

has a significant disadvantage in foreign trade of medium -high technology and high -tech product groups. This shows that the superiorities in the country's foreign trade consist of more added value relatively low raw materials and labor intensive products. As a matter of fact, the country is dependent on external products in relatively expensive products that require high level R & D and technology.

Figure 1: Bangladesh's Net Trade Index Scores (2000-2022)

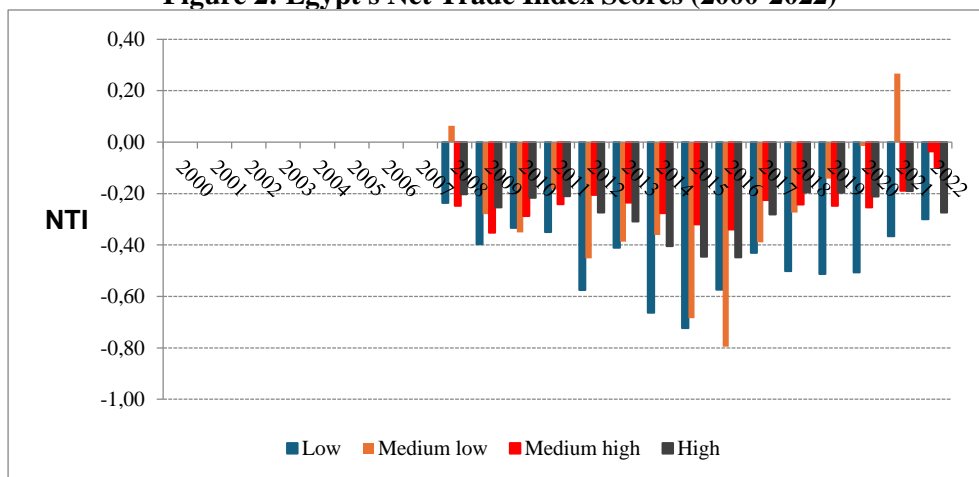

Source: It is prepared by using the data received from <https://wits.worldbank.org/>.

4.2. Egypt's Analysis

According to the NTI scores in foreign trade; Egypt has a disadvantage of global competition in the entire 4 product groups subject to examination. The country has only achieved competitive advantage for only a few years in medium low -technology industries. However, the competitive advantage in question has not been sustainable. The competition disadvantage in the country's medium-high and high-tech product foreign trade is stable. It is an important handicap in terms of economic development that the country has a disadvantage of the competition in foreign trade of relatively high value added value.

Figure 2: Egypt's Net Trade Index Scores (2000-2022)

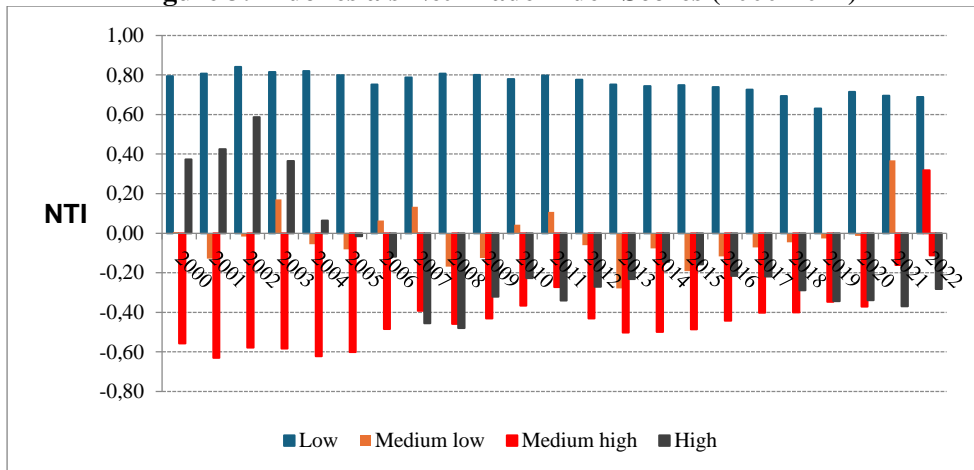
Source: It is prepared by using the data received from <https://wits.worldbank.org/>.

4.3. Indonesian's Analysis

Indonesia has a comparative advantage in the foreign trade of low-technology industries in 4 product groups subject to examination. This product group, which is relatively low value, has a stable competitive advantage in foreign trade. In the foreign trade of the other 3 product groups, the country mainly has a disadvantage of competition. However, although the country gained a competitive

advantage in high-tech product foreign trade in the first years that were subject to examination, this advantage has disappeared in other years. In recent years, the development of NTI scores in the country's medium-low and medium-high technology in foreign trade has been positive. This shows that the country's added value is increasing the competitiveness in the foreign trade of relatively high products.

Figure 3: Indonesia's Net Trade Index Scores (2000-2022)

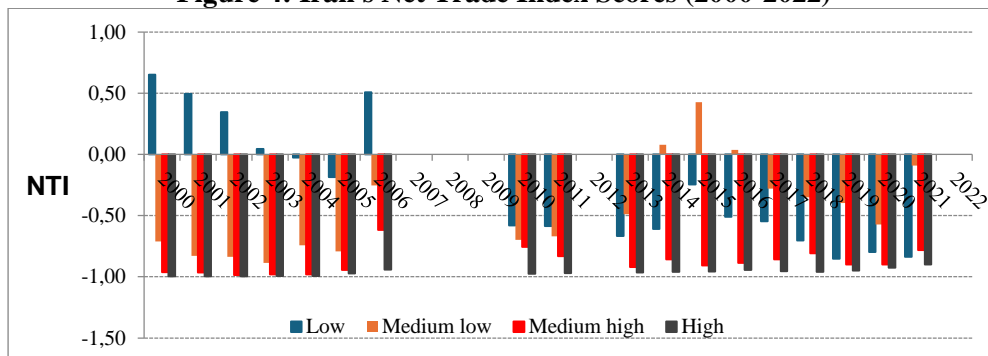

Source: It is prepared by using the data received from <https://wits.worldbank.org/>.

4.4. Iran's Analysis

When the competition in Iran's foreign trade is examined, it is seen that the country is disadvantageous in all product groups subject to examination. Especially in the foreign trade of medium-high and high-tech industries, the country's comparative disadvantage is quite high. In other words, global competitiveness in the foreign trade of relatively high value-added product groups of the country is very weak. In certain years, the country has a comparative advantage in foreign trade of low-technology and medium-low technology. However, this does not follow a sustainable course. Iran's competition table shows that it is seriously dependent on external external products, especially in technology intensive product groups.

Figure 4: Iran's Net Trade Index Scores (2000-2022)

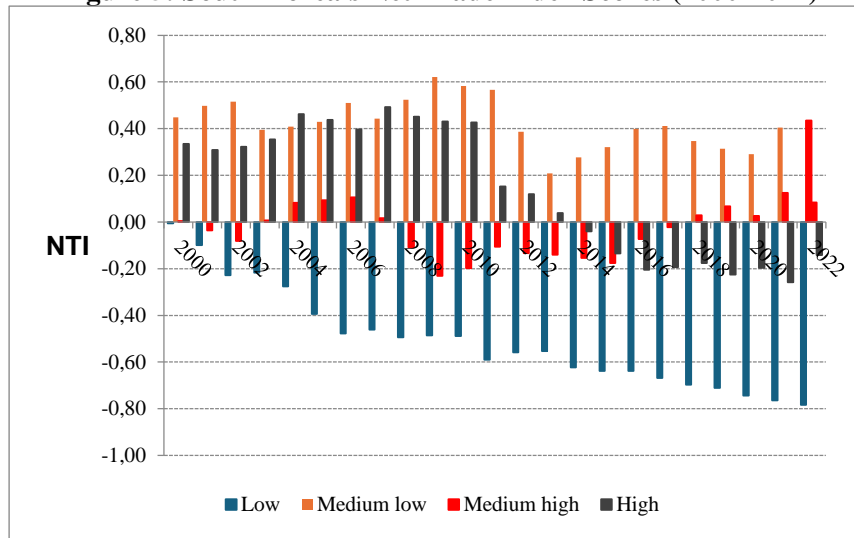
Source: It is prepared by using the data received from <https://wits.worldbank.org/>.

4.5. South Korean's Analysis

South Korea's foreign trade competitiveness and NTI scores have a very variable appearance. First of all, the country has a comparative disadvantage in the foreign trade of low-technology industries and has not specialized. When interpreted in terms of added value, it is obvious that this situation is in favor of the country. For the first 13 years, the country had achieved an obvious competitive advantage in the foreign trade of high-tech products. However, the superiority has been replaced by a disadvantage in recent years. Instead, the country gained a global competitive advantage in the foreign trade of medium-low and medium-high technology product groups. In general, it can be

said that South Korea is at the forefront of N11 countries in terms of competition of technological products.

Figure 5: South Korea's Net Trade Index Scores (2000-2022)

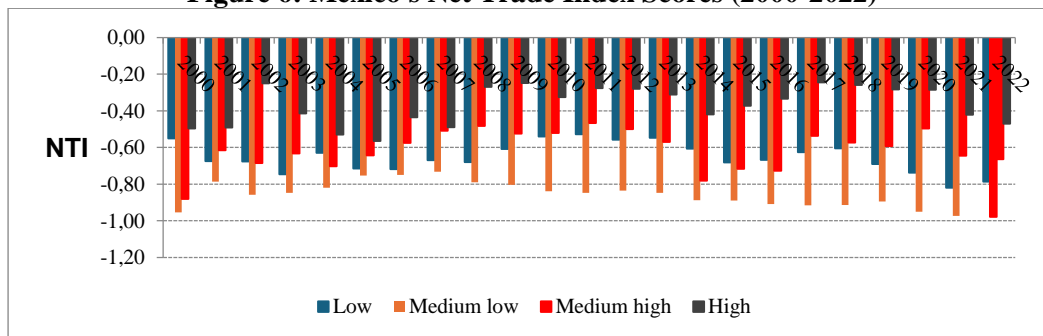

Source: It is prepared by using the data received from <https://wits.worldbank.org/>.

4.6. Mexico's Analysis

According to NTI analysis results, Mexico has a comparative competitive disadvantage in the entire 4 industrial group with low -technology, medium low technology, medium-high technology and high-tech. However, the product group with relatively low comparative disadvantage of the country is high -tech industries. Competition disadvantage in the country's medium low and medium -high technology product groups is quite high. These results primarily show that Mexico's specialization level in industrial groups is low. Because the country has not specialized in the foreign trade of any product group.

Figure 6: Mexico's Net Trade Index Scores (2000-2022)

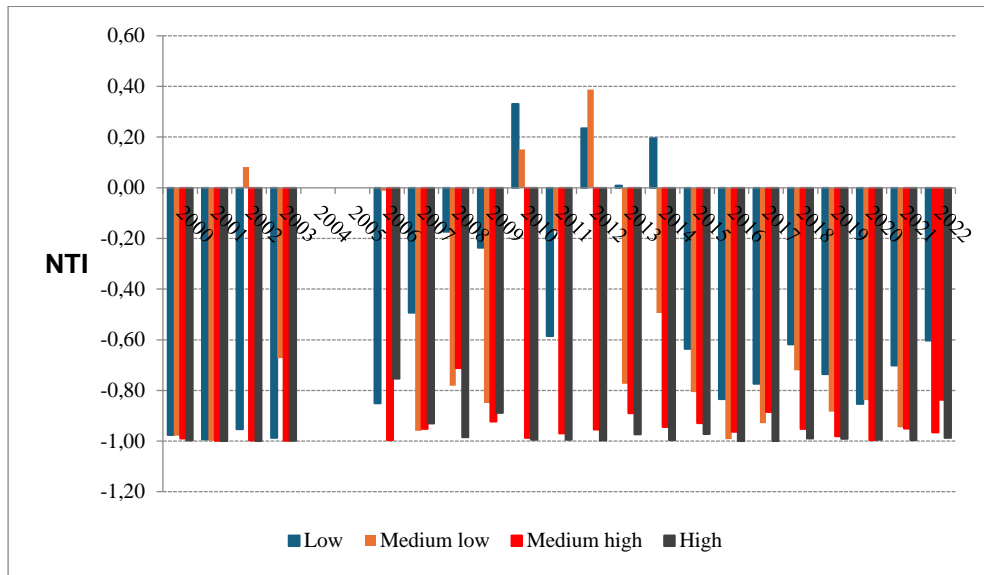

Source: It is prepared by using the data received from <https://wits.worldbank.org/>.

4.7. Nigeria's Analysis

Nigeria's scores are similar to the course of the scores of Meksaka according to product groups. In general, Nigeria has not specialized in the foreign trade of all product groups and has a disadvantage of competition. The country's disadvantage in foreign trade of low-technology products is relatively lower. In fact, in certain years (2010, 2012, 2014), the country gained a global competitive advantage in low -technology product groups. In 2010 and 2012, the country provided a competitive advantage even in the foreign trade of medium low-technology products. However, stability has not been achieved in specialization in both product groups. These results reveal the commitment to the country's competitiveness mainly to the intensive products of raw materials that are mainly added. The added value of the country has a significant and stable competition disadvantage in foreign trade of relatively high product groups.

Figure 7: Nigeria's Net Trade Index Scores (2000-2022)

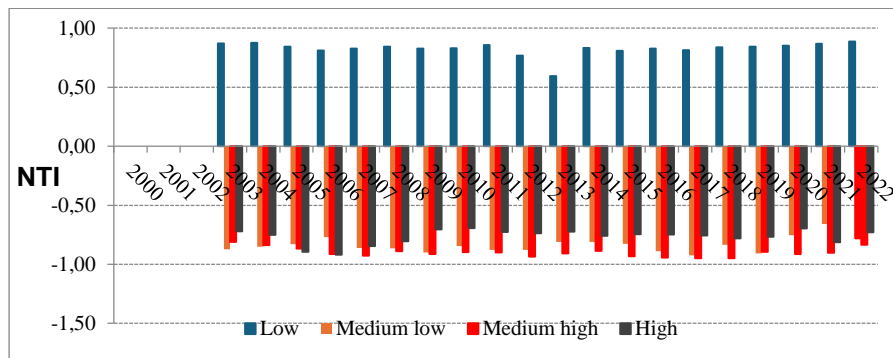

Source: It is prepared by using the data received from <https://wits.worldbank.org/>.

4.8. Pakistan's Analysis

According to Pakistan's scores, the country has a competitive advantage only in the foreign trade of low-technology product groups during the examination period. However, considering that the value added value of these products is low, it cannot be said that this specialization has a positive effect on the welfare level of the country. The added value of the country is negative in all other other product groups. In other words, the country is largely dependent on the external in these product groups and has a stable competition disadvantage.

Figure 8: Pakistan's Net Trade Index Scores (2000-2022)

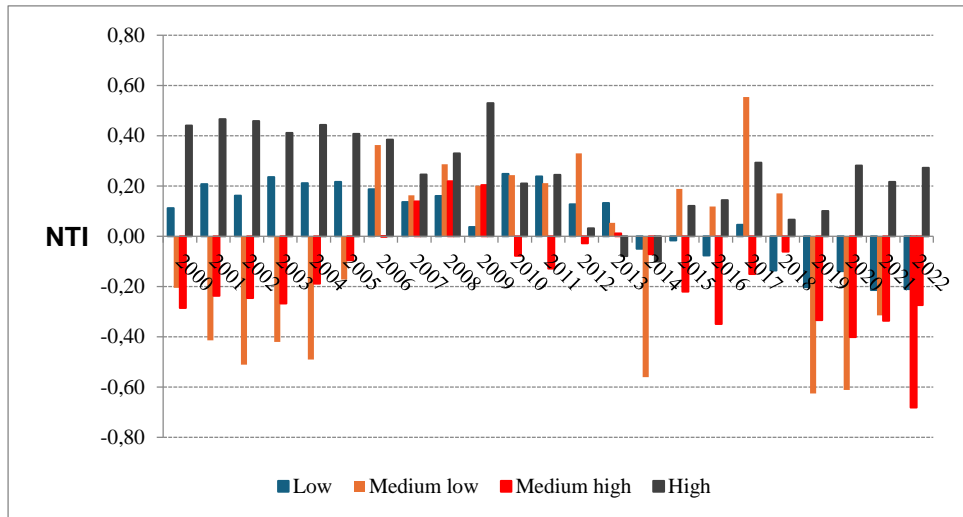

Source: It is prepared by using the data received from <https://wits.worldbank.org/>.

4.9. Philippines' Analysis

When the course of the Philippines' scores is examined, a unstable and playful appearance is noteworthy. However, the country mainly has a competitive advantage in the foreign trade of high-tech product groups. Except for 2013, the scores of high -tech product groups in all other years are positive. The country also provided a competitive advantage in the foreign trade of low-technology product groups until 2013. However, the scores of low-technology products received negative value after this year. Except for the years 2007, 2008, 2009, the country has a disadvantage in medium high-tech product groups in all other years. The scores in medium low -technology product groups have a very playful appearance.

Figure 9: Net Trade Index Scores of the Philippines (2000-2022)

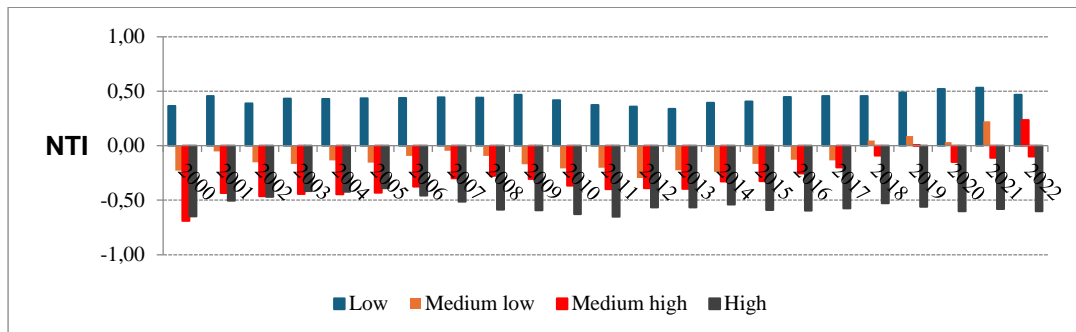

Source: It is prepared by using the data received from <https://wits.worldbank.org/>.

4.10. Turkey's Analysis

There is a stable competitive advantage in the foreign trade of Turkey's low-technology product groups. Because in all years examined, the country's scores are positive. This shows that there is a problem of added value in Turkey's foreign trade. In the foreign trade of medium low -technology product groups, the country has started to gain competitive advantage in recent years. In medium high-tech product groups, LI scores continuously exhibited a positive tendency and showed the competitive advantage in 2022. This course is positive for the development of the country's global competitiveness. However, industries, the country's scores are steadily negative in high-tech.

Figure 10: Turkey's Net Trade Index Scores (2000-2022)

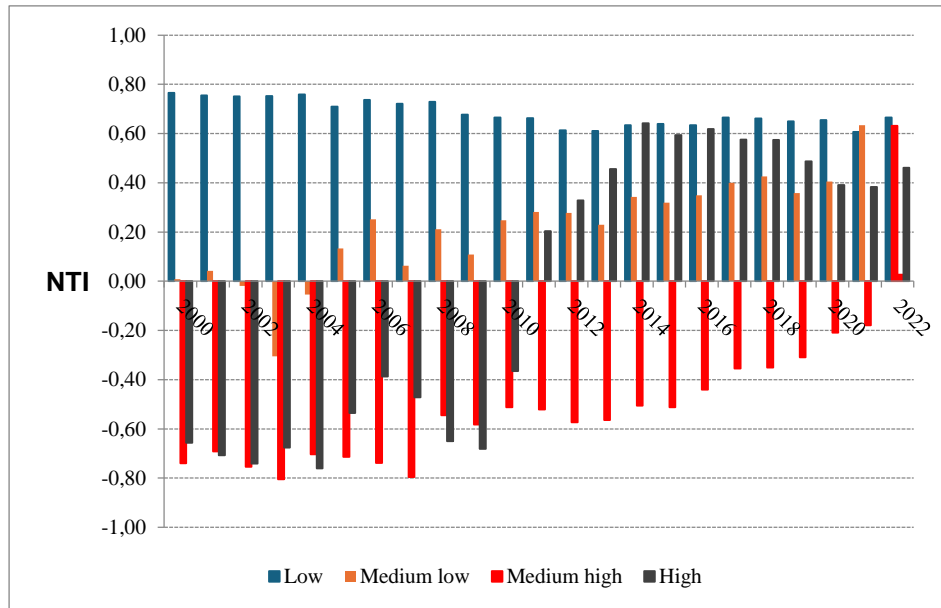
Source: It is prepared by using the data received from <https://wits.worldbank.org/>.

4.11. Vietnam's Analysis

Vietnam first has the competitive advantage in the foreign trade of low-technology products. Because the country's scores are steadily positive. However, the country's scores of the country have been constantly positive in the foreign trade of medium low-technology products after 2005. The scores of medium high-tech products were also significantly negative in the early years and became positive in 2022. In addition, the country has started to obtain a competitive advantage with the year 2011 in high-tech product groups. It is striking that the country has a competitiveness in foreign trade of all product groups in 2022. The course of the scores of medium high and high-tech product groups reveals that the country's global competition level has increased especially in recent years.

Figure 11: Vietnam's Net Trade Index Scores (2000-2022)

Source: It is prepared by using the data received from <https://wits.worldbank.org/>.

5. CONCLUSION

With the continuous increase of the technology level in our era, global competition and trade wars are on the agenda. In this environment, the main goal of countries is to increase the export levels, especially in relatively high and stable markets such as the EU. Countries with high competitive power in exports to these developed countries will naturally also provide a competitive advantage on a global scale.

It is quite natural that the countries with higher global competitiveness in the world are also in the group of developed countries. However, many developing countries, especially the BRICS countries (Brazil, Russia, India, China, South Africa), have also been increasing their global competitiveness over the years. In fact, according to the projections made for the future, some of the developing countries in question (N11 countries) will increase the share they have received from global value added every passing year. In this study, the competitiveness of foreign trade in the EU market of N11 countries, which are considered as shining stars in global markets, was analyzed.

According to the foreign trade competitiveness results calculated according to the Lafay index, the competitiveness of N11 countries in general is weak in the EU market. The main reason for this is that these countries specialize mainly in products with low added value in their production and export. Because these countries are more specialized in foreign trade of low and/ or medium-low-technology products and have achieved competitive power. Of these countries, only South Korea, Vietnam and the Philippines have managed to achieve competitiveness in foreign trade of medium-high and high-tech products, especially in recent years. For this reason, these three countries differ from other N11 countries, especially in terms of value added in exports.

However, in order to achieve competitive advantage in this market, these countries need to pay attention to various factors. In summary, we can collect these factors in five headings:

1. Product quality and standards
2. Trade treaties
3. Innovation and technology
4. Logistics and distribution network
5. Marketing and brand awareness

In particular, the prerequisite for developing countries to increase their income and welfare levels is to increase their competitiveness in foreign trade. For this purpose, the countries in question

definitely need to increase the level of value added in their production and exports. From this point of view, these countries should give priority to high-tech industries in their tax and incentive policies. In other words, policy makers in these countries should positively discriminate against industries that produce high added value through selective credit and tax policies. Only in this case will the developing countries in question be able to have a say on the global platform.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Birol ERKAN ve Emre BARUTÇU, çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Birol ERKAN and Emre BARUTÇU, have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

REFERENCES

- Amighini, Alessia (2005), "China in the International Fragmentation of Production: Evidence from the ICT Industry", *The European Journal of Comparative Economics*, 2(2).
- Balassa, B. ve Noland, M. (1989), "Revealed Comparative Advantage in Japan and the United States", *Journal of International Economic Integration*, 4(2).
- Bashimow, G. (2017). "Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörünün Uluslararası Rekabet Gücü: ASEAN-5 Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Analiz", *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2).
- Erkan, B., O. Kara, & Altınay, A. T., (2020). The Relationship Between Efficiency, Rantability and Export Competitiveness: An Implementation on Turkish Automotive Sector. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(3).
- Erkan, B., & Bozduman, E. T. (2019a). Sectoral Competitive Advantages in Kazakhstan's Foreign Trade as a Rising Star of Central Asia. In 7th SCF International Conference on "The Future of the European Union and Turkey-European Union Relations.
- Erkan, B., & Bozduman, E. T. (2019b). Şanghay İşbirliği Örgütü üyelerinin katma değeri yüksek ürün ihracatındaki uzmanlaşma düzeyleri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(3).
- Erkan, B., & Bozduman, E. T. (2019c). Analysis of Specialization and Competition Level in Turkey's Tourism Sector. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(38).
- Erkan, B., & Bozduman, E. T. (2018a). Sektörel Uzmanlaşma ve Rekabet Gücü Perspektifinde Hindistan Ekonomisi. *The Journal of Academic Social Science*, 75(75).
- Erkan, B., & Batbaylı, Ş. (2018b). Kırılgan Beşli Ekonomilerin Dış Ticaret Uzmanlaşma Düzeyi: Karşılaştırmalı Sektörel Analiz. *Journal of Institute of Economic Development and Social Researches*, 4(9).
- Müftüoğlu, G., & Kayacan, B. (2019). Türkiye'deki ormana dayalı sektörlerin dış ticaret rekabet gücü analizi. *Turkish Journal of Forestry*, 20(1).
- Özçalık, M. & Okur, A. (2013), "Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörlerinin Gümrük Birliği Sonrası AB-15 Ülkeleri Karşısındaki Rekabet Gücü", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1).
- Prasad, Raymond N. (2004), "Fiji' s Export Competitiveness: A Comparison with Selected Small Island Developing States", *Economics Department Reserve Bank of Fiji-Working Paper*, Fiji, December 2004.

- Sarıçoban, K., & Kaya, E. (2021). An Analysis on the Competitiveness and Specialization Levels of the Countries in the Export of Wood and Articles of Wood.
- Utkulu, U. ve Seymen, D. (2004), "Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey vis-à-vis the EU/15" In European Trade Study Group 6th Annual Conference, ETSG, September 2004.
- Wilson, D. and Stupnytska, Anna; (2007), "The N-11: More Than an Acronym", Goldman Sachs, Global Economics Paper, 153.
- Worldbank (2024), 01 2024 tarihinde World Integrated Trade Solution: <https://wits.worldbank.org/>

Harmanlanmış Öğrenmeye Dayalı Uygulamaların Tutum Üzerindeki Etkisinin Karma-Meta Yöntem ile İncelenmesi

Examining the Impact of Blended Learning-Based Practices on Attitudes With The Mixed-Meta Method

Ayşegül AÇIKGÖZ¹, Seydi GÜNDÜZ², Sare EVCİMİK³

¹ İngilizce Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye.

Mail: aysee_nur@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3204-7503>

²Teknoloji Tasarım Öğretmeni, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye.
E-Mail: gunduzseydi@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-7925-8367>

³Dr., Elazığ İl Müftülüğü, Türkiye.
E-Mail: sare_2323@hotmail.com
<https://orcid.org/00000-0003-4154-3434>
<https://doi.org/10.58724/assam.1550425>

Özet

Bu araştırma, harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla karma-meta yöntem kullanılarak gerçekleştirilmiştir. 2011-2021 yılları arasındaki çalışmaları değerlendiren araştırmada, nicel veriler için ulusal ve uluslararası, nitel veriler için ise sadece ulusal çalışmalar incelenmiştir. Meta-analiz sürecine 8 çalışma dahil edilmiş ve elde edilen veriler MetaWin ve CMA programlarıyla çözümlenmiştir. Sonuç olarak, harmanlanmış öğrenmenin tutum üzerinde orta düzeyde olumlu etkiler bıraktığı (ES= .44) belirlenmiştir. Meta-tematik analiz sürecine 7 çalışma dahil edilmiş ve Maxqda programı kullanılarak yapılan analizde, harmanlanmış öğrenmenin bireylere duyuşsal boyutta çeşitli katkılar sağladığı görülmüştür. Bu katkılar arasında derse karşı istek, stresin azalması, özgüven artışı ve motivasyonun olumlu etkilenmesi gibi faktörler yer almaktadır. Araştırma, gelecekteki çalışmalara ışık tutacak öneriler de sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Harmanlanmış öğrenme, harmanlanmış öğrenmenin tutuma etkisi, harmanlanmış öğrenmenin etkililiği.

Abstract

This study aimed to determine the impact of blended learning-based applications on attitudes using the mixed-meta method. The research evaluated studies from 2011 to 2021, examining both national and international studies for quantitative data, while only national studies were considered for qualitative data. Eight studies were included in the meta-analysis process, and the data obtained were analyzed using MetaWin and CMA programs. As a result, it was determined that blended learning has a moderately positive effect on attitudes (ES= .44). Seven studies were included in the meta-thematic analysis process, and the analysis conducted using the Maxqda program revealed that blended learning provides various affective benefits to individuals. These benefits include increased enthusiasm for the course, reduced stress, enhanced self-confidence, and positively influenced motivation. The study also offers recommendations that are expected to guide future research.

Keywords: Blended learning, the effect of blended learning on attitude, the effectiveness of blended learning.

Makale Türü

Article Type

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Application Date

15/09/2024

Kabul Tarihi

Admission Date

06/10/2024

1. GİRİŞ

21. yüzyıla adım attığımızda, sanayi devriminin doğurduğu ticari zenginliğin toplumdaki değeri giderek azalmış; bunun yerini, dünyadaki her şeyin öz kaynağı olarak kabul edilen bilgi almıştır. Bilgi, artık toplumun varlığını ve değerlerini belirleyen en önemli unsur haline gelmiştir. Bu dönüşüm, toplumların gelecekteki yönelimlerini belirleyen en kritik etken olma yolundadır. Yaşanan bu gelişmelerden eğitim ve öğretim ortamları da fazlasıyla etkilenmiştir. Bilgiye verilen değerle birlikte teknolojiye ilerlemeler ve bilgi kaynaklarına kolay ulaşılması gibi etkenler, öğrenme ortamlarını okul duvarlarının dışına çıkararak geleneksel eğitim sistemlerine ilişkin profillerin değişmesine yol açmıştır (Öğretir Özçelik ve Tuğluk, 2020). Eğitim sistemlerinin profillerinde ortaya çıkan bu değişimlerin ve gelişmelerin en yeni getirilerinden birisi ise çeşitli teknolojileri kullanan ve hem yüz yüze eğitimin hem de uzaktan eğitimin avantajlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş olan harmanlanmış öğrenmedir.

Yaşadığımız teknolojik çağın bir sonucu olarak hayatın her alanında olduğu gibi eğitimde kullanılan teknikler ve yapılan uygulamalar, mevcut şartlara uyum göstermek için hızla değişmektedir. Nitekim bazı geleneksel eğitim uygulamalarının da öğretimin kalitesi adına artık yetersiz olduğu görülmektedir (Bay ve Kahramanoğlu, 2020). Bundan dolayıdır ki öğrenen her bireyin kendi hızında ilerlemesine imkan tanıyan, bünyesinde internet odaklı yaklaşımların olduğu ve bilgiye ulaşmada da her türlü kaynağın kullanılabilmesine fırsat veren, öğrencinin sınıfın bir üyesi olduğu gerçeğini değiştirmeden öğrenme ortamına olan bağımlılıkları azaltan, bunlarla birlikte çevrimiçi iletişim ile yüz yüze gerçekleşen iletişimin faydalı yönlerini tek çatı altında birleştiren harmanlanmış öğrenme (hybrid or blended learning) oldukça önemsenmektedir (Pesen ve Oral, 2016). Literatürde harmanlanmış öğrenmeye ilişkin farklı tanımlar mevcuttur. Çardak (2012)'a göre yüz yüze yapılan öğrenmeler ile çevrimiçi olarak gerçekleştirilen öğrenmelerin uyumlu bir şekilde bütünleştirilmesini ifade eden harmanlanmış öğrenme, öğrenenlere hem daha etkili hem de daha zengin bir süreç vadetmektedir. Döş (2014) ise çalışmasında harmanlanmış öğrenmeyi yüz yüze eğitimin etkileşime dayalı, canlı, yaparak yaşayarak öğrenmeye imkan tanıyan özellikleri ile online öğrenmenin rahat erişilebilirliği, daha esnek olması, ekonomik olması gibi faydalı yönlerinin birleştirilmesi şeklinde tanımlanmakta ve bu modelin öğrencilerin öğrenmesini arttırmasını amaçladığını vurgulamaktadır.

Uygulanabilirlik ve güncellenebilirlik, bir eğitim programının sahip olması gereken en önemli özellikler olarak görülmektedir. Ayrıca eğitim programlarından, bu özelliklere ek olarak toplumun ve bireylerin ihtiyaçlarına dönük olması da beklenmektedir (Usta ve Mahiroğlu, 2008). İşte bu nedenle doğru davranış örüntülerinin, doğru bireylere, en doğru zamanda verilmesini ve bireylerin kişisel öğrenme metotlarının doğru teknolojilerle entegre edilmesini esas alan harmanlanmış öğrenme (Ünsal, 2010), günümüz eğitim programlarından beklenen bu prensiplerin karşılanabileceği yegâne ortamları oluşturmayı amaç edinmektedir. Bu açıdan bakıldığında harmanlanmış öğrenmenin, geleceğin eğitim platformlarında sıklıkla kullanır hale geleceği tahmin edilmektedir.

1.1. Harmanlanmış Öğrenmenin Eğitsel Katkıları

Harmanlanmış öğrenme, uluslararası literatürde “hybrid learning” veya “blended learning” olarak adlandırılırken ulusal alan yazında “karma öğrenme” olarak da bilinmektedir. Farklı ve avantajlı yönlerinin olması, bu öğrenme metodunun son yıllarda daha da önemsenmesini sağlamaktadır. Nitekim Google'ın sunduğu bir hizmet olan Trends uygulamasında da bu durumun izlenimlerine rastlamak mümkündür. Bu uygulama (Google Trends) kullanıcılar tarafından yapılan popüler aramalara ilişkin veriler sunmaktadır. Google Trends uygulaması bünyesinde “blended learning” kavramı ile harmanlanmış öğrenmeye ilişkin sorgulama yapıldığında, ara ara dalgalanmalar olmakla birlikte 2000'li yıllardan bu yana gözle görülür bir artışın yaşandığı sonucuna ulaşılmaktadır (Hebebcı ve Usta, 2015). Bu durum, harmanlanmış öğrenmenin önemine ilişkin bir kanıt olarak düşünülmektedir. Ayrıca harmanlanmış öğrenmeye gereksinim duyulduğunun da bir iz düşümü şeklinde görülmektedir.

Karma öğrenme olarak da bilinen bu öğrenme metodu, isminden de anlaşılacağı gibi çeşitli öğrenme ortamlarının eğitsel amaçlarla bir araya getirilmesini ifade etmektedir. Eğitimde

harmanlanmış öğrenmeye farklı nedenlerden ötürü ihtiyaç duyulmaktadır. Öğrenci mevcudunun fazla olduğu sınıflarda, sınıf içerisindeki etkileşimin ve iletişimin, sanal ortamlar yardımıyla artırılması, birbirinden farklı pedagojilerin aynı anda bütünsel olarak yürütülebilmesi, bir ortamda edinilemeyen öğrenmelerin farklı ortamlarda edinilmesine imkan tanınması, öğrenme ortamlarına olan erişimin kolaylaştırılması, eğitsel anlamda daha az maliyetli olması şeklindeki ifadeler bu nedenlere örnek olarak gösterilmektedir (Çağiltay ve Göktaş, 2016).

Harmanlanmış öğrenme hem e-öğrenmenin hem de geleneksel öğrenmelerin olumlu taraflarını ele alarak bir öğrenme süreci oluşturmaktadır. Bu kapsamda bakıldığında harmanlanmış öğrenme metodunun kullanıldığı öğrenme ortamları bireylerin akademik başarılarına, kendi öğrenmelerine ilişkin sorumluluk almalarına ve öğrenme sürecine dair motivasyonlarına olumlu yönde katkılar sunmaktadır (Dağ, 2011). Harmanlanmış öğrenmenin öğrenciler, öğretmenler ve kurumlar için sağladığı avantajları Akgündüz (2013) şu şekilde açıklamaktadır: Harmanlanmış öğrenme ortamları öğrenciler açısından aktif öğrenmeyi sağlamakta, teknoloji kullanımına dair becerileri kazandırmakta ve ders kaynaklarına esnek şekilde ulaşılmasını sağlamakta; öğretmenler açısından derslerin planlamasında daha esnek bir yapı inşa etmekte, daha iyi bir iletişim ortamı oluşturmakta, ders süresinin daha verimli kullanılmasına imkan vermekte; kurumlar açısından ise öğrencilere eşit koşullar sağlanmakta, farklı sınıf seviyelerini tek bir öğrenim ortamında birleştirmekte ve de kısıtlı olsa bile elde bulunan imkanlardan en iyi şekilde yararlanmaya odaklanmaktadır.

1.2. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Yapılan öğrenmelerin anlamlılığının ve kalıcılığının artırılması, öğrenenlerin fikirlerini rahatça ifade edebilmeleri, kendi öğrenme süreçlerini kendilerinin yönetebilmeleri ve düzenlemeleri adına yeni ortamların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bir eğitim ortamının sadece çevrim içi olarak düzenlenmesi veya sadece yüz yüze sınıflarda işlenecek şekilde tasarlanmasının pek çok güçlü yanları olacağı gibi önemli sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Yaşanan sınırlılıkları en aza indirebilmek için tasarlanan harmanlanmış öğrenme, öğrenme ortamlarının güçlü yanlarını birleştirmektedir (Aydemir, 2012). Bu durum göz önüne alındığında, harmanlanmış öğrenmenin hem amaçladığı değerler hem de sağladığı faydalar açısından kullanımının tercih edilmesi, bireylerin tutumları üzerindeki değişikliklerle eğitim ortamlarındaki sürecin daha verimli geçmesini sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda mevcut çalışmanın amacı, harmanlanmış öğrenmenin bireylerin tutumları üzerindeki etkisine ilişkin literatürde bulunan nicel ve nitel verilerin analizinin yapılması ile bütüncül bir çalışma ortaya koyabilmektir. Bu çalışma sonucu ulaşılan verilerin harmanlanmış öğrenmeye dair daha kapsamlı bilgiler sunacağı ön görülmektedir. Bu doğrultuda mevcut araştırma için ulaşılan çalışmaların, aşağıdaki sorulara cevap aranarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır:

1. Harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum üzerindeki etki boyutu nedir?
2. Harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların duyuşsal boyuttaki katkısı nelerdir?

2. YÖNTEM

Mevcut çalışma kapsamında harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum üzerindeki etkisinin belirlenmesi için karma-meta yöntem benimsenmiştir. Meta-analiz ve meta-tematik analiz olmak üzere iki analiz sürecinin bir arada kullanıldığı karma-meta yöntemde, meta-analiz kısmında nicel ve meta-tematik analiz kısmında da nitel verilerin doküman analizine dayalı olarak kapsamlı bir bakış açısıyla incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda yapılan analizlerde nicel veriler için CMA/MetaWin gibi programlar kullanılırken nitel veriler için ise Nvivo/Maxqda gibi programlar kullanılmaktadır (Batdı, 2020). Bu programlarla ulaşılan sonuçlar çalışma içerisinde bütünleştirilerek sunulmaktadır. Karma-meta yöntem uygulanırken, analize alınan çalışmaların bilimsel nitelik taşıması, yayımlanmış veya kabul görmüş özellikteki nicel ve nitel verileri içermesine dikkat edilmektedir (Batdı, 2021). Karma-meta yöntemin uygulandığı bu çalışmada, analiz süreci meta-analiz ve meta-tematik analiz olarak iki ayrı süreçte gerçekleştirildiğinden, bu iki süreç farklı başlıklar altında incelenecektir.

2.1. Meta-Analiz Süreci

Özel istatistiksel metotlar kullanılarak, belirlenmiş bir alandaki birtakım araştırmaların sistematik olarak özetlenmesi meta-analiz sürecini ifade eder. Bu süreçte analize dahil edilen çalışmalardan elde edilen veriler, belirlenmiş bir metriğe çevrilerek standartlaştırılmaktadır (Göçmen, 2004). Daha basit bir anlamda meta-analiz sürecinde, yapılan farklı analizler doğrultusunda ulaşılan bilgilerin bazı özel yöntemler ile yorumlanması, birleştirilmesi ve yeni sonuçlar elde edilmesi amaçlanmaktadır. İstatistiksel ve metodolojik bir süreci ifade eden meta-analiz, verilerin bütüncül olarak yorumlanmasına imkan tanımasından dolayı oldukça önemsenmektedir (Bakioğlu ve Göktaş, 2018). Nitekim Balcı (2021) da meta-analiz sürecinde, çalışmalardan ulaşılan nicel verilerin istatistiksel ölçümlere tabi tutularak test edildiğini ve elde edilen istatistiksel sonuçların birleştirilerek sunulduğunu belirtmekte; bu yönüyle meta-analizin objektif bir yöntem olduğunu vurgulamaktadır.

2.1.1. Verilerin Toplanması ve Analizi

Mevcut çalışmada, harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum üzerindeki etkisinin incelenmesi maksadıyla “harmanlanmış öğrenme, harmanlanmış öğrenmenin tutuma etkisi, harmanlanmış öğrenmenin etkililiği” şeklindeki anahtar ifadelerle literatür araştırması yapılmıştır. Hem ulusal hem de uluslararası çalışmaların incelendiği literatür taraması yapılırken Google, YÖK, ProQuest Dissertations and Theses Global, Web of Science ve Taylor & Francis Online adlı veri tabanlarından yararlanılmıştır. Yapılan literatür araştırması sonucu ulaşılan çalışmalar bazı kriterler esas alınarak analize dahil edilmiştir. Çalışmaların 2011-2021 yılları arasında yayımlanmış olması, deney ve kontrol gruplarını içermesi ve gerekli istatistiksel verileri (aritmetik ortalama, örneklem büyüklüğü, standart sapma) bünyesinde dâhilinde bulundurması, bu kriterlerdendir. Nitekim yapılan incelemeler neticesinde meta-analiz için 8 çalışmanın analize alınması uygun görülmüştür.

Meta-analiz sürecinde verilerin analizi için CMA programı kullanılmış olup hem etki büyüklüğü değeri hesaplanmış hem de birtakım grafiksel bulgular elde edilmiştir. Analiz sonucunda ortaya çıkan istatistiksel verilerin yorumlanmasında Thalheimer ve Cook’un (2002) etki düzeyi sınıflaması kullanılmıştır. Bu sınıflamaya göre etki büyüklüğü değerinde $0.15 \leq g < 0.15$ aralığı önemsiz düzeyi, $0.15 \leq g < 0.40$ aralığı küçük düzeyi, $0.40 \leq g < 0.75$ aralığı orta düzeyi, $0.75 \leq g < 1.10$ aralığı geniş düzeyi, $1.10 \leq g < 1.45$ aralığı çok geniş düzeyi ve $1.45 \leq g$ ise mükemmel düzeyi belirtmektedir. Ulaşılmak istenen bu etki büyüklüğü ya da etki genişliği değeri önemlidir. Çünkü bağımsız değişkenlerin bağımlılar üzerindeki etkisinin belirlenmesi söz konusudur (Batdı, 2021). Tüm bunların yanında meta-analiz sürecine dair işlemler yapılırken rastgele etkiler modeli (REM) benimsenmiştir.

2.2. Meta-Tematik Analiz Süreci

Meta-tematik analiz, metinsel veyahut sözel içerikli bir süreci ifade eder ve doküman analizine dayalı olarak gerçekleştirilen bir süreçtir. Meta-tematik analiz doğrultusunda direkt katılımcı görüşlerini içinde bulunduran çalışmalar analiz edilmektedir. Meta-tematik analiz sürecinde temel olarak amaçlanan durum, ortak bir konu üzerinde duran ve nitel özellik taşıyan farklı çalışmalardan elde edilen ham verilerin ortak bir noktada yeniden ele alınarak tema ve kodlar oluşturulması, aynı zamanda da bu kapsamda yorumlanmasıdır (Batdı, 2019). Meta-tematik analiz, çeşitli felsefi görüşlerden etkilenmektedir. Bu sürecin tümevarımsal çerçevede yürütülmesi, gömülü teori olarak bilinen kuramdan da etkilenmiş olduğunu göstermektedir. Gömülü teoride araştırmacılar, ulaşılmaması gereken verilerin insanların etkileşimlerinde, ortaya koydukları eylemlerde “gömülü” olduğunu savunmaktadırlar. Bu nedenle gömülü teoride amaç, ulaşılan verileri analize tabi tutmak, bunları ilişkilendirerek sınıflamak ve en sonunda yeni bir kuram ortaya çıkarmaya çalışmaktır (Creswell, 2016; akt. Oral ve Çoban, 2021). Meta-tematik analiz sürecinin yapısı itibarıyla hem gömülü teoriden etkilenmiş olması hem de ham verilerin işlenmesini gerekli kılması, onu araştırma sürecinin önemli bir parçası haline getirmektedir.

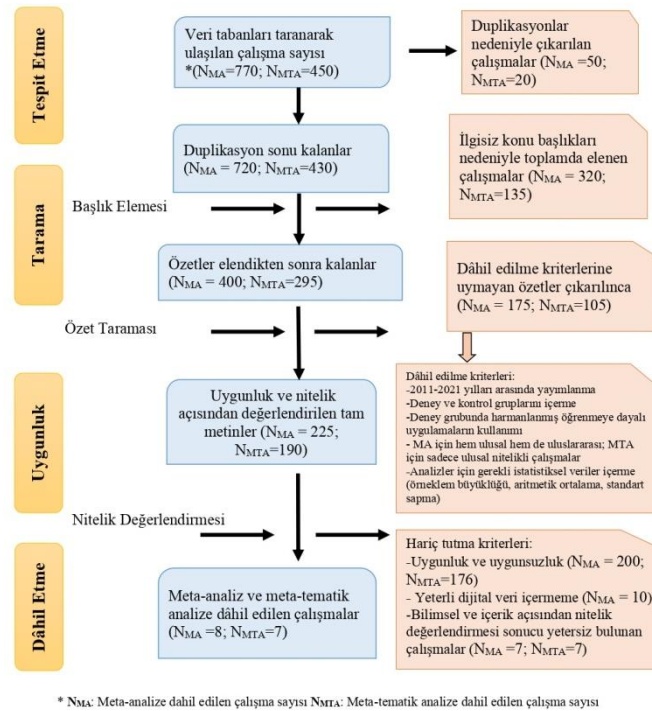
2.2.1. Verilerin Toplanması ve Analizi

Harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum üzerindeki etkisine ilişkin yürütülen bu çalışmada, meta-tematik analiz süreci dahilinde, meta-analiz sürecinde kullanılan anahtar kavramlarla literatür taraması yapılmış ve yine meta-analiz sürecinde yararlanılan veri tabanları kullanılmıştır. Meta-tematik analiz sürecinde veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi/analizi tekniği konu ile alakalı çeşitli basılı ya da

elektronik halde bulunan çalışmaların elde edilmesi, incelenmesi ve sorgulanması olarak ifade edilmektedir. Doküman incelemesi tekniği veri toplama yöntemi olarak bilinmesinin yanında bir analiz şekli olarak da bilinmektedir (Özkan, 2021).

Doküman incelemesi sonrasında elde edilen nitel verilerin, içerik analizi yöntemi kullanılarak çözümlenmesi sağlanmıştır. İçerik analizi, belli kurallar dahilinde yapılan kodlamalar aracılığıyla metinlerdeki belli kavramların daha küçük kategorilerle ifade edildiği sistematik bir analiz yöntemi şeklinde tanımlanmaktadır (Büyüköztürk ve ark., 2019). Mevcut çalışma kapsamında meta-tematik analiz için toplam 9 ulusal çalışmanın analize alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca nitel verilerin analizi için yürütülen süreç sonucunda, ortaya çıkarılan kodlar bağlamında tek bir tema belirlenmiş ve ifade edilmiştir. Mevcut çalışmanın bulgu kısmında ulaşılan kodlara ilişkin yer verilen doğrudan alıntılarda "M" makaleye, numara ile belirtilen alıntılar ise YÖK Ulusal Tez Merkezinden yararlanılan tezlerin numaralarına işaret etmektedir. Alıntılar kodlamasında (Örn: M80-s.159) yer verilen ifadeler sırasıyla ilgili çalışmayı belirten harf ve numara, ardından alıntının yapıldığı sayfa numarasından oluşmaktadır.

Tüm bunlara ek olarak hem meta-analiz sürecinde hem de meta-tematik analiz sürecinde analize dahil edilecek çalışmaların, dâhil edilme süreçleri aşağıda şekil 1'de belirtilen PRISMA akış diyagramı ile gösterilmiştir:

Şekil 1. PRISMA Akış Diyagramı (Analize Dâhil Edilen Çalışmalar)

Yukarıda Şekil 1 ile sunulmuş olan PRISMA akış diyagramında, harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum üzerindeki etkisinin incelenmesine yönelik olarak analize dâhil edilen çalışmalar için, değerlendirilmeye alınma süreçleri gösterilmektedir. Çeşitli veri tabanlarından elde edilen sonuçlara göre öncelikle toplam meta-analiz kapsamında 770, meta-tematik analiz kapsamında ise 450 çalışmaya ulaşıldığı anlaşılmaktadır. Ardından ulaşılan çalışmaların duplikasyon durumlarına bakılarak meta-analiz doğrultusunda 50 adet, meta-tematik analiz doğrultusunda 20 adet çalışma elenmiştir. İlgisiz konu başlıklarından ötürü de birtakım çalışmalar değerlendirmeden çıkarılmıştır (320_{MA} – 135_{MTA}).

Her iki analiz süreci için de ortak olarak dikkate alınan dâhil edilme kriterleri olduğu gibi (yıl aralığı, veri tabanları, çalışma yayın durumu) farklı kriterlerin belirlendiği noktalar da olmuştur (Meta-analiz için nicel özellikli hem ulusal hem de uluslararası çalışmalar; meta-tematik analiz için ise nitel

özelliği sadece ulusal çalışmalar dikkate alınmıştır.). Kalan çalışmalar arasından, uygunlukları, gerekli veriye sahip olup olmamaları ve bilimsellikleri açısından da inceleme yapılarak yine bazı çalışmaların değerlendirmeden çıkarılması uygun görülmüştür. Tüm süreç sonunda meta-analiz sürecine 8 çalışma dâhil edilirken meta-tematik analiz sürecine 7 çalışmanın dâhil edilmesinde karar kılınmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum üzerindeki etkisine ilişkin karma-meta yöntem ile ortaya çıkarılan bulgulara yer verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle meta-analiz yöntemi ile nicel veriler dâhilinde ulaşılan bulgular sunulmuştur. Sonrasında ise meta-tematik analiz yöntemiyle nitel veriler doğrultusunda, elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

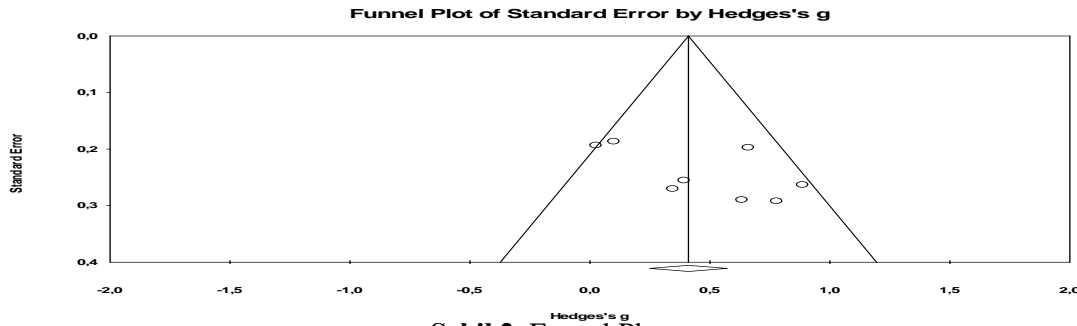
3.1. Meta-analiz ile Ulaşılan Nicel Bulgular

Harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların meta analiz verileri, çalışmanın bu bölümünde Tablo 1'de sunulmuştur. Tabloda görüldüğü gibi ilgili veriler sabit etkiler modeline göre; .08 standart hata ve % 95'lik güven aralığının üst sınırı .57 ve alt sınırı .25 ile etki büyüklüğü değeri $ES=.41$ olarak hesaplanmıştır. Harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum puanlarına etkisinin sabit etkiler modelinde .41 etki büyüklüğü değeri ile olumlu yönde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, z-testine değeri 4.5 ($p=.00$) olarak bulunmuştur. Homojenlik testi sonucunda Q istatistiksel değeri 13.85 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1: Meta-analize Dâhil Edilen Çalışmaların Etki Modellerine Göre Homojen Dağılım Değeri, Ortalama Etki Büyüklüğü ve Güven Aralıkları

Test Türü	Models	n	ES	95% Confidence interval		Heterogeneity		
				Lower	Upper	Q	p	I ²
Tutum	SEM	8	.41	.25	.57	13.85	.00	49.46
	REM	8	.44	.21	.68			

Tablo 1'de araştırmadaki hesaplamalar sonucunda araştırmadaki 8 çalışmanın verileri rastgele etkiler modeline göre; .12 standart hata ve %95'lik güven aralığının üst sınırı .68 ve alt sınırı .21 ile etki büyüklüğü değeri $ES= .44$ olarak hesaplanmıştır. Buna göre etki büyüklüğü değerinin Thalheimer ve Cook'un (2002) düzey sınıflamasına göre orta düzeyde yorumlanmıştır ve bu durum ilgili uygulamaların öğrenenlerin tutum puanlarına etkisinin olumlu yönde olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Elde edilen bulgular ışığında, yapılan analizin güvenilirlik durumu da incelenerek herhangi bir yayın yanlılığının olup olmadığı değerlendirilmiş ve sonuçlar aşağıda belirtilen huni saçılım grafiği (Funnel Plot) ile gösterilmiştir:

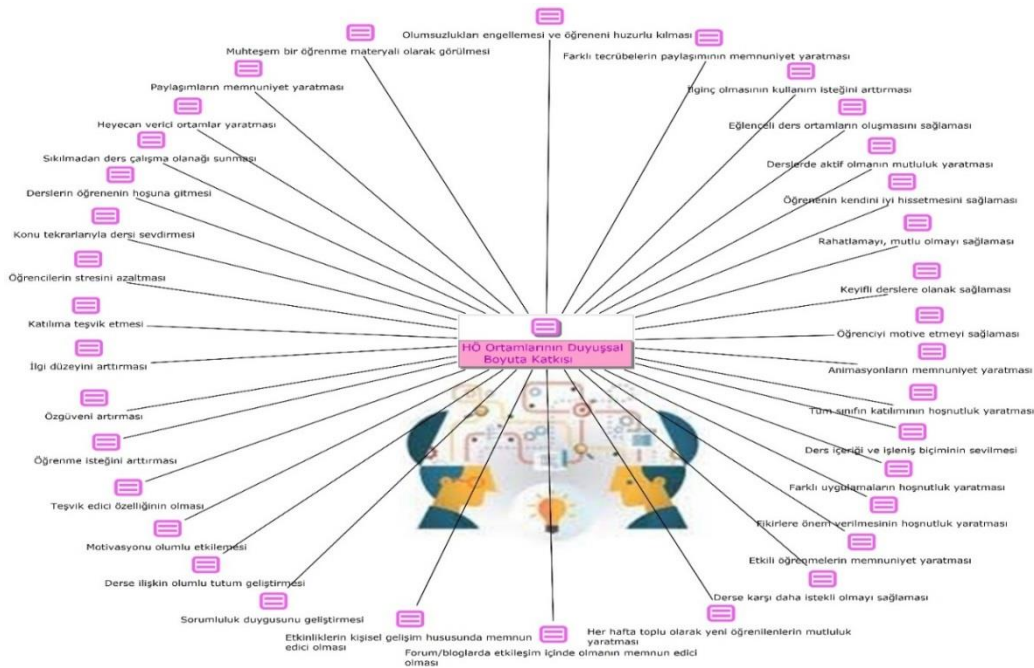
Şekil 2. Funnel Plot

Şekil 2'de, meta analiz veri setinin görsel bir özeti şeklinde değerlendirilen (Cooper ve ark., 2009) ve yayın yanlılığının olasılığını gösteren bir huni saçılım grafiğinin gösterilmektedir. Şekil incelendiğinde 8 çalışmanın büyük bir çoğunluğunun şeklin alt kısmında dağıldıkları görülmüştür. Analize dahil edilen çalışmaların hem şeklin alt kısmında toplanması hem de birleştirilmiş etki

büyükliğüne yakın bir konumda ve etki büyüklüğü dikey çizgisinin her iki yanında simetrik olarak yer almaları, yayın yanlılığının olmadığı şeklinde yorumlanmıştır. Yayın yanlılığını test etmek için ayrıca Orwin's Fail-Safe N hesaplaması da yapılmıştır. Bu değer, ilgili analiz sürecindeki eksik olabilecek çalışma sayısına ulaşmayı sağlamaktadır (Borenstein ve diğerleri, 2009). Mevcut çalışmada, ilgili değer 52 olarak hesaplanmıştır. Ancak yapılan tüm işlemler dikkate alındığında ortaya çıkarılan sonuçların güvenilirlik açısından bir sorun teşkil etmediği ifade edilmektedir.

3.2. Meta-Tematik Analiz ile Ulaşılan Nitel Bulgular

Bu bölümde mevcut çalışmanın amacına yönelik analizi yapılan nitel çalışmalardan elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Yürütülen meta-tematik analiz süreciyle “HÖ Ortamlarının Duyuşsal Boyuta Etkisi” adlı bir ortaya konulmuş ve bu temayı oluşturan kodlara ulaşılmıştır. Bulguların yorumlanmasında, tema ve kod oluşturma sürecinde analize alınan çalışmalardaki doğrudan katılımcı ifadelerine yer verilmiştir. Bu durum ile mevcut çalışmanın alıntılarla desteklenmesi amaçlanmıştır. Elde edilen tema ve bu temayı oluşturan kodlar aşağıda, Şekil 3'teki modelle görselleştirilerek sunulmuştur:

Şekil 3. HÖ Ortamlarının Duyuşsal Boyuta Etkisi

Araştırmada harmanlanmış öğrenme ortamlarının duyuşsal boyuta katkısına yönelik farklı birtakım kodlara ulaşıldığı görülmektedir. İlgili kodların Şekil 3'teki yansımaları incelendiğinde, harmanlanmış öğrenme ortamlarına yönelik farklı açıklamalar tespit edilmiştir. Özellikle ilgili ortamlara ilişkin “rahatlamayı, mutlu olmayı sağlması, öğrenciyi motive etmeyi sağlması, paylaşımların memnuniyet yaratması, öğrencilerin stresini azaltması, heyecan verici ortamlar yaratması, motivasyonu olumlu etkilemesi, özgüveni artırması, ilgi düzeyini arttırması ve ilginç olmasının kullanım isteğini arttırması” şeklinde kodların oluşturulduğu anlaşılmaktadır. İlgili kodlar yapılandırılırken elde edilen bazı alıntılar ve ilgili çalışmaya ait kodlar “*Dinlerken mutlu oldum ve kendimi rahat hissettim. Hissettiğim duygular dinlememi etkiledi, güldüm.*” (M8-s.1145); “*Ders hocasının elektronik ortamda daha çabuk geri dönüt verebilmesi ve bu geri dönüte göre bize yapıcı tavsiyelerde bulunması motivasyonumu olumlu yönde etkilemiştir*” (M43-s.283); “*Motivasyonum oldukça yüksekti. Özellikle forumları kullanırken ders ile ilgili yaptığımız tartışmalar derse olan ilgimi arttırdı. Bu ortamlarda çok şeyler öğrendiğimi düşünüyorum*” (M80-s.159) şeklinde belirtilmektedir.

Bununla birlikte harmanlanmış öğrenme ortamlarının farklı uygulamalarla hoşnutluk yarattığı M93-s.335 kodlu çalışmadan alıntılanan “*Daha önce görmediğim farklı bir uygulama olduğu için hoşuma gitti*” ifadesiyle anlaşılmaktadır. Ayrıca farklı tecrübelerin paylaşımının memnuniyet

yaratması, derse ilişkin olumlu tutum geliştirmesi, olumsuzlukları engellemesi ve öğreneni huzurlu kılması, katılıma teşvik etmesi, konu tekrarlarıyla dersi sevdirmesi ve sıkılmadan ders çalışma olanağı sunması gibi farklı artılarının da olduğu görülmektedir. Bu katkılara referans olabilecek ifadelerden birkaçı şu şekilde sıralanmaktadır: “Katkıları azımsanmayacak kadar çok oldu. Dersin web sitesinde ve yüz yüze sınıfta tartışma ortamları yaratıldı. Birbirimizin fikirlerinden yararlandık. Görüşlerimizi paylaştık.” (312608-s.210); “...Aşlında işimize çok yarayacak bir kısım. Forum üzerinden tartışmak güzel olurdu. Tıkladığımızda ekrana gelen baloncuk güzel. Monotonluktan kurtarıyor. Zevkli oluyor.” (333505-s.81); “Teknoloji kullanımı sınıf içerisinde olduğu kadar dışında da oldukça önemli. Bu tür ortamların kullanımı ile öğrencinin derse olan ilgisini de arttırmakta.” (M80-s.158).

Harmanlanmış öğrenmeye yönelik bahsedilen olumlu yönler “derse karşı daha istekli olmayı sağlaması, etkili öğrenmelerin memnuniyet yaratması, eğlenceli ders ortamlarının oluşmasını sağlaması, forum/bloglarda etkileşim içinde olmanın memnun edici olması, animasyonların memnuniyet yaratması, tüm sınıfın katılımının hoşnutluk yaratması, ders içeriği ve işleniş biçiminin sevilmesi ve rahat hissetmeyi sağlaması” gibi sıralanmaktadır. Bu duruma bazı referans ifadeler ise “Dersin başında, geçen haftadan bu yana etkinliklere katılım durumunu sunuda biraz da esprili bir dille gösterdim. Hoşlarına gitti. Belki bu hafta daha çok katılım olur ... Dersteki etkinlikler bence iyiydi. Öğrenciler çok konuştular, hepsi neredeyse görüşlerini ifade ettiler. Ben eğlendim. Öğrencilerin de eğlendiğini düşündüm” (312608-s.163); “3b animasyonlar ve görseller çok hoşuma gitti. Özellikle resmin döndürülmesi ve 3b görüntüler gerçekten insanın hafızasında kalıcıydı. O yüzden çok hoştu. Notların resimlerin üstünden olması çok hoştu. Mesela resme tıkladığımızda genel bilgi içeren bir baloncuk geliyor. Sonrasında daha ayrıntılı bilgiye erişebilmek için baloncuga tıklayarak gerekli teorik bilgiye ulaşabiliyorduk. 3b gerçekten çok beğendiğim bir şeydi. Kadavra videosu olduğu ve kayıtlı bir ortam olduğu için geri ve ileri alarak kadavradaki gerçek insan yapılarını görebilme şansını elde ettim. Böylece maketten ziyade gerçek bir insan kadavrası üzerindeki yapıları görebiliyorduk” (333505-s.75); “Etkinliklere herkesin katılması ve farklı bilgilerin ortaya çıkması güzeldi” (438244-s.91) ve “Ders içeriği ve işleniş biçimi çok ilgimi çekmekte. Açık kaynak kodlu yazılımlara yönelik yönlendirme, kullanımlarına teşvik etme tam da bölüme yakışan bir davranış benim gözümde.” (438244-s.96) şeklinde belirtilmektedir.

İlgili uygulamaların belirtilen olumlu yönlerinin yanı sıra farklı yönlerine de değinilmektedir. Her hafta toplu olarak yeni öğrenilenlerin mutluluk yaratması, teşvik edici özelliğinin olması bunlardan bazılarıdır. Referans ifadeler ve kaynaklar ise “Daha yeni burada .... demişti hani kendimiz için küçük bir bilgi ama başkası için önemli olabileceği için oradan da puan alabilmek için teşvik edici deyim ya da çift taraflı faydası var.” (438244-s.100) şeklinde belirtilmektedir. Ayrıca ilgili uygulamalar sürecinde sergilenen etkinliklerin kişisel gelişim hususunda memnun edici nitelikte olmaları “Etkinlikler gayet güzel ve öğreticiydi. Bu sistemle kendi başımıza bir şeyler yapmak güzel oluyor.” (438244-s.102) alıntısıyla desteklenebilir. Keyifli derslere olanak sağlaması ise “Memnun olduğum noktalar öncelikle keyifli bir ders geçirmektir sonrasında ise konuya az çok hakim olduğumuz için yeni bilgiler öğrenince daha mutlu olmamdı.” (438244-s.102) şeklinde alıntılanmıştır.

Öğrenme ortamlarında uygulamaların öğrenme isteğini arttırması ve derslerin öğrenenin hoşuna gitmesi son derece önem arz etmektedir. Bu düşünce de “Motivasyonum genellikle yüksek olurdu çünkü bilgisayarla uğraşmayı sevdiğim için dersler hoşuma giderdi benim” (438244-s.109) referans cümlesiyle desteklenebilir. Sınıf ortamlarında öğrenenlerin fikirlerinin ve öğrencilerin önemsendiği de vurgulanmaktadır. Derslerde aktif olmanın öğrencide mutluluk yaratmasıyla birlikte sorumluluk duygusunu geliştirmesi de olumlu yönlerden sayılabilir. Bu düşünceler “Derste etkin olmak beni mutlu etti.” (438244-s.123) ile “Daha çok sorumluluk duygusu gibi bir duygu hissediyorum. Çünkü siz sonuçta bir ödev yapıyorsunuz veya bir etkinlik yapıyorsunuz. Ben de öğrenci olarak onları yapmak zorunda olduğumu düşünerek geliyorum buraya. Daha çok işte dediğim gibi sorumluluk duygusu oluyor.” (438244-s.124) referans cümlelerinden anlaşılmaktadır.

Tüm bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamalar birey davranışlarının duyuşsal boyutu üzerinde fazlasıyla etkili olduğu söylenebilir. Bu nedenle hem meta-analiz bulguları dikkate alınarak hem de meta-tematik analiz sürecinde ulaşılan bulgular dikkate

alınarak mevcut çalışma aşağıda sonuçlandırılmıştır. Sonuçlara ilişkin yapılan yorumlara ek olarak birtakım önerilerde de bulunulmuştur.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Mevcut araştırma, harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların bireylerin tutumları üzerindeki etkisini belirlemeyi amaç edinmektedir. Nitekim belirlenen bu amaç doğrultusunda, doküman incelemesine dayalı olarak yürütülen ve karma-meta yönteminin benimsendiği bu çalışma, sırasıyla nicel ve nitel verilerin analizinin yapıldığı bir süreç içerisinde gerçekleştirilmiştir. İlk olarak harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum üzerindeki etki düzeyine ilişkin nicel verilere sahip 8 çalışma meta-analiz kapsamında değerlendirilmiştir. Daha sonrasında ise yine aynı amaca yönelik nitel verilere sahip 7 çalışma meta-tematik analiz bağlamında değerlendirilerek sunulmuştur. Çalışmanın bu bölümünde ulaşılan tüm veriler, literatürdeki sonuçlarla karşılaştırılarak bütüncül bir bakış açısıyla sunulmuştur.

Mevcut çalışma ile elde edilen meta-analiz sonuçları incelendiğinde harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum üzerindeki etkisine yönelik etki büyüklüğü değerinin (ES: .44) Thalheimer ve Cook'un sınıflaması için pozitif yönde ve orta düzeyde bir etki büyüklüğü olarak değerlendirilebileceği görülmektedir. Nitekim Çiftçi ve Dönmez'in (2015) yapmış oldukları çalışmada, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde harmanlanmış öğrenme ile yapılan faaliyetlerin öğrencilerin derse ilişkin tutumlarını olumlu yönde aktarıldığı belirtilmektedir. Balaman ve Tüysüz'ün (2011) çalışmasında ise harmanlanmış öğrenme ile işlenen fen ve teknoloji dersine karşı %14.4 oranında öğrenci tutumlarında uygulamalara ilişkin olumlu yönde bir artışın olduğu tespit edilmektedir. Sarıtepeci ve Çakır'da (2014) çalışmasında benzer sonuçlara ulaşarak 7.sınıf sosyal bilgiler dersinde harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların derse karşı tutumu daha olumlu düzeyde etkilediği bilgisini aktarmaktadır. Bu çalışmalardaki sonuçlar harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların bireylerin tutumları üzerindeki olumlu değişiklikleri destekler ve de teyit eder niteliktedir. Ancak alan yazın araştırmalarında, bu gibi destekleyici çalışmaların yanı sıra harmanlanmış öğrenme uygulamalarının tutum üzerinde herhangi bir değişiklik oluşturmadığını belirten araştırmalara da rastlanmıştır. Örneğin Demirel'in (2009) yaptığı "Eğitim Materyali Geliştirilmesinde Karma-meta Öğrenme Yaklaşımının Akademik Başarı, Bilgi Transferi, Tutum ve Öz-yeterlik Algısına Etkisi" isimli çalışmada karma yaklaşımlı deney grubundaki bireyler ile kontrol grubundaki bireylerin tutuma ilişkin algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç bulunmamıştır.

Gerçekleştirilen meta-analiz süreci akabinde ulaşılan bulguların desteklenmesi ve mevcut çalışma ile daha kapsamlı bilgiler sunulabilmesi adına meta-tematik analiz süreciyle birtakım bulgulara ulaşılmıştır. Yapılan alan yazın taraması neticesinde nitel özellikli, ham veriye sahip çalışmalar analize alınmış; elde edilen verilerin ışığında, harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların tutum üzerindeki etkisine ilişkin bir temaya ve bu temayı oluşturan pek çok koda ulaşılmıştır. Meta-tematik analiz sürecinde elde edilen kodların en çok vurguladığı noktalar, harmanlanmış öğrenmenin duyuşsal boyuttaki etkisine yönelik olmuştur. Bu nedenle belirlenen tema, harmanlanmış öğrenmenin duyuşsal boyuta etkisidir. Belirlenen temaların etrafında yer alan kodlar incelendiğinde farklı tecrübelerin paylaşımının memnuniyet yaratması, ders içeriği ve işleniş biçiminin sevilmesi, öğrencilerin stresini azaltması, teşvik edici özelliğinin olması, forum/bloglarda etkileşim içinde olmanın memnun edici olması, ilginç olmasının kullanım isteğini arttırması, sıkılmadan ders çalışma olanağı sunması, olumsuzlukları engellemesi ve öğreneni huzurlu kılması ve etkinliklerin kişisel gelişim hususunda memnun edici olması gibi görüşler öne çıkmaktadır.

Çardak'a (2012) ait tez çalışması, öğrenci görüşlerinden ulaşılan bulgularda bu öğrenme metodunun öğrencilerin öğrenmelerine katkı sağladığı ve öğrencilerin genel anlamda harmanlanmış öğrenme sürecinden memnun oldukları belirtilmektedir. Benzer şekilde Yıldırım ve Vural'ın (2016) çalışmasında, harmanlanmış öğrenme uygulamalarının etkileyici olduğu ve öğrenenlerin uygulama sonunda derslere olan ilgisinin arttığı ifade edilmektedir. Sungur Alhan'ın (2020) çalışmasında harmanlanmış öğrenmeye dair fen bilgisi öğretmen adaylarının görüşleri incelenmiş; öğretmen adaylarının genellikle olumlu görüş belirttikleri ve harmanlanmış öğrenme ortamlarında fikirlerin

rahatlıkla ifade edildiğinden, bu durumun etkin katılımı sağladığına değinilmektedir. Dikmen ve Ocak'ın (2020) yaptıkları makale çalışmasında öğrencilerin harmanlanmış öğrenmenin ders dinleme isteği oluşturduğunu ve sanal ortamın varlığının hoşnutluk verdiğini, belirttikleri görülmektedir. Bahsedilen bu çalışmalar harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların bireylerin tutumları üzerinde duyuşsal boyuttaki etkililiğini destekler niteliktedir.

Mevcut araştırma kapsamında tüm bahsedilenler dikkate alınarak, harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların, bireylerin tutumları üzerinde çeşitli şekillerde ve pozitif yönde etkiler bıraktığı ifade edilebilir. Harmanlanmış öğrenme metodu hem yüz yüze ortamlara hem de sanal/çevrimiçi ortamlara hitap ederek bu öğrenme ortamlarını bütünleştiren bir düzen oluşturma gayretindedir. Bu nedenle hızla değişen yaşam standartları ve gelişen teknoloji ile birlikte harmanlanmış öğrenme ortamlarının ilerleyen yıllarda daha önemseneceği ön görülmektedir. Bu bağlamda harmanlanmış öğrenme ile ilgilenen araştırmacı ve eğitimcilerde birtakım önerilerde bulunulabilir. Öncelikle öğrenme ortamlarında bu yaklaşımın benimsenmesi halinde öğrencilerin bilgisayar ve internet kullanımı hakkında gerekli ve yeterli donanımına sahip olup olmadıkları dikkate alınmalıdır. Çevrimiçi ortamlarda kullanılan uygulamalar öğrencilerin buldukları gelişim dönemine uygun olarak seçilmeli ve arayüzü karmaşık olan uygulamalardan kaçınarak daha basit ve kullanımı kolay uygulamalar tercih edilmelidir. Hem yüz yüze hem de çevrimiçi uygulamaların farklı öğrenme yöntemleri ile zenginleştirilmesi harmanlanmış öğrenme sürecini daha etkili kılabilir.

Harmanlanmış öğrenme ortamlarının düzenlenmesi biraz karmaşık bir süreçtir. Bu nedenle verimli bir öğrenme ortamının oluşturulabilmesi için özellikle sanal ortamların seçimi ve dizaynında uzman kişiler tarafından yardım alınmalıdır. Kullanılan uygulama ve etkinliklere yönelik zamanı geldiğinde güncellemeler yapılmasına dikkat edilmelidir. Bunlara ek olarak harmanlanmış öğrenmeye dayalı uygulamaların etkililiğinin daha doğru tespit edilebilmesi adına, bundan sonraki süreçte yapılacak araştırmaların farklı öğretim kademelerindeki (ilköğretim, ortaöğretim, lisans vs.) bireyleri kapsayacak şekilde düzenlenmesi, bu uygulamaların daha uzun bir sürece yayılarak gerçekleştirilmesi önemli görülmekte ve önerilmektedir.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Ayşenur AÇIKGÖZ, Seydi GÜNDÜZ ve Sare EVCİMİK, çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Ayşenur AÇIKGÖZ, Seydi GÜNDÜZ and Sare EVCİMİK, have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study

KAYNAKÇA

- Akgündüz, D. (2013). *Fen eğitiminde harmanlanmış öğrenme ve sosyal medya destekli öğrenmenin öğrencilerin başarı, motivasyon, tutum ve kendi kendine öğrenme becerilerine etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Akgündüz, D. Ve Akınoğlu, O. (2017). Fen eğitiminde harmanlanmış öğrenme ve sosyal medya destekli öğrenmenin öğrencilerin akademik başarılarına ve motivasyonlarına etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 42(191), 69-90, DOI: 10.15390/EB.2017.6444
- Aydemir, S. (2012). *Harmanlanmış öğrenme ortamının fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimin doğası ve bilimsel araştırmayı anlamaları üzerine etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Bakioğlu, A. Ve Göktaş, E. (2018). Bir eğitim politikası belirleme yöntemi: meta-analiz. *Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 35-54.
- Batdı, V. (2019). *Meta-tematik Analiz Örnek Uygulamalar*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Batdı, V. (2020). İlköğretim ikinci kademede matematik dersinde oyunsu uygulamaların karma-meta ile analizi. 4. Asia Pacific International Modern Sciences Congress'te Sunulan Sözlü Bildiri. (12-13 December). Collage of Subic Montessori, Subic Bay Freeport Zone, Philippines.
- Batdı, V. (2021). Yabancılar dil öğretiminde teknoloji kullanımı: bir karma-meta yöntemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 50(1), 1213-1244.
- Bay, E. Ve Kahramanoğlu, R. (2020). *Etkili Öğretim Stratejileri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Borenstein, M., Hedges, L. V., Higgins, J. P. T. ve Rothstein, H. R. (2009). *Introduction to meta-analysis*. West Sussex, UK: John Wiley.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2019). *Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Cooper, H., Hedges, L. V. Ve Valentine, J. C. (2009). *The handbook of research synthesis and metaanalysis* (2nd edition). New York: Russell Sage Publication.
- Çağıltay, K. Ve Göktaş, Y. (2016). *Öğretim teknolojilerinin temelleri: teoriler, araştırmalar, eğilimler*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çardak, Ç. S. (2012). *Harmanlanmış öğrenme sürecinde öğrencilerin etkileşimlerinin ve öğrenme düzeylerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Çiftçi, B. Ve Dönmez, C. (2015). T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde harmanlanmış öğrenme yönteminin akademik başarı ve tutuma etkisi. *International Periodical for the Languages and History of Turkish or Turkic*, 10(15), 235-254, DOI: 10.7827/TurkishStudies.8814
- Dağ, F. (2011). Harmanlanmış (karma) öğrenme ortamları ve tasarımına ilişkin öneriler. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 73-97.
- Demirkol, M. (2012). *Ortaöğretim kurumlarında harmanlanmış öğrenme ortamının akademik başarıya ve öğrenci tutumlarına etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Demirer, V. (2009). *Eğitim materyali geliştirilmesinde karma öğrenme yaklaşımının akademik başarı, bilgi transferi, tutum ve öz-yeterlik algısına etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Develi Topal, A. (2013). *Tıp fakültesi öğrencileri için harmanlanmış öğrenme ortamı ile hazırlanan anatomi dersinin öğrencilerin güdülenmeleri ve akademik başarıları üzerindeki etkisinin incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dikmen, C. H. Ve Ocak, M. A. (2020). Harmanlanmış öğrenme ortamında mobil programlama eğitimine katılan öğrencilerin görüşlerinin incelenmesi. *SDU International Journal of Educational Studies*, 7(1), 147-166. DOI: 10.33710/sduijes.664026
- Dikmenli, Y. Ve Ünalı, Ü. E. (2013). Harmanlanmış öğrenme ve sanal sınıfa dönük öğrenci görüşleri. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 326-347.
- Döş, B. (2014). *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı dersinde harmanlanmış öğrenme modelinin uygulanabilirliğinin değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Gaziantep Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep.

- Erdem, A. Ve Erdem, M. (2015). Yapılandırmacı karma öğrenme ortamlarının dinleme ve konuşma becerilerine etkisi. *İlköğretim Online*, 14(3), 1130-1148, DOI: 10.17051/ilo.2015.27258
- Göçmen, G. (2004). Meta-analizin genel bir değerlendirmesi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 186-192.
- Güler, B. Ve Şahin, M. (2015). Karma-meta öğrenme yönteminin ilköğretim fen bilgisi öğretmen adaylarının teknolojiye yönelik tutumlarına, öz-düzenleme ve bilimsel süreç becerilerine etkisi. *Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 9(1), 108-127, DOI: 10.17522/nefemed.17511
- Hebebe, M. T. Ve Usta, E. (2015). Türkiye’de harmanlanmış öğrenme eğilimleri: bir literatür çalışması. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 195-219.
- Kışla, T., Karaoğlan, B., Bozok Algin, G. Ve Candemir, C. (2014). Harmanlanmış öğrenme ortamında moodle platformunun kullanılması ile ilgili paydaş görüşlerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 154-167.
- Marangoz, M. (2016). Harmanlanmış öğrenme ortamlarına ilişkin öğretmen adaylarının görüşleri. *The Journal of Academic Social Science*, 4(31), 277-287.
- Meşe, C. (2016). *Harmanlanmış öğrenme ortamlarında oyunlaştırma bileşenlerinin etkililiği*. Yayımlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Öğretir Özçelik, A. D. Ve Tuğluk, M. N. (2020). *Eğitimde ve endüstride 21. yüzyıl becerileri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Oral, B. Ve Çoban, A. (2021). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Özkan, U. B. (2021). *Eğitim Bilimleri Araştırmaları İçin Doküman İnceleme Yöntemi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Pesen, A. Ve Oral, B. (2016). Harmanlanmış öğrenme yaklaşımının öğretmen adaylarının akademik başarısına ve güdülenme düzeyine etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), 799-821.
- Saritepeci, M. Ve Çakır, H. (2014). Harmanlanmış öğrenmenin öğrencilerin sosyal bilgiler dersine yönelik motivasyon ve tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35, 115-129.
- Sungur Alhan, (2020). Harmanlanmış öğrenme ortamına yönelik fen bilimleri öğretmen adaylarının görüşleri. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 397-414. DOI: 10.17556/erziefd.633189
- Thalheimer W. ve Cook, S. (2002). How to calculate effect sizes from published research articles: A simple methodology.
- Türk, M. (2012). *Harmanlanmış öğrenme ortamının meslek yüksekokulu öğrencilerinin derse katılımlarına ve akademik başarılarına etkisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Usta, E. Ve Mahiroğlu, A. (2008). Harmanlanmış öğrenme ve çevrimiçi öğrenme ortamlarının akademik başarı ve doyuma etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(2), 1-15.
- Ünsal, H. (2010). Yeni bir öğrenme yaklaşımı: harmanlanmış öğrenme. *Milli Eğitim Dergisi*, 40 (185), 130-137.
- Yapıcı, İ. Ü. Ve Akbayın H. (2012). Harmanlanmış öğrenme yönteminin lise öğrencilerinin biyoloji dersine yönelik tutumlarına etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19, 56-68.
- Yıldırım, İ. ve Vural, Ö. F. (2016). Matematik Öğretimine Entegre Edilmiş Harmanlanmış Öğrenme Süreci Hakkındaki Öğrenci Görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 1-15.
- Zhang, J., Zou, L., Miao, J., Zhang, Y. Hwang, G. Ve Zhu, Y. (2019). An individualized intervention approach to improving university students’ learning performance and interactive behaviors in a blended learning environment. *Interactive Learning Environments*, 1-15, DOI: 10.1080/10494820.2019.1636078

Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumunun Etkinliğine Yönelik Bir Araştırma

A Study on the Effectiveness of the Ombudsman Institution in Turkey

İslam KÖSEOĞLU¹

¹Dr. Öğr. Görevlisi, Uşak
Üniversitesi, Türkiye

Mail: İslam.koseoglu@usak.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2757-4501>

<https://doi.org/10.58724/assam.1555605>

Özet

Çağdaş siyasal demokrasilerde bireyler çeşitli yol ve yöntemlerle idarenin eylem ve işlemlerini denetlemektedirler. Bu yol ve yöntemlerden biri de kamu denetçiliği (ombudsmanlık) kurumudur. Kamu denetçisi kararları uzman görüşlerine dayalı olarak hızlı ve objektif değerlendirme yapılarak uyuşmazlıkların yargıya intikal etmeden kısa sürede çözümlenmesine katkı sağlayan bir nitelik taşımaktadır. Ayrıca kamu denetçisi uyuşmazlıkların maddi ve manevi maliyetlerini önemli ölçüde azaltmaktadır.

Türkiye’de kamu denetçiliği 2012 yılında çıkarılan 6328 sayılı Kanun ile kuruldu. Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), 2013 yılında faaliyetlerine fiilen başlamıştır. Bu bağlamda KDK’nin pratik yönünün henüz başlangıç aşamasında olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de KDK’nin tarihsel gelişim, yasal dayanakları, işleyişini ele alarak KDK’nin etkinliğini ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Bu amaçla çalışma kapsamında başta KDK mevzuatı olmak üzere KDK raporları, KDK yayınları KDK’ya yönelik akademik çalışmalar incelenerek mevcut durum ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Denetçiliği Kurumu, 6328 Sayılı Kanun, İyi Yönetim*

Abstract

In contemporary political democracies, individuals monitor the actions and transactions of the administration through various methods and methods. One of these methods and methods is the institution of public auditing (ombudsman). Public auditor decisions are evaluated quickly and objectively based on expert opinions, and contribute to the resolution of disputes in a short time without being referred to the courts. In addition, the public auditor significantly reduces the material and moral costs of disputes. Public auditing in Turkey was established with Law No. 6328 enacted in 2012. The Public Auditing Institution (KDK) actually started its activities in 2013. In this context, it is seen that the practical aspect of KDK is still in its early stages. The aim of this study is to examine the historical development, legal basis and functioning of KDK in Turkey and to reveal the effectiveness of KDK. For this purpose, the current situation is revealed by examining the KDK legislation, KDK reports, KDK publications and academic studies on KDK.

Keywords: *Ombudsman Institution, Law No. 6328, Good Governance*

Makale Türü

Article Type

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Application Date

24/09/2024

Kabul Tarihi

Admission Date

14/10/2024

1.GİRİŞ

İnsan hakları insanın sadece insan olmasından kaynaklı sahip olduğu temel hak ve özgürlüklere dayalı bazı istisnai durumlar hariç devredilemeyen, müdahale edilemeyen, bütünlük arz eden, anayasa ve yasalarla güvence altına alınan, kişinin doğumuyla başlayan ölümüne kadar devam eden evrensel haklardır (Torun, 2010: 417). İnsan haklarının gelişimi antik çağlardan günümüze dinsel, felsefi, kültürel ve yasal anlamda gelişme göstererek günümüze kadar önemli ilerleme kaydetmiştir. Bu gelişmeler arasında ilk sayılabilecek nitelikte 1215 Manga Carta (Büyük Özgürlükler Fermanı) yer almaktadır (Şahingöz, 2022: 91-92). Manga Carta insan hakları açısından önemli başlangıçlar getirmesi bağlamında hem İngiliz hukuk tarihi hem de anayasa hukuku ve uluslararası hukuk açısından önemli bir yere sahiptir. Modern insan haklarının ortaya çıkmasında ise 1776'da Amerika'da ve 1789'da Fransa'da gerçekleşen devrimlerle Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi mihenk taşı olarak kabul edilmektedir. Bunların yanında ise bir dizi temel hak ve özgürlükler getirmesi bakımından 1776 Virginia Haklar Beyannamesi de önemlidir (Çalık, 2017: 50-53). 20. Yüzyıla gelindiğinde ise birçok grup ve hareket insan hakları adına önemli kazanımlar elde ederek hak arama özgürlüğünün ileri bir noktaya taşınmasına etkin rol oynamışlardır (Ramos, 2012: 511-512).

Kamu Denetçiliği Kurumunun (KDK) benimsenip yaygınlaşmasına devlet anlayışındaki gelişmeler etkili olmuştur. İnsan haklarının gelişime paralel olarak insan hakları sözleşmeleri ve uluslararası hukuk normları ekseninde hukuk devletinin evrensel bir ilke haline gelmesine aracılık etmiştir (Şengül ve Günal, 2023: 64; Beyoğlu, 2021: 994). Bunun yanında liberal devlet anlayışının özellikle batıda gelişme göstermesiyle sınırlı devlet, bireycilik, özgürlük, çok kültürlülük ve hoşgörü gibi ilkelerin benimsenmesiyle hak arama eylemini örgütlü hale getirmiştir (Öztürk, 2015: 13). Ayrıca liberal ideolojinin değerleriyle demokratik hukuk devletinin değerlerinin büyük oranda paralellik göstermesi temel hak ve özgürlükler hususunda önemli mesafe alınmasını sağlamıştır (Sabancılar Eren, 2019: 403-404).

KDK, ilk olarak 18.yy'da İsveç'te başlayarak diğer İskandinav ülkelerine yayılmıştır ve buradan da Avrupa, Amerika, Okyanusya, Afrika ve Asya'ya genişleme göstermiştir (Demir, 2014: 3-4). Türkiye'de de kamu denetçiliğinin 2012 yılında çıkarılan 6328 sayılı Kanun ile yasal çerçevesi oluşturularak Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), 2013 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Bu tarihten itibaren KDK'nın kamu idaresi karşısındaki konumu etkinliği giderek artmıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de önemli bir hak arama kurumu olan KDK'nin etkinliğini ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Böyle bir amacın oluşmasında KDK'nın her yıl bir önceki yıla göre etkinliğinin ne düzeyde olduğu?, KDK'nın kuruluşunda itibaren günümüze kadar geçen sürede gelişiminin ne düzeye ulaştığı?, KDK'nın idare karşısındaki konumu ve etkinliğinin ne düzeye olduğu? ve KDK'nın mevzuattan kaynaklanan amaç ve hedeflere ulaşmadaki etkinliğinin istenilen seviyede olup olmadığı? sorularına cevap bulma belirleyici olmuştur.

2. OMBUDSMAN (KAMU DENETÇİSİ) KAVRAMI

İsveç dilinde "arabulucu" anlamına gelen "ombuds" ve "kişi" anlamına gelen "man" sözcüklerinin birleşmesiyle oluşan "ombudsman"¹ kelimesi, tam anlamıyla "aracı kişi" anlamına gelir (Yılmaz ve Akdemir, 2021: 19). Ombudsman, kamu yönetiminin işleyişine dair halkın sorunlarını dinleyen, şikâyetlerini inceleyen, vatandaşın haklarını koruyan ve savunan, yönetimin aksayan yönlerini ortaya çıkaran ve vatandaş ile yönetim arasında aracılık yapan kişidir. Bu nedenle ombudsman, kamu hizmetlerinde şeffaflık ve hesap verebilirlik sağlama rolünü de üstlenir. (Coşkun ve Köseoğlu, 2024: 68). Türk Dil Kurumunun sözlüğünde ise "parlamento tarafından görevlendirilen, vatandaşları resmî makamların keyfi ve yasa dışı davranışlarına karşı korumakla görevli kişi veya kurum" olarak tanımlanmıştır (<https://sozluk.gov.tr>, 2024). 6328 sayılı Kanun'un amaç kısmında da yukarıdaki belirtilen tanımlar ekseninde KDK'ya "idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve

¹Çalışmanın bu kısmında kamu denetçisi yerine uluslararası literatürdeki karşılığı "ombudsman" kavramı kullanılmıştır.

davranışlarını; insan haklarına dayalı, adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak” şeklinde bir görev yüklenmiştir.

Ombudsmanlık kurumunun çıkış noktası İsveç gösterilse de bu kurumunu temellerinin Osmanlı Devleti’ndeki şeyhülislamlik müessesesinden esinlenerek atıldığı akademik çalışmalarda belirtilmiştir (Eryılmaz, 2018-9: 401). İsveç Kralı Demirbaş Şarl (XII. Şarl) 1709 yılında Ruslara yenilerek Osmanlı Devleti’ne sığınır. Kral, Osmanlı İmparatorluğu’nda beş yıl boyunca (1709-1714) kaldığı sürede, ülkesini uzaktan yönetebilmek amacıyla bir ombudsmanlık bürosu kurar (Coşkun ve Günaydın, 2018: 16-17). Kralın bu büroyu kurmasındaki amaç, ülkesinden gelen rüşvet, adam kayırma ve haksız vergi toplama gibi olumsuz haberler üzerine, devlet yöneticileri ve memurlarının yasalara uymasını sağlamak, kötü yönetim uygulamalarına çözüm bulmak ve görevlerini layıkıyla yerine getirmelerini denetlemektir. Bu sayede, ülkesinde adil ve etkin bir yönetim sağlamayı hedeflemiştir (Küçük Özyiğit, 2006: 91). İslam ülkelerinde ombudsmanlık kurumuna benzer farklı isimler altında isimlerle (Divan-ı Mezalim ve Divan-ı Hümayun) kurumlar bulunmuştur. Buradaki temel amaç İslam dininin adaleti, iyiliği emredip kötülüğü (zulmü) yasaklaması adaleti sağlayacak kurumlara ve kişilere verilen önemi canlı tutması olmuştur (Güngör, 2020: 381).

Modern ombudsmanlık kurumunun İsveç’te bir buçuk asırlık bir süre başarıyla uygulandıktan sonra Danimarka bu sistemi 1950’li yıllarda benimseyip başarıyla uygulayan ülke olmuştur. Bu gelişmenin ardından özellikle Avrupa ülkelerinde ombudsmanlık kurumunun farklı isimler atında kurumsallaştığı görülmüştür. İngiltere’de “Parlamento Komiseri”, Fransa’da “ Arabulucu” ve Türkiye’de “Kamu Denetçisi” olarak adlandırılmıştır. Ombudsmanlık kurumunun oluşturulması ombudsmanların görevlerine atanma usul ve esasları ülkeden ülkeye de farklılık göstermektedir. Ayrıca bazı ülkelerde kamu hizmetlerinin denetimi için meslek sınıfları özelinde de ombudsman bulunmaktadır. Örneğin İsveç, Norveç ve İsrail’de askeri işlerle ayrı ilgili birer ombudsman ve İngiltere’de ulusal ombudsmanın yanında Kuzey İrlanda (1969), sağlık hizmetleri (1973) ve yerel yönetimler (1974) konularında ayrı birer ombudsman bulunmaktadır. Ombudsmanın yetkileri bakımından da ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Örneğin İsveç ombudsmanı yargıyı da denetleyebilirken Türkiye’de yargıya intikal etmiş konularla ilgili KDK’ ya başvuru yapılamamaktadır. İngiliz ombudsmanının yetkilerine bakıldığında ise yargıda görülmekte olan davalar, dışişleri, elçilik, konsolosluk işleri, Kraliyet dominyonlarıyla ilgili işlemler, millî güvenlik ilgili işlemler ve ordu üzerinde denetim işlemleri için ombudsmanın şikâyet kabul etme yetkisi bulunmamaktadır (Eryılmaz, 2019: 401-403).

Dünyanın çeşitli ülkelerinde 1970’li yıllardan sonra uygulama alanı bulan ombudsmanlık kurumunun dünya genelinde benimsenip yaygınlaşması kamu yönetimi, hukuk ve insan hakları ve özgürlükler alanında yaşanan gelişmelerin önemli etkisi olmuştur (Boyalı, 2023: 80; Magnette, 2003: 678- 679). Kamu yönetimi perspektifinden bakıldığında, 1970’li yıllarının sonuna doğru ABD ve İngiltere’de kamu kesiminde neo liberal politikalar uygulamaya konulmuştur. Bu politikalar kamu yönetiminde hizmet verme anlayışını değiştirip dönüştürmüştür. Dönüşümün hareket noktaları küreselleşme, devletin küçültülmesi, yönetim, yerelleşme ve idari reformlardır (Baysal, 2017: 180). Ortaya çıkan bu yeni kamu yönetimi anlayışı devletin toplumdaki rolünü değiştirerek hakem konumunu güçlendirmiştir. Yeni paradigma devlet, hükümet, bürokrasi ve vatandaş ilişkilerini yeniden tanımlayarak devletin klasik fonksiyonlarına çekerek vatandaşa kamu yönetimi karşısında hak arayan, ekili ve kaliteli hizmet bekleyen ve yönetime katılma olanaklarını sağlayan imkanlar sunmuştur. Özetle bu yeni anlayış vatandaşı idare karşısında güçlendirerek idareden hesap sorabilme yollarını açmıştır (Köseoğlu, 2023: 13-14; Çevik, 2021:443).

Ombudsmanlık kurumunun batıda gelişmesine kaynaklık eden bir diğer gelişme ise hukuk devleti anlayışının güçlenmesidir (Sesli, 2022: 90). Hukuk devleti, en genel tanımıyla “faaliyetlerinde hukuk kurallarına bağlı olan, vatandaşlarına hukuki güvenlik sağlayan devlet demektir.” Bu ifade hukuk devletiyle yönetilen bir ülkede devletin hukuka bağıllığının yanında (yasama, yürütme ve yargı) idarenin de (idarenin yargısal denetime tabi olması, hâkimlerin bağımsız ve teminatlı olması, idari faaliyetlerin önceden belirliliği, hukuki güvenlik ilkesinin mevcut olması, idarenin mali sorumluluğunun bulunması) hukuka bağlı olduğunu gösterir (Gözler ve Kaplan, 2020: 64). Bu çerçevede hukuk devleti bir ülkede hâkim olan hukuk düzenine sadece bireyler değil yönetiminde

uyumasını zorunlu kılan bir ilkedir (Gözübüyük, 2016: 23). Dolayısıyla hukuk devleti içinde oluşturulacak kurumlar bireylerin kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözenin yanında birey ve devlet arasındaki anlaşmazlıkları da çözebilecek yapıda olmalıdır (Efe ve Demirci, 2013: 54). Bu tanımların yanında diğer bir tanım ise yürütmenin hukuka bağlılığı ve yürütme işlemlerinin yargı denetimine tabi olarak denetlenmesi şeklindedir (Özbudun, 2004: 113). Hukuk devletine ilişkin tüm tanımların ortak özelliği kurum ile kişi eylem ve işlemlerinin denetime tabi olması gösterilebilir (Balkan ve Kahraman, 2020: 73-74).

Ombudsmanlık kurumunun batıda yaygınlaşmasına katkı sağlayan başka bir gelişme ise çağdaş demokratik sistemlerin yaygınlaşması ve demokrasiye olan inancın artmasıdır. Özellikle II. Dünya savaşından sonra demokrasi ve insan hakları alanında yaşanan gelişmeler Batıda siyasetin ve toplumun örgütlenmesinde önemli bir baskı aracı haline gelmiştir (Birinci, 2023: 78). Batıda demokrasinin gelişmesiyle örgüt kurma ve katılma özgürlüğü, ifade özgürlüğü, oy verme, özgür ve çok sesli medya ve halkın tercihlerini yansıtan kurumların ortaya çıkmıştır (Heywood, 2019: 146-149). Bu gelişmeler beraberinde özellikle devlet ve hükümet faaliyetlerinin farklı yollarla denetlenmesinin önünü açmıştır. Bu bağlamda devletin ve idarenin hukuka bağlılığını denetleyen yeni yollar ortaya çıkmıştır (Doğan, 2014: 74).

Yeni kamu yönetimi anlayışı, hukuk devleti ve demokratik sistemlerin bir birleriyle paralellik gösterdiği birçok yönü bulunmaktadır. Özellikle 1980’li yıllardan sonra “vatandaş odaklı, yerinden yönetimci, insan hak ve kamu özgürlüklerine saygılı, hukuk devleti eksenli, demokratik, katılımcı, hesap verebilir, saydam ve kalite” odaklı (Doğan, 2014: 74) bir yönetim anlayışı Batıda gelişmiş ülkelerden başlayarak oradan da dünyanın çeşitli ülkelerine yayılmıştır. Bu gelişmeler eksenin yönetimin önemli bir fonksiyonu olan denetim fonksiyonunda da önemli değişimler olmuştur. Merkezîyetçi denetim anlayışının terk edildiği “performans odaklı, sonuçlara dayanan, saydam ve açık bir görünüm” anlayışıyla denetim olgusunun yeniden tasarlandığı görülmüştür (Eren, 2006: 262-264). Ayrıca denetim anlayışında yaşanan bu geçişte özel sektörde yaşanan yolsuzluk skandalları da etkili olmuştur. Bu skandalların ardından özellikle ABD’de çıkartılan yasalar şirketlere yönelik önemli yaptırımlar getirmesi diğer birçok ülke tarafından örnek uygulama olarak kabul edilerek bu ülkeleri iç düzenleme yapmaya zorlamıştır (Moller, 2009: 18). Denetim anlayışındaki değişmeyi uluslararası kuruluşlarda (AB- Avrupa Birliği ve IMF- Uluslararası Para Fonu gibi) neo liberal iktisadi anlayışı dikkate alarak desteklemiştir (Bozkurt, 2013: 60). Bu kuruluşlar geliştirmekte olan ülkelerin ekonomi programlarını neo liberal iktisadi sisteme göre yapmalarını isteyerek bu noktada çeşitli yaptırımlarla durumu zorunlu hale getirmiştir.

Yukarıdaki gelişmeler ışığında ortaya çıkan ve günümüzde özellikle idarenin vermiş olduğu kararlarda önemli bir etkinliğe sahip kurumlardan biri de ombudsmanlık müessesidir. Ombudsmanlık genellikle yargı birliği sisteminin uygulandığı ülkelerde idarenin hukuka uygunluğunu sağlamada, diğer denetim yollarının yanında yer alan bir kurumdur (Şahin, 2018: 124; Gözübüyük, 2016: 372). Ombudsmanlık ülkeden ülkeye nicelik ve niteliği değişse de genel olarak görev ve yetkileri benzerlik göstermektedir. Bu kapsamda ombudsmanlık kurumunun temel dayanağı anayasadır. Hukuksal dayanağını kendi kuruluş yasasından alan ülkeler de vardır. Ombudsmanlığın çalışma usul ve esasları genellikle yönetmeliklerle belirlenmiştir (Efe ve Demirci, 2013: 55). Aşağıda ombudsmanın genel olarak yetki ve görevleri ifade edilmiştir.

- Ombudsmanların seçilip göreve getirilmesi genellikle ülke parlamentoları tarafından gerçekleştirilir. Bu bağlamda ombudsman denetimine millet egemenliğinin yansıdığı söylenebilir. Bu çerçevede ombudsmanın meşruluğu halk nazarında da artmış olur (Çolakoğlu, 2019:123).
- Ombudsmanlık kurumu bağımsız bir yapıya sahiptir. Bu çerçevede ombudsman yasama, yürütme ve idareye karşı bağımsız bir konumdadır. Bu durum ombudsmanın kararlarının daha objektif bir şekilde vermesine katkı sağlar (Menteşe, 2015: 72).
- Ombudsman kararları tavsiye niteliğindedir. Bu bakımdan yargı mercilerinin vermiş olduğu kararlardan ayrılarak ombudsman kararlarının kamusal eleştiri ve ikna metinlerine dönüşmesine neden olur (Karcı, 2015: 34).

- Ombudsmannın şikâyetle bulunan ile şikâyet edilen kamu kurumlarına karşı sorumluluğu bulunmaktadır. Araştırma ve inceleme sonucunda elde ettiği uzman sonucunu her iki tarafa da gerekçeleriyle birlikte açıklamak zorundadır (Uz, 2024:78).
- Ombudsmanlar kapsamlı araştırma ve inceleme yaparak mevcut kötü yönetimleri ortaya çıkarmakla birlikte mevcut durumu daha iyi duruma getirmek için iyi yönetim tavsiyelerinde de bulunabilir (Arklan, 2006: 88-89).
- Ombudsmanlar soruşturma yaparken bir Sayıştay denetçisi veya iç denetçi gibi talep ettikleri tüm bilgi ve belgelere ulaşmasına yasalar imkân vermiştir. Ombudsmanların araştırma ve denetleme yaparken oldukça fazla yetkisi olmasına rağmen eleştiri ve ikna dışında kararların herhangi bir yaptırımı bulunmamaktadır (Demirkol, 2014: 77-78).
- Ombudsmanlığın misyonu idarenin tek yanlı eylem ve işlemlerine karşı vatandaşı koruyarak yasadışı ve keyfilikten kaynaklanan bireysel hak ve özgürlük ihlallerine karşı ilgili tarafları bilgilendirmektir (Usta, 2016: 60).
- Ombudsman kararları idarenin eylem ve işlemlerine yargıya gidilmemiş ise düzeltici işlev görür. Kamu yöneticilerine eylem ve işlemdeki hatalarını görme fırsatı sunarak tarafları olası daha büyük zararların doğmasını engelleme imkânı tanır. Ayrıca bu önleyici denetim idari yargıdaki iş yükünü de önemli derecede azaltmış olur (Efe ve Demirci, 2013: 56).

3. KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUNUN (KDK) TARİHSEL ARKA PLANI VE MEVCUT KONUMU

Türkiye’de kamu denetçiliği kurumu, köklerini Osmanlı Devleti’ne kadar uzanan bir geçmişe sahip olup, modern anlamda ilk girişimler 2000’li yıllar öncesine dayanmaktadır. 7. ve 8. Kalkınma Planları ile Avrupa Birliği üyelik süreci kapsamında hazırlanan raporlarda kamu denetçiliği kurumunun oluşturulması önerilmiştir (Coşkun vd., 2020: 16).

Türkiye’de kamu denetçiliği kurumu için ilk adım, 14 Aralık 2005 tarihinde TBMM’ye sunulan “Kamu Denetçiliği Kurumu Tasarısı” ile atılmıştır. Tasarı, 15 Haziran 2006 tarihinde 5521 sayılı “Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu” olarak kabul edilmiş, ancak dönemin Cumhurbaşkanı tarafından geri gönderilmiştir. Meclis tarafından yeniden kabul edilen kanun, Cumhurbaşkanı ve muhalif milletvekilleri tarafından Anayasa Mahkemesi’ne götürülmüş ve 2008 yılında kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edilmiştir (Demir, 2014: 4). Ancak, 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan halk oylamasıyla anayasa değişikliği gerçekleştirilmiş ve Kamu Denetçiliği Kurumu’na ilişkin düzenleme Anayasa’ya eklenerek aykırılık sorunu giderilmiştir (Fendoğlu, 2011: 5). Bu değişikliklerin ardından 14 Haziran 2012’de kabul edilen 6328 sayılı Kanun, 26 Aralık 2012’de Resmi Gazetede yayımlanarak Kamu Denetçiliği Kurumu’nun Türkiye’de resmen faaliyete geçmesini sağlamıştır. Anayasanın 74. Md. KDK ve Kamu baş denetçisinin seçimi ile ilgili hükümler eklenerek kurum anayasal niteliğine kavuşturulmuştur. İlgili maddede kanun koyucu KDK’dan doğrudan bahsederek herkesin bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahip olduğunu hüküm altına alarak idarenin işleyişi ile ilgili şikâyetleri Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı’na bağlı olarak kurulan KDK’nın inceleyeceğini belirtmiştir (Güngör, 2020:374). 6328 sayılı Kanun incelendiğinde ise KDK’ya yönelik daha ayrıntılı ifadeler yer almaktadır. İlgili kanunun amacına bakıldığında “kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak” şeklinde KDK’ya misyon yüklenmiştir. Bu amaç dikkatlice incelendiğinde Türkiye’de KDK’nın tavsiye niteliğinde hukuka uygunluk denetimi yaptığı anlaşılmaktadır. Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte ise 6328 sayılı kanunun amacına benzer bir amaçta burada belirtildiği farklı olarak ise iyi yönetim ilkeleri vurgusunun yapıldığı görülmektedir. Bu ilkelerde adaletin sağlanmasında insan haklarına dayalı bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır. İyi yönetim ilkeleri çerçevesinde, adaletin kanunlara uygun şekilde işlenmesi, ayrımcılığın önlenmesi, yetkilerin kötüye kullanılmaması ve eşitlik ilkesine uygun hareket edilmesi gerektiğini belirtilmektedir. Tarafsızlık, dürüstlük ve nezaket gibi değerlerin yanı sıra, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi ilkelerin de dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca, bireylerin haklı beklentilerinin karşılanması, kazanılmış haklarının korunması ve dinlenilmesi

haklarının sağlanması önemli olduğu vurgulanmıştır. Savunma hakkı, bilgi edinme hakkı ve makul sürede karar verme gibi hakların gözetilmesi gerektiği öne çıkarılmıştır. Kararların gerekçeli olması, karara itiraz yollarının açıkça belirtilmesi, kararların gecikmeden bildirilmesi ve kişisel verilerin korunması gibi unsurlar da iyi yönetim ilkeleri arasında sayılmaktadır. Bu ilkelerin tümü, adaletin sağlanmasında dikkate alınması gereken temel unsurları oluşturur.

Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte KDK'nın konumu ve etkinliği farklı başlıklar altında ifade edilmiştir. Yargıda görülmekte olan yada sonuçlanmış uyuşmazlıklar, konusu ve tarafı aynı olup incelenmekte olan yada sonuçlandırılmış şikâyetler ile belli bir konuyu kapsamayan şikâyetler inceleme dışı bırakılmıştır. Bu çerçeveye uyan şikâyetlerde şikâyet hakkı "İdarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarına karşı, Kanun ve bu Yönetmelikte belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde menfaati ihlal edilen gerçek ve tüzel" kişilere aittir. KDK ile ilgili mevzuat incelendiğinde gerçek kişiler kapsamına çocuklarda girmektedir. Ayrıca şikâyetler kanuni temsilci ve vekiller aracılığıyla da yapılabilmektedir. Şikâyet dilekçeleri illerde valilik ve ilçelerde kaymakamlıklara verilebilir. Ayrıca KDK'ya elden teslim edilebileceği gibi elektronik yolla da iletilebilir.

KDK mevzuatı incelendiğinde kurumun anayasanın 9. md. yargı tarafsızlığı ve bağımsızlığı ve 138. md. mahkemelerin bağımsızlığına müdahale etme imkânı bulunmamaktadır. Ayrıca Mevzuatta Kuruma şikâyet başvurusunda bulunulabilmesi için 6/1/1982 tarihli ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununa uygun olarak idari başvuru yolları ve özel kanunlarda yer alan zorunlu idari başvuru yollarının tüketilmesi gerektiği hüküm altına alınmıştır. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere KDK'nın mevcut konumu yargı mercilerinin vermiş olduğu/olacağı kararların tartışılmasının da önünü kapatmıştır.

Demokratik hukuk devletinin iyi işlediği ülkelerde kuvvetler arasında sert ayırım yada yumuşak bir ayırım anayasayla güvence altına alınarak pratik bulmaktadır (Akgül, 2010:79). Dolayısıyla kurumlar arasında herhangi bir üstünlük değil devlet ve idarenin çarklarının iyi yönetim usullerine göre işlemesi önemlidir. Türkiye'de de KDK'nın idareler karşısındaki konumu bu minvalde değerlendirilebilir. KDK'nın varlığından hedeflenen amaçlardan biri idarenin eylem ve işlemleri üzerinden kamu yönetiminin aksayan yönlerini dolaylı bir yöntemle tespit etmek olabilir (Akyıldız ve Sevinç, 2021: 62).

Küresel anlamda düşünüldüğünde KDK konumunu ile temel dayanağını uluslararası mevzuattan² alır. Bu bağlamda KDK uluslararası sözleşme, protokol, bildiri, standart ve kurallar, ilkeler, şartlar, kriterler, statü ve anlaşmalar gibi insan haklarında güvenliğe kadar kapsamlı bir mevzuatı dikkate alarak bu alanlarda sadece şikâyet inceleme değil aynı zamanda özel rapor ve akademik çalışmalar hazırlayarak insanlığa katkı sunan önemli bir kuruluş olarak rol almaktadır.

4. KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMUNUN ETKİNLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde Türkiye'de KDK'nın fiili olarak faaliyete başladığı 2013 yılından sonraki çalışmalar incelenerek etkinlik değerlendirmesi yapılmıştır. Bu bağlamda KDK'nın 20213- 2023 yılı yıllık raporlar çalışmanın temel verilerini oluşturmuştur. Diğer tarafta ise KDK'nın ülke genelinde ve uluslararası gelişmelere özel hazırlanmış olduğu özel raporlar, bültenler, akademik çalışmalar, doğrudan kamuoyuyla paylaşılan bilgi ve etkinlikler süzgeçten geçirilerek analiz edilmiştir.

4.1. KDK'nın Yıllık Raporları Üzerinden Etkinlik Değerlendirmesi

Gerçek ve tüzel kişilerin KDK'ya yaptıkları başvurular idarenin eylem ve işlemlerine karşı hak ve özgürlükleri veya menfaat ihlali durumu dikkate alınarak değerlendirme yapılır. Bu bağlamda 2023 yıllık raporu incelendiğinde KDK tarafından sonuçlandırılan 19.289 adet başvuruya ilişkin olarak 6.570 (%38,81 oranında) "Gönderme Kararı", 5.407 (%31,94 oranında) "İncelenemezlik Kararı", 1.386 (%8,19 oranında) "Dostane Çözüm Kararı", 67 (%0,40 oranında) "Başvurunun Geçersiz Sayılması", 291 (%1,72 oranında) "Karar Verilmesine Yer Olmadığına Dair Karar", 1.384 (%8,18 oranında) "Tavsiye Kararı", 1.066 (%6,30 oranında) "Ret Kararı" ve 588 (%3,47 oranında)

² Ayrıntılı bilgi için bkzn.: <https://www.ombudsman.gov.tr/Mevzuat/UluslararasıMevzuat>.

“Kısmen Tavsiye Kısmen Ret Kararı” verilmiştir (KDK, 2024a: 66).³ Birleştirme Kararı verilen dosya sayısı ise 2.362 olarak kayıtlara geçmiştir. Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde Türkiye’de KDK’nın görev alanı bireyler tarafından tam anlaşılmadığı ve yeterince bilinmediğini ortaya koymaktadır. “Gönderme Kararı” ve “İncelenemezlik Kararı”, “Ret Kararı”, “Karar Verilmesine Yer Olmadığına Dair Karar” toplam başvuru oranınının 78,77’sini oluşturmaktadır (KDK, 2024a: 67) Bu kararların temel özelliği başvuruların KDK’nın görev alanı dışında kalmasıdır. Genel olarak şikâyet başvurusu yapan kişi veya kurumun başvurudan olumlu yanıt alamadığını gösterir. Bu verilere göre bireylerin KDK mevzuatı hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığı şikâyet başvurusunu eksik bilgilerle gerçekleştirdikleri söylenebilir. Bu durum KDK’nın iş yükünü artırmakta ve kurum çalışanlarına enerji ve zaman yönetimi konusunda olumsuz etki yaratabilmektedir. KDK’nın etkinliğinin artırılması KDK ile ilgili bireylerin yeterli bilgiye sahip olmasının önemli yeri bulunmaktadır.

KDK’ya 2023 yılında yapılan toplam 19.317 adet şikâyet başvurusu idareler bazında değerlendirildiğinde en fazla başvuru %14,38’lik oranla Adalet Bakanlığına yönelik gerçekleşirken, bunu %11,74 ile Mahalli İdarelere, %9,82 ile Milli Eğitim Bakanlığına, %8,47 ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, %6,00 ile Üniversite ve Fakülterele, %5,96 ile Sağlık Bakanlığına, %5,72 ile Sosyal Güvenlik Kurumuna yönelik şikâyetler takip etmiştir(KDK, 2024a: 61).

KDK’ya 2023 yılında yapılan toplam 19.317 adet şikâyet başvurusu konularına göre dağıtıldığında ise sırasıyla %25,86 oranında kamu personel rejimi, %17,59 oranında adalet, milli savunma ve güvenlik, %13,32 oranında çalışma ve sosyal güvenlik, %8,78 oranında mahalli idarelerce yürütülen hizmetler ve %7,53 oranında eğitim-öğretim gençlik ve spor olarak kayıt altına alınmıştır (KDK, 2024a: 60). Bu veriler doğrudan sonuca ulaşmadan ziyade dolaylı yönden incelendiğinde Türk kamu yönetimini pratiğinde çeşitli sorunların yaşandığına ulaşılabılır. Bu verilere göre başvuruların genel dağılımında kamu personel rejimine yönelik şikâyetler birinci sırada yer almaktadır. Kamu personel rejimindeki sorunların artması uygulanan mevzuat ve kamuda asli-tali ve sürekli-geçici görevleri yerine getiren idare ve iş hukuk kurallarına tabi kamu personelinde kaynaklanmaktadır. KDK’nın resmi web sayfasında kamu personel rejimine yönelik şikâyetlerin içeriğine bakıldığında özellikle 657 sayılı Kanunun uygulamasına yönelik olduğu görülmektedir. KDK’ya yapılan diğer başvurular ise adalet, mahalli idareler, eğitim, çalışma ve sosyal güvenlik, sağlık ve üniversiteler ile ilgili konular yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bu alanlar ile ilgili şikâyetler toplumun yaşam kalitesini doğrudan etkileyen konuları kapsamaktadır. Bireylerin bu konularda KDK’nın şikâyetlerini çözme inancının oldukça yüksek bir inanca sahip olduğu başvuru sayısından anlaşılmaktadır. Bu durumu KDK’nın yıllık raporlarındaki şikâyete sayısından da anlaşılmaktadır. Şöyle ki, KDK’ya yapılan şikâyet başvurularının yıllara itibariyle dağılımı incelendiğinde 7.638 2013 yılı, 5.639 2014 yılı, 6.055 2015 yılı, 5.519 2016 yılı, 17.131 2017 yılı, 17.585 2018 yılı, 20.968 2019 yılı, 90.209 2020 yılı, 18.843 2021 yılı, 17.816 2022 yılı ve 19.317 2023 şeklinde kayıtlarda yer almıştır (KDK, 2024a: 56).

Yıllara göre şikâyet başvurularında 2016 yılı ve 2020 yılında önceki yıllara nazaran önemli bir sıçrama olduğu görülmektedir. Bu durumun nedenleri araştırıldığında KDK’nın çalışmalarında 15 Temmuz 2016 başarısız darbe girişimi ve 2019’da başlayan Covid-19 küresel salgın krizi olarak belirtilmiştir. 2016 yılı içinde özellik 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında kuruma yapılan başvurularda belirgin bir artma olduğu KDK’nın yıllık raporunda ifade edilmiştir (KDK, 2018a: 293). Darbe girişimi sonrasında olağanüstü hal ilan edilmiş ve çok sayıda kamu görevlisi FETÖ/PDY terör örgütü üyeliği gerekçesiyle KHK’lar kapsamında veya idari işlemler ile görevden uzaklaştırılması veya meslekten ihraç edilmesi söz konusu olmuştur. Kuruma yapılan bu yöndeki başvurular bu dönemde verilen yargı kararları ve olağanüstü halin gerekleri düşünülerek başvurularının dayanağını teşkil eden idari bir işlem olmadığı sonucuna varılarak (KHK’lerin yasama faaliyeti olarak görülmesi) incelemeye alınmamıştır⁴.

³Kararlarla ilgili kavramsal tanımlar için bknz.: <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/KDK-Ombudsman-2023-Yillik-Raporu/index.html> E.T 20.05.2023

⁴2016/1891 Şikâyet Numaralı başvuru için verilen 07/09/2016 tarihli Karar Verilmesine Yer Olmadığına Dair Karar.

Yıllara göre şikâyet başvurularının sıçrama yaptığı bir diğer yıl ise 2020 yılıdır. 2020 Mart ayının başlarında Türkiye’de kendini hissettirmeye başlayan salgın ilerleyen dönemlerde ülkede kişi ve kurumlara zor bir dönem yaşattır. Bu dönem kişi özgürlüklerinden kurumsal aksiyona kadar bir dizi kısıtlamanın bir takım yasal ve idari yollarla getirildiği zaman dilimidir. Bu önlemlere bireylerin, kamu ve özel sektörün vermiş olduğu refleksin farklı şekilde olduğu görülmüştür. Bu durum KDK’ya yapılan başvurularda da kendini göstermiştir. Covid -19 süreci kamu ve özel sektördeki istatistikleri tersine çevirmiştir. Bu durum KDK’ya yapılan başvurularda da kendini göstermiştir. Örneğin ekonomi, maliye ve vergi konusunda 2019 yılında 1.568 % 7,48 oranı 2020 yılında 72.418 % 80,28 oranı şeklinde kayıtlara geçmiştir. Bu dönemdeki şikâyetlerin önemli bir kısmı bankacılık, vergi, idari para cezaları ve idarede işçi statüsünde çalışanların İş Kanunundan ve iş akdinden kaynaklanan haklarına ilişkin alt konulardan oluşmaktadır (KDK, 2021a: 85). Bu dönem KDK gelen başvuruların % 75,74 oranında ise “Tavsiye Kararı”, % 2,01 oranında “Dostane Çözüm Kararı”, % 0,78 oranında ise “K.Tavsiye K.Ret Kararı” şeklinde karara bağlanmıştır (KDK, 2021a: 101). 2020 Sonrası ve öncesinde verilen kararlar sırayla incelendiğinde bu üç karar türündeki toplam oranlar aşağıdaki özetlenmiştir. 2023 yılı (% 19,84), 2022 yılı (% 18), 2021 yılı (% 19,26), 2019 yılı (%14,69 Covid -19 süreci içinde), 2018 yılı (%18,38), 2017 yılı (%13,58), 2016 yılı (% 4,6), 2015 yılı (%1,39), 2014 yılı (% 1,88), 2013 yılı (% 1,2) şeklinde yıllık raporlarda kayıt altına alınmıştır (ombudsman.gov.tr, 2024). Bu veriler dikkate alındığında KDK’ya kuruluşundan günümüze (2020 yılı olağanüstü dönem yüksek sıçrama) başvuranlarda olumlu yönde kararların arttığı görülmektedir. Bu durumun sebepleri arasında şikâyet başvurusunda bulunanların KDK’nın görev ve yetkilerindeki bilgi düzeyinin artarak devam ettiği gösterilebilir.

KDK’nın etkinliğinin arttığına yönelik önemli bir istatistikte tavsiye uyum oranıdır. Kurumun ilk faaliyet yılından günümüze (“2013 yılında %20’lerde iken; 2017 yılında %65’e, 2018 yılında %70’e, 2019 yılında %75’e, 2020 yılında ise %76,38’e yükselmiş, 2021 yılında bu oran %79,50’ye ulaşmış, 2022 yılında %80,01 olarak gerçeklemiştir. 2023 yılında ise uyum oranı %77,51”) bu oran artarak devam etmiştir (KDK, 2024a: 16). Uyum oranının artmasında KDK’nın vermiş olduğu kararları takip etmesi, TBMM’nin desteği, medya ve kamuoyunun desteğiyle bu oranın arttığı düşünülmektedir. Ayrıca KDK’ya başvurular yapıldıktan sonra yeterli sayıda uzman ve uzman yardımcısı görevlendirilir. Ardından şikâyetler ön incelemeden geçirilerek incelenemezlik ve gönderme kararları verdiği başvurular ayıklama sürecinin ardından inceleme ve araştırmaya geçer. Bu aşama hukuka ve hakkaniyete uygunluk ve iyi yönetim usulleri dikkate alınarak gerçekleştirilir. Sürecin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için idare ve yetkililer her türlü kolaylığı sağlamakla yükümlüdür. Bu çerçevede idareden gerekli bilgi ve belge istenmesi, bilirkişinin görevlendirilmesi ve tanık veya ilgili kişilerin dinlenmesi gibi yöntemler kullanarak derinlemesine inceleme ve araştırma yapılarak karar gerekçeli bir şekilde KDK tarafından taraflara bildirilir (Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, md./6, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25) . Bu süreç özellikle idareler tarafından bilindiğinden tavsiye kararına uyma oranı giderek artmaktadır. Kamu denetçilerinin yapmış olduğu bu titiz inceleme ve araştırma süreci KDK’nın idare ve birey nazarında etkin bir hak arama mekanizması olarak görülmesine katkı sağlamaktadır. Ayrıca KDK’nın tavsiye kararına uyum sağlanmadığında ilgili şikâyet konusunun yargıya ve başka şikâyet mekanizmalarına intikali durumunda KDK’nın kararına benzer bir kararın çıkacağı tahmin edildiğinden KDK’nın etkinliğini de artmaktadır.

4.2. KDK’nın Özel Raporları Üzerinden Etkinlik Değerlendirmesi

KDK şikâyet başvuruları dışında da Türkiye içinde ve dışında meydana gelen kamuoyunu ilgilendiren birçok konuda çalışmalar yürütmektedir. Bu bağlamda KDK’nın hazırlamış olduğu özel raporlar ilgililere konuyla ilgili ayrıntılı objektif bilgiler sunmaktadır. KDK kurulduğu andan günümüze kadar ulusal ve uluslararası kamuoyunun yoğunlaştığı konularda on (10) özel rapor yayınlamış toplumsal konularda titiz ve etkin çalıştığı görülmüştür. Bu kapsamda aşağıda bu raporlarla ilgili genel hatlarıyla değerlendirme yapılmıştır.

Soma Maden Kazasından Hareketle Kömür Madenciliğinde İş Sağlığı ve Güvenliği Özel Raporu (2014): Rapordaki bölümler genel hatlarıyla kömür madenciliği ve iş güvenliğiyle ilgili hukuki metinler ve örnek ülke uygulamaları, Soma maden kazası, kömür madenciliğinde idari yapılanma ve

denetim ve iş sağlığı konularını kapsamaktadır. Raporun en dikkat çekici bölümü 13 Mayıs 2014'te meydana gelen ve 300'den fazla işçinin hayatını kaybettiği Soma Maden Faciasına yönelik bölümüdür. Raporunda TBMM Soma Maden Komisyonunun 4 Aralık 2014 yapmış olduğu sunumdaki kazayla ilgili görsel ve bilgilere yer vererek kazanın nasıl gerçekleştiğini ayrıntılarıyla kamuoyuna aktarılmıştır. Raporunda kazanın ardından ölen işçilerin yakınlarına yönelik psikolojik destek faaliyetleri, nakdi yardımlar ve sosyal güvenlik kapsamında yapılan çalışmalar sayısal verilerle ortaya konulmuştur. Ayrıca raporda idarenin sorumluluğu idari ve hukuki dayanaklarıyla anlatılmıştır (KDK, 2014b).

Adalet Sistemimizin Sorunları, İyileştirilmesi ve Güvenilirliğinin Artırılması Hakkında Özel Rapor (2016): Raporundaki bölümler genel hatlarıyla adli yargı ilk derece mahkemeleri ceza yargılaması, soruşturma ve kovuşturma, adli yargı ilk derece hukuk mahkemeleri, Yargıtay, Hâkimler Ve Savcılar Yüksek Kurulu, Anayasa Yargısı, mukayeseli hukuk, bilirkişilik ve hâkimlerin eğitimi, alternatif uyuşmazlık çözüm yolları, idari yargı, avukatlık müessesesi, yargıda gizli(yasa dışı) yapılanma ve Yüksek Seçim Kurulu konularını kapsamaktadır. Rapor yukarıda belirtilen konuları genel hatlarıyla hukuk camiası dışındakilerin de anlayabileceği basitlikle ifade ederek sonuç bölümünde bu konularla ilgili bir değerlendirme yaparak sorunlara yönelik tespit ve çözüm önerileri sunmuştur. KDK'nın bu raporundan anlaşıldığı üzere kurum ülkedeki hukuk sistemi ve işleyişini yakından takip etmekte sorunlarıyla ilgilenmekte olduğu görülmektedir. Raporunda dile getirilen birçok sorun ilerleyen yıllarda çözülmüştür. HSYK'nın yapısı, yargı sürecinde internetin daha aktif kullanılması, hukuk fakültelerindeki kontenjanın düşürülmesi, hâkim ve savcılarının sorunları, bilirkişilik ile ilgili sorunlar, alternatif çözüm yollarının geliştirilmesi ve yargının hızlandırılması gibi tespit edilen sorun alanları bu kapsamda örneklendirilebilir. Raporun hazırlanmasındaki temel hareket noktası adalet kavramının pratiği toplumsal gelişime koşturarak kurumsal ve icrai temelde değişimi yakalamaya katkı sunmak olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda insan onuru, özgürlükçü bakış ve demokratik talep ve beklentiler değişimi yakalamada önemli ölçütlerdir (KDK, 2016b).

Türkiye'deki Suriyeliler Özel Raporu (2018): Raporundaki bölümler genel hatlarıyla göç olgusu, dünyadaki göç hareketlerine genel bakış, ülkemize yönelik göç hareketleri, mültecilerin göçü uluslararası koruma sisteminin şekillenmesi, Uluslararası Koruma'ya ilişkin uluslararası sözleşme ve düzenlemeler, uluslararası Koruma'ya yönelik ulusal mevzuatımız gelişimi ve bu alandaki temel hukuki metinler ile ilgili düzenlemeler, Suriye Arap Cumhuriyeti'nde yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan mülteci krizine ülkemizin yaklaşımı, geçici koruma kapsamındaki Suriyelilere yönelik ülkemizdeki uygulamalar ve sunulan hizmetler konularını kapsamaktadır. Anayasal bir kurum olan KDK'nın böyle bir rapor hazırlama ihtiyacı duyma nedeni ise bütün kamu kurum ve kuruluşlarıyla yakından çalışması 2017 yılı itibarıyla ülkede 3,4 milyondan fazla Suriyeli mültecinin bulunması süreç yönetimi bakımında bütüncül bir tablonun ortaya konulma ihtiyacını doğurmuştur. Bu amaçla Türkiye'deki Suriyeliler Raporu "Suriyelilere yönelik "geçici koruma" sistemine odaklanılmış; bununla birlikte, mevcut yasal çerçevenin iç içe geçmiş koruma sistemlerini ve yasal çerçevede Suriyelilerin hangi noktada durduğunun anlaşılabilmesi için "uluslararası koruma" rejimine de değinilmiştir" (KDK, 2018b).

Çocuk Tesliminde Hak İhlallerine ve Yoksulluk Nafakasına İlişkin Özel Rapor (2019): Rapor genel hatlarıyla yaşanan hak ve ihlallere karşı KDK'ya yapılan başvurular, rapor konusuyla ilgili KDK tarafından yürütülen faaliyetler ve KDK'ya yapılan başvurular kapsamında aile hukukundan kaynaklanan sorunların tespiti konularından oluşmaktadır. Rapor aile kurumunun iyileştirilmesi etrafında oluşturulmuştur. Bu bağlamda ailenin korunmasına aileye destek sağlayan kurum ve programlar arasında iş birliği ve eşgüdümün sağlanması, anne ve babalara yönelik aile ve çocuk yetiştirmeyle ilgili gerekli eğitimlerin verilmesi, aile ve boşanma hizmetlerinin daha etkin hale getirilmesi, boşanmanın en az hasarla atlatılmasını sağlamak, boşanmanın ardından çocuğun iyi koşullarda yaşamını sürdürmesini sağlamak ve yoksulluk nafakasına ilişkin gelen taleplere yönelik bir dizi öneri geliştirilmiştir (KDK, 2019b).

Türkiye'nin Koronavirüs Hastalığı İle Mücadelesi Özel Rapor (2020): Rapor genel hatlarıyla Covid-19 salgınıyla mücadelede sağlık alanında yapılanlar, Covid-19 salgınıyla mücadelede idari alanda yapılanlar ve Covid-19 salgınıyla mücadelede ekonomi alanında yapılanlar konularını

kapsamaktadır. Raporda Türkiye'nin Covid- 19 ile mücadelesi, aldığı tedbirler ve gerçekleştirilen uygulamalar ölçülülük, eşitlik, hukuk, hakkaniyet, adalet, nezaket, katılımcılık, insan hakları, rıza ve meşruiyet açısından incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Rapor Covid- 19 ile mücadelede Türkiye'nin elde etmiş olduğu deneyimler ve ilerleyen süreçte neler yapması gerektiğine yönelik çeşitli öneriler sunmaktadır (KDK, 2020b).

Azerbaycan-Ermenistan Savaşında Ermenistan Silahlı Kuvvetleri Tarafından Gerçekleştirilen İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Rapor (2020): Rapor genel hatlarıyla Yukarı (Dağlık) Karabağ Sorunu, çatışma bölgesindeki güncel durum, yerinde inceleme neticesinde elde edilen tespitler/gözlemler ve insan hakları açısından çatışmaların değerlendirilmesi konularından oluşmaktadır. Ermenistan Silahlı Kuvvetlerinin 27 Eylül - 10 Kasım 2020 tarihleri arasında Azerbaycan vatandaşı masum sivillere yönelik saldırılarında 94 sivil Azerbaycan vatandaşı hayatını kaybetmiş 414 sivil ise yaralanmıştır. Ayrıca okul, ibadethane, sağlık kuruluşu gibi birçok yerde bu saldırıda yıkılmış ya da tahrip edilmiştir. Raporun nihai hedefi bu bölgede yerinde inceleme yaparak insan hakkı ihlallerini acık ve objektif bir şekilde dünya kamuoyuna duyurmak olmuştur (KDK, 2020c).

Karabağ İnsan Hakları İnceleme Raporu (2021): Rapor genel hatlarıyla Karabağ sorunu ile ilgili genel bir değerlendirme, Karabağ Savaşı, İslam İşbirliği Teşkilatı Ombudsmanlar Birliği (İİTOB) heyeti tarafından yapılan yerinde inceleme çalışması-edinilen bilgi, gözlem ve tespitler ve saha ziyaretleri (Suşa, Ağdam ve Terter) konularını kapsamaktadır. Raporda Yukarı Karabağ Özerk Bölgesi uluslararası hukuk çerçevesinde Azerbaycan'ın bir parçası olduğu belirtilmiştir. Ayrıca raporda konu olan saha ziyaretinde birçok sivil yerleşim yerinin kullanılamaz hale geldiği ve Ermenistan'ın sivil ve askeri hedefleri ayırt etmeksizin hedefe alarak orantısız silahlar kullandığı belirtilmiştir (KDK, 2021b).

Ege Denizi'ndeki Geri İtmeler ve Boğulan İnsan Hakları Özel Raporu (2022): Rapor genel hatlarıyla göç olgusu ve göç hareketleri, geri itme, Yunanistan tarafından yapılan geri itme uygulamaları, Frontex (Avrupa Birliği Sınır Güvenliği Birimi) ve Yunanistan tarafından yapılan geri itmelerin uluslararası hukuk bağlamında incelenmesi konularını kapsamaktadır. Rapor Yunanistan'ın sınırları geçmek isteyen göçmenlere karşı aşırı ve orantısız güç kullanıldığı görüntüleri yerli ve yabancı basında yer alması üzerine söz konusu durumun yerinde incelenmesi üzerine hazırlanmıştır. Rapor dünya ombudsmanlıkları, insan hakları kurumları ve kamuoyuyla paylaşılmıştır (KDK, 2022b).

Kamu Denetçiliği Kurumu Tarafından Ukraynalı Mültecilere İlişkin Olarak Macaristan'a Gerçekleştirilen Çalışma Ziyareti Raporu (2022): Rapor genel hatlarıyla gerçekleştirilen görüşmeler ve yerinde inceleme neticesi elde edilen bilgi, gözlem ve tespitleri içermektedir. Rusya Federasyonu Silahlı Kuvvetleri tarafından 24 Şubat 2022 tarihi itibarıyla Ukrayna'ya yönelik olarak askeri operasyon sivil yerleşim yerlerini de hedef alması birçok insan hakkı ihlali yaşanarak çocuklar da dâhil çok sayıda sivil hayatını kaybetmiştir. KDK Tarafından Ukraynalı Mültecilere İlişkin Olarak Macaristan'a Gerçekleştirilen Çalışma Ziyareti Raporu burada yaşanan insan hakkı ihlallerini dünya kamuoyuna duyurmada önemli rol üstlenmiştir (KDK, 2022c).

Dünyanın En Büyük Açık Hava Hapishanesinden Dünyanın En Büyük Çocuk Mezarlığına Özel Raporu (2024): Rapor genel hatlarıyla geçmişten günümüze Filistin ve işgal edilmiş topraklar, 7 Ekim ve sonrası ve İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırıları ve uluslararası insancıl hukuk konularını kapsamaktadır. Rapor Gazze konusunda aslında tüm dünya kamuoyunun bildiği fakat yeterince tartışmadığı ya da tartışmadığı insan hakkı ihlallerini tarihi süreçten başlayarak uluslararası kuruluşların raporları da dikkate alınarak güncel verilerle desteklemesi bakımından önemli bir çalışmadır. Raporda İsrail'in "soykırım suçu", "insanlığa karşı suçlar", "savaş suçları" ve "saldırı suçları" gibi suçları işlediği eylemleriyle uluslararası hukuka dayandırılarak anlatılmıştır (KDK, 2024b).

Yukarıdaki KDK tarafından hazırlanan özel raporlar incelendiğinde kurumun görev alanı içinde ulusal ve uluslararası toplumu ilgilendiren meselelerle yakından ilgilendiği ve bu konular üzerinde gerektiğinde yerinde inceleme yaparak etkin çalıştığı görülmektedir. KDK her ne kadar Türkiye sınırları içinde kurulmuş olsa da uluslararası mevzuata göre hareket eden bir kurum olarak

çalışmalarına devam eden hak arama kuruluşudur. Bu durum KDK'nın savaş suçu, soykırım suçu, insan hakkı ihlalleri, yaşama hakkı ve temel hak ve özgürlükler gibi konularda yaşanan hukuk ve insanlık dışı gelişmelere karşı verdiği refleks, kurumu belirtilen konulardaki mücadelede küresel düzeyde kamuoyunu etkilemeye yöneltmiştir. Bu noktada KDK'nın etkinliği sadece kuruma yapılan başvurular üzerinden değil kurumun hak aramaya, hak ihlallerine yönelik yapmış olduğu çalışmalardan da ölçülmelidir.

4.3. KDK'nın Diğer Faaliyetleri Üzerinden Etkinlik Değerlendirmesi

KDK, yukarıda belirtilen çalışmaların dışında kurumun kimliği, görev ve yetkilerini, geçmiş yıllardaki çalışmaları ve gelece yönelik planlanmaları kamuoyuna paylaştığı etkinlikleri yıl içinde çeşitli şekillerde gerçekleştirmektedir. Bu etkinlikler katılımcıların KDK hakkında doğru bilgiye ulaşmasını KDK'nın misyonu ve vizyonunun iyi şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda 2023 yılı değerlendirildiğinde bu etkinliklere yönelik istatistik ve içerik bilgileri aşağıda ifade edilmiştir.

KDK, 2023 yılında kurumun etkinliğinin artırılmasına yönelik kamuoyunda tanınırlık ve bilinirliğini artırmak için basın ile ilişkilere önem vermiştir. Kurum 2023 yılı içinde yazılı basında 1.818, televizyon kanallarında 735, internet haber sitelerinde 14.096 olmak üzere toplam 16.649 kez basında yer almıştır. Ayrıca kuruma bağlı web sayfaları; kurum web sayfası 254.827 kere, çocuk web sayfası 25.752 kere, kadın web sayfası 3.366 kere, kararlar bilgi bankası 57.079 kere, e-başvuru sayfası 650.876 kere, Ombudsmanlık Kulübü sayfası 6.482 kere ve Akademik Dergi Sayfası 3.075 kere görüntüleme olarak toplamda 1.001.457 görüntülenme almıştır (KDK, 2024a: 29).

KDK 2023 yılında gençlere ve çocuklara yönelik 67 faaliyet gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetlerin teması çocuklarla ve gençlerle iletişim ve ilişkilerini güçlendirme, gençlerin daha duyarlı ve bilinçli olmasına katkı sağlama, gençler ve çocuklar arasında hak arama kültürünü yaygınlaştırmak ve KDK'nın farkındalığını artırmak olarak ifade edilebilir (KDK, 2024a: 29).

KDK 2023 yılında 85 uluslararası faaliyet gerçekleştirmiştir. Bu faaliyetler KDK ile ilgili projeler, yurtdışı çalışma ziyaretleri kapsamında uluslararası kuruluşların düzenlemiş olduğu konferanslara katılım, Asya Ombudsmanlar Birliği, Avrupa Ombudsmanlık Enstitüsü, Akdeniz Ombudsmanlar Birliği, Avrupa Ombudsmanlar Ağı (ENO), Türk Devletleri Ombudsmanlar Birliği (TÜRKOMB) kapsamında düzenlenen toplantılara katılım şeklinde gerçekleşmiştir (KDK, 2024a: 695-726).

KDK 2023 yılında personelinin yetkinliği artırmak için 55 faaliyet gerçekleştirmiştir. Bu oran bir önceki yıla göre %45 daha fazla eğitim ve faaliyet yürüttüğü görülmüştür. Eğitim faaliyetlerindeki temel hedef "personelin yetkinliğini, bilgi, görgü ve tecrübesini, aynı zamanda da sorun çözme kabiliyetini güçlendirerek şikâyetlerin uluslararası standartlara göre, hızlı ve doğru bir şekilde sonuçlandırılmasını sağlamak ve kurumsal kapasiteyi artırmak" olarak ifade edilmiştir (KDK, 2024a: 90).

Yukarıdaki faaliyetler incelendiğinde KDK ulusal ve uluslararası arena temelinde insan hakkı olan çalışmalar yürüttüğü görülmektedir. Bu faaliyetlerin özellikle ülke içinde sayısının artırılması gerekir. Ülke nüfusu düşünüldüğünde toplumdaki dezavantajlı bireylerin temel hak ve özgürlükler hususunda yaşamış olduğu problemlerin de artarak devam ettiği resmi kayıtlarda, yazılı ve görsel basın üzerinden kamuoyuna yansımaktadır. Yukarıdaki verilerde gençlere ve çocuklara yönelik 67 faaliyet 2023 yıllık raporunda ifade edilmiştir. Türkiye'de 81 il olduğu düşünüldüğünde her ilde bir faaliyet düşmemektedir. KDK'nın bu alanda yapmış olduğu faaliyetler değerli fakat yeterli düzeyde olmadığı görülmektedir. KDK'nın halk arasında yaygınlığının artırılmasında halk eğitim merkezleri önemli bir görevi üstlenebilir. KDK'nın ne olduğu, kapsamı, görevleri ve etkinliği konusunda bu merkezlerde yılın çeşitli dönemlerinde kurslar düzenlenebilir (Peker, 2023).

4.4. KDK'nın Personeli ve Bütçesi Üzerinden Etkinlik Değerlendirmesi

Kurumların etkinliğinin ölçülmesinde önemli bir veri sunan yöntem ise kurumun personel sayısı ve bütçesinin değerlendirilmesidir. Bu bağlamda KDK'nın yıllık raporları⁵ üzerinden personel sayısı ve bütçe değerlendirmesi yapılmıştır. Aşağıda KDK'nın insan kaynakları envanterinin yıllar içindeki değişimi tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Kamu Denetçiliği Kurumunun (KDK) Yıllara Göre Personel Sayısı

Yıl	Kadrolu Personel	Sürekli İşçi	Toplum Yararına Program Kapsamındaki Personel	Sözleşmeli Personel	Geçici Görevli Personel	Geçici Görevli Sürekli İşçi	Toplam
2023	179	76	10	5	23	3	296
2022	167	74	-	20	29	7	293
2021	153	76	-	9	27	7	272
2020	152	79	-	2	29	11	273
2019	153	79	-	2	27	12	273
2018	140	80	-	3	22	-	245
2017	128	-	-	-	25	-	153
2016	126	-	-	-	25	-	151
2015	108	-	-	-	29	-	137
2014	113	-	-	-	23	-	136
2013	93	-	-	-	23	-	116

(Kaynak: <https://www.ombudsman.gov.tr/Yayinlarimiz/YillikRapor> E.T. 20.05.2024)

Yukarıdaki tablo incelendiğinde KDK'nın personel sayısında yıllar içinde önemli bir artış olduğu görülmektedir. 2019 yılından itibaren kurum geçici görevli sürekli işçi ve 2023 yılında ise toplum yararına program kapsamında personel alımı sağlamıştır. Tablo 1'deki verilerle 2013 yılından 2023 yılına kadar kurumun ülke genelinde etkinliğinin artmasına paralel olarak personel sayısında da önemli bir artış olduğu sonucuna varılabilir. KDK'nın 2023 yıllık raporu incelendiğinde insan kaynakları başlığı altında genel idari hizmetler sınıfı (GİH), yardımcı hizmetler sınıfı (YH), teknik hizmetler sınıfı (TH) ve sağlık hizmetleri sınıfı (SH) olmak üzere dört (4) farklı hizmet sınıfına mensup altmış beş (65) farklı görev tanımıyla çalışan personel bulunmaktadır. Bu veriler KDK'nın Türkiye'de etkinliğini giderek artırdığının göstergelerinden biridir

⁵ KDK Personel dağılımına bütçe harcama kalemlerine yönelik ayrıntılı bilgi için bkz.:

<https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/KDK-Ombudsman-2023-Yillik-Raporu/index.html> E.T. 21.06.2024

<https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2022-yillik-rapor-web/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024

https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2021_yili_yillik_rapor/mobile/index.html E.T. 21.06.2024

https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2020_yili_yillik_rapor/mobile/index.html E.T. 21.06.2024

https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2019_yili_yillik_rapor/mobile/index.html E.T. 21.06.2024

https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2018_yili_yillik_rapor/mobile/index.html E.T. 21.06.2024

<https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2017-y%C4%B1ll%C4%B1k-rapor-SON-PDF/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024

<https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/KDK-2016-YILLIK-RAPORU/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024

<https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/kdk-2015-yillik-rapor/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024

<https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/kdk-2014-yillik-rapor/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024

<https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/kdk-2013-yillik-rapor/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024

Tablo 2. Kamu Denetçiliği Kurumunun (KDK) Yıllara Göre Toplam Ödenek Miktarı

Yıl	Toplam ödenek
2024	235.974.000,00 TL
2023	160.225.160,00 TL
2022	70.376.015,00 TL
2021	42.122.300,00 TL
2020	35.547.900,00 TL
2019	30.991.150,00 TL
2018	26.502.300,00 TL
2017	22.692.000,00 TL
2016	19.288.000,00 TL
2015	15.368.000,00 TL
2014	14.278.730,00 TL
2013	15.575.00 TL

(<https://www.ombudsman.gov.tr/Yayinlarimiz/YillikRapor> E.T. 20.05.2024)

Tablo 2’de yer alan KDK’nın yıllara göre toplam ödenek miktarı incelendiğinde 2013 yılından 2021 yılına kadar normal şekilde son üç yılda ise sıçrama yönlü şeklinde bir artış olduğu görülmüştür. Kurumun toplam ödeneğindeki artış faaliyet sayısı ve etkinlik düzeyinin artması, personel sayısındaki artış ve yıllık enflasyonun son yıllarda üç haneli rakamlara ulaşması gösterilebilir. KDK’nın toplam ödeneğindeki artış kurumun yurt içi ve yurt dışı faaliyetleri üzerinde olumlu etki yarattığı söylenebilir. Yıllık raporlar incelendiğinde bu faaliyetlerin artarak devam ettiği görülmektedir. Ayrıca kurumun misyonunu etkin bir şekilde yerine getirilmesinde kullanılacak araç ve gereçlerin, teknolojik aygıtların ve dijitalleşmeye bağlı ihtiyaç duyulan yeni ekipman sayısının yıllık raporlarda artış gösterdiği kayıt altına alınmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

KDK, Türkiye’de aktif faaliyete başladığı 2013 yılından beri önemli ilerleme kaydetmiştir. Bu gelişime kurumun yıllık raporlarına sayısal veri olarak yansımıştır. KDK misyonu gereği yapmış olduğu bütün çalışma ve faaliyetlerde insanı merkeze alan anlayışla bir hak arama kuruluşu olarak etkinliğini artırarak devam ettirmiştir. Türkiye 85 milyon nüfusa sahip jeopolitik konumuyla da dünyanın en önemli noktasında bulunmaktadır. Bu durum ülke açısından avantaj olduğu kadar dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Yakın coğrafyalarda yaşanan iç savaşlar, siyasi, askeri ve ekonomik sorunlar doğrudan ve dolaylı olarak bölgede önemli bir aktör Türkiye’nin de uğraştığı sorunlar haline gelmiştir. Çoğu zaman bu sorunlar ağır insan hakkı ihlalleri şeklinde uluslararası kamuoyuna yansımıştır. Başta Arap Baharının yaşandığı ülkelerden Türkiye’ye milyonları aşan mültecilerin geldiğini ve halen gelmeye devam ettiği görülmektedir. Ayrıca Gazze, Karabağ ve Ukrayna’da yaşanan savaş neticesinde ağır insan hakkı ihlalleri gerçekleştiği uluslararası kamuoyuna yansımıştır. Bütün bu gelişmeler KDK’nın konumunu ve etkinliğine ihtiyaç duyan gelişmeler olduğu uluslararası raporlarda ortaya konulmuştur. KDK komşu ülke ve yakın coğrafyalarda yaşanan ağır insan hakkı ihlallerine duyarsız kalmayıp ilgili kişi ve kuruluşla ve uzman ekiplerle yerinde inceleme yaparak durumu raporlaştırarak kendisine yüklenen misyonu yerine getirmiştir.

KDK’nın ülke içindeki etkinliği başta şikâyet başvuruları olmak üzere diğer faaliyetler de dikkate alındığında sayısal olarak önemli bir artış gözlenmiştir. Fakat Türkiye nüfusu, il sayısı ve diğer etkenler düşünüldüğünde KDK’nın bu bağlamda etkinliğinin (14 il toplantıları sayısı gençlere ve çocuklara yönelik faaliyet sayısı 67) istenilen düzeyde olduğu söylenemez. Ayrıca KDK’nın konumu etkinliğinin ortaya konulmasına yönelik gerçekleştirilen bu çalışma sonucunda kurumun 2023 yılına ait raporunda ve bu raporda yer alan önceki yıllara ait istatistikler değerlendirildiğinde KDK’nın görev alanı konusundaki doğru bilginin şikâyet başvurusu yapan bireylerde yeterli düzeyde olmadığı görülmüştür.

Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), 2013 yılından bu yana Türkiye’de önemli bir rol oynamaktadır. Kurumun insan hakları ihlallerini inceleme, raporlama ve çözüm önerileri sunma misyonu çerçevesinde çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Ancak KDK’nın başarısını artırmak ve

bilinirliğini yaygınlaştırmak amacıyla bazı adımların atılması gerekmektedir. İşte bu doğrultuda öneriler:

- ✓ Kamu Spotları: Televizyon ve radyo kanallarında, özellikle TRT'de, KDK'nın işlevleri ve başvurular hakkında bilgilendirici kamu spotları yayınlanacak.
- ✓ Sosyal Medya Kullanımı: KDK'nın sosyal medya hesapları daha etkin kullanılmalı, bilgilendirici içerikler, videolar ve infografikler paylaşılmalıdır.
- ✓ Broşür ve Afişler: Belediyeler, valilikler ve kaymakamlıklar KDK aracılığıyla bilgilendirici broşürler ve afişler dağıtılmalıdır.
- ✓ Okul ve Üniversitelerde Eğitimler: Okul ve üniversitelerde KDK'nın işlevselliği ve başvurular hakkında bilgilendirici seminerler düzenlenmelidir. Özellikle üniversitelerde KDK'ya yönelik öğrenci kulüplerinin desteklenmesinin yanında akademisyenlerinde KDK ile ilgili alan araştırması yapması teşvik edilmelidir.
- ✓ STK İşbirlikleri: Sivil toplum örgütleriyle işbirliği yaparak, KDK'nın bilinirliğinin artırılması ve hak arama öğretimi amacıyla eğitim programları düzenlenmelidir.
- ✓ Yerel Temsilcilikler: KDK'nın gelişimini artırmak için yerel temsilcilikler açılmalı ve bu temsilcilikler aracılığıyla, daha hızlı hizmet sunulmalıdır.
- ✓ Mobil Hizmet Araçları: KDK'nın mobil hizmet araçları, özellikle kırsal alanlara ulaşarak başvurular hakkında ayrıntılı olarak bilgilendirilmelidir.
- ✓ Medya Programları: TRT ve diğer televizyon kanallarında KDK'nın faaliyetleri ve başarı hikayelerini anlatan programlar yapılmalıdır.
- ✓ Halk eğitimi merkezi programlarına KDK ile ilgili modül oluşturularak halkın eğitim alması sağlanabilir.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: İslam KÖSEOĞLU çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: İslam KÖSEOĞLU, have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

- Akgül, M. E. "Kuvvetler Ayrılığı İlkesinin Dönüşümü ve Günümüz Demokratik Rejimlerindeki Anlamı", Ankara Barosu Dergisi, sy. 4 (Temmuz 2010).
- Akyıldız, B., & Sevinç, İ. (2021). "Kamu Denetçiliği Kurumu Faaliyetlerinin Yıllık Raporlar Üzerinden Değerlendirilmesi", Ombudsman Akademik, 7(13), 57-91.
- Arklan, Ü. (2013). "Bir Kamu Denetim Sistemi Olarak Ombudsman ve Türkiye'de Uygulanabilirliği", Selçuk İletişim, 4(3), 82-100.
- Balkan, A., & Kahraman, M. (2020). "Kamu Denetçiliği Kurumu Kararlarında Denetim Ölçütü Olarak Kullanılan İyi Yönetim İlkeleri", Ombudsman Akademik (12), 71-101.
- Baysal, T. (2017). "Neo-Liberalizm Tartışmaları Çerçevesinde Kamu Yönetiminin Dönüşümü: Türkiye pratiği", KAÜİİBFD 8(15), 171-195.

- Beyoğlu, A. (2021). "T.C. Kamu Denetçiliği Kurumu ile Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu'nun Kurumsal Yapı, İşleyiş ve Etkinlikleri Açısından Bir Karşılaştırma", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(3), 992-1013.
- Birinci, G. (2023). Batı Avrupa'nın Demokratik Çağı: 1945-1968, Kapadokya Akademik Bakış Dergisi, 7(1), 76-81
- Boyalı, H. (2023). "Kamu Denetçiliği Kurumu Kararlarında Uygulanan İyi Yönetim İlkelerinin Kamu Değeri Çerçevesinden Değerlendirilmesi", Ombudsman Akademik, 9(17), 79-105.
- Bozkurt, P. (2013). "Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler", Denetim, (12), 56-62.
- Coşkun, B. & Köseoğlu, İ. (2024). Türk Kamu Yönetiminde İç Denetim (Teoriden Pratiğe), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Coşkun, B., & Günaydın, H. (2018). "İsveç Kralı XII. Charles'ın (Demirbaş Şarlı) Osmanlı Devleti'ne İlticasının (1709-1714) Ombudsmanlık Fikrinin Doğuşuna Etkisi", Ombudsman Akademik, 5(9), 15-73.
- Coşkun, B., Şen, E. & Pank Yıldırım, Ç. (2020). Ombudsmanlık ve Türkiye: Tarihteki İzler ve Günümüzdeki Durum, Erdoğan (Ed.), Ombudsmanlık Dünyada Uygulanan Özel Amaçlı Ombudsmanlık Türleri ve Uygulamaları (ss. 1- 33), Ankara, Nobel Yayınları.
- Çalık, E. (2017). "İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasî ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi", 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 6(16), 41-68.
- Çevik, S. N. (2022). "Paradigma Değişimi Olarak Yeni Kamu Yönetimi ve Çıkmazları Karşısında Arayışlar", Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 14(4), 441-450.
- Çolakoğlu, Ş. (2019). "Türkiye'de Ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde Ombudsmanlık: Karşılaştırmalı Bir Analiz", Ombudsman Akademik, 5(10), 107-153.
- Demir, K.A. (2014). "Kamu Denetçiliği Kurumu'nun Türkiye'ye Sağlayacağı Katkılar ve İşlevselliği Üzerine Tartışmalar", Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi, (1), 1- 12.
- Demirkol, S. (2014). "Kamu Denetçisi (Ombudsman) Kurumunun Etkinliğinin Sağlanması ve Yargıyla İlişkisi Hakkında Kıyaslamalı Bir Çalışma Taslağı", İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, 15(2), 73-99.
- Dilaveroğlu, A. (2022). "Çocuk Haklarının Korunmasında Kamu Denetçiliği Kurumu'nun Rolü", Ombudsman Akademik, 8(15), 103-133.
- Doğan, K. C. (2014). "Postmodern Kamu Yönetimi Anlayışı Çerçevesinde Bir Denetim Paradigması: Ombudsman", Sayıştay Dergisi, (94), 73-96.
- Efe, H., & Demirci, M. (2013). "Ombudsmanlık Kavramı ve Türkiye'de Kamu Denetçiliği Kurumundan Beklentiler", Sayıştay Dergisi, (90), 49-72.
- Eren, V. (2006). "Kamu Yönetiminde Denetim Anlayışındaki Gelişmeler", Öneri Dergisi, 7(25), 255-267.
- Eryılmaz, B. (2019). Kamu Yönetimi, Umuttepe Yayınları, 11.Baskı, Kocaeli.
- Fendoğlu, H.T. (2011). "Kamu Denetçiliği (Ombudsmanlık)", Ankara, Yetkin Yayınları.
- Gözler, K. ve Kaplan, G. (2020). İdare Hukuku Dersleri, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Gözübüyük, Ş. (2016). Yönetim Hukuku, Turhankitabevi, Ankara.
- Güngör, N. (2020). İnsan Hakları Ombudsmanlığı, Erdoğan (Ed.), Ombudsmanlık Dünyada Uygulanan Özel Amaçlı Ombudsmanlık Türleri ve Uygulamaları (ss. 367-385), Ankara, Nobel Yayınları.
- Heywood, A. (2019). Siyaset (F. Bakırcı. Çev.), Felix Kitap, Ankara.
- İdari Yargılama Usulü Kanunu (1982)
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2577&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
E.T. 20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2012). "Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu", https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/document/Kamu_Denetciligi_Kurumu_Kanunu.pdf E.T. 20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2014a). "2013 Yıllık Raporu", <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/kdk-2013-yillik-rapor/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024

- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2015). “2014 Yıllık Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/kdk-2014-yillik-rapor/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2016a). “2015 Yıllık Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/kdk-2015-yillik-rapor/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2017). “2016 Yıllık Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/KDK-2016-YILLIK-RAPORU/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2018a). “2017 Yıllık Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2017y%C4%B1ll%C4%B1k-rapor-SON-PDF/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2019a). “2018 Yıllık Raporu”, https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2018_yili_yillik_rapor/mobile/index.html E.T. 21.06.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2020a). “2019 Yıllık Raporu”, https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2019_yili_yillik_rapor/mobile/index.html E.T. 21.06.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2021a). “2020 Yıllık Raporu”, https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2020_yili_yillik_rapor/mobile/index.html E.T. 21.06.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2022a). “2021 Yıllık Raporu”, https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2021_yili_yillik_rapor/mobile/index.html E.T. 21.06.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2023). “2022 Yıllık Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/2022-yillik-rapor-web/mobile/index.html> E.T. 21.06.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2024a). “2023 Yıllık Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/KDK-Ombudsman-2023-Yillik-Raporu/index.html> (Erişim Tarihi: 21.06.2024).
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2013). “Kamu Denetçiliği Kurumu Kanununun Uygulanmasına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik” <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/03/20130328M1-1.htm> E.T. 20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2014b). “Soma Maden Kazasından Hareketle Kömür Madencilğinde İş Sağlığı ve Güvenliği Özel Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/soma%20rapor%2030122014/mobile/index.html> E.T. 20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2016b). “Adalet Sistemimizin Sorunları, İyileştirilmesi ve Güvenilirliğinin Artırılması Hakkında Özel Rapor”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/yargi-ozel-raporu/mobile/index.html> E.T. 20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2018b). “Türkiye’deki Suriyeliler Özel Raporu”, https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/suriye_rapor/index.html E.T. 20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2019b). “Çocuk Tesliminde Hak İhlallerine ve Yoksulluk Nafakasına İlişkin Özel Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/cocuk-haklari-raporu/mobile/index.html> E.T. 20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2020b). “Türkiye’nin Koronavirüs Hastalığı İle Mücadelesi Özel Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/Covid-raporu/mobile/index.html> E.T. 20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2020c). “Azerbaycan-Ermenistan Savaşında Ermenistan Silahlı Kuvvetleri Tarafından Gerçekleştirilen İnsan Hakları İhlallerine İlişkin Rapor”,

- <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/AzerbaycanRaporu/mobile/index.html> E.T. 20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2021). “Ege Denizi’ndeki Geri İtmeler ve Boğulan İnsan Hakları Özel Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/geri%20itme%20ozel%20raporu%20son/mobile/index.html> E.T. 20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2021). “Karabağ İnsan Hakları İnceleme Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/karabagraporu/mobile/index.html> E.T. 20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2022b). “Kamu Denetçiliği Kurumu Tarafından Ukraynalı Mültecilere İlişkin Olarak Macaristan’a Gerçekleştirilen Çalışma Ziyareti Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/macaristanukrayna%20raporu%20tr/mobile/index.html> E.T.20.05.2024
- Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK), (2024b). “Dünyanın En Büyük Açık Hava Hapishanesinden Dünyanın En Büyük Çocuk Mezarlığına Gazze Özel Raporu”, <https://paylasim.ombudsman.gov.tr/dokuman/documentuploads/KDK-Ombudsman-Gazze-Ozel-Raporu-2024/index.html> E.T. 20.05.2024
- Karcı, Ş. M. (2015). “Ombudsman Tavsiye Kararları ve Türk Kamu Yönetiminde Uygulanabilme Sorunu”, *Ombudsman Akademik*, (2), 34-58.
- Köseoğlu, İ. (2023). “Türkiye’de İç Denetim ve İç Denetimin Bakanlık Teşkilatlarında Uygulamasına Yönelik Bir Alan Araştırması”, Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla.
- Magnette, P. (2003). “Between Parliamentary Control and The Rule Of Law: The Political Role Of The Ombudsman in The European Union”, *Journal of European Public Policy*, 10(5), 677-694.
- Menteşe, S. (2015). “Kamu Denetçiliğinin (Ombudsmanlık) Demokratikleşmeye Etkisi Ve Öneminin AB Süreci Yönünden Değerlendirmesi”, *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(6), 68-82.
- Moller, R. (2009). *Brink’s Modern Internal Auditing*, 7. Edition, John Wiley & Sons Inc, New Jersey.
- Özbudun, E. (2004). *Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları*, Ankara.
- Öztürk, A. (2015). “Liberalizm, Negatif Özgürlük ve İnsan Hakları”, *İnsan Hakları Yıllığı*, (33), 1-17.
- Parlak, B. & Doğan, K.C. (2015). “Ombudsman Kavramı ve Seçilmiş Ülkelerde Ombudsmanlık Uygulamaları: Temel Yön, Nitelik ve Özellikler Üzerine Bir Değerlendirme”, *Türk İdare Dergisi*, (480), 121-147.
- Peker, D. (2023). *Türkiye’de Halk Eğitimi Merkezi Programlarının Beşeri Sermayenin Geliştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Açısından Etkinliği: Antalya, Muğla, Van ve Hatay Örnekleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Muğla.
- Ramos, R. M. M. (2012). “21. Yüzyılda Hak ve Özgürlük Hareketleri ve Anayasa Mahkemelerinin Rolü”, *Anayasa Yargısı*, 28(1), 511-525.
- Sabancılar Eren, S. (2019). “Demokrasinin İki Farklı Yorumu: Liberal ve Sosyal Demokrasinin Kuramsal Temelleri”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 396-406.
- Sesli, M. (2022). “Türkiye’de Ombudsman Kurumunun Bilinirlik ve Etkinlik Açısından Katılımcı Demokrasiye Katkısının Değerlendirilmesi”, *Ombudsman Akademik*, 8(15), 83-102.
- Şahin, Ü. (2018). “İyi Yönetişimin Türk Kamu Yönetiminde Uygulanması ve Kamu Denetçiliği Kurumu”, *Ombudsman Akademik*, (1), 99-139.
- Şahingöz, A. (2022). “Avrupa’da İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi”, *EURO Politika*, (17), 90-98.
- Şengül, R., & Günal, C. N. (2023). “Kamu Denetçiliği Kurumunun Türkiye’de İdari Kültürün Şekillenmesine Etkisi”, *Ombudsman Akademik*, 9(17), 63-78.
- Torun, Y. (2010). “İnsan Hakları”, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (16), 415-424.
- Türk Dil Kurumu (TDK), (2024). <https://sozluk.gov.tr/> E.T. 21.05.2024
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> E.T. 20.05.2024
- Usta, H. (2016). “Türkiye’de Ombudsman (Kamu Denetçiliği) Kurumu”, *Denetim*, (14), 59-64.

- Uz, B. (2024). "Ombudsmanlık Kurumlarının Özellikleri ve Kamu Denetçiliği Kurumu Kararlarının Uygulamadaki Etkileri", *Ombudsman Akademik*, (19), 77-102.
- Yılmaz, A., & Şahyar Akdemir, D. (2021). "Ombudsmanlık Kurumunun Etkinliğinin Kurum Kararları Üzerinden İncelenmesi". *Ombudsman Akademik*, 7(13), 15-55.

Depremelerin Psikolojik Etkileri ve Deprem Bilincinin Manisa Celal Bayar Üniversitesi Öğrencileri Üzerinden İncelenmesi

Psychological Effects of Earthquakes and Study of Earthquake Awareness Through Manisa Celal Bayar University Students

Ahmet UÇAR¹, İremnur SERTAKAN², Arzu UYGUR³

Özet

Bu makale, depremlerin aniden ortaya çıkabilen ve kaçınılmaz durumlar olarak algılanan doğası nedeniyle bireylerde güvensizlik, endişe, korku ve travma gibi ciddi psikolojik sorunlara yol açtığını anlatmayı amaçlamaktadır. Depremler, fiziksel çevrenin yanında insan psikolojisini de geniş çapta etkiler. Depremlerin etkisi, sadece maddi kayıplarla sınırlı kalmaz, duygusal sağlığı da derinden etkiler. Deprem sırasında ve sonrasında ortaya çıkan travma, bireylerde uzun vadeli psikolojik sorunlar yaratabilir. Özellikle depremler maddi kayıpların yanında can kaybına da yol açabilir; can kaybı yas sürecini başlatarak depresyon ve üzüntüyü daha fazla tetikler. Depremlerin genel etkilerine odaklanılarak, fiziksel hasarın ötesinde bireylerin ruhsal sağlıklarını da nasıl etkilediği üzerinde durulmaktadır. Bu kapsamda çalışmada önce konuyla ilgili literatür taraması yapılarak depremlerin toplumda yarattığı ekonomik, sosyal ve psikolojik etkiler araştırılarak kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Sonrasında yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak bir alan araştırması yapılmıştır. Bunun için yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanıp, depreme maruz kalmış veya kalmamış Manisa Celal Bayar Üniversitesindeki öğrencilerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerle elde edilen veriler yorumlanarak birtakım çıkarımlar yapılmıştır. Araştırma bulguları ile, öğrencilerin depremlerin neden olduğu psikolojik stresle başa çıkma mekanizmalarını ve bu süreçteki farklılıkları ortaya çıkarması düşünülmektedir. Ayrıca, deprem bilincinin öğrenciler arasında nasıl değişkenlik gösterdiğine ve güçlendirilmesine dair öneriler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Depremler, psikolojik etki, deprem bilinci, öğrenci görüşler.

Abstract

This article aims to highlight the serious psychological issues caused by earthquakes, which are often perceived as sudden and unavoidable events, leading to insecurity, anxiety, fear, and trauma in individuals. Earthquakes, as a prominent threat among natural disasters, affect not only the physical environment but also human psychology on a large scale. The impact of earthquakes goes beyond material losses and deeply affects emotional health. Trauma that occurs during and after an earthquake can create long-term psychological issues for individuals. Particularly, earthquakes can result in both material losses and loss of life, which triggers the grieving process and exacerbates depression and sadness. By focusing on the general effects of earthquakes, it is emphasized how they affect the mental health of individuals beyond physical damage. In this context, the conceptual framework of the study is formed by first reviewing the literature on the subject and investigating the economic, social and psychological effects of earthquakes on society. Afterwards, a field research was conducted using face-to-face interview technique. For this, semi-structured interview questions were prepared and interviews were conducted with students at Manisa Celal Bayar University who were or were not exposed to the earthquake. The data obtained from the interviews were interpreted and some inferences were made. With the findings of the research, it is thought to reveal students' coping mechanisms with psychological stress caused by earthquakes and the differences in this process. Additionally, suggestions are offered on how earthquake awareness varies among students and how to strengthen it.

Keywords: Earthquakes, psychological impact, earthquake awareness, student opinions.

Makale Türü

Article Type

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Application Date

15/09/2024

Kabul Tarihi

Admission Date

15/10/2024

¹Prof. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye.
Mail: ucarahmet@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2533-7887>

²Lisans Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye.
E-Mail: iremsertakan55@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-5324-3247>

³Lisans Öğrencisi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Türkiye.
E-Mail: auygur64@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0004-2366-5563>

<https://doi.org/10.58724/assam.1550430>

1. INTRODUCTION

Earthquakes, perhaps one of the most destructive natural disasters and one of the ones that affect human life the most, are events that occur suddenly and shake societies deeply. These events can have a huge impact not only materially but also psychologically. Earthquakes not only shake people's sense of security because they occur unexpectedly and often cause great damage, but also cause psychological reactions such as anxiety and fear. In particular, the sudden and devastating effects of earthquakes can deeply affect people's mental health and cause long-term psychological problems. Therefore, the psychological effects of earthquakes and people's awareness of such natural disasters are of great social importance.

Within the framework of a research conducted on Manisa Celal Bayar University students, it is aimed to examine the psychological effects of earthquakes and earthquake awareness. Earthquakes are not only limited to material damages; they also have profound effects on emotional health. Therefore, it is of great importance to understand the psychological effects of earthquakes on society, especially on the younger generation, and to strengthen earthquake awareness.

The aim of this study is to understand the psychological effects of earthquakes on Manisa Celal Bayar University students and to evaluate how earthquake awareness is shaped in society. The results of this study may contribute to the development of earthquake coping strategies and make society more resilient. In addition, the findings are expected to shed light on the formulation of various public policies to increase earthquake awareness and better prepare people psychologically for such disasters. In this way, it is aimed to minimize potential damage and losses by making society more resilient and conscious against earthquakes.

2. MAJOR EARTHQUAKES IN THE WORLD AND IN TURKEY AND THE SPECIAL POSITION OF EARTHQUAKES AMONG NATURAL DISASTERS

Earthquakes are natural disasters that occur as a result of the geological structure of the Earth. The large stone plates on the Earth's crust are constantly shifting as a result of tectonic movements. Sudden movements at the points of contact between these plates, i.e. fault lines, lead to earthquakes. Large earthquakes are usually characterized by a large shaking and ground movement accompanied by the release of energy.

Worldwide, the regions with the highest earthquake risk are located at the boundaries of active tectonic plates. In particular, the Pacific Ring of Fire is one of the regions with the highest earthquake activity. In this region, the Pacific plate collides with other plates, resulting in frequent large earthquakes. Similarly, other fault lines also host large earthquakes.

Many countries, such as Türkiye, face the risk of earthquakes because they have active fault lines. Türkiye has important fault lines such as the North Anatolian Fault Line in the north, the East Anatolian Fault Line in the east, and the South Anatolian Fault Line in the south. These fault lines are caused by the interaction of the Eurasian, Anatolian, and Arabian plates. Therefore, Türkiye is a country that encounters earthquakes frequently and has experienced many major earthquakes throughout history.

One of the most remarkable earthquakes in Türkiye was the 1999 Gölcük earthquake. This earthquake had a magnitude of 7.6 and caused great destruction and loss. Other earthquakes, such as the 1976 Van earthquake, are also significant and are examples of Türkiye's earthquake risk.

Earthquakes not only threaten human life and structures, but they can also act as triggers for secondary disasters. For example, an earthquake on the seabed can cause a wave such as a tsunami. Earthquakes can also cause other problems such as landslides, groundwater contamination, and damage to infrastructure.

Therefore, disaster prevention and preparedness activities are of great importance in earthquake-prone regions. Measures such as determination and implementation of safe building standards, creation of disaster plans, establishment of early warning systems and public education are

necessary to minimize the effects of earthquakes. Such measures can also accelerate and facilitate the post-earthquake recovery and recovery process.

Earthquakes are not only limited to physical destruction and loss but also have profound psychological effects. Especially people living in regions with high earthquake risk, such as Turkey, have often faced traumatic experiences related to earthquakes. Due to Turkey's geographical location at the intersection of different active fault lines, there have been many large and destructive earthquakes throughout history. These earthquakes have left deep traces on people's earthquake awareness and psychological resilience.

The special position of earthquakes among natural disasters exacerbates the psychological effects that people experience, such as fear, anxiety, and trauma. In the aftermath of a major earthquake, people often must deal with feelings of safety anxiety, fear, and uncertainty. While the devastation and losses experienced deeply affect people's mental health, the fact that they have to live with constant anxiety about the future and the stress of a possible future earthquake also increases the trauma. The psychological effects of earthquakes can lead to serious problems such as long-term post-traumatic stress disorder, depression, and anxiety.

The psychological effects of earthquakes are not limited to individuals but also affect the general psychology of society. The post-traumatic recovery process of society depends on factors such as access to effective psychological support and counseling services, raising earthquake awareness in society, and establishing disaster preparedness plans. Therefore, measures should be taken to increase the psychological resilience of individuals and society to cope with the psychological effects of earthquakes. Among these, it is important to provide pre- and post-earthquake psychological support services, to increase earthquake awareness in society and to establish disaster preparedness plans. In this way, the psychological stress and trauma caused by earthquakes can be managed more effectively and the long-term recovery process of the society can be supported.

2.1. Major Earthquakes in the World

In the history of the world, earthquakes, one of the biggest natural disasters faced by humanity, have deeply affected people's lives and their environment for years. These earthquakes demonstrate not only the destructive power of natural disasters but also the resilience and preparedness of humanity. Here are some of the major earthquakes in various parts of the world that have left their mark throughout history:

2.1.1. Great Sumatra-Andaman Earthquake (2004)

The Great Sumatra-Andaman Earthquake of 2004 occurred off the coast of Sumatra Island and was measured with an instantaneous magnitude (M_w) between about 9.1 and 9.3. This earthquake was the result of a fault slip on the west of Sumatra Island and caused a devastating tsunami. The tsunami affected many countries, including Indonesia, Sri Lanka, India, and Thailand, killing around 230,000 people and leaving millions homeless. This earthquake and tsunami highlighted the seismic complexity of the region and the importance of pre-earthquake warning systems (Lay et al., 2005).

2.1.2. Southern California Seismic Activity

Southern California is a region of significant seismic activity in the USA. This region is crossed by the San Andreas Fault and many other fault lines and accounts for about half of the seismic activity worldwide (Gutenberg & Richter, 1944). In particular, the Owens Valley, located in the southern part of the San Andreas Fault, near major cities such as Los Angeles and San Diego, is a region where earthquakes occur frequently. Seismic activity in Southern California is an important topic of research in earthquake science and disaster management, and it is crucial that communities in the region are prepared for earthquake risk.

2.1.3. Increasing number of major earthquakes

Between 2004 and 2014, there was a marked increase in the frequency of large earthquakes ($M_w \geq 8.0$). Research has shown that there was a 265% increase in seismic activity during this period (Lay, 2015). This increase highlights the importance of geological and seismological research to better

understand the causes and triggers of earthquakes. Furthermore, communities in earthquake zones need to update their disaster preparedness plans and be better prepared for disasters.

2.1.4. Seismic Instantaneous Release Rate

A comprehensive catalog of large, shallow earthquakes between 1900 and 1989 highlights the irregularity of the seismic instantaneous release rate dominated by a few large events (Pacheco & Sykes, 1992). This finding suggests that more research is needed to understand the triggers of large earthquakes and the variations of seismic activity over time. Furthermore, the development of pre-earthquake warning systems and disaster preparedness plans can help communities to be better prepared for earthquake risk.

2.1.5. 2014 Iquique Earthquake and 2011 Tohoku-Oki Earthquake

The 2014 Iquique earthquake (Mw 8.1) in Chile was preceded by intense foreshocks and a slow slip event, illustrating the complexity of seismic processes leading to large earthquakes (Ruiz et al., 2014). Similarly, the 2011 Tohoku-Oki earthquake (Mw 9.0) is a prominent example of large earthquakes occurring along ocean trenches, revealing the potential for megathrust earthquakes in regions with high-stress accumulation rates (Ozawa et al., 2011).

These major earthquakes are important examples of the development of earthquake science and disaster management policies. Continued research and seismological observations can help societies to be better prepared for disasters and reduce the risk of earthquakes.

2.2. Major Earthquakes in Türkiye

Türkiye is a country under constant earthquake risk due to its geological location. Particularly, major fault lines such as the North Anatolian Fault and the East Anatolian Fault Zone increase the earthquake potential of the country. Studies focusing on Türkiye's seismic history provide important findings about the large and destructive earthquakes that have occurred in the country.

The year 1999 marks an important turning point in Türkiye's earthquake history. The August 17, 1999, Izmit Earthquake was recorded as one of the most destructive earthquakes in the country's recent history. This earthquake, which occurred along the North Anatolian Fault, caused a great loss of life and property and raised serious concerns about the earthquake risk in Türkiye (Barka, 1999). In the same year, the Erzincan Earthquake occurred, one of the most destructive earthquakes since 1939 (Toksöz et al., 1999). These two major earthquakes raised awareness of Turkey's earthquake risk and led to the initiation of a series of studies to examine seismic activity.

Large earthquakes along the North Anatolian Fault have been an important topic not only in Turkey but also in earthquake science. These earthquakes have provided valuable data on earthquake stress triggering and prediction. Particularly, Stein et al. (1997) analyzed large earthquakes along the North Anatolian Fault between 1939 and 1992 and showed that stress changes increase the probability of future large earthquakes.

The neotectonics of Türkiye constitute an important part of seismic research. Bozkurt (2001), analyzing the neotectonic features of Türkiye, stated that the country is one of the most actively deforming regions worldwide and important fault zones such as the North Anatolian Fault Zone (NAFZ) and the East Anatolian Fault Zone (EAFZ) play a critical role in Türkiye seismic activity.

The 1999 Kocaeli and Düzce Earthquakes once again emphasized the potential impacts of seismic activity in Türkiye. These earthquakes showed how great the economic and human losses in the region could be (Şahin & Tari, 2000).

The most recent earthquake in Türkiye, centered in Elbistan, occurred on February 6, 2023, in the Elbistan district of Kahramanmaraş province in Türkiye. This earthquake was recorded with a magnitude of 7.7. On the same day, an earthquake with a magnitude of 7.8 also occurred in Pazarcık district of Kahramanmaraş. Both earthquakes affected neighboring provinces and caused serious damage.

The loss of life and property caused by earthquakes has been considerable. According to the Disaster and Emergency Management Presidency and the Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change, the cost of these earthquakes amounted to approximately 104 billion dollars. In addition, nearly 17,000 aftershocks occurred in the aftermath of these earthquakes.

These earthquakes were recorded as the second and third-largest earthquakes in Türkiye's history. It caused serious damage to the infrastructure in the surrounding provinces and negatively affected the daily lives of people living in the region. Many houses and workplaces were destroyed or moderately to severely damaged as a result of the earthquake.

Such major earthquakes make it important to raise the awareness of people living in earthquake-prone regions such as Türkiye on earthquake preparedness and disaster management and to take necessary measures.

3. EFFECTS OF EARTHQUAKES ON SOCIETY

Earthquakes are natural and destructive disasters that are unknown before they occur or cannot be predicted with certainty. Earthquakes cause different effects on people and society in the region where they live. Earthquakes that cause very severe destruction can cause major changes in unprepared countries. The earthquake disaster experienced frequently in our country causes loss of life and property. Earthquakes, in general, affect people's lives economically, socially, and psychologically. In this section, the economic, social, and psychological problems experienced in that region after the earthquakes will be mentioned.

3.1. Social and Economic Problems After Earthquakes

Between 1980 and 2008, earthquakes around the world caused approximately 600,000 people to lose their lives and over 400 billion dollars in economic losses. The effects of earthquakes on the economy can be considered as real estate losses, damages to movable assets, economic losses due to business interruptions, economic costs in the public sector, and loss of family income in cases such as death and injury (Marangoz and İzci, 2023).

Among natural disasters, earthquakes are known to be the most destructive and cause serious damage to individuals and the environment when they occur. These damages negatively affect daily life in various ways, and routine life in the earthquake-stricken area is disrupted. Some individuals lose their homes in the disaster, and those who have insurance coverage are compensated by the insurance company. If the covered damage consists of high payments, it causes an increase in insurance premiums and this increase causes disruption in the economy. Earthquakes cause serious damage to the infrastructure in the region where they occur. For example, when critical infrastructure lines such as roads, bridges, communication lines, and energy transmission lines are damaged in earthquakes, economic activities are disrupted. In this case, trade comes to a standstill or even stops, and job losses occur. After the earthquake, citizens living in the disaster area experience a loss of income due to the earthquake. To get rid of this situation and to have better job opportunities, labor migration may be needed. Possible migrations may take place within the province, outside the province, or outside the country. For example, the earthquakes in Kahramanmaraş on February 6, 2023, damaged the infrastructure in that region and caused problems in industrial and production facilities, thus causing serious damage to people. Due to the high damage and losses caused by the earthquake, weather conditions, and constant aftershocks, it was observed that approximately 3.3 to 5 million people moved away from the earthquake zone, and eight hundred thousand people migrated temporarily or permanently to villages and places where they would feel safe (Şeker, 2023).

In the reconstruction phase, people who aim to take advantage of entrepreneurship opportunities may prefer to stay in disaster areas and benefit from disaster-related employment opportunities (Marangoz and İzci, 2023). The reconstruction process brings great financial difficulties. In this process, a long time is needed to build modern and earthquake-resistant structures, which can strain the state budget as well as the financial situation of the people.

Building resilient cities is of great importance in the reconstruction process. A resilient city has many definitions. According to the definition of the Organization for Economic Cooperation and

Development (OECD), resilient cities are cities that are prepared for future environmental, economic, social, or public crises, are able to eliminate these crises in advance, and have the ability to positively transform their systems in the face of these adverse conditions (OECD, 2018). In another definition, resilient cities are settlements that can take under control the situations that the security structure of the city sees as threats or pressures and have the capacity to continue their functions under all conditions (Irdem & Mert, 2023: 244). On the other hand, as to the general definition of Dursun and Boncuk; resilience in the sense of “struggle and survival under sudden shock and stress conditions” is defined as increasing the capacity of cities to withstand risks that threaten their economic, social, and ecological positions and reducing their vulnerability. Therefore, resilience aims to reduce risks in urban planning and design processes by predicting the effects of risks and crises that may occur in cities in advance (Dursun and Bozcuk, 2024: 371).

Resilient structures are designed to withstand natural disasters such as earthquakes, storms, floods, and fires. Such structures are built using robust building materials, strong foundation systems, and appropriate engineering principles. Disaster-resistant structures minimize the possibility of collapse or damage by maintaining their structural integrity. Components such as reinforced columns, shear walls, and vertical-horizontal structural systems are among the important elements that increase the resilience of these structures (Bilgehan, 2023: 294).

These definitions and building strategies aim to increase the resilience of not only the physical infrastructure of cities, but also their social and economic structures. Resilient city and building models aim to protect both individual safety and social order in the face of future disasters and crises. By implementing the necessary policies and engineering solutions to ensure this resilience, governments and local authorities can support the sustainable development of cities in the long term. This approach will contribute to both mitigating current risks and preparing for future threats.

In this sense, the Law on Municipalities assigns certain duties to municipalities, which are responsible for the management of cities, to take precautions for earthquakes and other disasters. For example, Article 53 of the Law requires municipalities to make disaster and emergency plans to reduce the damage of natural disasters, to prepare teams and equipment, to ensure coordination in emergency plans, to take necessary measures for public education and to make joint plans with other institutions and organizations. Article 73 of the Law also authorizes municipalities to implement urban transformation and development projects for measures against earthquake risk (Municipal Law No. 5393, Articles 53-73). In addition, other laws also assign duties to municipalities. For example, the Law on the Renewal, Protection and Utilization of Historical and Cultural Immovable Assets by Renewal also states in its purpose section that it is necessary for municipalities to take measures against natural disaster risks (Law No. 5366/art.1). However, municipal administrations, which do not have sufficient resources, authority, incentives, personnel, information and technical equipment related to natural disaster risks and disaster management, mostly support post-earthquake relief and rescue activities. In fact, the duties and functions of municipal governments in the creation of earthquake-resilient cities should not be limited to the duties assigned by law. Municipalities can also take measures that may create disaster risk while performing other duties. For example, they can do this most obviously when creating zoning plans. They can also create earthquake resilience measures in many fields of activity such as population planning, land use, site selection, urban development form and transportation systems, and determination of evacuation routes (Dursun and Bozcuk, 2024: 372).

Earthquakes have social consequences as well as economic consequences. The psychology of individuals affected by the disaster undergoes a change and this is expected to have negative effects on relationships and social structure. These post-disaster problems cause individuals to face social problems in their lives. It is observed that the social structure is damaged during and after the disaster, the functioning of various institutions is disrupted, some social values, attitudes, and behaviors of individuals change (Firat, 2022).

Earthquakes actually test the resilience of society. People's normal living standards are turned upside down by earthquakes. The disaster shakes the existing social order and causes some problems in the society and a new organization is needed. While these deficiencies can be overcome in a short time in developed countries, developing countries are weak in this regard and the society is not

sufficiently prepared for disasters. When people are caught unprepared for earthquakes, it affects their living standards (shelter, food, clothing, etc.). As a result, “social inequalities” occur in the society. People with a high standard of living can usually relocate to other places, but people without means stay in the area.

Earthquakes also negatively affect the family institution and shake its basic dynamics. These natural disasters suddenly and negatively change the daily routines of family members and damage their social relations, so problems such as disharmony, violence, and divorce begin to emerge within the family (Firat, 2022). Another problem that develops after the earthquake is epidemics. Common tent areas are established for families who lost their homes in the disaster. These areas are generally crowded, so hygiene becomes a problem. The common use of toilets and bathrooms in these areas, as well as the lack of good infrastructure systems, increases the risk of epidemics. And finally, another problem is the insecure environment and looting. As people leave their homes for their lives, most of their belongings remain in their homes and some malicious people enter and loot valuable items even though the house is damaged. This situation is not limited to houses, shops, markets, etc. are also looted.

3.2. Psychological Effects of Earthquakes on Society

When the effects of disasters are considered, the first thing that comes to mind is the loss of life and property, but the physical and psychological damages that occur later are of great importance. These psychological problems can affect not only those directly exposed to the disaster, but also the relief teams, the relatives of those exposed to the disaster, and those who witness the events through the media (Altun, 2018). The physical, psychological, and social effects of an earthquake often cause traumatic effects by directly affecting the functionality of individuals. The fact that this event is mostly traumatic, intense feeling of fear, unpredictability, uncontrollability, and destructive nature are among the factors that challenge individuals. Disasters can disrupt the integrity of an individual's life and shake their sense of trust (Nakajima, 2012). The fact that earthquakes usually target the basic area that ensures the safety of the home and even the complete destruction of the living space poses a vital threat to the individual. The difficulties that survivors face in the first stage may eventually manifest as posttraumatic stress disorder (PTSD), depression, anxiety, and other psychological or physical stress symptoms (Bıçakçı & Okumuş, 2023).

To determine the effects of an earthquake, an assessment is usually made by considering the distance from the center of the event. In this context, those who are directly affected by the earthquake, those trapped under the rubble, those who have lost relatives, those who have been injured, and those who have experienced major changes in their physical and social environment may be more emotionally affected. In addition, a large segment of the society, who have acquaintances or loved ones in the disaster area, who witness the event, who work both on duty and as volunteers, who provide support and interact through aid, also experience affective effects (Bıçakçı & Okumuş, 2023).

In the aftermath of an earthquake, there may be different reactions among disaster survivors. While some individuals appear to be seemingly unaffected, others may exhibit dramatic reactions. Attention and concentration difficulties, fear, frequent thinking about the event, dullness, numbness, lethargy, sleep problems, dreaming about the event, sadness, and anger are among the symptoms frequently observed in the first days after the trauma. The presence and pattern of symptoms may vary depending on the sociocultural status of individuals. For this reason, it should not be assumed that individuals who appear to be in good psychological condition in the initial evaluations are coping well with the process or that it is healthier not to have psychological problems after a severe trauma such as an earthquake. Psychological reactions that develop after trauma may show different characteristics from individual to individual (Sönmez, 2022).

It is very normal for all individuals to experience these effects in the first days and even in the first few months after an earthquake. These reactions diminish over time and gradually the mourning process begins. This process varies according to the losses experienced by individuals and the importance of the losses. When the mourning process is over, the disaster is accepted and becomes a part of life. After earthquakes, psychological support is provided to make the traumas a little easier.

The earthquakes centered in Kahramanmaraş last year are an important example from a psychological perspective. The earthquakes centered in Kahramanmaraş caused radical changes in the lives of individuals and caused psychological distress. People who had a regular life before the earthquake experienced emotional distress such as stress, fear, and depression due to the losses they suffered after the earthquake. Some people expressed that they lost the meaning of their lives, thinking that it was impossible to regain what they had lost (Bozkurt, 2023).

While earthquakes cause great loss of life and property, they also damage social life, economic situation, and people's physical and mental health in the region where they live. Earthquakes cause different consequences and cause disruptions in daily life.

4. EFFORTS TO CREATE EARTHQUAKE AWARENESS IN SOCIETY

Earthquake awareness-raising activities in society are activities carried out to reduce the existing effects of earthquakes and to make society prepared for such natural disasters. These activities aim to enable individuals to understand the risks posed by earthquakes, to develop protection methods and to increase resilience against disasters throughout society. The main purpose of these activities is to increase the sensitivity of society against the dangers that may occur in earthquakes and to encourage society to act in a conscious and prepared manner.

4.1. A Field Study on Manisa Celal Bayar University Students to Measure Earthquake Awareness

The field of this study consists of students studying at Manisa Celal Bayar University. Interviews were conducted with 10 volunteer students studying at the university. 5 students were affected by the earthquake and answered the questions we asked about the moments they experienced during the earthquake. The other 5 students were not affected by the earthquake, but they shared their opinions about the earthquakes and future earthquakes.

4.1.1. Purpose and Scope of the Study

The research conducted on the students of Manisa Celal Bayar University aims to contribute to the development of more effective awareness-raising strategies in society by shedding light on the earthquake awareness-raising processes of the young generation by focusing on studies in this context. Interviews were conducted with 5 earthquake-affected and 5 earthquake-unaffected students studying in different departments at Manisa Celal Bayar University. Different questions were prepared for both groups and the interviews were conducted face-to-face.

4.1.2. Research Methodology

In this study, the semi-structured interview method, one of the qualitative research techniques, was preferred as the data collection method. If we define the interview technique most simply, it can be defined as obtaining information from the relevant person(s) on a subject within the scope of the questions to be asked. In other words, a qualitative interview is to collect extensive information about a subject by asking the interviewee detailed questions about the nature of the subject. Such interviews are called in-depth interviews or interviews. The number of people may vary according to the subject and purpose of the research (Aziz, 2014: 85-86). This method does not carry the rigid structure of fully structured interviews, but at the same time, it contains the flexibility of fully unstructured interviews. In this way, the research process both proceeds within a certain framework and provides a freer and more in-depth interaction with the participants. Before preparing the interview questions to be addressed to the students studying at this university, a literature review was conducted and the questions to be included in the interview form were prepared. The data obtained through face-to-face interviews and observations were evaluated through descriptive analysis. When we look at the field literature, the analysis method is generally applied in two ways. These are "descriptive analysis" and "content analysis" used by Yildirim and Şimşek in their book based on Strauss and Corbin's suggestion. According to the descriptive analysis approach, the data obtained are summarized and interpreted according to predetermined themes (Yildirim & Şimşek, 2013: 255-256).

4.1.3. Research Findings

Demographic information about the participants interviewed in the study is presented in Table 1 below:

Table 1: Demographic information of participants

Participant	Age	Gender	City of Residence
A1	23	Male	Hatay
A2	21	Female	Hatay
A3	23	Male	Adana
A4	20	Female	Diyarbakır
A5	22	Female	Kahramanmaraş
B1	22	Female	Bilecik
B2	21	Female	Manisa
B3	22	Male	İzmir
B4	21	Male	Ankara
B5	20	Male	Ağrı

A: People affected by the earthquake

B: People not affected by the earthquake

In this part of the study, the findings obtained during face-to-face interviews will be mentioned. The participants were divided into two groups: participants who experienced an earthquake and participants who did not experience an earthquake. Different questions were prepared for both groups. A total of 15 questions were asked to both groups. After this section, the questions asked in the interview will be written and the data obtained will be added under the questions.

Question 1A: Where were you when the earthquake happened?

A1: I was sleeping at home on the day of the earthquake.

A2: I was at home, sitting with my family during the earthquake.

A3: I was at home and sleeping when the earthquake happened.

A4: I was at home during the earthquake, watching TV in the living room.

A5: The earthquake happened at night, and I was sleeping then.

According to the answers of the respondents with the pseudonyms A1, A3, and A5, people state that they were at home and sleeping at the time of the earthquake. Being at home may indicate that the person thinks they are in a safe place during an earthquake or that they are in a place where they are often found. However, being asleep means that one may have difficulty recognizing the onset of an earthquake or reacting quickly. At the same time, being asleep may mean that a person may not recognize the earthquake immediately or react correctly during an earthquake. Being at night means that people are asleep during the earthquake and may not be aware of the earthquake. This may mean that they may be more confused when they wake up after the earthquake or when they feel the earthquake.

The responses of participants with the pseudonyms A2 and A4 indicate that they were engaged in various activities during the earthquake. Participant A2 states that he was at home with his family and they were sitting together. This may indicate that the person felt safe and had the opportunity to act together during the earthquake. Moreover, being with family members can reduce post-earthquake stress and strengthen the sense of solidarity. In the answer given by participant A4, the person states that he/she was at home in the living room watching television during the earthquake. Watching television, an indoor activity, is one of the activities that people usually do at home during an

earthquake. However, feeling the earthquake while watching TV can help the person to react quickly or to better understand the post-earthquake situation.

Question 2A: How did you react during the earthquake?

Some of the participants said that they were asleep during the earthquake and woke up scared. Other participants who were not sleeping said that when they felt the tremor, they experienced anxiety and panic as well as fear.

Question 3A: Have you experienced any changes in your mood after the earthquake?

A1: Yes, I have become more of a cool-headed person, I am calmer and more fearless.

A2: Yes, I have experienced many changes, every building I enter scares me.

A3: Yes, I became withdrawn for a short time.

A4: Yes, now I am more afraid of losing my loved ones.

A5: Yes, the fear occurred and still continues.

These responses reflect different emotional reactions of individuals after the earthquake. In the first response, the person states that they are calmer and more composed after the earthquake, possibly because they have developed better coping skills to deal with the earthquake experience. In the second response, the person states that they feel fear every time they enter a building, which may indicate that the feeling of insecurity caused by the earthquake is still effective and that the person is experiencing post-traumatic stress. The third answer indicates that the person emotionally withdrew and withdrew after the earthquake, which may indicate that the impact of the trauma caused by the earthquake has affected the person's social and emotional life. In the fourth answer, the person states that they are more afraid of losing loved ones, which may reflect the depth of anxiety and worry caused by the earthquake. In the last answer, the person states that they still feel fear after the earthquake and that this feeling persists, which may indicate that the impact of the trauma caused by the earthquake has had a long-lasting effect on their mood. These responses show that the psychological effects of the earthquake on individuals are varied and vary from person to person.

Question 4A: What kind of effects did you feel in your daily life after the earthquake? (Sleep disturbance, eating habits, etc.)

They felt various effects on their daily lives after the earthquake. Most of the students stated that their sleep patterns were disrupted for a long time after the earthquake. They said that they no longer had uninterrupted sleep and woke up at the slightest sound. In the first days after the earthquake, they were afraid to sleep at night and would wake up immediately in case of an aftershock and were worried. The fatigue they experienced due to lack of sleep and sleep deprivation affected their daily activities and made it difficult for them to concentrate on their studies. Some students also reported changes in their eating habits after the earthquake. They reported a reduced appetite due to stress and anxiety and, for some, a reluctance to eat. This shows that the emotional stress caused by the earthquake also affected their physical health. During this challenging time, the students tried to cope with these changes with a supportive environment and emotional support.

Question 5A: Did you experience psychological problems after the earthquake that disrupted your work or school?

In this question, participants stated that they did not experience significant psychological problems that would disrupt their lives. However, they talked about the impact of the events. The students emphasized that their experiences after the earthquake changed their lives and they were not the same as before. The moments of fear and anxiety of the earthquake left deep scars on their minds and they expressed their fear of reliving the same events. The psychological effects of the earthquake are evident in the fact that they have difficulty sleeping at night and that they wake up immediately and worry about any aftershocks. It can be assumed that students benefited from a supportive environment to cope with these emotional challenges. Being aware of the emotional changes they

experienced during this process and expressing these feelings can be an important step in the emotional healing process.

Question 6A: When you talk to people around you about the psychological effects of the earthquake, what feelings and thoughts do they share?

A1: They share their sadness about the people they lost.

A2: People tell that they are still in fear and anxiety. They liken those days to doomsday.

A3: They share that things should not be postponed in life and that we should appreciate every moment.

A4: They say that they feel sorry for the people who lost their loved ones and that the thought of losing their loved ones scares them more.

A5: They tell what happened on the day of the earthquake.

These answers reflect the different feelings and thoughts of the people around them about the psychological effects of the earthquake. In the first answer, people share their grief over the loss of people, which may indicate that the devastating impact of the earthquake has left deep scars in people's lives. In the second response, people expressed that they are still feeling fear and anxiety, likening the earthquake to a doomsday. This may indicate that the trauma of the earthquake has left deep traces in people's minds and that the fear and anxiety after the earthquake still persists. In the third response, people shared the idea that every moment should be cherished and that things in life should not be postponed. This may indicate that the experiences of the earthquake have changed people's perception of life and led to a reassessment of priorities. In the fourth response, people mentioned that they grieve with those who lost their loved ones and that this anxiety is deepened by the fear of losing their loved ones. In the last answer, people talked about what happened on the day of the earthquake, indicating that the impact of the earthquake on people and their experiences are still fresh. These responses show that the earthquake has had a variety of emotional and mental impacts on society and that people are trying to find different ways to cope with their experiences after the earthquake.

Question 7A: Did you receive psychological support after the earthquake?

The answer of all participants to this question was 'no, I did not receive psychological support'.

Question 8A: How do you plan to prepare yourself and the people around you in case of a future earthquake? Can you give information about the measures you have taken?

A1: I think that we should definitely not live in multi-story buildings, that every citizen should have an earthquake bag, and that our citizens living on fault lines in earthquake zones, especially our children, should be made aware of this issue.

A2: I think I will act more consciously.

A3: If I experience another earthquake, I will stay calm and act in accordance with earthquake awareness.

A4: With the earthquakes we have experienced, we have realized that buildings should be built more robustly, so I will tell my neighbors to pay attention when renting or buying a house.

A5: We plan to live in a sturdy house. We now have the knowledge to predict what might happen in case of an earthquake. I think it should be compulsory to have strong shelter areas against bad situations.

These responses reflect a variety of strategies and considerations for preparing for a future earthquake. The first answer emphasizes the importance of prioritizing living in earthquake-resistant buildings and highlights the need to have an earthquake kit. It also states that children should be made aware of this issue. The second answer takes a more general approach, emphasizing the importance of acting consciously. The third answer aims to stay calm and act in accordance with earthquake awareness. The fourth answer draws attention to the robustness of the buildings after these earthquake

experiences and advises the people around them to be careful when choosing a house. The last answer emphasizes the importance of safe shelters in case of an earthquake, in addition to planning to live in a sturdy house. These responses reflect different approaches and measures for earthquake preparedness and emphasize the importance of steps to increase public awareness of earthquakes and ensure safety.

The interview questions and answers prepared for the students who were not affected by the earthquake are as follows:

Question 1B: Do you have any relatives affected by the earthquake?

While 1 of the students answered yes to this question, the other students answered no.

Question 2B: What kind of emotions and reactions do you think you would have in case of an earthquake?

B1: First of all, I would be very scared, panicked, and anxious. On the other hand, I would try to stay calm and relax myself, and act rationally.

B2: In the earthquakes I have experienced, I have tried to keep my cool. Of course, in some of them, the fear and panic I felt was too much, but I tried to keep it under wraps as much as I could, at least during the earthquake.

B3: I think I would feel fear and adrenaline, but I would not lose control.

B4: I think I would be scared and worried if the magnitude of the earthquake was very big and there were casualties, I would feel sad.

B5: I would probably be very scared, but I would keep my calm.

According to this question, in which the participants evaluated their feelings and reactions to an earthquake, the general tendency is that they would feel fear in the event of a possible earthquake. Although each participant expressed feelings of fear, anxiety, or panic, an important common theme was the effort to maintain emotional control despite these feelings. The first participant tends to focus on staying calm and acting rationally despite the fear. The second participant indicated that she tries to handle her emotional reactions in a calm manner, drawing on her past experiences. The third participant stated that she would experience feelings of fear and adrenaline but believed that she would not lose control. The fourth participant stated that she would feel sadness in case of a big earthquake and loss of life. The fifth participant stated that although she would probably be very scared, she would try to keep her calm. In general, participants were trying to cope with their emotional reactions and maintain control during the earthquake.

Question 3B: How much do you know about earthquakes in general?

B1: I know as much as I am told in schools or trainings.

B2: I know general information that everyone knows.

B3: Above average level.

B4: I don't think I have too much knowledge.

B5: Not very much. As much as the information I learned from earthquake survivors I met on social media.

These answers indicate the level of knowledge and sources of information about the earthquake. Responses B1 and B2 indicate that people generally have knowledge about earthquakes, probably acquired at school or through general social awareness-raising activities. Answer B3 implies that the person has a moderate level of knowledge, perhaps through extra research or interest in the topic. Answer B4 indicates that the person considers their level of knowledge to be low, which may indicate a need to learn more about the topic. Answer B5 indicates that the person got their information about the earthquake from sources such as social media and may have doubts about the accuracy or details of this information. These answers reflect the diversity of the level of knowledge about earthquakes and the habits of obtaining information.

Question 4B: Have you had your house checked for earthquake resistance after the earthquakes?

Respondents' attitudes towards earthquake resilience are quite diverse. First of all, most respondents did not have the durability of their houses checked after the earthquakes, which may indicate a general neglect of post-earthquake precautions.

The only respondent who stated that he/she has had his/her resilience checked represents a minority that attaches importance to post-earthquake safety measures. The fact that other respondents do not make any effort in this regard may indicate a widespread lack of awareness in society about earthquake preparedness.

Respondents who consider their homes to be resilient are likely to have undertaken structural retrofits or earthquake resilience measures. However, respondents who thought their homes were unstable may have been aware of a potential risk or may have experienced a situation where the building stock in their area was generally not earthquake-resistant.

In conclusion, the variation in respondents' perceptions of the resilience of their homes may reflect a general lack of awareness in the community on earthquake preparedness and safety awareness, as well as inconsistencies between individuals. This may emphasize the importance for individuals living in earthquake-prone areas to focus more on post-earthquake safety measures.

Question 5B: What kind of precautions have you taken or do you plan to take about earthquake risk and preparedness after the earthquakes?

B1: I prepared an earthquake kit like everyone else does. I plan to take trainings about earthquakes to be more conscious.

B2: I prepared an earthquake kit and made my family aware of this issue. We also practiced earthquake drills.

B3: We prepared an earthquake kit and decided where to gather in case of danger.

B4: We gathered the items that can form a life triangle at home, bought whistles for everyone, and created an earthquake bag.

B5: We prepared an earthquake bag. We will also have our house tested for earthquake resistance.

These answers reflect people's precautions and thoughts on earthquake risk and preparedness. Answer B1 indicates that the respondent prepared an earthquake bag as a basic precaution and that she is planning to get training on earthquakes to learn more about earthquakes. Answer B2 states that in addition to preparing an earthquake bag, the respondent raised awareness among her family and practiced earthquake drills. Answer B3 states that in addition to preparing an earthquake kit, the family decides where to gather in case of danger. Answer B4 stated that they took additional precautions such as creating a life triangle at home and providing whistles for each individual and prepared an earthquake kit. Answer B5 states that in addition to preparing an earthquake bag, they would have their homes tested for earthquake resistance. These answers show that people have taken various measures for earthquake preparedness and have taken various steps to increase their safety.

Question 6B: What do you think about earthquake awareness? Do you think there is sufficient awareness in the society in general?

B1: We all know that our country is an earthquake zone, but as a society, I don't think that we take such disasters into consideration and that we have sufficient awareness. At the same time, people only come to their senses about earthquakes when events occur, and after a certain period of time, they forget and continue to make mistakes, knowing that destruction will occur in the same way.

B2: I think with the Kahramanmaraş earthquakes, people realized the seriousness of possible earthquakes and their possible consequences as an earthquake country. However, I don't think we have reached a sufficient rate of taking action or taking the right action. In addition, supervision and sanctions should not be compromised in many areas, especially in the construction sector.

B3: I think that earthquake awareness is very important but not sufficiently developed in our society.

B4: No, I don't think so, I don't think there are enough trainings.

B5: I think the society has become more aware after the recent earthquakes.

Participants' opinions about earthquake awareness are generally that there is not enough awareness in society. One participant (B1) stated that although we know that our country is an earthquake zone, we do not pay enough attention to these disasters as a society and our level of awareness is low. At the same time, he emphasized that awareness about earthquakes usually increases when events occur and is forgotten over time, so the same mistakes can be repeated. Another participant (B2) stated that the earthquakes in Kahramanmaraş made people aware of the seriousness of the real risks as an earthquake country, but that there is still not a sufficient level of mobilization. Other participants (B3, B4) also stated that they think that earthquake awareness has not developed in society and that adequate trainings are not provided. However, one participant (B5) stated that he thought that the recent earthquakes raised awareness in society. In general, although there is not a homogeneous consensus among the participants about earthquake awareness, there is a common concern that more awareness should be raised in society.

Question 7B: What kind of information have you received about earthquakes from the media or your environment? How did this information affect your understanding of earthquakes?

B1: I have learned about earthquakes from social media and news channels, and about the fault lines depending on the location of our country. Thanks to the information I acquired, I have become more conscious. For example, when I buy a house, I check whether it is on a fault line or not, or I make sure that it is not too high-rise.

B2: I have used the media to share information about what needs to be done for help rather than discussing what happened. I realized that there would be no excuse for me to postpone what needs to be done to be cautious in a possible earthquake.

B3: I have received criticism related to politics. It made me think that our country is not ready for earthquakes. I am especially worried about the expected Great Istanbul earthquake.

B4: I learned that we should be careful and which parts of the buildings are strong.

B5: That we should not panic and make wrong decisions during an earthquake. I received information on how to behave during an earthquake. I learned that with the right behaviors, I can survive the earthquake with very little damage.

5. FINDINGS AND DISCUSSION

This study provides valuable data on the psychological and behavioral effects of earthquakes on individuals, based on face-to-face interviews with both affected and unaffected individuals. Considering the demographic information of the participants, it was observed that the group affected by the earthquake (Group A) was mostly at home and often asleep during the quake. This suggests that being at home and being asleep might have made it more difficult to notice the onset of the earthquake and respond quickly. On the other hand, participants who were engaged in various activities during the earthquake were able to sense the tremors better, leading to more pronounced reactions.

Among the psychological changes observed post-earthquake, some participants reported becoming more composed, while others experienced symptoms such as fear, anxiety, and social withdrawal. These findings indicate that the psychological effects of earthquakes vary among individuals, with some being more resilient to trauma and others experiencing profound psychological impacts. Insomnia and changes in eating habits following the earthquake highlight the physical and psychological effects of the event. Participants experienced symptoms such as sleeplessness and loss of appetite, which adversely affected their daily lives and academic performance.

Notably, a significant majority of earthquake-affected participants did not seek psychological support. This may indicate difficulties in accessing psychological support services and a lack of

societal awareness. Regarding post-earthquake preparedness and measures, participants have developed various strategies, with emphasis on preparing emergency kits and ensuring building resilience. However, among these measures are also practices such as checking the durability of homes, focusing on building safety, and conducting drills. This suggests that while there has been an increase in earthquake awareness and preparedness within the community, there are still areas needing improvement.

Participants who were not affected by the earthquake (Group B) expressed that they would experience various emotions and reactions in the event of a future earthquake. Fear, panic, and anxiety were prominent feelings, although some participants indicated a willingness to manage these emotions more consciously. Regarding earthquake knowledge, the level of information varied, with some individuals possessing only general knowledge and others tending towards a more detailed understanding. The perception that earthquake awareness is not sufficiently developed, and that education is lacking highlights the importance of increasing preparedness and safety awareness. Information obtained from the media and surroundings has shaped individuals' understanding of earthquakes, demonstrating that such information has a significant impact on both preparedness and responses.

In conclusion, the effects of earthquakes on individuals are evaluated across a broad spectrum. The psychological and physical impacts experienced by both affected and unaffected individuals underscore the need to enhance the community's earthquake awareness and preparedness levels. Strengthening post-earthquake support mechanisms and increasing educational efforts are crucial steps for better psychological and physical preparedness. The findings of this study emphasize the need for developing earthquake preparedness and response strategies and improving societal awareness and education levels.

6. CONCLUSION AND SUGGESTIONS

The results of this study have revealed that earthquakes have profound and various psychological effects on individuals. Earthquakes caused emotional reactions such as panic, fear, and anxiety in the participants, and these effects continued after the earthquake. The participants stated that the emotional changes they experienced after the earthquake appeared in the form of introversion, sleep disorders, and a constant state of anxiety. This situation shows that earthquakes can have long-term and permanent effects on the mental well-being of individuals.

Research findings have also revealed that earthquake awareness and preparedness in society are at variable levels. While some individuals have limited knowledge about earthquakes, others have stated that they have a more comprehensive knowledge. The recent earthquakes have caused an increase in awareness in society, but in general, an adequate level of earthquake awareness and preparation has not been reached. In this context, the necessity of increasing earthquake awareness and raising the level of preparedness is emphasized.

The role of media and social media also stands out as an important finding. The media increases the awareness of society about the earthquake by providing accurate and reliable information and encourages individuals to be prepared. Information provided through the media plays a critical role in increasing earthquake awareness and strengthening social preparedness.

In this context, some suggestions are emerging. Firstly, it is necessary to strengthen professional psychological support services to reduce the effects of psychological traumas experienced after the earthquake. This support can be provided through professional counseling and support groups, and the mental well-being of individuals can be supported. In addition, continuous education and awareness-raising activities should be organized in order to increase earthquake awareness in society. Schools and universities, local governments and other relevant institutions should conduct regular educational programs and events on earthquake safety and preparedness.

Considering the role of the media, the sensitivity of media organizations in providing accurate and reliable information should be increased. The media is an important tool to inform the public and encourage their preparedness. It is also important to strengthen social solidarity and cooperation.

Increasing social solidarity and providing support to earthquake victims after an earthquake can increase social resilience and accelerate the recovery process.

On the other hand, it should not be forgotten that disaster governance is a very important approach for raising earthquake awareness and solving post-earthquake problems. In this sense, planning activities to be carried out for disasters, raising public awareness on disasters, making building inventories, conducting risk analyses, post-earthquake rescue activities and all activities that will facilitate the return to normal life can only be effective under the interoperability approach.

Building resilient cities is vital to reduce the effects of post-earthquake psychological trauma and strengthen the mental well-being of individuals. Sustainable urbanization is an important responsibility of local governments. Governments, in cooperation with local governments, should implement safe and sustainable urbanization policies in earthquake-prone areas (Yaman, Arslan, and Önalp, 2015:55). These policies should accelerate urban transformation projects and provide incentives to retrofit existing structures. According to the United Nations Development Program (UNDP, 2017), the resilience of cities to environmental and social crises is a critical element for sustainable living in the long term.

In addition to the importance of a resilient city, it is extremely important for the community living there to form resilient communities in case of a natural disaster. Resilient communities refer to communities that are less affected by earthquake risks through the measures they take and have the capacity to respond after an earthquake. Instead of being “passive communities waiting to be managed from above”, these communities should be participatory and self-entrepreneurial at the local level. When considering risk management, it is important to consider and involve not only central and local governments but also all other actors living in cities. The interaction between these actors shapes the production of urban space and reveals the need to analyze the dynamics of the social production of space in the formation of a resilient urban space (Dursun and Bozcuk, 2024: 372).

These results and recommendations provide important information for future studies and practices on earthquake psychology and social preparedness. Steps should be taken in light of these findings to reduce the psychological effects of earthquakes on individuals and increase the earthquake awareness of the society.

Etik Onay: Bu araştırmanın yapılması ile ilgili olarak Manisa Celal Bayar Üniversitesi Etik Komisyonundan 11.07.2024 tarih ve E--050.01-803289 sayılı “Etik İzni Belgesi” alınmıştır

Information About Ethics Committee: Ethical Permission Certificate” dated 11.07.2024 and numbered E--050.01-803289 was obtained from Manisa Celal Bayar University Ethics Commission regarding the conduct of this research.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD’ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Ahmet UÇAR, İremnur SERTAKAN ve Arzu UYGUR çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Ahmet UÇAR, İremnur SERTAKAN and Arzu UYGUR have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

REFERENCES

- Altun, F. (2018). Afetlerin ekonomik ve sosyal etkileri: Türkiye örneği üzerinden bir değerlendirme. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 2(1), 1-15.
- Barka, A. (1999). The 17 August 1999 Izmit Earthquake. *Science*, 285, 1858 - 1859.
- Bıçakçı, A. B., & Okumuş, F. E. E. (2023). Depremın psikolojik etkileri ve yardım çalışanları. *Avrasya Dosyası*, 14(1), 206-236.
- Bilgehan, M. (2023). Kentsel dönüşümde afetlere dirençli yapılar. *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 2(4), 282-301.
- Bozkurt, E. (2001). Neotectonics of Turkey – a synthesis. *Geodinamica Acta*, 14, 3 - 30.
- Bozkurt, V. (2023). Depremın toplumsal boyutu. *Avrasya Dosyası*, 14(1), 77-99.
- Dursun, D. & Canan Bozcuk, D. (2024) Depreme dirençli kentlerin oluşturulmasında belediyelerin rolü: erzin örneği, *Kent Akademisi Dergisi* 17(2):369-39.
- Firat, M. (2022). Deprem ve toplumsal etkileri. *Tezkire Dergisi*, 31(80), 47-72
- Gutenberg, B., & Richter, C. F. (1944). Frequency of earthquakes in California. *Bulletin of the Seismological society of America*, 34(4), 185-188.
- İrdem, I., & Mert, E. (2023). Deprem, dirençli kent ve acil afet yönetimi: Türkiye örneği. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 4(2), 241-276.
- Lay, T., S. Das, D. Helmberger, G. Ichinose, J. Polet ve D. Wald. (2005) 2004 Sumatra-Andaman depreminin yırtılma süreci. *Bilim* 308(5725): 1133–1139.
- Lay, T. (2015). The surge of great earthquakes from 2004 to 2014. *Earth and Planetary Science Letters*, 409, 133-146.
- Marangoz, M., & Çağrı, İ. Z. C. İ. (2023). Doğal afetlerin ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerinin 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş merkezli depremler bağlamında girişimciler açısından değerlendirilmesi. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 24(52), 1-30.
- Nakajima, Ş. (2012). Deprem ve sonrası psikolojisi. *Okmeydanı Tıp Dergisi*, 28(2), 150-155.
- OECD Green Growth Studies, (2018), *Building Resilient Cities, An Assessment Of Disaster Risk Management Policies In Southeast Asia*, Issn: 22229523
- Ozawa, S., Nishimura, T., Suito, H., Kobayashi, T., Tobita, M., & Imakiire, T. (2011). Coseismic and postseismic slip of the 2011 magnitude-9 Tohoku-Oki earthquake. *Nature*, 475, 373-376.
- Pacheco, J., & Sykes, L. (1992). Seismic moment catalog of large shallow earthquakes, 1900 to 1989. *Bulletin of the Seismological Society of America*.
- Ruiz, S., Métois, M., Fuenzalida, A., Ruiz, J., Leyton, F., Grandin, R., Vigny, C., Madariaga, R., & Campos, J. (2014). Intense foreshocks and a slow slip event preceded the 2014 Iquique Mw 8.1 earthquake. *Science*, 345, 1165 - 1169.
- Sahin, M., & Tarı, E. (2000). The August 17 Kocaeli and the November 12 Duzce earthquakes in Turkey. *Earth, Planets and Space*, 52, 753-757.
- Stein, R., Barka, A., & Dieterich, J. (1997). Progressive failure on the North Anatolian fault since 1939 by earthquake stress triggering. *Geophysical Journal International*, 128, 594-604.
- Şeker, B. D. (2023). Doğal afetlerin göç üzerindeki etkileri: depremler ve Türkiye. *Göç Dergisi*, 10(2), 173-187.
- Sönmez, M. B. (2022). Depremın psikolojik etkileri, psikolojik destek ve korkuyla baş etme. *TOTBİD Dergisi*, 21(3), 337-343.
- Toksoz, M., Reilinger, R., Doll, C., Barka, A., & Yalçın, N. (1999). Izmit (Turkey) Earthquake of 17 August 1999: First Report. *Seismological Research Letters*, 70, 669-679.
- United Nations Development Programme (Undp). (2017). *Resilience In Urban Areas: Guidelines For Policy Makers And Practitioners*. New York: Undp Publications.
- Yaman, A., Arslan, C., & Önalp, G. (2015). Türkiye'deki kentleşme projelerinde yerel yönetimlerin rolü ve bu projelerin kentlileşmeye etkisi: kars örneği. *Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1(2), 53-69.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5366.pdf> (Erişim Tarihi: 10.10.2024).
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5393> pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2024).

Modern Kamu Yönetimi İçerisinde Bir Kavram: İyi İdare

A Concept In Modern Public Administration: Good Administration

Deniz ÇİÇEK¹, Hakan ARSLANER²

¹Doktora Öğrencisi, Aydın Adnan
Menderes Üniversitesi,
Türkiye.

Mail: dcicek2103@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-4035-6799>

²Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes
Üniversitesi, Türkiye.

E-Mail: harslaner@adu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-2588-5434>

<https://doi.org/10.58724/assam.1560645>

Özet

Hukuk devletini benimsemiş ülkelerde, son yıllarda özel işletmelerdeki yönetim sistemlerinde yaşanan değişimlerin de etkisiyle kamu sektöründe yönetim anlayışında ciddi değişimler olmaktadır. 20. yüzyılın sonlarında ivme kazanan teknolojinin gelişimi, ekonomilerdeki muazzam büyümeler, toplumların yönetim sistemlerine bakış açısı, ülkeler için bu değişimi aslında bir anlamda da zorunlu kılmaktadır. Kamu yönetimi algısında oluşan bu değişimin temel taşları “yönetişim” ve “iyi idare” kavramları içerisinde yer almaktadır. Demokrasiye ve insan haklarına daha saygılı olan ülkelerde bu kavramların kamu yönetim anlayışında hukuksal olarak ve uygulamada daha hızlı gelişim gösterdiği söylenebilir. Bu çalışmada, “iyi idare” kavramının dünyada, özellikle de Avrupa Birliği ve O’na üye devletlerde hangi hukuk kuralları ile kabul edildiği, OECD’nin tavsiye niteliğindeki iyi idare ilkelerinin neler olduğu, öğretide bu kavramın ve bu kavramın içini dolduran temel ilkelerin önemi üzerinde durulacaktır. Makale, kamu yönetiminin her bir birimi için uygulanabilecek olan iyi idarenin kavramsal olarak açıklanması ve iyi idarenin getirmiş olduğu ilkelerin neleri içerdiğinin, ulusal ve uluslararası literatürden yararlanılarak, tespitini amaçlayan teorik bir çalışma zemini üzerine oturtulmuştur. Bu anlamda, çalışmanın öğretiyeye ciddi bir katkı sağlayacağı ve yapılacak ampirik çalışmalardaki literatür ihtiyacını da gidereceği düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Kamu yönetimi, İyi idare, Yönetişim, Demokrasi, Hukuk Devleti*

Abstract

In countries that have adopted the rule of law, there have been serious changes in the understanding of management in the public sector with the effect of the changes in management systems in private enterprises in recent years. In the late 20th century, the development of technology that gained momentum, the tremendous growth in economies, and the perspective of societies on management systems make this change necessary for countries. The cornerstones of this change in the perception of public administration are the concepts of “governance” and “good administration”. In countries that are more respectful to democracy and human rights, it can be said that these concepts have developed more rapidly in the understanding of public administration both legally and in practice. In this study, we will focus on the legal rules under which the concept of “good administration” is accepted in the world, especially in the European Union and its member states, what the OECD’s recommended principles of good administration are, and the importance of this concept and the basic principles that fill this concept in the doctrine. The article is based on a theoretical study that aims to explain the concept of good administration, which can be applied to each unit of public administration, and to determine what the principles of good administration include, by making use of national and international literature. In this sense, it is thought that this study will make a significant contribution to the doctrine and fulfill the need for literature in empirical studies.

Keywords: *Public administration, Good administration, Governance, Democracy, Rule of law*

Makale Türü

Article Type

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Application Date

03/10/2024

Kabul Tarihi

Admission Date

04/11/2024

1. GİRİŞ

Geçmişten günümüze hemen hemen her şey baş döndürücü bir şekilde değiştiğine göre, ülkelerin yönetim anlayışında da ciddi değişimlerin olduğunu söylemek mümkündür. Teokratik yapılardan daha demokratik yönetim anlayışları da kabul edildikçe, “yönetişim” ve “iyi idare” kavramları, devletin yönetilen topluma bakış açısını değiştirmiş, yönetilenlerin de yönetenlerden beklentilerini artırmıştır. İyi idare kavramının genel kabul görmüş bir tanımı veya sınırları bulunmamakla birlikte bu kavram, ulusal ve uluslararası alanda geniş bir yer tutmuştur. Hukuki açıdan değerlendirildiğinde ise iyi idare kavramının demokratik hukuk devleti ile insan hakları ile sıkı sıkıya bağlantılı bulunmaktadır. Bu yüzden söz konusu kavramlar ve getirdikleri temel ilkelerin sadece toplum yararına değil idareciler açısından da faydalı olduğu söylenebilir.

Birey ile idare arasında tesis edilen idari işlemlere karşı bireyin sahip olduğu hakların ve özgürlüklerin korunmasını sağlamak için uygulanmaya çalışılan iyi idare, idarecilerin yasal gerekliliklere uygun hareket etmesini sağlamak ve vatandaşlara idari organlarla ilişkilerinde güvenebilecekleri bir kaynak ortaya koymaktadır. Ülkeden ülkeye sınırları ve kapsamı farklılık göstermekle birlikte iyi idare kavramı başta Avrupa ülkeleri olmak üzere iyi idare yasaları ve anayasaları ile hukuksal bir zemine oturtulmaya ve uygulamada da temel ilkelere yer verilmeye çalışılmıştır. İyi idare anlayışının, demokratik yönetim sistemini benimsemiş her ülkenin kabul etmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin de kamu yönetimi anlayışında bu kavramı ve getirdiği temel ilkeleri benimsemesi göz ardı edilemez.

Çalışma; iyi idareyi kavramsal ve tarihsel süreç dâhilinde açıklamayı, uluslararası kuruluşların çalışmalarına yer vermeyi ve yine daha çok uluslararası öğretilerde bu kavramın nasıl ele alındığını tespit etmeyi, iyi idarenin getirmiş olduğu temel ilkelere değinmeyi ve hukuk sistemi ile yönetim anlayışında iyi idareye yer veren, bu konuda ciddi yol kat eden ülkelerden örnekler vermeyi amaçlamaktadır.

2. İYİ İDARE KAVRAMI VE LİTERATÜRDE İYİ İDARE KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

Çeşitli sözlük anlamları bulunan idare (yönetim) kavramı etimolojik kökeni Arapça “dönme” anlamındaki -devr (رود) kökünün ifâl bâbı kalıbına dönüştürülmesiyle elde edilen “idârat” (إدارة) sözcüğünden türemiştir. Bu kelime, “yönetme, yönetim, çekip çevirme, döndürme” anlamlarını taşımaktadır (Çolak, 2021: 29). İdare kavramı, İngilizce administer kelimesi, hizmet etmek, yönlendirmek, kontrol etmek ve işleri yönetmek anlamına gelen iki Latince kelime ad + ministrare'nin birleşiminden türetilmiştir. Gerçek anlamıyla idare, basitçe kamu ya da ticari işlerin yönetimi anlamına gelmektedir. Gladden'in başka bir deyişle, idare, istenen amaçlara ulaşmak için maddi ve beşeri kaynakların harekete geçirilmesi ve uygun şekilde kullanılması anlamını taşımaktadır (Naidu, 1996: 3).

Literatürde idare kavramına ek olarak yönetişim⁶ kavramının da kullanıldığı gözlemlenmektedir. Kelime anlamı olarak yönlendirmek anlamına gelen ve Yunanca κυβερνάω (kubernáo) fiilinden türetilmiş olan yönetişim kelimesinin tarihsel kökeni, Antik Yunan'a kadar uzanmaktadır. Bu kelime ilk defa Platon tarafından bir metafor olarak kullanılmıştır (Adding, 2017: 21). Yönetim kavramına isteşlik (karşılıklılık) ekinin ilave edilmesiyle ortaya çıkan yönetişim kavramı, yönetim kavramının ifade ettiği gibi bir kişi veya grubun tek taraflı olarak idare etme biçimini değil, mevcut diğer aktörlerin de yönetme eylemine ortak olmaları sonucunda bu aktörlerin, idare etme eyleminin bir parçası olmalarını ifade etmek üzere kullanılmaktadır (Okçu, 2011: 45). Dünya Bankası, “Yönetişim ve Kalkınma” başlıklı raporunda yönetişim kavramını, bir ülkenin kalkınması için ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde gücün kullanılma şekli olarak

⁶ Yönetişim ile idare (yönetim) kavramları arasındaki fark sonuçları bakımından değil, yöntem ve usul açısından ortaya çıkmaktadır. İyi idare/yönetim ile iyi yönetişim kavramları aynı özü içeren farklı alanlara ait kullanım tercihleridir. Hukuk alanında yapılan çalışmalarda idare (yönetim) kavramının, diğer alanlarda yapılan çalışmalarda ise yönetişim kavramının kullanıldığı ifade edilebilir (Boz vd., 2019: 504).

tanımlamıştır (The World Bank, 1992:1). Jan Kooiman'a göre, yönetim, birbirleriyle etkileşim halinde olan bütün aktörlerin birbirlerine etki etme sürecinde sarf ettikleri çabaların ortak bir neticesi olarak sosyo-politik rejimlerde meydana gelen bir yapıdır (Okçu, 2011: 2).

Küreselleşmeyle birlikte ulusal ve uluslararası otoriteler arasındaki sert geçen rekabetin oluşturduğu baskılar sonucunda idareye yeni roller biçilmiştir. Bu rollerin sonucunda günümüzde artık geleneksel kamu yönetimi yaklaşımı terk edilerek adem-i merkeziyetçiliğin, yatay örgütlenmenin ve uzmanlaşmanın ön plana çıktığı modern kamu yönetimi yaklaşımı tercih edilmektedir. Modern kamu yönetimi anlayışı içerisinde şeffaflık, katılımcılık, hesap ve cevap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, etkinlik ve orantılılık gibi gündemde olan değerleri barındırmaktadır (Arslaner & Karaca, 2017: 130). Bu değerlerin oluşumu ise ülkelerin vatandaşlarının hak ve özgürlüklerinin devletin idareleri tarafından inşa edilen işlem ve eylemler karşısında korunmasını sağlamak için idare ve yönetim kavramlarının önüne “iyi” kelimesi eklenerek iyi idare kavramının ya da bireylerin iyi idare edilme hakkının ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Ulusal mevzuat ve anayasalar tarafından korunan ve çeşitli hakların gerçekleştirilmesi için önemli (Kristjânsdóttir, 2013: 238) yazılı ve yasal olarak bağlayıcı öznel bir temel hak olan iyi idare, idarecilerin yasal gerekliliklere uygun hareket etmesini sağlar ve vatandaşlara idari organlarla ilişkilerinde güvenebilecekleri bir kaynak ortaya koymaktadır (Kristjânsdóttir, 2013: 242). Günümüzde idare hukukunda bireyin idare karşısında güvenliğini sağladığı bu kaynak, İngilizcesi "right to good administration" olan iyi idare hakkıdır. Fortsakis'e göre, iyi idare uzun süredir var olan bir fikirdir. Kademeli olarak geliştirilen ve çeşitli belgelerde ve Avrupa içtihadında yer alan bu hak artık modern idare hukukunun temel taşlarından birisidir. İyi idare, idari organların mevcut kanun ve yönetmeliklerle kendilerine verilen yetki ve sorumlulukları hakim hukuk anlayışından yararlanarak yasal hükümlerin aşırı katı bir şekilde uygulanmaması anlamına gelmektedir (Fortsakis, 2005: 207).

İyi idare, güvenilirlik, öngörülebilirlik ve hesap verebilirlik yarattığı için ulusal refahın sağlanmasında giderek daha önemli bir faktör olarak görülmektedir. İyi idarenin ülkelerin ekonomik kalkınması için önemli olduğu ve iyi idarenin teşvik edilmesinin daha açık ve demokratik toplumlar yarattığı görülmektedir. İyi idare, üç grup değeri birbirinden ayırabileceğimiz genel bir kavramdır: birinci grup hukukun üstünlüğü ile ilgili değerler, ikinci grup demokrasi ile ilgili değerler ve üçüncü grup ise modern kurumsal ve anayasal değerler grubudur. Bu değerler, iyi idare kavramının daha da geliştirilmesinde kaynak olarak görülmektedir (Adding, 2017: 2). Grzeszczak'a göre, iyi idare, temel sosyal hizmetlerin sağlanması, yaşam standartlarının yükseltilmesi, yoksulluğun ortadan kaldırılması, kalkınmanın garanti altına alınması, vatandaşların eşit haklara sahip olması, insan kaynaklarının geliştirilmesi, kamunun açıklığı ve şeffaflığı, sosyal güvenlik ve istihdam politikasının güvence altına alınmasının yanı sıra çevrenin korunması ve sürdürülebilir kalkınma ile ilgilidir (Grzeszczak,2015: 449-450). Kardos'a göre, iyi idare, sosyal, siyasi ve ekonomik meselelere güvenlik ve öngörülebilirlik getirmek amacıyla hukukun üstünlüğünün desteklenmesi, kamu işlerinde hesap verebilirlik talebi, şeffaflık ve açıklığın teşvik edilmesi çabaları, ademi merkeziyetçilik ve sivil toplumun rolünün artırılmasının temel taşlarından birisidir (Kardos,2012: 1167).

Rieseneder'e göre, iyi idarenin teknik boyutu, devlet hesaplarının şeffaflığı, kamu kaynakları yönetiminin etkinliği ve özel sektör faaliyetleri için düzenleyici ortamın istikrarının sağlanmasıdır. Sosyal boyutu, demokratik kurumların ve toplum genelinde hoşgörünün tanımlanması ve teşvik edilmesidir. Siyasi boyutu ise hükümetin meşruiyeti, hükümetin siyasi unsurlarının hesap verebilirliği ve insan hakları ile hukukun üstünlüğüne saygıdır (Rieseneder,2008 :28). Ardielli'ye göre ise tarafsız ve hızlı yargılama, şeffaf kamu kurumları, kaynakların merkezden yerel düzeye aktarılması, kamu politikalarının müzakere edilmesinde vatandaşların katılımı, yönetsel özerkliğin artırılması ve özel sektörün gelişimine izin verilmesi gibi politikalar iyi idare kavramının temel unsurlarını oluşturmaktadır (Ardielli, 2019:213).

Tablo 1: Bazı Akademik Çalışmalara Göre İyi İdare Kavramının Tanımları

Açıklama	Kaynak
İyi idare, ulusal devletlerin başarılı ekonomik ve idari reform süreçlerini kolaylaştırmak için bir gerekliliktir.	Haldenwang, 2004: 420

İyi idare, Avrupa Konseyi ülkelerinin ulaşılması ve sürdürülmesi gereken bir amacdır. Kaliteli, açık, şeffaf ve anlaşılabilir mevzuatın yansıtılmasını kapsar ve katılımcı demokrasi ilkesine ve de bireylerin haklarının korunmasına dayanır.	Ardielli, 2019: 213
İyi idare, devlet ve vatandaşlar arasındaki aktif ve üretken iş birliğidir. İyi idarenin amacı, kamu yararını en üst düzeye çıkarmak için farklı sistem ve ilişkilerin gücü aracılığıyla vatandaşların faaliyetlerini yönlendirmek, yönetmek ve düzenlemektir.	Keping, 2018:3
İyi idare, bir ulusun işlerinin geliştirilmesi ve yönetilmesinde ulaşılabilir en yüksek seviyedir. Kavram, genel olarak ekonomik büyümeye, insani kalkınmaya ve sosyal adalete katkıda bulunması bakımından bir amaca yönelik bir araç olarak da görülebilir.	Agere, 2000: 5
İyi idare, kamu otoritesi ve idaresinin açıklığı ve şeffaflığı olarak tanımlanan demokratikleşmenin yanı sıra vatandaşların, hükümet ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine dahil edilebilmesidir. İyi idare, kamu müdahalelerinin gerçek sosyal ihtiyaçlara göre ayarlanması anlamına da gelebilir. Birincil sosyal hizmetlerin sağlanması, yaşam standartlarının yükseltilmesi, yoksulluğun ortadan kaldırılması, sosyal güvenlik ve istihdam politikasının güvence altına alınması gibi.	Grzeszczak,2015:451
İyi idare, işkence görmeme, keyfi olarak hapsedilmeme ve yargısız infaz edilmeme gibi yaşam bütünlüğü hakları olarak temel insan haklarının korunmasının unsurlarından biridir.	Zanger, 2000: 297
İyi idare, demokratik bir siyasi kültür içinde örgütlenmiş ve etkin idari teşkilatlara sahip bir hükümet ve özellikle ekonomik alanda doğru politikalar anlamına gelmektedir. Bu politikalar genellikle ticaretin serbestleştirilmesi, devlet işletmelerinin özelleştirilmesi ve eğitim ve sağlık alanındaki kamu harcamaları gibi politikaları içermektedir.	Smith,2007: 4
İyi idare, insani, doğal, ekonomik ve mali kaynakların eşitlikçi ve sürdürülebilir kalkınma amaçları doğrultusunda şeffaf ve hesap verebilir bir şekilde yönetilmesidir.	Cotonou Ortaklık Anlaşması, Mad. 9.3
İdare kavramı, kamu ve özel kurumlarda idari, ekonomik ve siyasi otoritenin ortak kullanımı olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramın bir diğer tanımı ise bir ülkeyi veya kuruluşu yönetme sürecidir. Esasen iyi idare (yönetim), insanlar arasındaki ilişkileri, çevreleri bağlamında birbirleriyle etkileşim kurma biçimlerini ve bu etkileşimlere rehberlik etmek üzere oluşturulan ilke, kural ve normları tanımlar.	Turton vd., 2007: 7

Kaynak: Tablo, yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Yukarıda görüldüğü üzere, iyi idare kavramının genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamaktadır. İyi idarenin normatif yönünün bulunması ve idealize edilmiş sistemler bütünü içerisinde barındırması sonucunda farklı ulusal otoriteler, uluslararası kuruluşlar ve hatta farklı disiplinler tarafından bu kavramın, birbirinden ayrı kapsamlarda yorumlanmasına neden olmuştur. Bireyler açısından bakıldığında ise iyi idare edilme ya da iyi yönetilme hakkı, son zamanlarda özellikle siyaset bilimi, kamu yönetimi ve kalkınma yönetiminde ortaya konulan ve kamu sektörü reformunu yansıtan bir temel haktır.

İyi idarenin neleri kapsadığına dair net ve iyi tanımlanmış bir tanımın olmamasının yarattığı takdir alanı, kullanıcıların kendi parametrelerini seçmelerine ve belirlemelerine olanak tanımıştır. Kavramın tanımındaki bu boşluklar nedeniyle, Batılı kreditor hükümetler ve uluslararası finans kuruluşları, bir dizi gelişmekte olan ülkelerde reform yapılması için baskıları artırmıştır. 1980'lerden itibaren, borçların hafifletilmesi ve yeni kredilerin sağlanması için sıkı ekonomik koşullar belirlenmiştir. Daha sonra bu koşullar şeffaf yönetim, insan haklarının korunması, demokrasinin yeniden tesis edilmesi ve kamu hizmetlerinde reform yapılmasını da içerecek şekilde genişletilmiştir (Agere, 2000:4).

Kesin bir kombinasyona sahip olmasa da iyi idare, Dünya Bankası tarafından yürütülen Dünya Yönetişim Göstergeleri (World Governance Indicators- WGI)⁷ isimli raporda belirtilen ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, siyasi istikrar ve şiddetin yokluğu, hükümetin etkinliği, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü şeklinde altı toplu gösterge temelinde ülkelerin performansları değerlendirilmektedir. Bu toplu göstergeler, sanayi ve gelişmekte olan ülkelerdeki çok sayıda işletme, vatandaş ve uzman anket katılımcılarının görüşlerini bir araya getirmektedir. Bu görüşler, çeşitli anket enstitüleri, sivil toplum örgütleri, uluslararası kuruluşlar ve özel sektör firmaları tarafından üretilen 30'dan fazla ayrı veri kaynağına dayanmaktadır (Ardielli, 2019: 216). Yapılan araştırmaların objektif ve güncel olması adına her yıl her ülke için veriler yenilenmektedir (Özer vd., 2020: 33). Aşağıda, söz konusu, bu altı adet göstergelerin içeriğinin neleri kapsadığı açıklanmıştır.

Tablo 2: İyi İdarenin (Yönetimin) Dünya Çapında Göstergeleri (WGI) ve Açıklamaları

Birleştirilmiş Gösterge	Karakteristik Özellikleri
İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik	Bu gösterge, demokrasiyi siyasi süreç, sivil özgürlükler, siyasi haklar ve medyanın bağımsızlığı şeklindeki özellikler kapsamında değerlendirir. Bir ülkenin vatandaşlarının hükümetlerini seçme sürecine ne ölçüde katılabildiklerinin yanı sıra ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü ve özgür bir medyanın varlığına ilişkin algıları ölçmektedir.
Siyasi İstikrar ve Şiddetin Yokluğu	Bu gösterge, terörizm tehdide de dahil olmak üzere bir hükümetin otoritesinin istikrarsızlaştırılması olasılığını değerlendirmektedir. Hükümetin siyasi amaçlı şiddet ve anayasaya aykırı yollarla devrilmesi olasılığına ilişkin algıları ölçmektedir.
Hükümet Etkinliği	Bu gösterge içerisinde kaliteli kamu hizmetlerinin sağlanması, bürokrasinin kalitesi, görevlilerin yetkinliği, yetkililerin siyasi baskılardan bağımsızlığı ve hükümetin ilan edilen politikaları uygulamadaki güvenilirliği yer almaktadır.
Düzenleyici Kalite	Bu gösterge, hükümet politikalarını, piyasaların işleyişini bozan müdahaleler ve dış ticaret ve de iş dünyasındaki aşırı düzenlemeler açısından değerlendirmektedir. Hükümetin özel sektörün gelişimine izin veren ve teşvik eden sağlam politikalar ve düzenlemeler oluşturma ve uygulama becerisine ilişkin algıları değerlendirmektedir.
Hukukun Üstünlüğü	Bu gösterge, hukuk sisteminin kalitesi, toplum kurallarına duyulan güven ve bu kurallara duyulan saygının derecesi ile ilgilenmektedir. Şiddet içeren ve içermeyen suçların işlenme sıklığı, mahkeme kararlarının etkinliği, idari işlem ihmallerine karşı dava açılmasına ilişkin kurallar, polisin ve mahkemelerin kalitesi ve suç ve şiddet olasılığı gibi unsurlar üzerinde durur.
Yolsuzluğun Kontrolü	Bu gösterge, yolsuzluk algısını ölçmektedir. Kamu gücünün özel çıkarlar için ne ölçüde kullanıldığına ilişkin algıları değerlendirilmektedir.

Kaynak: Kaufmann vd., 2011: 213; Ardielli, 2019: 219.

1980'li yıllarda kamu hizmeti reformlarının neo-liberal teoriye dayanması sonucunda popüler hale gelen deregülasyon⁸ politikalarını ve Tiebout modelinin özüne uygun olarak, toplumsal refahın sağlanması için kamu politikalarının merkezileşmesine karşın adem-i merkezileşmeyi savunan

⁷ Daniel Kaufmann (Doğal Kaynak Yönetim Enstitüsü ve Brookings Enstitüsü) ve Aart Kraay (Dünya Bankası Kalkınma Araştırma Grubu) tarafından 1999 yılında başlatılan bir araştırma veri setidir. Ayrıca bkz. Kaufmann vd., 2011: 221.

⁸ Deregülasyon, temelinde özelleştirmenin yer aldığı piyasalardaki serbestleşmeyi ifade eden bir terimdir (Güngör, 2017: 13).

(Mazzaferro & Zanardi, 2008:63), bir ekonominin hizmetlere ve üretime dayalı modern, teknolojik olarak gelişmiş bir ekonomiye doğru yapısal dönüşüm sürecini temsil eden iktisadi kalkınmayı amaçlayan (Naudé, 2008: 18) ve var olan tüm sistemin merkezine hukukun üstünlüğünü yerleştiren iyi idarenin WGI göstergelerinin "de facto"⁹ ve "de jure"¹⁰ 10şeklinde değerlendirilmesi de söz konusudur. Bu kapsamda, WGI göstergelerinde reel olarak ortaya konulan istatistik veriler genellikle de jure niteliğini taşımaktadır. Buna karşın, de facto niteliği taşıyan göstergeler ise ülkelerin iyi idare kapsamında yapısal değişimini ve gerçek kalitesini ortaya koymaktadır (Özer vd., 2020: 33).

3. İYİ İDARE KAVRAMINA GİDEN YOL VE AVRUPA HUKUKU KAPSAMINDA İYİ İDARE

İyi bir idare arayışı çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. İşe yarayan bir yönetim sistemi arayışı, hükümet fikrinin kendisi kadar eskidir. Çağlar boyunca yönetim ve iyi terimlerinin tanımlanmasına yönelik kayda değer çabalara rağmen bu terimler hem anlaşılması zor hem de tartışmalı olmaya devam etmektedir (Curtin & Dekker, 2005: 3). Tarihten günümüze değin süregelen süreç içerisinde iyi idare kavramının ortaya çıkmasına katkıda bulunan ekonomik, hukuki, mali ve sosyal ve hatta teknolojik birçok gerekçe bulunmaktadır. Örneğin, 1970'li yıllarda yaşanan arz şokları sonrasında ortaya çıkan durgunluğun görece şiddeti ve enflasyonist karakteri Keynesyen iktisat politikalarının ve müdahaleci devlet anlayışının sonunun gelmesine sebep olmuştur. Bu durum sonucunda klasik refah devleti anlayışı yerini küreselleşme ve refah devletinin yeniden yapılanması sürecine bırakmıştır. Söz konusu bu süreç, iyi idare kavramının ortaya çıkışındaki ekonomik nedendir (Haberler, 1986:52; Boz vd.,2019:500).

Avrupa hukuku kapsamında iyi idarenin gelişimine bakıldığında ise Avrupa konseyi, idare hukuku alanındaki çalışmalarına 1977 yılında idari makamların eylemleriyle ilgili olarak bireyin korunmasına ilişkin ilk kararını yayınlamaya başlamıştır.¹¹ Belgenin ideolojik temeli kamu idari faaliyetlerinin giderek artan önemi idi. Kamu makamları, kanun ve düzeni korumak gibi geleneksel görevlerinin yanı sıra vatandaşların refahını sağlamayı ve toplumun sosyal ve fiziksel koşullarını geliştirmeyi amaçlayan çok çeşitli eylemlerle giderek daha fazla meşgul olmaya başlamışlardır. Bu gelişme, bireyin idari prosedürlerden daha sık etkilenmesi sonucunu doğurmuştur. Sonuç olarak, çeşitli devletlerde vatandaş ile idari makamlar arasındaki ilişkilerde adaleti sağlayacak kuralların benimsenmesi amacıyla, bireyin idare karşısındaki konumunun iyileştirilmesi için çaba sarf edilmiştir (Péter & Szedf, 2008: 2).

Kamu gücünün bireyin sahip olduğu hak ve özgürlükleri ihlal etmeden, adil, açık ve nesnel bir şekilde kullanılmasını ifade eden iyi idareye ilişkin olarak, Roma Antlaşması'nın 253. ve 255. maddelerinde ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın (ABTHŞ) 41. maddesinde düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemeler ile birlikte Bakanlar Komitesi tarafından 28 Eylül 1977 tarihinde kabul edilen 77(31) sayılı karar Avrupa Birliği'nin temel prensipleri haline gelmiştir. Bu prensipler, idare açısından idari kararları iyi yönetme yükümlülüğü ve bireyler açısından ise iyi idare edilme ya da iyi yönetilme hakkını doğurmuştur (Boz vd., 2019: 504-505). Aşağıda Avrupa Birliği hukuku kapsamında iyi idare kavramının gelişim süreci aşamalı olarak tarih kronolojisi itibariyle açıklanmıştır.

3.1. İyi Yönetim Beyaz Kitabı

Avrupa Toplulukları Komisyonu tarafından Temmuz 2001'de yayınlanan, Avrupa Yönetişimine ilişkin Beyaz Kitap, dikkatleri Avrupa Birliği'nde iyi idare kavramına odaklamıştır (Atkinson, 2002: 782; Grzeszczak,2015: 450). Beyaz Kitap iyi idareyi¹² açıklık, katılımcılık, hesap verebilirlik, etkinlik ve tutarlılık açısından Avrupa düzeyinde yetkilerin kullanılma biçimini etkileyen

⁹ De facto: Gerçekte, uygulamada, pratikte ya da fiilen anlamına gelmektedir.

¹⁰ De jure: Yasal ya da hukuki olarak anlamına gelmektedir.

¹¹ İdari makamların eylemleriyle ilgili olarak bireyin korunmasına ilişkin Karar (77) 31 (Bakanlar Komitesi tarafından 28 Eylül 1977 tarihinde 275. Bakanlar Vekilleri toplantısında kabul edilmiştir).

¹² Avrupa Toplulukları Komisyonu (CEC), 2001, s.8, dipnot 1, iyi idare hakkında daha fazla tartışma için bkz. s. 10-11.

kurallar şeklinde tanımlamaktadır. Beyaz Kitap, iyi idare kavramını ele alan ilk sistematik girişimi temsil etmektedir (Curtin & Dekker, 2005: 5).

Hükümetten ziyade idareye vurgu yapan Beyaz Kitap'ın önerilerinin merkezinde iyi idare kavramı yer almaktadır, ancak iyi normatif bir kavramdır ve doğası gereği tartışmaya açıktır (Stoker, 1998: 18). Bu sebeple, en büyük başarılarından biri iyi yönetim ve daha iyi politika oluşturma fikirlerini Avrupa gündemine taşımak olan Beyaz Kitap, komisyonun iyi idare vurgusu içinde bölgesel, yerel ve kentsel yönetimlere, gönüllü kuruluşlara ve vatandaşlara demokrasi, yetki ikamesi ve etkinlik konularında Avrupa çapında daha fazla katılımları için potansiyel sunmuştur (Sloat, 2003: 134; Grzeszczak, 2015: 450). Avrupa Toplulukları Komisyonu'na göre, Avrupa Yönetişimine ilişkin Beyaz Kitap, şeffaflık ve daha iyi düzenlemeye ilişkin önceki çalışmaları bütünleştirmeyi ve bunlara yeni bir hedef kazandırmayı sağlamıştır. Buna göre, Beyaz Kitap, iki yönlü bir yaklaşım izlemektedir: İlk olarak, Komisyon'un doğrudan başlatacağı bir dizi eylemi duyurmakta ve ikinci olarak, diğer AB kurumlarına, ulusal hükümetlere ve özel aktörlere Avrupa yönetişiminin iyileştirilmesine olası katkıları konusunda önerilerde bulunmaktadır. Diğer bir deyişle Beyaz Kitap, Komisyon bünyesinde gelecekte yapılacak reformlar için bir taahhüt olan daha iyi idare konusunda Birlik çapında bir tartışmaya öncülük etme girişimini oluşturmaktadır (Lehmann, 2002: 10-11). Sonuç olarak, iyi idare ve kurumsal reform tartışmalarını içerisinde barındıran Beyaz Kitap, Avrupalı zihinleri gerçek reformlara odaklayacak raporlar sunmuş olsa da vatandaşların iyi idare edilebilme hakkı üzerinde tatmin edici cevaplar bulamamıştır (Sloat, 2003: 134).

3.2. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (ABTHŞ)

Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın kabulü yönündeki çaba ilk olarak 1999 yılında başlamıştır (Metin, 2002: 41). Köln'de 4 Haziran 1999 tarihinde toplanan Avrupa Konseyi, Birlik düzeyinde geçerli olan temel hakların bir Şartta birleştirilmesini ve böylece daha belirgin hale getirilmesini istemiştir (Durâ & Mititelu, 2013: 123). Köln Zirvesinde gerçekleştirilen Komisyon toplantısında Temel Haklar Şartı'nda yer alacak hakların belirlenmesinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), üye devletlerdeki ortak anayasal gelenekler, Avrupa Sosyal Şartı ve İşçilerin Sosyal Haklarına Dair Topluluk Şartı şeklinde söz konusu bu dört kaynaktan yararlanılmıştır (Metin, 2002: 41). Bu bağlamda oluşturulan Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı, Fransa'nın Nice kentinde bir antlaşma olarak yayınlanmış, 10 Aralık 2000 tarihinde Avrupa Birliği'nin 15 devlet ve hükümet lideri tarafından kabul edilmiş ve Şubat 2001 tarihinde Nice kentinde toplanan Avrupa Konseyi Oturumu sırasında imzalanmıştır. Nice Zirvesi'nde kabul edilerek resmiyet kazanan Avrupa Temel Haklar Şartı, Maastricht Antlaşması ve Amsterdam Antlaşması gibi diğer Antlaşmalarla birlikte insan haklarına ilişkin anayasal bir belgeyi temsil etmektedir (Durâ & Mititelu, 2013: 123). AB topluluğunun meşruiyetini güçlendiren Şartın ilan edilmesiyle birlikte temel haklar, görünür hale gelmiştir.

Şart, bir yandan medeni ve siyasi haklar ile diğer yandan temel ekonomik ve sosyal haklar arasında şimdiye kadar Avrupa belgelerinde ve uluslararası belgelerde tespit edilen ayrımı sürdürmemiştir. Şart, insan onuru (human dignity), özgürlükler (freedoms), eşitlik (equality), dayanışma (solidarity), vatandaşlık ve doğruluk (citizenship and righteousness) gibi hak ve özgürlükleri temel ilkeler etrafında bir araya getirmiştir (Teresa & Bazo, 2008: 34). Üstünlerin hukukundan ziyade hukukun üstünlüğünü savunan ve kozmopolit bir yapıya sahip olan AB vatandaşlarının temel haklarını ve de AB'nin yurttaşlarına karşı yükümlülüklerini ele alan (Boz vd., 2019: 506) Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 41. maddesinde iyi idare hakkı bulunmaktadır. İyi idare hakkı, AB Temel Haklar Şartı'nın V. Bölümünde sıralanan vatandaş hakları arasında yer almaktadır (Kristjânsdóttir, 2013: 242). Buna göre, Madde 41(1), "Herkes, işlerinin Birliğin kurumları ve organları tarafından tarafsız ve adil bir şekilde ve makul bir süre içinde görülmesini isteme hakkına sahiptir".¹³ İkinci fıkra olan 41(2) hükümlerine göre bu hak, "Herkesin kendisini olumsuz şekilde etkileyebilecek herhangi bir işlemin yapılmasından önce görüşlerinin dinlenmesini isteme hakkını, idarenin kararları konusunda gerekçe gösterme yükümlülüğünü" içermektedir.¹⁴

¹³ European Union Charter of Fundamental Rights art. 41 (1)

¹⁴ European Union Charter of Fundamental Rights art. 41(2)

AB temel haklar Şartı'nın çeşitli idari kuralları içeren bir şemsiye hükmünde olan 41. maddesi, iyi idareyi temel bir hak olarak ortaya koymaktadır. Bu madde, bireylerin iyi idareye ilişkin öznal haklarının bir beyanı niteliğindedir. Buna göre, iyi idare, diğer hakların gerçekleştirilmesinde bir faktör olmakla sınırlı değildir. Diğer haklara açılan bir kapı değil, kendi içinde bir amaçtır (Kristjânsdóttir, 2013: 238). Bununla birlikte, iyi idarenin ne amacı ne de içeriği idare hukuku için yenidir. Madde 41'in yenilikçi değeri, diğer hususların yanı sıra iyi idareyi öznal bir hak olarak ilan etmesinden kaynaklanmaktadır (Kristjânsdóttir, 2013: 242).

Hukukun üstünlüğüne bağlı her modern demokratik yönetim sistemi tarafından yaygın olarak tanınan medeni hukuk normları olarak idari kurallar, idari organlar ve bireyler arasındaki iletişimi düzenleyen maddi hukuk kurallarıdır (Kanska, 2004: 301; Kristjânsdóttir, 2013: 242). İdari usul, idari organın vatandaşlarla doğrudan karşılaştığı özel bir hukuk alanı olduğundan, her şekilde ortak bir Avrupa düzenlemesi gerektirmiştir. Sonuç olarak, bu idare hukuku içerisinde yer alan davalar vatandaşların temel haklarının zedelenmesi tehlikesini taşımaktadır ki bunun anayasal bir devlette meydana gelmesi hiçbir şekilde arzu edilen bir durum değildir (Péter & Szedf, 2008:1). Bu açıdan, usule ilişkin bir karaktere sahip olan 41. maddede açıklanan iyi idare, Şart'ta belirtilen diğer subjektif haklar gibi vatandaşlar tarafından kamu makamlarıyla olan ilişkilerinde dayanak olarak kullanılmaktadır (Kanska, 2004: 300-301).

3.3. Avrupa Doğru İdari Davranış Kanunu

Avrupa Birliği hukuk düzeni kapsamında gerçekleştirilecek yasal düzenlemelerin kabulü sürecinde, Birliğin üç ana organı olan AB Konseyi, AB Parlamentosu ve AB Komisyonu tarafından hazırlanan mevzuat tekliflerinin Temel Haklar Şartı'nda yer alan hak, özgürlükler ve ilkelere uygun olması gerekmektedir (Alyanak, 2002: 286). Buna göre, 6 Eylül 2001 tarihinde Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği kurum ve kuruluşlarının uymaları gereken İyi İdari Davranış Kurallarını onaylayan bir kararı kabul etmiştir. Fikir, ilk olarak 1998 yılında Roy Perry Mep15 tarafından ortaya atılmıştır. Avrupa Ombudsmanı¹⁶, kendi inisiyatifleriyle yürüttüğü bir soruşturmanın ardından metni hazırlamış ve özel bir rapor olarak Avrupa Parlamentosu'na sunmuştur. Dolayısıyla, Parlamento'nun Kurallara ilişkin kararı, Avrupa Ombudsmanının önerisine dayanmaktadır (Söderman, 2002: 3).

4. İYİ İDARE İLKELERİ

Amacı, ortak mirasları olan idealleri ve ilkeleri korumak, gerçekleştirmek ve ekonomik ve sosyal ilerlemelerini kolaylaştırmak amacıyla üyeleri arasında daha büyük bir birlik sağlamak olan Avrupa Komisyonu (Péter & Szedf, 2008: 1) tarafından hazırlanan İyi Yönetim Beyaz Kitabı'nda iyi idare ilkeleri, açıklık/şeffaflık, katılımcılık, hesap verebilirlik, etkinlik ve tutarlılık olarak beş ilke altında toplanmıştır. Buna göre, iyi idare, uygun ve tutarlı, açık, kolay anlaşılır ve erişilebilir olması gereken mevzuatın kalitesiyle sağlanmalıdır. Bu temelde, Avrupa Konseyi, üye devletlerin hükümetlerine, iyi idare hakkının gerekliliklerinin güçlendirileceği genel bir yasal araçla, hukukun üstünlüğünün sağlandığı ve demokrasi ilkeleri çerçevesinde ve verimlilik, etkinlik ve kamu makamlarının örgütlenmesi yoluyla iyi idareyi teşvik etmelerini tavsiye etmektedir (Péter & Szedf, 2008: 4).

Bununla birlikte, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi'nin İyi İdare Konusunda Üye Devletlere CM/REC (2007)7 Sayılı Tavsiye Kararı'nda iyi idare ilkeleri düzenlenmiştir. Bu ilkeler, yasallık (kanunilik), eşitlik (ayrımcılık), tarafsızlık, orantılılık (ölçülülük), hukuki kesinlik (belirlilik), makul süre içerisinde faaliyette bulunma, katılımcılık ilkesi, dinlenilme hakkı, mahremiyete saygı ve açıklık ilkeleridir (Karahanoğulları, 2007: 5-7). İyi idare kavramı normatif bir kavram olduğu için iyi idare ilkeleri de yukarıdaki kaynaklar arasında görüldüğü üzere farklılık gösterebilmektedir. Daha doğrusu iyi idare kavramı bir idealize edilmiş kamu yönetimi ve bireyin insan haklarına yakışır bir muameleye

¹⁵ Roy Perry Map: 1994-2004 yılları arasında Avrupa Parlamentosu üyesi olan Perry, Avrupa Parlamentosu Dilekçeler Komitesi Raportörüdür.

¹⁶ Avrupa Ombudsmanı, AT Antlaşması'nın 195. maddesi ve Ombudsman Tüzüğü uyarınca, Birlik kurum ve organlarının faaliyetlerinde olası kötü yönetim vakalarını araştırmaktadır. Ombudsmanın, Avrupa Parlamentosu tarafından onaylanan, kötü yönetim tanımı şu şekildedir: "Kötü yönetim, bir kamu kurumunun kendisini bağlayan bir kural ya da ilkeye uygun hareket etmemesini ifade etmektedir".

tâbi tutulduğu ve aynı zamanda şeffaf bir idareyi oluşturduğu için birbirinden farklı kaynaklarda ilkeler genişletilerek söz konusu iyi idarenin kapsamı içerisine alınmıştır. Bu yüzden, aşağıda iyi idare ilkelerinden sadece bazıları açıklanmıştır.

4.1. Hukukun Üstünlüğü

Tarihten günümüze değin toplumlar için tek bir hukuk düzeninden bahsetmek mümkün değildir. Hukuk düzeni, insan hayatındaki tüm gelişmeler doğrultusunda sürekli olarak devinim geçiren bir dinamizmi içermektedir. Buna bağlı olarak, hukuk düzeni her geçen gün yeniden yorumlanmakta, genişlemekte ve sınır ötesine ulaşmaktadır. Bununla birlikte, tüm toplumlarda, sürekli düzen, barış ve adalet arayışı söz konusudur. Bu arayışın merkezinde de hukuk kuralları bir araç olarak kullanılmaktadır. Hukuk kuralları içerisinde yaşamak toplum bireylerinin daha iyi yaşam koşullarına sahip olmasını sağlamaktadır. Buna göre, özgürlük ve zenginliği arayan bir toplum aynı zamanda hukukun üstünlüğünü de aramaktadır. Bu anlamda, hukukun üstünlüğünün olduğu toplumlarda, yönetim ile yönetilenler arasındaki hiyerarşik ilişkide yönetimin keyfilğine karşı vatandaşların hak ve özgürlükleri hukuksal olarak güvence altında tutulmaktadır. Böylece vatandaşın hak ve özgürlükleri yönetenlerin insafına ya da takdirine bırakılmamış olacaktır (Gözlügöl, 2013:1430).

Hukukun üstünlüğü ya da hukuk devleti ilkesi, devletin hukukla bağlı olmasını ve hukukun ülkedeki var olan tüm sistemlere yayılma yetkisinin yüksekliğini ifade etmektedir. Hukukun üstünlüğü ilkesine göre, devlet, bütün eylem ve faaliyetlerini hukuki usuller ve hukuk normları çerçevesinde gerçekleştirmektedir (Uygun, 2022: 522). Avrupa Konseyi Statüsü, hukukun üstünlüğü ilkesini, vatandaşların bireysel ve siyasi özgürlüklerinin yanı sıra demokrasi kavramının hakkını teslim eden unsurlardan biri olarak tanımlamıştır. Bu unsurların kaynağını da her ulusal halkın kendilerine özgü biriktirdiği ortak mirasını oluşturan manevi ve ahlaki değerler olduğunu açıklamıştır (Duymaz, 2018: 3).

Fransızca *État de droit* ve Almanca *Rechtsstaat* kavramı ile kullanılan ve Türkçeye hukukun hükümlerliği ya da hukukun üstünlüğü veyahut hukuk devleti şeklinde çevrilen bu ilke, farklı devlet yaklaşımlarına sahip ulusal otoritelerinin ortak bir ürünün veya sağduyunun sesi olarak karşılanmaktadır (Uygun, 2022: 522-523). İngiliz anayasa hukukunda *Rule of law*, Alman hukukçuları tarafından bir devlet teorisi olarak hukuk devleti anlamında kullanılan *Rechtsstaat* ve Fransız anayasa hukukuna giren *État de droit* kavramları anlam bakımından farklı küçük nüanslar içerse de kamunun egemenlik gücünün hukuka tabi olması ve mahkemelerin hür ve vicdani kararlar çerçevesinde hareket etmesi etrafında şekillenen ve pozitif hukukta kullanılan kavramlar halini almıştır (Duymaz, 2018: 2).

Günümüz yüzyılında uluslararası hukukta ve ulusal birçok anayasada baskın bir politik söylem ve hukuki bir ilke olarak yükselişe geçen hukukun üstünlüğü ilkesinin yasallık, demokrasi ve insan hakları şeklinde üç ana unsuru bulunmaktadır. Yasallık unsuru, kanunların bir dizi şekli karakteristik kurallardan oluşmasını şart koşmaktadır. Bir kanunun ülke mevzuatının parçası olması, ulusal bir gazetede yayımlanmış olması ve kanunun kolay anlaşılabilir özellikte düzenlenmiş olması şekli karakteristiğe örnek olarak verilebilir. Demokrasi unsuru, kanunların halk tarafından seçilenler tarafından çıkarılması ile ifade edilebilir. İnsan hakları unsuru ise kanunların insan haklarına saygı gösterme zorunluluğunu açıklamaktadır (Toprak, 2015: 17-18). Keyfilik yerine hukuka uygunluğu ortaya koyan ve küresel fikir birliğini içeren hukukun üstünlüğü ilkesi, yasama ve yargı erklerinin ülkede adalet, tarafsızlık ve öngörülebilirliği sağlayabilmesini ifade etmektedir. Hukukun üstünlüğü, bir ülkenin ekonomik, siyasi, mali ve hukuki sistemlerinin saç ayağını oluşturmaktadır. Zira hukuk üzerine oturtulan bir sistemin varlığında halkın hakkını doğru bir şekilde arayabilmesi yani iyi idare edilebilme hakkını isteyebilmesi hukuk düzeninin üstünlüğünün herkes tarafından kabul edilmesi hukuk devletinin varlığı ile mümkündür.

4.2. Eşitlik (Ayrımcılık Yasağı) İlkesi

Eşitlik ilkesi, idarenin kamu hizmetini sunarken bireyler arasında hizmetin gerektirdiğinden farklı bir ayırım gözetmeme yükümlülüğünü ifade etmektedir. Eşitlik ilkesi gereğince idare hiç kimseye ayrımcılık yapamayacağı gibi bir kimseye ayrıcalık tanıyacak işlemleri de tesis edemez.

Buradan hareketle, eşitlik ve tarafsızlık ilkesi idarenin kamu hizmetini yürütürken uyması gerekli olan temel ilkelerdendir (Yıldırım & Göçgün, 2016:42).

Çeşitli yasal düzenlemeler bakımından da geçerli bir ilke olan eşitlik ilkesi, kanunların Anayasaya uygunluk denetiminde kullanılan temel bir ölçüttür. Eşitlik ilkesi, tüm insanların korunmasını ve saygı görmesini ve hiç kimsenin haksızlığa uğramamasını veya dışlanmamasını/görmezden gelinmemesini sağlamayı ifade eden insan hakları, kültürel çeşitlilik ve sosyal uyumu da içerisine almaktadır. Eşitlik ilkesi, aynı hukuki durumda bulunan ya da aynı şartlara sahip bireylerin aynı kurallara tabi olması, bireyler arasındaki fırsat eşitliğinin sağlanması, miktarların ve fedakarlıkların eşitlenmesi, bireylerin kamu hizmetlerinden eşit bir şekilde yararlanması, pozitif ayrımcılık ve nepotizm¹⁷ yasağı gibi çeşitli şekillerde kamu yönetiminde ortaya çıkmaktadır.

İdarenin özel kişiler arasındaki etnik köken, dini inanç ve diğer faktörlere dayalı olarak ayırım yapamamasını ve her türlü farklı muamelesini de objektif sebeplere dayandırması gereken ilke eşitlik ilkesini oluşturmaktadır (Odyakmaz & Güzel, 2017: 19). Eşitlik ilkesi hukuk devleti ilkesiyle arasında su sızmaz yakın ilişki nedeniyle hem kanunların Anayasaya uygunluk denetiminde hem de idari işlemlerin yargısal denetiminde kullanılan çok güçlü bir ölçüttür (Yıldırım & Göçgün, 2016: 40).

4.3. Katılım/Katılımcılık İlkesi

Makro düzenlemelerde, bir Anayasa veya merkezi yasa koyucunun bir yasasında belirtilen iyi idare ve demokrasi arasındaki ilişkide katılım ilkesinin önemi büyüktür (Adding, 2017: 18). Modern kamu yönetiminin oluşturulması sürecinde, devletin uyguladığı politikalara vatandaşın, sivil toplum örgütlerinin, yerel yönetimlerin ve özel sektörün katılımının ve söz hakkının sağlanması iyi idarenin ya da iyi idare hakkının meşruiyetini oluşturmaktadır (Çukurçayır & Sipahi, 2003:52). Bu oluşum içerisinde vatandaşlar, ülkenin kaderini değiştirecek önemli politikalarda topluluk düzeyinde katılım ve referandum gibi farklı türde katılımlarla adeta ortaklık ilişkisi içerisinde hareket etmektedir. Bunun yanı sıra katılım ilkesi, en iyi ademi merkezîyetçi bölgesel ve yerel düzeylerde işlemektedir (Adding, 2017: 18).

Günümüzdeki anayasal düzene ulaşana kadar yaşanan tarihsel sürecin en önemli aşamalarından birisi olan Magna Carta Sözleşmesi, devletin nerelere ne kadar kamu harcaması yapacağı ve bu harcamaların finansmanı için devlete halkın kendisinden vergi toplama yetkisini tanıdığı bütçe hakkının ilk kez yer aldığı anayasal düzenlemedir. Dolayısıyla halkın ya da onun adına hareket eden karar organlarının bütçe hakkı sonucunda devletin uyguladığı politikalara katılımı, eski bir tarihe dayanmaktadır. Bu eski tarihten günümüze kadar değişim ve gelişim gösteren dünya tarihini düşündüğümüzde, modern kamu yönetiminin oluşumunda merkezi oluşturan iyi idare ilkelerinden birisi olan katılım/ katılımcılık ilkesinin Magna Carta sözleşmesinden ya da bu sözleşmeden sonra gelen ve bütçe hakkına katkıda bulunan anayasal düzenlemelerden çok daha farklı bir anlam ve kapsam içermesi gerekmektedir. Bu da katılım ilkesinin çerçevesinin daha fazla demokrasiyle ilişkilendirilmesi sonucunda gerçekleşecektir.

4.4. Açıklık/Şeffaflık

Şeffaflık, kamu yönetiminde görev, yetki ve sorumluluklar ile karar ve hizmet süreçlerinin önceden bilinebilir olması ve bunun yanı sıra üretilen karar, belge ve bilgilere ulaşılmasına imkan tanınması, faaliyet ve denetim raporlarının yayınlanmasını ifade etmektedir. Şeffaflık, toplum üyelerinin devlet üzerindeki denetimini artırmaktadır. Şeffaflığın olmaması, devletin topluma ve dahi spesifik olarak mali bir unsura indirgediğimizde vergi mükelleflerine hesap verme yükümlülüğünü yerine getirmemesi anlamına gelmektedir (Kırılmaz & Atak, 2015: 191).

Beyaz Kitap'a göre şeffaflık, üye devletlerin aldıkları kararlar hakkında Avrupa Birliği ile aktif bir şekilde iletişim kurmalarını ifade etmektedir. Şeffaflık ilkesi, idareyi hukuk sınırları içerisinde kanunlara riayet ederek işlem tesis etmeye zorlamaktadır. Bununla birlikte, şeffaf olma durumu bilgi edinme özgürlüğünü beraberinde getirmektedir. Bilgi edinme hakkı, bir bireyin dinlenilme hakkının bir parçasıdır. Mükellefin, hukuki işlemin tesisinden önce dinlenilme hakkını kullanması, özellikle idarenin takdir yetkisini kullandığı işlemlerde önem taşımaktadır. İdarenin tesis ettiği işlemlere karşı

¹⁷ Nepotizm: Sübjektif ve adil olmayan bir şekilde yapılan kayırmacılıktır.

mükellefin bilgi edinme hakkını kullanması, idarenin şeffaflık ilkesinin güvencesini ortaya koymaktadır. Vatandaşların bilgi edinme ve dinlenilme hakkını kullanması ve idarenin icraatlarına karşı bilgi sahibi olması iyi idarenin ya da iyi idare edilme hakkının işlerliğini göstermektedir (Boz vd., 2019: 510-511).

4.5. Tarafsızlık İlkesi

Fransızca 'da "neutralité" ifade edilen tarafsızlık kavramı, Latince kökenli "neutralis" kelimesinden türemiştir. Tarafsızlık bir işleme tabi olan taraflara eşit uzaklıkta davranılması, yansız kalma ve taraf tutmama anlamlarını taşımaktadır. Başka bir deyişle, tarafsızlık, kişisel menfaatleri ortadan kaldırarak nesnel bir şekilde ve hukuk kuralları doğrultusunda işlem tesis edilmesini ifade etmektedir. Tarafsızlık ilkesi aslında bir yandan nötr olma özelliğiyle objektif davranma yükümlülüğünü ortaya koyarken bir yandan da idari işlemlere maruz kalacak taraflar arasındaki duruma müdahil olmama ve taraflar arasında bir tercihte bulunmamayı içeriğinde barındırmaktadır. Modern hukuk devletlerinde idarenin tarafsız olması bir ilke olarak kabul edilmiştir. İdarenin tarafsız olması da kamu hizmetlerini sunarken işlem ve eylemlerinde eşitlik ilkesine uygun davranma yükümlülüğünü açıklamaktadır (Doğan,2019: 322; Odyakmaz & Güzel,2017: 21).

Tarafsızlık ilkesi, Avrupa Doğru İdari Davranış Kanunu'nda "Görevli tarafsız ve bağımsız olacaktır. Yetkili, kamu üyelerini olumsuz yönde etkileyen herhangi bir keyfi eylemden ve her ne gerekçeyle olursa olsun herhangi bir ayrıcalıklı muameleden kaçınacaktır. Görevlinin davranışı hiçbir zaman kişisel, ailevi veya ulusal çıkarlar veya siyasi baskı tarafından yönlendirilemez. Yetkili, kendisinin veya ailesinin herhangi bir yakın üyesinin mali çıkarı olduğu bir kararda yer alamaz" şeklinde açıklanmıştır (Avrupa Doğru İdari Davranış Kanunu, 2001: 3).

4.6. Orantılık (Ölçülülük) İlkesi

Orantılılık ilkesi, idarenin mevzuata uygun olarak kullandığı araçların izlenen hedeflerle orantılı ya da ölçülü olup olmadığı sorusuyla ilgilidir. Kanunların uygulanmasında vatandaşların hak ve çıkarlarını etkileyen önlemlerin hedeflenen amaçlarla orantılı olmasını ve en nihayetinde ortaya çıkan işlemin elverişli bir biçimde yapılmasını ifade etmektedir. İdare tarafından alınan tüm önlemlerin aşırılığa kaçmadan uygulanması gerekmektedir. Eğer ki idarenin takdir yetkisini kullanması sonucunda bireyler üzerinde oluşacak tüm olumsuz etkiler ile takip edilen amaç arasında uyumlu bir denge var ise orantılılık ilkesi uygulanmış demektir (Odyakmaz & Güzel, 2017: 21).

Kısacası, orantılılık ilkesi, idarenin uyguladığı önlem ve ulaşılmak istenen amaç arasındaki olması gereken ölçüyü açıklamaktadır. Vatandaşların bir kurala uymaması sonucunda kanun koyucu tarafından verilen yaptırım ile ulaşılmak istenen amaç arasında da ölçülülük ilkesinin gerektirdiği şekilde makul bir dengenin bulunması elzemdir. Sözü edilen yaptırımın ne olacağı belirlenirken suçla koruma altına alınan hukuki değerın önemiyle birlikte söz konusu hukuki değerın ihlal edilmesine yönelik fiilin toplum üzerinde oluşturduğu tehlikenin de göz önünde tutulması gerekmektedir (T.C. Anayasa Mahkemesi 2016/16 Esas Sayısı, 2016: 1-2).

4.7. Hesap Verebilirlik İlkesi

Hesap verebilirlik, devlet yönetimlerinin aldıkları kararlardan ve ürettikleri faaliyetlerinden dolayı tüm vatandaşlarına karşı doğru cevap verebilme ve hesap verebilir olma sorumluluğunu ifade etmektedir (Çukurçayır & Sipahi, 2003: 52). Dar anlamda hesap verebilirlik, bütçeleme, muhasebe ve denetim gibi tahsis, kullanım ve kontrol konularında hesap verebilme yeteneğine odaklanmaktadır. Daha geniş anlamda ise hesap verebilirlik, kamusal bir yetki ile görevlendirilmiş sorumlu seçilmiş veya atanmış kişi ve kuruluşların belirli eylemler, faaliyetler veya kararlar için yetkilerini aldıkları kamuoyuna hesap vermeleri olarak tanımlanır (Ağere, 2000: 7).

İyi bir idarenin hesap verebilirliği için aynı zamanda toplum üyelerine karşı tesis etmiş olduğu idari işlem ve eylemlere karşı doğru bir şekilde cevap verebilme özelliğine sahip olması gerekmektedir. Bu gereklilik ise vatandaşların istek ve ihtiyaçlarının kamu yönetimi sisteminde yer alanlar tarafından dinleneceği ve bunlara cevap verileceği yani bir geri bildirim var olacağı anlamını taşımaktadır. Cevap verebilirlik, bir bakıma merkezi yönetimin, denetim organlarının, yerel

yürütme organlarının ve yerel özerk yönetim makamlarının halkın meşru beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir.

4.8. Etkinlik İlkesi

Beyaz Kitap'a göre etkinlik ilkesi, gelecekte ortaya çıkacak muhtemel sonuçların ve geçmişte yaşanan ve kazanılan deneyimlerden hareketle belirli hedefler doğrultusunda atılması gereken adımların etkin politikalarla belirlenmesi anlamını taşımaktadır. İyi idarenin etkinlik unsuru¹⁸, etkililik, verimlilik ve performans unsurları ile birleştirilerek oluşturulmuştur (Boz vd., 2019: 517-518). Aynı zamanda etkinlik ilkesi, idarenin almış olduğu kararların herkese eşit ve eş zamanlı olarak uygulanması ve elde edilmesi beklenen sonuçlar ile bu sonuçlardan olumsuz etkilenecek kesimler üzerine olan etkileri arasında makul bir ilişkinin olması gerektiğini ifade etmektedir (Arslaner & Karaca, 2017:133-134).

Merkezi idarenin birçok görev ve yetkiyi üstlenmesiyle birlikte hantallaşması sonucunda yerel halkın ihtiyaç ve isteklerini yerinde ve yerinden tespit eden yerel yönetimlere hizmetlerin paylaşılması aslında özünde kaynakların en uygun şekilde kullanılması sonucunda ülke hedeflerine ulaşmayı amaçlayan etkinlik ilkesinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Zira iyi idare ya da iyi idare hakkı, merkezi yönetim, yerel yönetim ve diğer yönetim birimleriyle tüm kamu yönetimini ve de özel sektör ekonomik birimlerini ve sivil toplum kuruluşlarını içerisine alan çok aktörlü bir süreci ve yönetimler arasındaki uyum ve saydamlığı içermektedir. Bununla birlikte, merkezi yönetim ve yerel ve diğer yönetimler arasındaki kaynakların etkin bir şekilde dağılımının sağlanması iyi idarenin oluşabilmesi için katılım, hesap verebilirlik, şeffaflık, yerindelik ve hukukun üstünlüğü gibi diğer ilkeler için de önemli bir yere sahiptir.

5. BAZI ÜLKELERDE İYİ İDARE İLE İLGİLİ HUKUKİ DÜZENLEMELER VE UYGULAMA ÖRNEKLERİ

İyi idare kavramını ve iyi idarenin getirmiş olduğu temel ilkelere hem hukuk kurallarında yer veren hem de yönetim anlayışında uygulayan, bu konuda ciddi çabaları olan ülkelere bu başlık altında yer vermeye çalışılacaktır.

5.1. Danimarka

Danimarka'da iyi idare ilkelerinin yorumlanması ve uygulanmasında söz sahibi önemli devlet kurumları Parlamento (Folketing), Danimarka hükümeti, Danimarka mahkemeleri ve Parlamento Ombudsmanıdır. İyi idarenin bazı ilkeleri, doğrudan doğruya Parlamento yasalarından kaynaklanmakta ve bu nedenle yasama organı tarafından tek taraflı olarak dayatılmıştır. Buna karşın iyi idarenin çoğu ilkesi hükümet kurumlarının ekip çalışmasıyla geliştirilmiştir. Bu ekip çalışmasında Ulusal Denetim Ofisi ve Parlamento Ombudsmanı iyi idarenin ortaya çıkması için etkin bir şekilde çalışmaktadır (Adding, 2015: 60).

Danimarka'da idari mahkemeler bulunmadığı için Parlamento Ombudsmanı idarenin hukuka aykırı işlem ve eylemler karşısında önemli bir rol oynamaktadır. Ombudsman, Parlamento tarafından atanır ve idarenin tüm bölümlerini kontrol etmekten sorumludur. İdarenin bir parçası değildir ancak Genel İdari Kanun (forvaltningsloven), Bilgiye Erişim Kanunu (offentlighedsloven) ve Veri Koruma Kanunu (persondataloven) uyarınca hareket etmektedir. Kurum, kamu idaresinin yürürlükteki kurallara uygun hareket edip etmediğini ve ayrıca yazılı olmayan iyi idare ilkelerine uyup uymadığını değerlendirmektedir. Ombudsmanın açıklamaları yetkililer üzerinde bağlayıcı olmamakla birlikte uygulamada vakaların büyük çoğunluğunda bunlara uyulmakta ve bu açıklamalara büyük saygı duyulmaktadır (Jacqueson, 2015: 5-6).

Danimarka'da ceza ve usul hukukuna ilişkin mevzuat, her bakımdan kodifiye edilmiş hukuka benzemektedir. Adaletin iradesi bağımsız yargıya emanet edilmiştir. Buna ek olarak, idari mahkemeler kanunla kurulmaktadır. Vatandaşların yetkililere karşı yasal olarak korunması için idari itirazları incelemekten sorumlu olan ve "klagenævnet" ve "ankenævnet" olarak adlandırılan bir dizi bağımsız kurul

¹⁸ Kamu Yönetimi'nin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun Tasarısının 1. maddesi ayrıntılı bkz.

veya komite oluşturulmaktadır (Gilhuis & Lauta, 2014: 399). Ülkede yürütme gücü ise krala/kraliçeye verilmiş olsa da başbakan ve bakanlar kurulu hükümet politikalarının etkili aktörleridir (Akkurt ve Akman, 2023: 1575).

Bununla birlikte, 1953 yılında düzenlenen ve halen kullanılmaya devam eden Danimarka Anayasası Grundlov, referandumları ve parlamento ombudsmanının denetimini düzenleyen hükümler de dahil olmak üzere Folketing'e ve onun oluşumuna ve çalışma yöntemine nispeten çok sayıda madde ayırmıştır. Bunları, yargıya geniş kapsamlı yetkiler veren adaletin idaresine ilişkin bazı maddeler takip etmektedir. Grundlov'un son bölümü toplanma, ifade ve din özgürlüğü de dahil olmak üzere klasik temel haklar kataloğuna ayrılmıştır. Ayrıca Anayasa'nın 82. maddesinde Danimarka'nın ademi merkezîyetçi organları için "Belediyelerin ve ilçelerin kendi işlerini devletin gözetimi altında bağımsız olarak yönetme hakkı tüzükle düzenlenir" şeklinde hüküm bulunmaktadır (Akkurt ve Akman, 2023: 1567; Gilhuis & Lauta, 2014: 401).

Grundlov, genel olarak bireysel özgürlük¹⁹, konut dokunulmazlığı ve haberleşmenin gizliliği²⁰, mülkiyet dokunulmazlığı²¹, ifade özgürlüğü²², örgütlenme özgürlüğü²³, din özgürlüğü²⁴, toplanma özgürlüğü²⁵, ticarete serbest ve eşit erişim²⁶, çalışma ve kamu yardımı hakkı²⁷, ücretsiz ilköğretim hakkı ve eğitim alma özgürlüğü²⁸ ve ayrımcılık yasağı²⁹ gibi temel haklardan bahsetmektedir. Fırsat eşitliği, gelirin yeniden dağıtımı, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık ve sosyal koruma harcamalarının büyüklüğü refah devleti göstergeleri açısından bakıldığında önemli ölçütlerdir. Refah devletinin gerçekleştirilmesi gereken kamu hizmetlerinin bütçedeki en önemli finansman kaynağı ise vergilerdir. Bu konuda, Danimarka, sosyal ve demografik yapıya göre birbirinden farklılık arz eden vergilerin toplandığı bir ülkedir. Ülkede bu yönde bir vergilendirme sisteminin var olması vatandaşlar arasındaki gelir eşitsizliklerinin en aza indirilmesini sağlamaktadır. Ülkedeki Vergileme Bakanlığı (Skatteministeriet) tarafından da ülkenin tüm vatandaşlarını kapsayan bir refah modelinin ve bireysel vergi belirleme sisteminin varlığının olduğuna dikkat çekilmektedir (Toprak ve Şataf, 2022: 6; Akkurt ve Akman, 2023: 1566-1567).

İyi idarenin WGI göstergelerinden birisi olan ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik, Danimarka'da yasama ve yürütme organının iş birliği içerisinde hareket ederek özel sektörle ve belirli politikalarından en çok etkilenecek kişilerle birlikte vatandaş ve uzman panelleri yapılması sonucunda gerçekleştirilmektedir. Hükümet halkın bilgisine, yaratıcılığına ve uzmanlığına saygı duymakta ve bunlardan yararlanmaktadır. Bu sayede, hükümet gönüllü olarak ve kendi inisiyatifiyle kendisini kamu ve özel kurumların denetimine tabi tutmakta ve kamu eleştirilerini dinlemekte ve de halkın endişelerini dikkate almaktadır. Bu durum, politika yapıcılar ve halk arasında güven ilişkisi kurulmasına ve halkın toplumsal katılım ve sorumluluk bilincinin artmasına katkıda bulunmaktadır (Adding, 2015: 60).

¹⁹ The Constitutional Act of Denmark (Grundlov) art. 71.

²⁰ The Constitutional Act of Denmark (Grundlov) art. 72.

²¹ The Constitutional Act of Denmark (Grundlov) art. 73.

²² The Constitutional Act of Denmark (Grundlov) art. 77.

²³ The Constitutional Act of Denmark (Grundlov) art. 78.

²⁴ The Constitutional Act of Denmark (Grundlov) art. 67.

²⁵ The Constitutional Act of Denmark (Grundlov) art. 79.

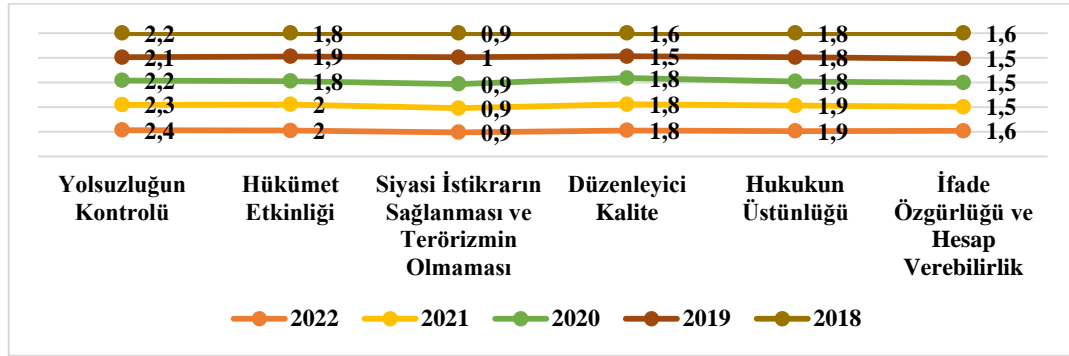
²⁶ The Constitutional Act of Denmark (Grundlov) art. 74.

²⁷ The Constitutional Act of Denmark (Grundlov) art. 75.

²⁸ The Constitutional Act of Denmark (Grundlov) art. 76.

²⁹ The Constitutional Act of Denmark (Grundlov) art. 83.

Grafik 1. Danimarka 2018-2022 WGI Göstergelerinin Tahmini Dağılımı

Kaynak: The World Bank, Worldwide Governance Indicators.

Yukarıdaki grafikte Danimarka’da iyi idarenin Dünya Çapında Gösterge (WGI) tahminlerinin olduğu oran dağılımı gösterilmiştir. WGI göstergelerinin tahmini, standart normal dağılım birimlerinde, yani yaklaşık -2,5 ve +2,5 arasında, ülkenin toplam gösterge üzerindeki puanını vermektedir. -2,5 ve +2,5 puan aralığında yer alan değerlerde yüksek puanlar daha iyi yönetim çıktılarını ifade ederken, negatif puanlar yönetimin kötü olduğunu ortaya koymaktadır (The World Bank, 2024). Buna göre, yukarıdaki 5 yıllık (2018-2022) veri setinde söz konusu ülkenin yaklaşık değerleri incelendiğinde iyi idare açısından tahmini yeri anlaşılmaktadır. Puan değerleri incelendiğinde, Danimarka’nın tüm iyi idare WGI göstergelerinin zaman içerisinde dalgalanma göstermeden yüksek puanlara sahip olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde de en yüksek puana sahip “Yolsuzluğun Kontrolü” göstergesi yer almaktadır. Bu durum, Danimarka’nın iyi idare çıktılarının pozitif bir sonuca sahip olduğu anlamını taşımaktadır.

5.2. Finlandiya

Finlandiya, uzun yıllar öncesinde İsveç ve daha sonrasında ise Rusya’nın egemenliği altında kalmış bir ülkedir. 6 Aralık 1917 tarihinde Rusya’dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlığını ilan ettikten sonra Cumhuriyet yönetimini, yönetim biçimi olarak benimsemiştir (Turan, 2018: 87). 1919 yılında ülkenin Anayasası kabul edilmiş ve kuvvetler ayrılığı ilkesi benimsenmiştir. Bununla birlikte, yönetim sistemi olarak da Parlamenter Hükümet sistemi kabul edilmiştir. Fakat 1919 Anayasası, 2000 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Finlandiya’da 2000 yılında Anayasada reforma gidilmiş ve Cumhurbaşkanına tanınan yetkiler kısıtlanmıştır. Buna karşın Başbakan ve Bakanlar Kurulunun yetkileri ise artırılmıştır. Finlandiya’nın yasama organı Eduskunta adı verilen Parlamento olup yargı organı ise bağımsız mahkemelerden oluşmaktadır (Çelen, 2013: 84-85).

Kuvvetler ayrılığı ilkesini ortaya koyan Finlandiya Anayasası’nın 3. maddesi, yargıdan, Yüksek Mahkeme ve Yüksek İdare Mahkemesi’nin en yüksek derece mahkemeleri olduğu bağımsız mahkemeler örgütü olarak bahsetmektedir. Finlandiya’da bir yandan hukuk ve ceza yargılaması yapan mahkemeler, diğer yandan da idari mahkemeler arasında bir ayırım yapılmaktadır. Bu genel mahkemelere ek olarak Finlandiya’da belirli alanlardaki uyuşmazlıklar için ise farklı tüzüklerde kuralları belirlenmiş özel mahkemeler bulunmaktadır (Brandhof, 2014:559).

Finlandiya, iyi yönetim ve iyi idare ilkelerini geliştirme konusunda çok ileridedir. Karar alma ve kamu düzenlemesinin bireyleri ve işletmeleri birçok farklı şekilde etkileyen Finlandiya kamu yönetimi, yönetim kalitesi, yetkililerin eylemlerine duyulan güven, düşük yolsuzluk seviyeleri, idari karar vermede şeffaflık, hesap verebilirlik ile uluslararası arenada önemli bir yere sahiptir (Mäenpää, 2021: 34). Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından yayımlanan 2023 Yolsuzluk Algısı İndeksine göre, Finlandiya, dünyada yolsuzluğu en düşük ülkeler sıralamasında Danimarka’dan sonra ikinci sırada yer almaktadır (Transparency International, 2023).

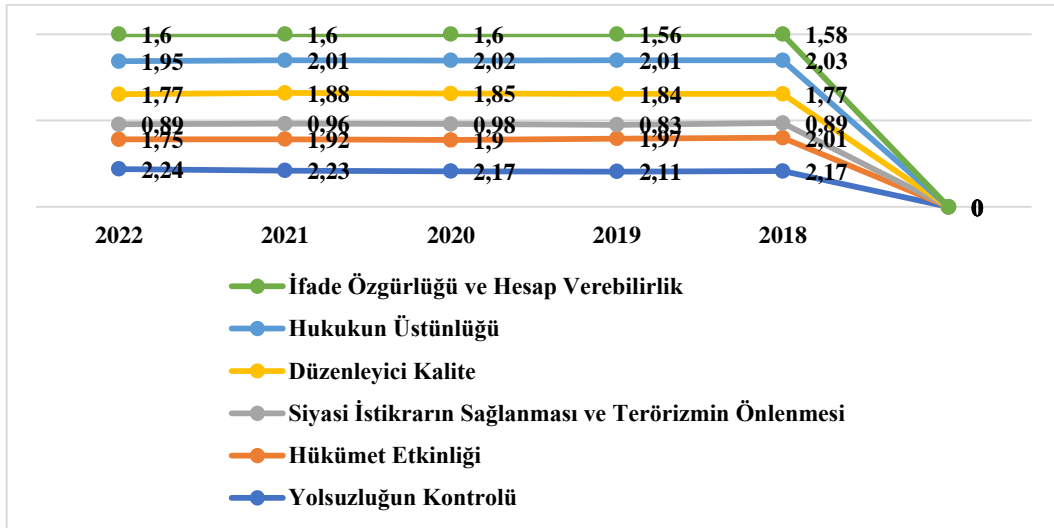
Bununla birlikte, Finlandiya Anayasası’nda iyi idare güvencesi, kanunla korunma ve adil yargılanma hakkı bağlamında zikredilmektedir. İdari yetkiler, yetkili makamlar dışındaki organlara devredilirken iyi yönetim güvencesi tehlikeye atılmamalıdır şeklindeki Anayasa’nın 124.

maddesinde belirtilen bir hüküm ile birlikte iyi idarenin gereklilikleri koruma altına alınmıştır (Brandhof, 2014:). Ayrıca Anayasada "Herkes davasının hukuken yetkili bir mahkeme veya başka bir makam tarafından uygun bir şekilde ve gecikmeksizin görülmesini isteme ve ayrıca hakları veya yükümlülükleriyle ilgili bir mahkeme veya adaletin yerine getirilmesi için başka bir bağımsız organ tarafından incelenmesini isteme hakkına sahiptir. Davaların, aleniyeti, dinlenilme hakkı, gerekçeli karar alma hakkı ve temyiz hakkı ile adil yargılanma ve iyi yönetimin diğer güvencelerine ilişkin hükümler bir kanunla düzenlenir" şeklinde hükmedilerek vatandaşların iyi idare hakları güvence altında tutulmuştur (Finlandiya Anayasası Mad. 21).

Ülkedeki parlamentoda, basında ya da mesleki literatürde bir yasa tasarısının anayasaya uygunluğu konusunda şüpheler dile getiriliyorsa, Anayasa Hukuku Daimi Komitesi'nin bir yasa tasarısını yasalasmadan önce incelemesi alışlagelmiş bir uygulamadır. Fin mesleki literatüründe bu komite bazen "de facto Conseil Constitutionnel" olarak adlandırılmaktadır. Komite yılda yaklaşık on rapor olmak üzere görüşlerini raporlar halinde ortaya koymaktadır. Komitenin görüşü bağlayıcı olmamakla birlikte, uygulamada genellikle bu görüş etrafında sonuçlar kabul edilmektedir (Brandhof, 2014: 544).

Grafik 2. Finlandiya 2018-2022 WGI Göstergelerinin Tahmini Dağılımı

Kaynak: The World Bank, Worldwide Governance Indicators.

Yukarıdaki grafikte, Finlandiya'nın 2018-2022 (5 yıllık) dönemleri arasında Dünya çapında yönetim göstergelerinin tahmini dağılımı yer almaktadır. WGI göstergelerinin tahmini, -2,5 ve +2,5 değerleri arasında değişmektedir. Bu puanlar, ülkenin toplam WGI gösterge üzerindeki puanını vermektedir. +2,5 değerine yaklaşan yüksek puanlar daha iyi yönetim çıktılarını ifade ederken, -2,5 değerine yaklaşan puanlar ise söz konusu ülkede iyi idare ilkelerinin kötü bir şekilde uygulandığı anlamına gelmektedir. Finlandiya'nın 5 yıllık göstergeleri incelendiğinde, tüm WGI gösterge değerlerinin +2,5 değerine yaklaştığı görülmektedir. Değerler içerisindeki en yüksek gösterge ise Yolsuzluğun Kontrolüdür. Grafikten de anlaşılacağı üzere, ülkede iyi idare çıktılarının pozitif bir yönde olduğu görülmektedir.

5.3. Almanya

Alman anayasa hukuku, merkezinde yazılı bir anayasa olan Kıta Avrupası ve Kuzey Amerika hukuk geleneğine uymaktadır. Temel Yasa (Grundgesetz), Federal Almanya Cumhuriyeti'nin hem resmi hem de esas olarak anayasasıdır. Temel Yasa, devletin örgütlenmesini, devlet organlarının düzenlenmesini, bileşimini ve yetkilerini ve ayrıca vatandaşlar ile devlet arasındaki en önemli hukuki ilişkileri düzenlediği için esasen Federal Almanya Cumhuriyeti'nin anayasasıdır. Resmi olarak, anayasadır çünkü en yüksek düzenlemeler dizisidir. Diğer hukuk kurallarından önceliklidir. Temel yasada, Federal Almanya'nın en önemli yasal ve siyasi kuralları yer almaktadır. Federal bir devlet olarak Federal Almanya Cumhuriyeti ikili bir devlettir. Bir bütün olarak devletin yanı sıra Federasyon

üye devletler veya Länder (Bölgesel Hükümetler) de önemli ölçüde devlet olarak nitelendirilir. Bireysel eyaletler, örgütlenmelerini ve temel haklarını düzenleyen kendi anayasalarını kabul etmişlerdir. Bu eyalet anayasaları da aynı şekilde Alman anayasa hukukunun bir parçasını oluşturur (Eert & Burkens, 2014:650).

Cermen kamu yönetimi tarzının en önemli temsilcisi olan Almanya'da, federal hükümet (Bund) ile bölgesel hükümetler (Länders) arasında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır (Royo vd., 2011: 143). Alman vatandaşları, haklarının ihlal edildiğini hissettiklerinde veya hükümetin iyi yönetim normlarına uygun hareket etmediğini düşündüklerinde hükümete başvurmanın yararlı bir yoluna sahiptir. Bu yol, yerel halkın isteklerini yerinde tespit eden ve vatandaşlar için genel erişilebilirliği sağlayan Federal Hükümet Sistemidir (Adding, 2015:68). Bununla birlikte, Almanya, bugüne kadar katılımcı bütçeler³⁰ konusunda en fazla deneyimin yaşandığı Avrupa ülkesidir. Alman yerel yönetimlerinde katılımcı bütçelerin temel amacı ise şeffaflık olurken, özellikle vatandaşların tüketici olarak istişare edilmesi yoluyla, sakinleri kamu kararlarında gerçek katılımcılar haline getirmekte ikincil bir hedef oluşturmıştır (Royo vd., 2011: 143).

Yönetim biçimi Parlamenter Cumhuriyet olan Federal Almanya Cumhuriyeti'nde iyi idare kavramının kapsamı içerisinde yer alan yönetimde şeffaflık ve kamu yönetiminde politik (siyasi), yasal ve bürokratik (yönetimsel-idari) hesap verebilirlik (Usta ve Akıncı, 2018: 2737) mekanizması olarak idarenin hukuka aykırı işlem ve eylemlerine karşı vatandaşların çeşitli alanlarda ve sektörel bazlı olarak başvurabileceği Ombudsman kurumları yer almaktadır. Bunlara, Bankalar Ombudsmanı, Sigorta Ombudsmanı, tüketici politikalarından sorumlu temel organ olan Federal, Gıda, Tarım ve Tüketici Koruma Bakanlığı, Cezaların İnfazı Ombudsmanı ve Savunma Ombudsmanı gibi örnekler verilebilir (Usta ve Akıncı, 2018: 2741).

Almanya'da temel hak ihlallerine karşı Federal Anayasa Mahkemesinin başında bulunduğu güçlü bir yargı organı siper olmaktadır. Ancak bugüne kadar, Alman yasama sürecinde temel hakların rolünü analiz eden ayrıntılı bir çalışma yoktur. Bu yüzden, mahkemelerin temel hakların korunmasındaki bütünlüyci rolüne rağmen etkili bir hak koruma sistemi ve tamamlayıcı yargısal olmayan denetim mekanizmaları eksik kalmıştır (Lang, 2021: 635). Alman Anayasası'nın 146 maddesinin yaklaşık olarak yarısı federal yapı sorunlarıyla ilgili olup (Kleinlein, 2018: 1159) insanın devlette en yüksek değeri temsil ettiği gerçeğini ifade eden insan onuruna ilişkin temel hak, Anayasa'nın 1. Maddesinde açıklanmıştır.

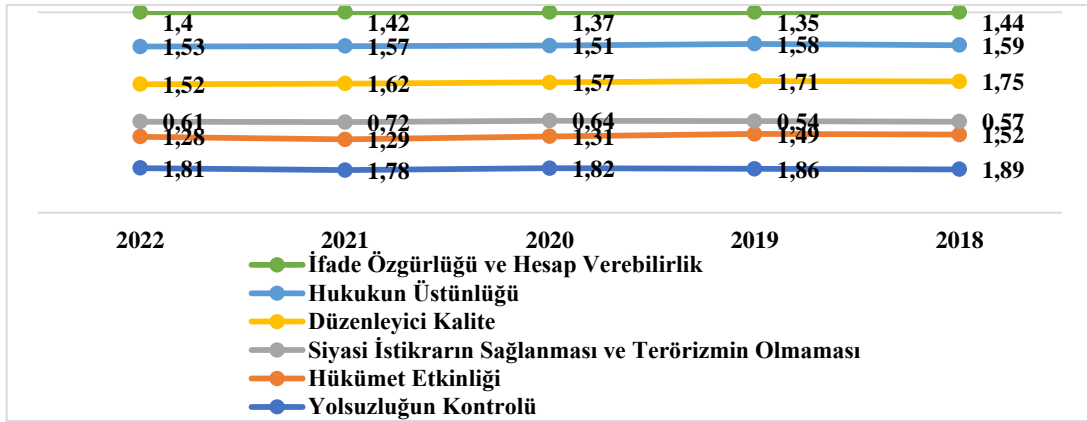
Bununla birlikte, Anayasa'nın 2. maddesinde insan onuruna özgü temel haktan sonra genel kişilik hakkı, yaşama ve beden bütünlüğü hakkı ile dolaşım özgürlüğü, 3. maddesinde eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağı, 4. maddesinde inanç ve vicdan özgürlüğü, 5. maddesinde ifade özgürlüğü, 7. maddede eğitim hakkı, 8. maddede toplanma hakkı, 9. maddede örgütlenme hakkı ve 101. maddede mahkemelere erişim hakkı gibi temel haklar açıklanmaktadır. Anayasa'da sayılan temel hakların bazıları sınırlandırılabilir. Temel hakların sınırlandırılmasında önemli etken orantılılıktır. Federal Anayasa Mahkemesi bir temel hakkın sınırlandırılmasına izin verilmesi halinde orantılılık şartının önemli bir rol oynayıp oynamadığına bakmaktadır. Genel anlamda, bu rol, hükümetin mevzuata uygun olarak kullandığı araçların izlenen hedeflerle orantılı olup olmadığı sorusuyla ilgilidir (Eert & Burkens, 2014:697).

Almanya'da terör suçları işlediğinden şüphelenilen kişilerin cezalandırılması için ayrı bir prosedür yoktur. Bu nedenle, Ceza Muhakemesi Kanunu'nun yargılama öncesinde veya yargılama sırasında diğer sanıklar hakkında uygulanan tüm hükümleri ilke olarak terör şüphelileri hakkında da uygulanacaktır. Bu sanıklar, sorgulama sırasında, esas duruşmada ve mahkeme kararlarına karşı temyiz başvurusunda bulunma olasılığı konusunda diğer tüm sanıklarla aynı haklara sahiptir (Committee of Experts on Terrorism (CODEXTER), 2016:3). Almanya'nın güvenlik otoritelerinin parçalanmış, entegrasyon sağlayamamış ve ademi merkezîyetçi yapısı terörle mücadelede yapısal bir

³⁰ Bir hükümetin bütçe karar alma süreçlerine toplum bireylerinin ve hatta sivil toplum örgütlerinin dahil edildiği bütçeleme yaklaşımına, katılımcı bütçeleme denir. Böylece bütçe sürecine toplumda yer alan farklı yapıdaki grupların düşünceleri de dikkate alınmış olmaktadır. Bu durumun sonucunda, bütçeleme sürecinde şeffaflık ilkesi sağlanmış olacaktır (Gergerlioğlu & Dibo, 2017: 1143).

eksiklik olarak algılandı ve Almanya'nın güvenlik mimarisi, federal otoritelerin merkezileşmesi, güçlendirilmesi ve iş birliğinin artırılmasının yanı sıra terörizmi önlemenin hukuka göre önceliklendirilmesine yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır (Lang,2021: 637).

Grafik 3. Federal Almanya Cumhuriyeti 2018-2022 WGI Göstergelerinin Tahmini Dağılımı

Kaynak: The World Bank, Worldwide Governance Indicators.

Yukarıdaki grafikte Federal Almanya Cumhuriyeti'nde 2018-2022 yılları arasındaki Dünya yönetim göstergelerinin tahmini değerleri yer almaktadır. Grafik incelendiğinde tüm gösterge değerlerinin negatif olmadığı ve +2,5 değerine yaklaştığı görülmektedir. Bu değerlerden en yüksek puana sahip olanı "Yolsuzluğun Kontrolü" göstergesi iken en düşük puana sahip göstergesi ise "Siyasi İstikrarın Sağlanması ve Terörizmin Olmaması"dır". Bunun anlamı, Almanya'nın "Siyasi İstikrarın Sağlanması ve Terörizmin Olmaması" göstergesi üzerinde iyi idare kavramı kapsamı dahilinde daha fazla çalışma yapması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, daha önce açıklanan Danimarka ve Finlandiya ülkelerinin WGI değerleriyle karşılaştığımızda Almanya'nın bu iki söz konusu ülkeden çok daha fazla geride olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Kamu yönetimi, yasalar çerçevesinde tanımlanan görevler ile politika yapıcılarının almış oldukları kararları ve idarenin cari iş ve işlemlerini yürütmekle ilgili bir süreçtir. Bu yönetim anlayışı; ülkelerin coğrafi yapılarına, yönetim sistemlerine, hukuk düzenlerine göre de şekillenmektedir. Demokratik bir hukuk sistemini benimsemiş ülkelerde geçmişe nazaran kamu yönetimi algısı önemli değişimlere uğramıştır. Daha önce yani klasik olarak adlandırabileceğimiz kamu yönetimi sisteminde yönetilenlere karşı baskıcı bir anlayış ve katı bir hiyerarşik düzen var iken son dönemde özel sektördeki işletmelerde başlayan yeni yönetim anlayışı ve günümüz teknolojik gelişmelerle birlikte daha demokratik bir düzenin kurulmak istenmesi sonucunda kamu yönetimi sisteminde de ciddi ve önemli anlayış değişiklikleri olmuştur.

Özellikle son elli yılda yönetim kavramının gelişmesi ile birlikte daha katılımcı ve şeffaf bir yönetim sistemi benimsenmiştir. Bu değişime, "iyi idare" kavramı ile de katkı sağlanması umulmakla birlikte hâlen uygulamada zorlukların yaşandığı, yönetim anlayışının daha içine kapanık olarak kabul edildiği ülkelerde bu kavramların getirdiği ilkelerin idareler tarafından kabul edilmesinin çok da kolay olmadığı ya da ilkelerin prensip olarak benimsendiği bu nedenle de ne hukuk kuralı olarak ne de uygulamada yer alabildiğini söyleyebiliriz.

Türkiye'de hukuksal bir zeminde iyi idare anlayışının getirmiş olduğu ilkelere yer verildiğini söylemek henüz mümkün değildir. Uygulamada zaman zaman iyi idare ilkelerinin yaşatılabilmesi adına bazı düzenlemelere yer verilmiş olsa da kavramın daha çok kuramsal olarak ele alındığı görülmektedir. İdarenin, iyi idare ilkelerini kendi yönetim ilkesi olarak kabul edip uygulamada hayata geçirdiğini söyleyebilmek şu an için erken olacaktır. İstenilen seviyede idarenin uygulamada da bu ilke ve kurallara yer vermesi, yasal zeminin de sağlanması ile mümkün olacaktır. Kamu kurumları içerisinde iyi idare kavramının getirmiş olduğu temel ilkeleri çalışma biçimine de yansıtabilen belki de tek kurum Kamu Denetçiliği Kurumu'dur. İdarelerin iş, işlem ve eylemlerinin denetim görevi bulunan

bu kurum, idari faaliyetlerde idarenin iyi idare ilkelerine ne derece riayet ettiğinin tespiti yapılabilmektedir. Ancak kurumun almış olduğu kararların herhangi bir yaptırımı olmadığı, tavsiye niteliğinde olduğu da unutulmamalıdır.

Dünyada yönetim anlayışında yaşanan bu hızlı gelişmelere Türkiye'nin kayıtsız kalması elbette beklenemez. Her ne kadar günümüzde iyi idare anlayışı ve bu anlayışın kabul ettiği temel ilke ve kurallar yasal bir zemine oturtulmamış ise de yeni bir anayasanın yazılması gerektiğinin ve idarenin hukuku başlıklı bir kanun çıkarılmasının düşünüldüğü bu günlerde iyi idare ve iyi idareyi sağlayacak olan temel ilk ve kuralların da kanunlaşarak idarelerin karara alması ve kararları uygulaması aşamasında rol oynayacağını söyleyebiliriz.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Deniz ÇİÇEK ve Hakan ARSLANER çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Deniz ÇİÇEK and Hakan ARSLANER UYGUR have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

- Adding, G. H. (2015). Good Governance in the EU Member States. 1-165. Erişim Adresi: final_version_september_2015 (4).pdf
- Adding, G. H. (2017). Good Governance: Important in Practice, Theories and Definitions. *Halu Oleo Law Review (HOLREV)*. 1(1), 1-32.
- Agere, S. (2000). *Promoting Good Governance: Principles, Practices and Perspectives*. London: Commonwealth Secretariat.
- Akkurt, İ. ve Akman, Ç. (2023). Danimarka'da Yerel Yönetimler ve Mali Yapıları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 13(4), 1563-1592.
- Alyanak, S. (2022). Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın Avrupa Birliği Parlamentosu Konseyi ve Komisyonunun Faaliyetleri Üzerindeki Etkisi. *Ankara Barosu Dergisi*. 80, 283-322.
- Ardielli, E. (2019). Use of TOPSIS Method for Assessing of Good Governance in European Union Countries. *Review of Economic Perspective*. 19(3), 211-231.
- Arslaner, H. ve Karaca, Y. (2017). Türkiye Kamu Yönetiminde Yönetişim Algısı: Aydın İli Vergi Dairelerinde Bir Uygulama. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4(4), 128-251.
- Atkinson, R. (2002). The White Paper on European Governance: Implications for Urban Policy. *European Planning Studies*. 10(6), 781-792.
- Besselink, L., Bovend' Eert, P., Broeksteeg, H., Lange, R. ve Voermans, W. (Editörler), (2014). *Constitutional Law of the EU Member States*. Kluwer Publishing.
- Boz, S. S., Yurdaer, C. ve Eraslan, Y. (2019). İdare Hukuku Boyutuyla İyi Yönetişim İlkesi: İyi İdare. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 27(3), 497-532.
- Committee of Experts on Terrorism (CODEXTER) (2016). Profiles on Counter Terrorist Capacity Germany. 1-11. COMMITTEE OF EXPERTS ON TERRORISM (CODEXTER) (coe.int) Erişim Tarihi: 26.08.2024

- Cotonou Partnership Agreement (2016). Partnership Agreement Between The Members of the African, Caribbean and Pacific Group of States of the One Part, and the European Community and Its Member States. 1-123. Erişim Adresi: Europa/Development/Cotonou Agreement (pca-cpa.org)
- Curtin, D., and Dekker, I. (2005). Good governance: The concept and its application by the European Union. Good Governance and the European Union: reflections on concepts, institutions and substance. New York: Intersentia.
- Çelen, M. (2013). Finlandiya’da Yerel Yönetimler. Çağdaş Yerel Yönetimler. 22(2), 83-113.
- Çolak, Ç. (2021). Türkçe Kamu Yönetimi Terminolojisinde Kronik Bir Sorun: İdare/Yönetim Ayrımının Eksikliği. Avrasya Terim Dergisi. 9(2), 27-38.
- Çukurçayır, M. A. ve Sipahi, E. B. (2003). Yönetişim Yaklaşımı ve Kamu Yönetiminde Kalite. Sayıştay Dergisi. 50-51,35-66.
- Doğan, E. U. (2019). Kamu Görevlisinin Tarafsızlık Yükümlülüğü Bağlamında Seçilme Yeterliliği. Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 4(2), 319-362.
- Durâ, N. and Mititelu, C. (2013). The Treaty of Nice, European Union Charter of Fundamental Rights. The 8th Edition of the International Conference, European Integration Realities and Perspectives. 123-129.
- Duymaz, E. (2018). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Hukukun Üstünlüğü İlkesi. Kamu Hukukçuları Platformu ve Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk ve Adalet VII. Toplantısı. 1-29.
- Fortsakis, T. (2005). Principles Governing Good Administration. European Public Law. 11(2), 207-217.
- Gergerlioğlu, U. ve Dibo, M. (2017). Avrupa Ülkeleri ve Türkiye Uygulamaları Kapsamında Katılımcı Bütçeleme Yaklaşımı. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. 16(63), 1142-1154.
- Gözlüğü, S. V. (2013). Uluslararası Hukuk Boyutuyla Hukukun Üstünlüğü. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. XVII (1-2), 1423-1453.
- Grzeszczak, R. (2015). The Concept and Practice of Good Governance in the European Union. International Scholarly and Scientific Research and Innovation. 9(2), 449-453.
- Güngör, K. (2017). Thatcher’ın Temel Maliye- Ekonomi Politikaları ve Birleşik Krallık’taki Etkileri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 18(2), 1-20.
- Haldenwang, C. V. (2004). Electronic Government (E-Government) and Development. The European Journal of Development Research. 16(2), 417-432.
- Jacqueson, C. (2015). Enforcement of Social Rights- Upholding of Obligations in Denmark. Faculty of Law, University of Copenhagen. BEUCITIZEN: Barriers Towards EU Citizenship.
- Kanska, K. (2004). Towards Administrative Human Rights in the EU. Impact of the Charter of Fundamental Rights. European Law Journal. 10, 296-326.
- Karahanogulları, O. (2007). Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin İyi İdare Konusunda Üye Devletlere CM/Rec (2007) 7 Sayılı Tavsiye Kararı. Danıştay Dergisi, 116,1-10.
- Kardos, M. (2012). The Reflection of Good Governance in Sustainable Development Strategies. Procedia-Social and Behavioral Sciences. 58, 1166-1173.
- Kaufmann, D., Kraay, A. ve Mastruzzi, M. (2011). The Worldwide Governance Indicators: Methodology and Analytical Issues. Hague Journal on the Rule of Law. 3, 220-246.
- Keping, Y. (2018). Governance and Good Governance: A New Framework for Political Analysis. Fudan J. Hum. Soc. Sci. 11,1-8.
- Kırılmaz, M. ve Atak, F. (2015). Kamu Mali Yönetiminde Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Araçları: Faaliyet Raporları. Ombudsman Akademi Dergisi. 3,189-217.
- Kleinlein, T. (2018). Federalisms, rights, and Autonomies: The United States and Germany, and the EU. Oxford University Press and New York University School of Law, I CON (2017), 15(4), 1157-1173.
- Kooiman, J. and Bavinck, M. (2005). The Governance Perspective. Kooiman, J. Bavinck, M., Jentoft, S. and Pullin, R. (Ed.). Interactive Governance for Fisheries (İçinde). 7-25. Mare Publication Series No.3, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Kristjânsdóttir, M.V. (2013). Good Administration as a Fundamental Right. Icelandic Review of Politics and Administration. 9(1), 237-255.

- Kuusikko, K. (2001). Advice, Good Administration and Legitimate Expectations: Some Comparative Aspects. *European Public Law*. 7(3).
- Lang, A. (2021). Non-judicial rights review of counterterrorism policies: The role of fundamental rights in the making of the counterterrorism database and the data retention legislation in Germany. *Oxford University Press and New York University School of Law, I CON* (2021), 19(2), 634-664.
- Lehmann, W. (2002). Governance in the EU: A European Parliament Perspective. Joerges, C., Ladeur, K. H. ve Ziller, J. (Ed.), *Governance in the European Union and the Commission White Paper* (10-15). *EUI Working Paper LAW No. 2002/8*.
- Mäenpää, O. (2021). Good Governance and How to Maintain it. *Debt Management Annual Review*. 2020, 34-37. [content \(helsinki.fi\)](http://content.helsinki.fi)
- Mazzaferro, C. and Zanardi, A. (2008). Centralization versus Decentralization of Public Policies: Does the Heterogeneity of Individual Preferences Matter? *Fiscal Studies*. 29(1), 35-73.
- Metin, Y. (2002). Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 57(4), 35-63.
- Naudé, W. (2008). Entrepreneurship in Economic Development. *United Nations University, World Institute for Development Economics Research. WIDER Research Paper, No. 2008/20*, 1-48.
- Odyakmaz, Z. ve Güzel, O. (2017). İyi İdare Hakkı. *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 7(2), 13-37.
- Okçu, M. (2011). Değişen Dünyayı Anlamak İçin Önemli Bir Kavram: Yönetişim. Genç, F. N. (Ed.). *Yönetişim ve Yönetim Ekseninde Kamu Yönetimi (İçinde)*, s. 1-25. Bursa: Ekin Yayınları.
- Özer, M.A., Koçak, D. ve Türe, H. (2020). Yönetişim Göstergeleri Doğrultusunda Ülkelerin Performanslarının Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 22/1,25-53.
- Péter, V. and Szedf, A. (2008). The Institution of Good Administration in the Council of Europe. *Statute of the Council of Europe, Chapter I*. 1-9. Erişim Adresi: [Microsoft Word- Dokument2 \(researchgate.net\)](http://Microsoft Word-Dokument2 (researchgate.net))
- Rieseneder, F. B. (2008). Good Governance: Characteristics, Methods and the Austrian Examples. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*. 26-52.
- Royo, S., Yetano, A. ve Acerete, B. (2014). Citizen Participation in German and Spanish Local Governments: A Comparative Study. *International Journal of Public Administration*. 34(3), 139-150.
- Smith, B. (2007). *Good Governance and Development* (1. baskı). New York: Palgrave Macmillan Publishing.
- Sloat, A. (2003). The Preparation of the Governance White Paper. *Politics*. 23(2), 128-136.
- Stoker, G. (1998). Governance as Theory: Five Propositions. *International Journal of Social Sciences*. 50(155), 17-28.
- Söderman, J. (2002). The European Ombudsman, The European Code of Good Administrative Behaviour. 1-16. Erişim Adresi: [The European Code of Good Administrative Behaviour \(statewatch.org\)](http://The European Code of Good Administrative Behaviour (statewatch.org))
- T.C. Anayasa Mahkemesi 2016/16 Esas Sayılı Kararı (2016). 2016/37 Karar Sayısı, 1-4. 2016-37.pdf (anayasa.gov.tr)
- Teresa, M. and Bazo, G. (2008). The Charter of Fundamental Rights of the European Union and the Right to be Granted Asylum in the Union's Law. *Refugee Survey Quarterly*. 27(3), 33-52.
- The European Code of Good Administrative Behavior (2001). 6 September 2001, 1-7. The European Code of Good Administrative Behaviour (6 September 2001) (cvce.eu) Erişim Tarihi: 26.08.2024.
- The World Bank (2024). *Worldwide Governance Indicators*. Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri | Databank (worldbank.org) Erişim Tarihi: 20.08.2024.
- The World Bank (1992). *Governance and Development*. Washington: A World Bank Publication. World Bank Document Erişim Tarihi: 05.08.2024.
- Transparency International (2023). *Corruption Perception Index*. 2023 Yolsuzluk Algı Endeksi: Yolsuzluk Algı Endeksi...- Transparency.org Erişim Tarihi (23.08.2024).
- Toprak, D. ve Şataf, C. (2022). Danimarka'nın Refah Göstergeleri Üzerine Bir İnceleme. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*. 5(1), 1-16.

- Toprak, M. (2015). Hukukun Üstünlüğü Politikacılar İçin Kılavuz. Türkiye Barolar Birliği Yayınları. Ekim 2015, 3-66.
- Turan, E. (2018). Üniter Bir Devlet Olarak Finlandiya Yerel Yönetimleri. Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 6(1), 84-102.
- Turton, A. R., Hattingh, J., Claassen, M., Roux, D. J. ve Ashton, P. J. (2007). Towards a Model for Ecosystem Governance: An Integrayted Water Resource Management Example. Turton, A. R., Hattingh, H. J., Maree, G. A., Roux, D. J., Claassen, M. ve Strydom, W. F. (Ed.), Governance as a Trialogue: Government Society Science in Transition (7). Berlin, Heidelberg: Springer Publishing.
- Usta, S., & Akıncı, A. (2016). Kamu Yönetiminde Hesap Verebilirlik Mekanizması Olarak Ombudsmanlık Kurumu: Almanya Örneği. Journal of Human Sciences. 13(2), 2735-2749.
- Uygun, O. (2022). Hukukun Üstünlüğü İlkesi. Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. XIX (2022/Özel Sayı), 521-558.
- Wakefield, J. (2007). The Right to Good Administration. Kluwer Law International.
- Yıldırım, T. ve Göçgün, M. (2016). İdarenin Düzenleyici İşlemlerinde Eşitlik İlkesi. İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. 3(2), 39-60.
- Zanger, S. C. (2000). Good Governance and European Aid The Impact of Political Conditionality. European Union Politics. 1(3),293-317.
- 731/1999 Sayılı Finlandiya Anayasası, 11 Haziran 1999 Tarih ve 817/2018'e kadar olan değişiklikler dahil.

Müslüman Dünyasında Sekülerleşme: Hükümet Performansı ve Dindarlık Arasındaki İlişki

Secularization in the Muslim World: Relationship Between Government Performance and Religiosity

Orhan DOĞAN¹

¹Doktora Öğrencisi, University of Tennessee, ABD

Mail: odogan@vols.utk.edu

<https://orcid.org/0009-0009-9760-5535>

<https://doi.org/10.58724/assam.1503435>

Özet

Uzun yıllar boyunca Müslüman ülkeler, dünyanın farklı bölgelerinde yaşanan sekülerleşme trendinin dışında kaldı. Ancak bu durum son yıllarda değişmiş gibi görünüyor. Birçok Müslüman ülkede yapılan anketler, Müslüman toplumların hızla dinden uzaklaştığını, dini liderlere ve İslamcı partilere olan güvenin azaldığını ve daha az insanın dinin siyaseti etkilemesini istediğini gösteriyor. Yine de modernleşme teorisinin revize edilmiş versiyonu veya dini piyasalar teorisi gibi sekülerleşme literatüründe sunulan açıklamaların, Müslüman ülkelerde yaşanan sekülerleşmeyi yeterince anlamamıza yardımcı olamadığı görülüyor. Bu makalede, insanların refah seviyesi ile dindarlık arasında bir ilişki olabileceğini iddia ediyor ve hükümetlerin düşen ekonomik performanslarının, Müslüman ülkelerdeki son gelişmeleri açıklayabileceğini savunuyorum. Çeşitli yazarlar, tıpkı dinin ve dindarlığın siyaseti etkilediği gibi, siyasetin de dini ve dindarlığı etkileyebileceğini farklı çalışmalarda göstermiştir. Bu çalışmada, siyasetin Müslüman ülkelerde dini ve dindarlığı hangi koşullar altında etkileyebileceğini göstermeye çalıştım. Dinin Müslümanların hayatının her alanını etkilediği düşünüldüğünde, bu çalışmadan elde edilen sonuçlar bize İslam dünyasındaki siyasetin geleceği hakkında bir fikir verebilir.

Anahtar Kelimeler: *Sekülerleşme, Modernleşme, İslamcı Partiler, Dindarlık, Laiklik.*

Abstract

Why Are There More Atheists in the Muslim World? For many years, Muslim countries were outside the secularization trend experienced in different parts of the world. This situation seems to have changed in recent years. Surveys in many Muslim countries show that Muslim societies are rapidly moving away from religion, trust in religious leaders and Islamist parties is declining, and fewer people want religion to have an impact on politics. Yet, it seems that none of the explanations provided by secularization literature, such as revised modernization theory or religious markets theory, can help us adequately understand the decline in religiosity in Muslim countries. I claim that there could be a relationship between people's well-being and religiosity and argue that governments' declining economic performance can explain the recent developments taking place in Muslim countries. Various authors have already shown that politics can influence religion just as religion and religiosity influence politics. With this study, I tried to provide details about conditions under which politics can affect religion and religiosity in Muslim countries. Considering that religion affects every part of Muslims' lives, results from this study may give us an idea about the future of politics in the Muslim world.

Keywords: *Secularization, Modernization, Islamist Parties, Religiosity, Secularism.*

Makale Türü

Article Type

Araştırma Makalesi
Research Article

Geliş Tarihi

Application Date

22/06/2024

Kabul Tarihi

Admission Date

04/11/2024

1. INTRODUCTION

The world has become a more secular place. Different research made in various parts of the globe repeatably shows that religiosity is decreasing among people, and fewer people are now attending religious services. Developed countries in the West have been seeing this decline for a long time (Inglehart 1997; Inglehart 2021), and currently, in most European countries, the number of unreligious people is higher than the number of people who define themselves as religious (Phil Zuckerman 2019). What is more interesting is that secularization now seems to be an important reality for other parts of the world too. For instance, in countries in Latin America, the number of people identifying themselves as nonreligious has seen a striking increase. According to a survey, the rate of people who identified themselves as nonreligious increased to 20% from 8% in 5 years (Phil Zuckerman 2019). In addition, Asia also seems to experience a similar trend; the number of people who identify themselves as unreligious or do not attend "ritual engagement" or "temple activity" has significantly increased in recent years (Phil Zuckerman 2019).

Secularization is spreading in many countries, and thus far, there have only been a few exceptions to this process in different parts of the world. Sub-Saharan Africa was one of the places that were not significantly affected by this movement, and the other was the Muslim world (Inglehart 2021). However, recent studies reveal that, even in the Muslim world, more people are now becoming less religious (Inglehart 2021; DW 2021), and the number of people who support secular politics is increasing (Tony Blair Institute 2021). A survey recently conducted in Iran found that about half of the population has "transitioned from religious to nonreligious" (Gamaan 2020; DW 2021). Another study conducted in Egypt showed that the number of those who supported the idea of separating religion and politics increased from 56% to 81% (Tony Blair Institute 2021). Furthermore, the World Values Survey (2018) data indicates that the number of people who define themselves as religious is decreasing in countries such as Tunisia, Morocco, Iraq, Jordan, Pakistan, and Turkey. In addition, reports of the Arab Barometer, which covers the attitudes of people in more than ten Muslim countries, also suggest that the level of trust in religious leaders, and Islamist parties have been declining, and fewer people favor religion's influence on politics in the Muslim world. Given these trends, this study inquires, "Under what conditions does religiosity decline in Muslim countries?"

From Tunisia to Egypt, from Saudi Arabia to Pakistan, and from Iran to Turkey, many Muslim countries go through similar processes (World Values Survey 2018; Tony Blair Institute 2021; DW 2021; Gamaan 2020), yet it seems that secularization literature still cannot account for the change taking place in these countries (Stolz 2021). When we look at the arguments given by the secularization literature, we can see that it generally offers two explanations for the change in religiosity in a country. The first explanation, the revised modernization theory (Inglehart and Welzel 2005) emphasizes the importance of factors such as urbanization, education, level of development (mostly measured through GDP per capita), and level of income or healthcare inequality (Norris and Inglehart 2015; Liang and Dong 2019; Inglehart 2021). The main argument of the revised modernization theory is that people become less religious as they become more secure against physical and economic threats and are exposed to different ways of thinking and lifestyles. According to this theory, religiosity has a negative relationship with factors such as education, urbanization, and level of income and a positive relationship with factors such as income and healthcare inequality.

The second explanation, religious market theory, emphasizes the importance of the state's regulation of religion and the variety of religions offered to people. According to this theory, when states do not regulate the religious sphere and when different religions or different religious groups compete freely in the market, people are more likely to find the religion that answers their needs (Hout and Fischer 2004; Hout and Fischer 2014; Stolz 2021). States having an official religion and the state's regulation of the religion have a negative effect on religiosity.

However, when we look at the developments in some Muslim countries, we can see that none of these explanations can give us a complete explanation for the increase in secularization in this part of the world. Comparison of data from the World Bank (2021) and World Values Survey (2018) indicate that although experiencing a decrease in income levels, or an increase in inequalities in income and healthcare, religiosity has seen a decline in some Muslim countries. It may be thought that

the increase in education and urbanization may explain the decrease in religiosity, but when we look at some years when education and urbanization increased, it is possible to see that religiousness also increased in those years. Thus, although both factors probably have explanatory power, they cannot explain the pace of secularization by themselves.

When it comes to religious market theory, the religiosity levels of people in Middle Eastern countries by itself indicate the inadequacy of this explanation to understand the change in religiosity in Muslim countries (Inglehart 2021). In most Middle Eastern countries, states have either an official religion or are heavily regulated by the governments, yet they still have the highest levels of religiosity in the world (Inglehart 2021). In addition, comparing the change in the level of religiosity with the change in the level of religious freedoms in some Muslim countries indicates that this theory cannot account for the change in religiosity by itself.

Therefore, I claim that to fully understand the recent developments taking place in the Muslim world, we need to examine the relationship between government performance and religiosity. Recent findings show that just as religiosity and religion shape politics, politics also affect religion and religiosity ((Fischer et al. 2004; Hout and Fischer 2014; Margolis 2018). For instance, Michele Margolis, after examining the relationship between religiosity and voting behaviors in American politics, indicates that "Politics can drive whether you identify with a faith, how strongly you identify with that faith, and how religious you are .... and some people on the left are falling away from religion because they see it as so wrapped up with Republican politics" (Fivethirtyeight 2019). I believe that there might be a similar relationship between religiosity and politics in the Muslim world. For a long time, Islamist movements in the Middle East constituted one of the most serious oppositions against the authoritarian regimes in the region, and in recent years, countries like Egypt, Tunisia, and Turkey have had Islamist governments (Ozcan 2018). Nevertheless, findings suggest that people's trust in Islamist parties and religious leaders has been declining rapidly in Muslim countries. I believe that the failure of Islamist parties to deliver on the needs of citizens (Ozcan 2018), combined with the exploitation of religious leaders by authoritarian leaders in the Middle East, can explain the recent developments taking place in Muslim countries. A comparison of the two surveys conducted by the Arab Barometer 8 years apart (2014-2021) indicates that there might be a relationship between people's level of religiosity and their concerns about their country's economy. Comparing the two surveys reveals that people's level of religiosity has decreased in a period where their concerns about their country's economy have increased. Data from countries like Tunisia, Turkey, and Iran also indicate that religiosity has decreased in a period where the GDP per capita has decreased. All these findings suggest that there could be a relationship between religiosity and government performance. Chaves and Cann (1992) find that the identification of religion with a political identity causes some people to distance themselves from religion. I believe that the identification of religion with governments that failed to meet the expectations of citizens is one of the important factors that explain declining religiosity in Muslim countries. More specifically, I claim that if a Muslim country with an Islamist government experiences an economic decline, then we can expect to see religiosity decline in that country.

In this study, first, I utilized Turkey as a case study to underscore the constraints of secularization theory in explaining the decline in religiosity. Furthermore, I sought to demonstrate the potential association between government performance and religiosity. Subsequently, I performed a regression analysis to empirically examine the relationship between religiosity and government performance within the context of the Muslim world. For the regression analysis, I utilized data from the World Values Survey and Arab Barometer and relied upon the data from countries like Turkey, Tunisia, and Egypt who had experienced periods of Islamist governance around the time of data collection. Finally, for the conclusion section, I discussed future areas of research and inquiry.

2. THEORY

Religiosity has seen a significant decline in many parts of the world, including in places like America, which, for a long time, was one of the few developed countries that had a high level of religiosity (Inglehart 2021). Similarly, in Muslim countries, people resisted the secularization trend that was taking place in different parts of the world for a long time, yet it seems that they also started

to see the influence of religion waning in their societies. Although one can find various studies that try to explain decreasing religiosity, the roots of secularization literature can be found in early formulations of modernization theory (Norris and Inglehart 2015; Inglehart 2021). From Marx to Weber, many prominent social scientists and modernization theorists made the prediction that religion would lose its importance with the spread of scientific knowledge and education (Norris and Inglehart 2015; Foshaguen 2020; Inglehart 2021). Starting in the 1970s and 1980s, scholars like Ronald Inglehart and Christian Welzel made revisions to modernization theory and tried to explain developments taking place in different areas, including religiosity. The revised modernization theory, unlike the classical modernization theory, explains secularization as people's attainment of living standards that ensure their survival (Norris and Inglehart 2015). According to Inglehart, the reason why people in so many different countries are becoming secular is related to the changing conditions of life and the attainment of existential security. Inglehart claims that religiosity has a close relationship with people's physical and economic security, and when people feel economically or physically threatened, religion provides "assurance that the world was in the hands of an infallible higher power which ensured that, if one followed his rules, things would ultimately work out for the best" (p.5). Likewise, Jorg Stolz (2021) claims that religions supply "hope and promises of a better life to those who feel in some way deprived" (p.2-3). According to Inglehart (2021), in many places, factors related to modernization, such as industrialization, urbanization, and education, increase economic development and make religion dysfunctional by ensuring survival. And as these factors become more prevalent in different parts of the world, people become less religious.

However, recent developments taking place around the world indicate that revised modernization theory can only partially explain what is happening in the world. Research in places like the Middle East shows that even Muslim countries are now becoming less religious, and demand for secular politics has become more widespread in many of these countries. This trend is particularly surprising considering that many of these nations have faced economic challenges and increased migration, factors typically associated with heightened threat perception and, consequently, a stronger affinity for religiosity. Jorg Stolz (2021), after examining the progress made in secularization literature in the last 20 years, states that different research made in this literature cannot explain secularization in the Middle East. Nevertheless, I believe that some of the more recent studies of the mentioned authors can still help us understand the developments in Muslim countries.

Inglehart (2021), in his latest book, argues that "as religion weakens, the dominant causal flow can change direction, with one's political views increasingly shaping one's religious outlook" p.165. He argues that, in today's world, factors like industrialization, urbanization, and education make people value "freedom of choice in all aspects of life" and cause them to question the traditional/religious norms that limit individual liberties. According to Inglehart, when people see religious norms as conflicted with individual liberties, such as sexual preferences or abortion, they choose the side of individual liberties and become less religious. Therefore, starting in the 21st century, factors related to modernization have started to reverse the causal direction between religion and politics, and now, political values and attitudes of people determine their level of religiosity (Inglehart 2021). Similarly, Chivas and Can (1992) argue that when religion becomes closely aligned with a political identity, some people stop identifying themselves with religion. Hout and Fischer (2002) and Michele Margolis (2018) find that the politicization of religion and its identification with certain parties and policies (In the U.S. case, religion's identification with the Republican Party's conservative policies) causes people to distance themselves from religion. Given the intertwining of religion and politics in the Middle East, I believe that these recent findings on the impact of politics on religiosity can help us better understand the secularization trend in Muslim countries. Drawing on these findings, I argue that because Islam wants to regulate every aspect of life (Ertit 2018), as most authoritarian leaders in the Middle East use religion and religious leaders to legitimize their rule (Acemoglu and Robinson 2020), and since the majority of the Muslim countries have laws that take sharia as a source (CFR 2021), governments' wrongdoings or their inability to deliver services needed by the citizens causes people to question the validity of religious rules. Both Gerchewski (2013) and Inglehart (1997) argue that a government's legitimacy significantly depends on its performance and its ability to respond to citizens' needs. According to Inglehart (1997), when citizens are not satisfied with

their lives for a long time, they do not just blame the government; they also start to blame the regime for their dissatisfaction. Therefore, this study claims that since governments in Muslim countries use religion and religious leaders to justify their rules, their failure to satisfy their citizens' needs for a long time causes citizens to start to question the validity of religious rules, regulations, institutions, and even religion itself. This, I believe, combined with other factors such as education and urbanization, explains the secularization trend in Muslim countries.

Based on these findings, I claim that the recent decrease in religiosity in Muslim countries can be closely related to the government's failure to meet the citizens' needs, demands, and expectations. Therefore, this study hypothesizes that:

H1: If a Muslim country experiences an economic decline under governments with an Islamist ideology, then it would expect to see its level of religiosity decline.

Alternative to the claims of this study, the literature about secularization offers two theories that are frequently used by different scholars to explain declining religiosity. We should also assess the plausibility of these two rival potential arguments. The first theory is Inglehart and Welzel's (2004) revised modernization theory which focuses on the demand side of religiosity (Liang and Dong 2019). According to this theory, a high level of existential security reduces the need for people to use religion to deal with their anxieties. Norris and Inglehart (2014) state that "religiosity helps individuals cope with stress and anxiety arising from uncontrollable life events" and that people who cannot meet their basic needs are much more likely to state that religion is important in their lives" p.4. Thus, factors that improve people's living standards, such as GDP per capita, income, or health equality, render religion less useful and cause a decline in religiosity (Karakoc and Baskan 2012; Norris and Inglehart 2014; Liang Dong 2019; Hekmoutpor 2020). For instance, Buser (2015) finds the level of income to be highly correlated with religiosity, and Norris and Inglehart (2015) explain the relatively high religiosity of the American public (compared with other developed countries) with unequal distribution of income in the U.S. Likewise, Norris and Inglehart (2015) argue that welfare expenditures can increase the level of existential security, and Hekmoutpor (2020) states that health inequality can be an important factor in reducing existential security and driving religiosity. Also, similar to classical modernization theory, revised modernization theory claims that an increase in urbanization and education has a negative impact on religiosity (Liang Dong 2019). An increase in education is argued to decrease religiosity, first because of education's positive relationship with rational and scientific thinking, and second, education's positive relationship with skills that help people find high-income jobs (Liang Dong 2019). When it comes to urbanization, first, it is thought to have a positive relationship with existential security with "public health infrastructure provided by the government can replace the function of religious activities to resist risks"(Liang and Dong 2019, 334). Second, it has a negative impact on religiosity by providing people with alternative lifestyles and, generally, an abundance of information at a low cost (Liang and Dong 2019; Ertit 2020). Since more information helps people think about religion more "rationally," urbanization decreases religiosity (Liang and Dong 2019). Therefore;

H2: If income, income and health equality, urbanization, and education increase in a country, then it would expect to see its level of religiosity decline.

The other alternative theory that a good deal of researchers use to explain the change in religiosity is the religious market theory, which focuses more on the supply side of religiosity (Liang and Dong 2019). Applying the tenets of the Rational Choice Theory, religious market theorists argue that religiosity will thrive when there is free competition between religions and when citizens are able to freely make their choice among the competing religions (Hout and Fischer 2002; Fox and Tabory 2008; Hout and Fischer 2014; Hekmatpour 2020; Inglehart 2021).

Fox and Tabory (2008) find that diversity creates motivation for religions to offer better products, and Chaves and Cann (1992) argue that "more competition should produce a religious product that is more to the liking of consumers" p.272. According to this theory, the demand for religion is constant among the public, but since people have different needs and divergent expectations of religion, the variety of religions offered to the public has an effect on people's level of religiosity

(Karakoc and Baskan 2012). Since government regulation limits this competition or causes one religion to have a monopoly in the market, religiosity will be higher when there is no government intervention in the religious market (Hout and Fischer 2002; Fox and Tabory 2008; Hout and Fischer 2014; Hekmatpour 2020). Therefore,

H3: If the degree of religious regulation increases in a country, then it would expect to see its level of religiosity decline.

3. METHODS

A variety of surveys were used to understand the relationship between religiosity, government performance, and various factors provided by the secularization literature. To indicate the inadequacy of secularization theory to explain declining religiosity in Turkey and check the plausibility of the argument about the relationship between government performance and religiosity, first, I used the data collected by the World Values Survey for the years between 2000 and 2018. Second, I benefitted from Konda Research and Consultancy's surveys to show the change in religiosity between the years 2011 and 2021. To understand whether there can be a relationship between government performance and religiosity, I compared the change in GDP per capita with the change in religiosity, the change in the level of trust in religious leaders, and people's demand for secular politics. I used the World Bank's data to show the change in the level of inequality, GDP per capita, and the level of religious freedoms. I benefitted from OECD data to examine the change in healthcare inequality and overall education level in the country. To track the changes in the level of trust in religious leaders I used the data gathered from World Values Survey, Barem, and Ipsos.

Lastly, I drew on the World Values Survey and Arab Barometer's data to check if there is a significant relationship between government performance and religiosity.

The case of Turkey was chosen to illustrate the potential conditions under which religiosity declines in Muslim countries for several key reasons. First, recent developments in Turkey make it an ideal case to apply the theory presented here regarding declining religiosity in the Muslim world. For years, the current Turkish government criticized the secular reforms of the republic's founders, accusing them of oppressing religious people and distancing the country from its religious values (Yilmaz et al., 2021). The ruling party often blamed previous secular governments for national problems. However, under the rule of an Islamist government, there has been a growing demand for secular politics (Tepav 2021). A recent survey shows that 73% of participants now recognize the value of Atatürk, the republic's founding father (Metropol 2021). This increasing secularization during a period of economic decline suggests that government performance may play a role in the secularization trends in Muslim countries. Given that the AKP is an Islamist party and that Islamism "refers to turning religion into an ideology and an instrumental use of Islam in politics" (Yilmaz 2021, p. 104), it is plausible that public discontent with the government could extend to religious institutions, making Turkey's experience a critical case for examining the relationship between politics and religion. Furthermore, Turkey holds historical significance as the first country to elect an Islamist party through democratic processes, first with the Refah Party and later with the AKP. Since democratic elections confer legitimacy, it is vital to explore how the policies of a democratically elected Islamist government impact public religiosity.

Second, Turkey's case may explain similar secularization trends observed in other Muslim-majority countries that have experienced Islamist governments. Over the past 20 years, Turkey has been ruled by an Islamist party, and its democratic and economic conditions have deteriorated, with GDP per capita declining since 2013 and inflation reaching record highs. Investigating whether the decline in democracy and economic conditions under Islamist party rule affects religiosity can help us understand similar trends in other countries like Egypt, Lebanon, Algeria, and Tunisia, where Islamist movements have also challenged secular politics (Ozcan 2018). Data from the Arab Barometer show declining trust in Islamist parties across the Muslim world. For instance, the Ennahda party in Tunisia lost support in the 2014 elections partly due to its failure to address economic problems (Ozcan 2018), and the AKP has similarly lost votes amid Turkey's economic struggles, suggesting a relationship between religiosity and political disillusionment in Muslim countries.

Third, the election results in Turkey align with the developments discussed in this study. Surveys indicate a significant decline in religiosity beginning in 2012, coinciding with periods of political and economic instability and a series of elections. Public support for the ruling AKP, which increasingly intertwined religious rhetoric with political identity, has declined, particularly during the 2018 and 2023 elections, reflecting dissatisfaction with economic management and high inflation. This discontent has also affected religious institutions linked to the state, as data reveal a shift towards secular preferences.

2014 Local Elections: The AKP performed well, benefiting from a stable economy and limited migration.

2018 General and Presidential Elections: The AKP experienced losses alongside declining religiosity amidst economic downturns.

2023 General Elections: Despite Erdoğan's re-election, public demand for secular governance increased, signaling disillusionment with religiously affiliated leadership.

These trends suggest that political and economic dissatisfaction may drive a broader secularization trend in Turkey and potentially across the Muslim world.

Finally, examining Turkey from 2002 to 2022 allows for testing a popular theory in secularization literature: the revised modernization theory, which posits that improvements in physical or economic security reduce religiosity. When people feel more secure in their survival, the protective role of religion becomes less important. Factors like GDP per capita, health, and income equality influence this sense of security, and thus, religiosity. However, in Turkey, religiosity increased during periods of strong economic performance and declined during downturns. This suggests that in contexts where religion and politics are deeply intertwined, government performance may influence religiosity in unique ways.

Cases of Tunisia and Egypt were also added to the analysis due to their shared experience with Islamist governments and a similar decline in public trust toward Islamist parties. In Tunisia, the Ennahda party's defeat in the 2014 elections was largely attributed to its poor handling of economic issues (Ozcan 2018). Similarly, the AKP in Turkey has faced voter backlash due to economic challenges, which may indicate a broader connection between religiosity and political dissatisfaction in Muslim countries. Additionally, the Arab Barometer's third wave reveals that many in Egypt felt their quality of life had not improved under the Islamist Muslim Brotherhood government.

Dependent and Independent Variables

Most of the terms that I will use to present the results of this study will be self-explaining. However, it is still important to clearly articulate how I define some of the concepts that I used throughout the paper.

Dependent variable: Dependent variable is religiosity in countries such as Turkey, Tunisia, and Egypt, all of which have had experience with Islamist parties in government. Similar to many other researchers, I will use people's self-definition to measure religiosity. There are small differences in the terminology used by WVS, Konda, and Tesev, but they all indicate the levels of religiosity based on participants' self-definition. Furthermore, for the case of Turkey, I analyze changes in demand for secular politics and trust toward religious leaders as an indicator of the shift in the level of secularization within the country. To measure the demand for secular politics, I use the data from the World Values Survey, and I look at the number of people who stated, "religious leaders interpreting the laws is an essential characteristic of democracy." To measure the trust for religious leaders, I utilize the data collected by WVS, Ipsos, and Barem and look at the number of people who stated: "they have a great deal of confidence in religious leaders" (WVS) and a number of people who found religious leaders trustworthy (Ipsos and Barem). The reason why I look at the change in demand for secular politics and trust for religious leaders is; first, data from the Arab Barometer and World Values Survey show that there might be a correlation between trust in religious leaders, Islamist parties, and religiosity in Muslim countries. Chaves and Cann (1992) find that when religiosity is closely aligned with a political identity, it may have a negative effect on religiosity. Considering that many

governments, especially the Islamist governments in the Middle East, use religion to legitimize their rule and gather more support, there could be a connection between government performance, demand for secular politics, trust in religious leaders, and religiosity. Second, studies made by Ozturk (2016) and Yilmaz et al. (2021) demonstrate that AKP has frequently used religious leaders to justify some of their controversial policies and get more support from the public. Some of the statements of religious leaders about these controversial policies created a negative reaction from the opposition parties (Yilmaz et al. 2021) and created a backlash, especially among the young segments of society. Therefore, I believe that analyzing the relationship between government performance, demand for secular politics, trust in religious leaders, and religiosity could be useful in understanding the decline in religiosity in Turkey and in other Muslim countries.

Independent Variable: In this study, I examine government performance as the independent variable, assessed through individuals' evaluations of government effectiveness. For Turkey, these evaluations are drawn from a specific question in the World Values Survey (WVS), which asks respondents to rate the government's performance on a scale of 1 to 10, with 1 indicating the lowest and 10 the highest. To analyze whether there is a significant relationship between religiosity and government performance, I conduct regression analyses using the WVS data on government effectiveness. Alongside individuals' evaluations, I look at changes in income by tracking fluctuations in GDP per capita. For the income inequality variable, I use the data from the World Bank and look at the values of the Gini coefficient, which varies between the values of 0 and 1. The coefficient's value for complete inequality is 1 (100%), and the value for complete equality is 0 (0%). To estimate healthcare inequality, I use the same method as Hekmatpour (2020). Hekmatpour (2020) uses data from the Global Health Expenditure Database (GHED) of the World Health Organization published in the World Development Indicators (World Bank) database and looks at Out-of-Pocket expenditure indicators to quantify the inequality in healthcare. Out-of-Pocket indicator "measures the percent share of the total expenditure on health in a country paid by the households" (Hekmatpour 2020, p.8). The reasoning behind the usage of the Out-of-Pocket expenditure indicator to estimate healthcare inequality is "that when greater shares of health expenses are paid by the households, few people can have reliable access to healthcare." this situation creates inequality in people's ability to reach health services. (Hekmatpour 2020, p.8). Therefore, according to Hekmatpour (2020), as out-of-pocket expenditure increases, equality in the healthcare sector decreases. In addition, Kaminska and Wulfgramm (2019) state that as out-of-pocket payments increase, the probability of reporting unmet health needs also increases. Therefore, examining the change in out-of-pocket spending seems to be a good way to measure inequality in the health sector.

The Cases of Tunisia and Egypt

To understand whether there is a significant relationship between religiosity and government performance in the other two countries that had an experience with Islamist governments, I conducted a regression analysis utilizing data sourced from the Arab Barometer. Specifically, I relied on the data from the third wave of the Arab Barometer (2012-2014), collected during periods when Islamist parties either held government control or played a significant role within the governing coalition.

To measure government performance, I relied on a survey question that directly asked participants to evaluate it. The question was: "To what extent are you satisfied with the government's performance?" Responses were rated on a scale from 1 to 10, where 1 indicated complete dissatisfaction and 10 indicated complete satisfaction.

Control Variables: Revised Modernization Theory and Religious Market Theory

I included control variables such as threat perception, education, income, and urbanization, which are commonly associated with revised modernization theory. To estimate changes in education levels, I used data from the OECD and examined the percentage of people with tertiary education. The OECD defines this group as those who have "completed the highest level of education, by age group" (OECD 2022). For this study, I focused on the percentage of 25-34-year-olds with tertiary education. For the urbanization variable, I relied on data from Our World In Data (Ritchie and Roser 2018), which defines urban population as "people living in urban areas as defined by national statistical

offices." Urbanization levels are estimated using World Bank population data and urban ratios from the United Nations World Urbanization Prospect. To measure threat perception, I considered respondents' levels of concern regarding four situations: a war involving their country, civil war, terrorist attacks, and feelings of insecurity at home. For this variable, as well as education, urbanization, income, and age, I utilized data from the World Values Survey (WVS).

Lastly, while I do not conduct regression analysis to test it, I also explore whether there could be a relationship between changes in religious freedom and shifts in religiosity. To measure the level of religious freedom, I use the World Bank's Freedom of Religion Index, which assigns each country a score ranging from 0 (least free) to 1 (most free). The World Bank describes the Freedom of Religion Index as "a sub-component index comprised of two V-Dem general indicators on religious freedom, based on expert surveys, along with an in-house coded variable from CLD. These three indicators are aggregated into the freedom of religion sub-component using BFA." The reason why I use the World Bank's Freedom of Religion Index rather than similar datasets is related to the limitations of these datasets. Other datasets used by various authors to test religious market theory do not cover the years after 2014. For instance, Karakoc and Baskan (2012) use indexes such as the Association of Religion Data Archives (ARDA) and Kuru (2009); and Dhima and Golder (2020) use the International Religious Freedom dataset (Grim and Finke 2006) to test this theory, but none of these datasets cover the period after 2014. Since I wanted to analyze the relationship between government performance and religiosity, I had to find reliable data that covered the whole AKP period in Turkey. That's why I preferred the World Bank's Freedom of Religion Index to test the religious market theory.

Regression Analysis

I employed Ordinary Least Squares (OLS) regression to test the hypothesis that government performance is significantly related to changes in religiosity in Turkey, Tunisia, and Egypt. The analysis controlled for several variables associated with modernization theory to isolate the effect of government performance.

The regression models are structured to include several key variables. The dependent variable, religiosity, is measured through self-reported religiosity. The main independent variable is government performance, which is captured by individual evaluations of government effectiveness. Control variables include education (measured as the percentage of individuals with tertiary education), urbanization (urban population percentage), income (individual or household income), health inequality (measured by out-of-pocket healthcare expenditures), and perceived threat (a composite index of perceived security threats). These controls are included based on their theoretical relevance: education and urbanization are controlled as key components of modernization theory, which posits that higher education and urban living promote secularization, while income and health inequality are included to capture existential security, another factor that modernization theory suggests influences religiosity. Perceived threats are included to account for the role that insecurity plays in driving individuals toward religion. Significance tests were performed for both independent and control variables, with the significance level set at $p < 0.05$ to determine statistical relevance.

4. RESULTS AND ANALYSIS

Table 1 shows the changing religiosity levels in Turkey between the years 2000- 2017. The table indicates that there was an increase in the number of religiosity between 2000 and 2012 but this trend was reversed starting from 2012. Source: World Values Survey Waves 4-7

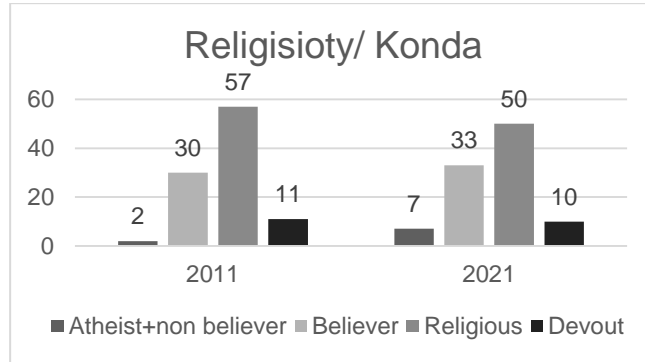

Table 2 shows the change in religiosity levels in Turkey from 2011 to 2021. The data indicates a 7% decrease in the proportion of individuals identifying as religious, alongside a 5% increase in those identifying themselves as atheists. Source: Konda

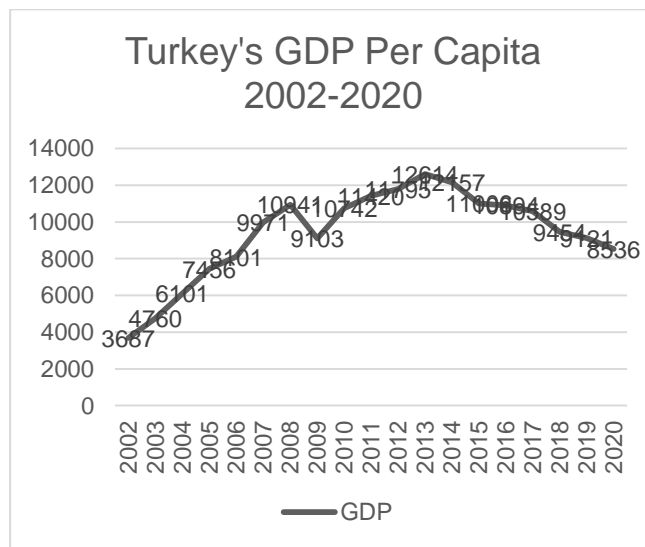

Table 3 shows the change in GDP per capita in Turkey after AKP came to power. As can be seen, there has been a constant decline in GDP per capita after 2017 which matches with the decline in religiosity observed in the data provided by World Values Survey and Konda.

The initial analysis, using data from various sources, supports the hypothesis presented in this study regarding the decline in religiosity, though it did not align with the last two hypotheses concerning modernization and religious market theory. To explore the reasons behind decreasing religiosity in the Middle East, I first selected Turkey as a representative case. I began by examining the correlation between religiosity and the government's economic performance, followed by a regression analysis to assess the relationship between religiosity and government performance. For this, I used data from the World Values Survey (WVS) for Turkey and the Arab Barometer for Tunisia and Egypt.

For the initial analysis for Turkey, valuable insights were gathered from surveys conducted by WVS and Konda. The first WVS survey in Turkey, conducted in 2001, included a sample size of 3,401 respondents. The second, carried out in 2007, had 1,346 participants. In 2012, the third survey had 1,605 respondents, and the most recent in 2018 surveyed 2,405 people. These surveys provided compelling evidence suggesting a potential causal relationship between government performance and religiosity in Turkey.

For Konda's survey, the number of people that participated in the study is not precise, but they state that all of their surveys are conducted with at least 2700, and at most with 33 thousand people (Data about the change in religiosity was also taken from the website). When it comes to Ipsos, they conducted each of their surveys with approximately 500 people in Turkey. Lastly, Barem conducted its survey with approximately 1000 participants in Turkey.

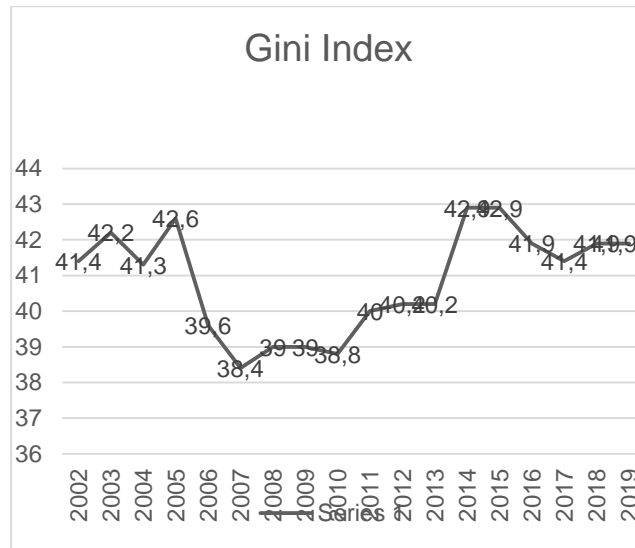

Table 4 presents changes in equality levels in Turkey following the rise of the AKP to power. The Gini coefficient, which ranges from 0 (indicating complete equality) to 1 (indicating complete inequality), suggests a growing trend of inequality beginning in 2017, similar to the observed changes in GDP per capita. Source: World Bank

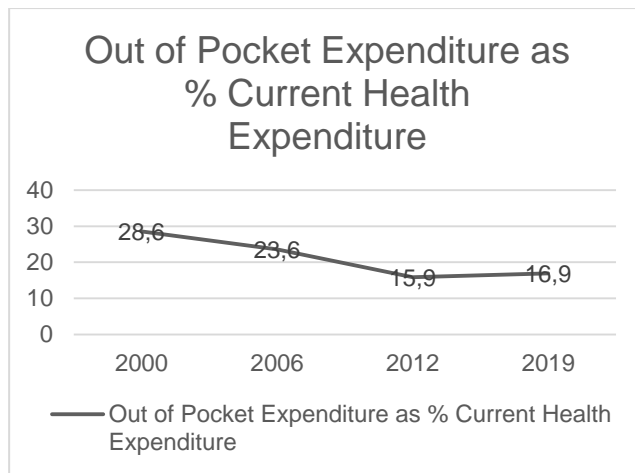

Table 5 shows the change in out-of-pocket spending as a percentage of current health expenditure from 2000 to 2019. Similar to trends in GDP per capita and income inequality, healthcare inequality appears to have risen between the years 2012 and 2019. Source: World Health Organization

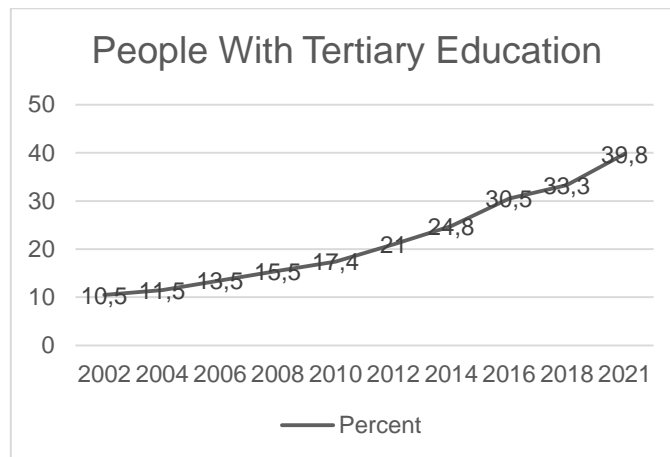

Table 6 displays the change in the number of people with higher education in Turkey since the AKP assumed power. There has been a consistent and significant increase in the number of individuals with tertiary education. Source: OECD

Before presenting the results, let me first revisit the initial hypothesis. The first hypothesis posits that if a Muslim country experiences an economic decline under a government with an Islamist ideology, religiosity is expected to decrease. While controlling for all variables is not feasible, a comparison of Turkey's GDP per capita and religiosity levels reveals a notable pattern: religiosity rose during periods of economic prosperity but declined following the onset of economic downturn. For example, when we look at the year in which religiosity was highest in Turkey, which was 2012, it is possible to see that it coincides with the period when GDP per capita reached its peak in the country. In addition, it also seems that trust in religious leaders and demand for secular politics have a connection with the economic downturn in the country. Chaves and Cann (1992) and Margolis (2018) find that when religiosity is closely aligned with a political identity, it may have a negative effect on religiosity. In the context of Turkey, since the ruling party has an Islamist ideology, and since Islamism "refers to turning religion into an ideology and an instrumental use of Islam in politics" (Yilmaz 2021, p. 104), it is highly likely for religiosity in Turkey to be negatively affected by government's wrongdoings or its inability to deliver services needed by the citizens. The relationship between religiosity and government performance becomes more meaningful, especially given that religious leaders are one of the least trusted professions in the last two surveys by Ipsos (2019; 2021) and that the AKP frequently uses religious leaders to justify some of its controversial policies and gain greater support from the public (Ozturk 2016; Yilmaz et al. 2021).

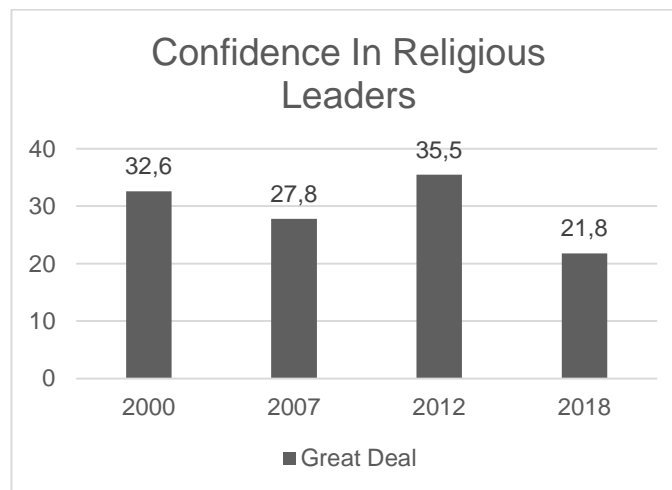

Table 7 presents the change in Turkish people's level of confidence in religious leaders between the years 2000-2018. It seems that, in line with trends in religiosity levels, the confidence in religious leaders declined after 2012. Source: World Values Survey Waves 4-7

We know that some of the statements of religious leaders about these controversial policies caused a negative reaction from the opposition parties (Yilmaz et al. 2021) and created a backlash, especially among the young segments of society. Therefore, religion's identification with the government and its performance seems to have caused many people to turn away from religion and increase their demand for secular politics in the last ten years of the AKP's rule. Considering that there is a similar pattern in Arab countries where a decrease in religiosity is accompanied by a decrease in trust in Islamist parties (Arab Barometer 2020) and an increase in the demand for secular politics (Tony Blair Institute 2021), this study has a potential to explain declining religiosity in other Muslim countries as well.

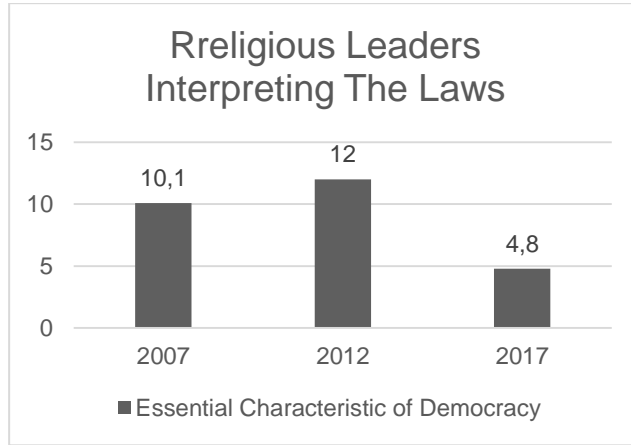

Table 8 shows the change in the number of respondents who agreed with the statement, "Religious leaders' interpretation of laws is a fundamental feature of democracy," from 2007 to 2017. In line with trends in religiosity levels, the demand for secular politics increased during this period. Source: World Values Survey Waves 5-7

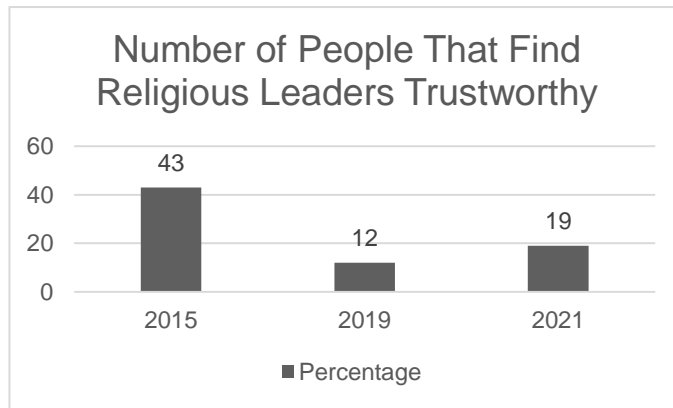

Table 9 shows the change in the number of people who find religious leaders trustworthy in Turkey between the years 2015-2021. Similar to the data provided by the World Values Survey (2000-2018), data provided by Barem and Ipsos indicate a significant decline in the number of people who find religious leaders trustworthy. Source: Barem and Ipsos

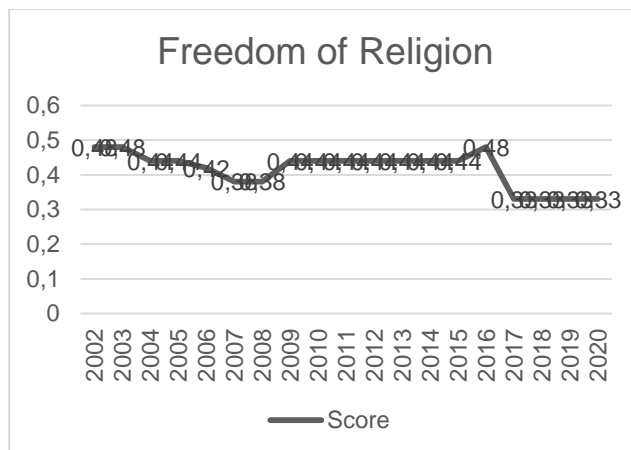

Table 10 shows the changes in religious freedom in Turkey from 2002 to 2020. The data indicates relatively stable levels of religious freedom until 2016, followed by a decline, as reported by the World Bank. Source: World Bank

Regression analysis**The Case of Turkey**

The result of the regression analysis shows that there is a significant relationship between government performance and religiosity even when controlling variables that are associated with modernization theory. However, it's important to note that not all modernization theory-related variables exhibit a significant relationship with religiosity. For instance, while education and income levels are significantly related to religiosity, variables such as threat perception, income, and urbanization do not show a significant relationship with religiosity in this analysis. The lack of significance in the income variable may be attributed to the strong link between income levels and people's evaluation of government performance.

Regression Results: Determinants of Religiosity in Turkey

	(1) religiosity
threat perception	0.007* (0.004)
urbanization	-0.012 (0.022)
income level	-0.003 (0.020)
education	-0.037*** (0.014)
age	0.042*** (0.007)
government performance	0.033*** (0.005)
Constant	0.328*** (0.078)
Observations	2,263
R ²	0.047
AIC	-
BIC	-

Standard errors in parentheses

* $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

Table 11 presents regression results based on data from the World Values Survey in Turkey. The findings indicate a significant relationship between religiosity and factors like threat perception, education, age, and government performance. Source: World Values Survey Wave 7

However, the fact that there is a correlation between religiosity and government performance does not mean that the theory presented here is the only explanation that can explain declining religiosity in Turkey and other Muslim countries. However, examination of alternative explanations shows that they may not give us an adequate answer as to why religiosity is declining in Muslim countries all the time. If we remember the first alternative explanation, it was especially emphasizing the importance of modernization and offering a relationship between the level of existential security (Feeling safe against physical and economic threats) and religiosity. More specifically, it claimed that: if factors like income, income and health equality, urbanization, and education increase in a country, then it would expect to see religiosity decline.

However, comparing the change in religiosity with the changes in per capita income, and equality in income and health services in Turkey shows that religiosity may have a positive relationship with all these factors, contrary to what modernization theorists expect. We already mentioned that the year in which religiosity was highest in Turkey coincides with the period when GDP per capita reached its peak in the country. It is possible to observe a similar situation when the change in income and healthcare inequality with the change in religiosity is compared. For income inequality, the Gini coefficient had the lowest values when religiosity was increasing in Turkey. According to the revised modernization theory, religiosity should decrease when the level of inequality decreases, and the public should become more religious when inequality increases. However, World Bank data indicates that although inequality increased in Turkey after 2012, religiosity did not. The same is true when we look at the healthcare inequality variable. It is seen that the periods in which religiosity increases in Turkey coincide with the periods when out-of-pocket expenditures in healthcare fell. If Norris and Inglehart's (2005) revised modernization theory could

explain the change in religiosity in Muslim countries, we would not be able to see such a result. It seems that education and urbanization are the only variables that can have some explanatory power for the decline in religiosity in Turkey.

Both the education and urbanization levels of the Turkish people have been increasing in the last 20 years, and both of these factors are generally associated with secularization (Inglehart 1997; Ruiters and van Tubergen 2009; Norris and Inglehart 2015; Liang and Dong 2019; Masuda and Yudhistira 2020; Inglehart 2021). In particular, we can see that the increase in the number of people with higher education has accelerated in recent years. Yet, although these two factors are likely to affect religiosity negatively, the increase in education and urbanization in years of increased religiosity shows that these factors alone cannot explain the change in religiosity (especially considering the results of regression analysis). Thus, the results from testing the first alternative explanation reinforce the idea that people's religiosity in Muslim countries may be affected by their level of satisfaction with government performance.

The second alternative explanation, the religious market theory, claims that the diversity of religions offered to the public and state regulation of religion have an impact on the public's religiosity. More specifically, it argues that: if religion is subjected to government regulation, then it would expect to see religiosity decline.

According to this theory, when religions compete freely in the market, they make an effort to offer the product that best suits the needs of the people, and increasing diversity in the religious market allows consumers to find and choose the religion that appeals to them the most. Competition disappears when the government interferes with religion, and as a result, a specific religion or group becomes a monopoly in the market (Stolz 2021). Without competition and diversity, there is less incentive to spend the effort to offer a better product, and it is less likely for consumers to find a religion that is better suited to their needs. As a result, "As fewer and fewer diverse religious demands are satisfied, people develop more secular attitudes toward religion." (Karakoc and Baskan 2012, p.1520). Therefore, religious markets theory claims that for religiosity to thrive, free competition of religions or religious groups should be maximized, and government regulation on religion should be minimized (Hout and Fischer 2004; Hout and Fischer 2014; Stolz 2021). However, comparing the change in freedom of religion in Turkey and the change in religiosity indicates that religious market theory cannot, by itself, adequately explain the decline in religiosity in Turkey. For instance, data from the World Bank indicates that freedom of religion decreased between 2002 and 2007 in Turkey but considering that religiosity increased in the same period, it looks like a less free environment for religions did not negatively affect religiosity. Although religious freedom has experienced a drastic decline since 2017, it is unlikely that this decline has had an immediate impact on religiosity, especially if we consider that there has not been much change in freedom of religion in the ten years before 2017. If religious market theory could explain the change in religiosity by itself, we would see an increase in religiosity when there is an increase in freedom of religion and a decrease in religiosity when freedom of religion decreases. However, when we compare the change in religiousness in Turkey with the change in freedom of religion, we see that this does not happen. Therefore, although I was unable to test the religious market theory using statistical methods, the data does not appear to support this alternative theory either.

The cases of Tunisia and Egypt**Regression Results: Determinants of Religiosity In Tunisia**

	(1) religious gender attitudes
government performance	0.026*** (0.006)
age	0.112*** (0.015)
urbanization	-0.017 (0.043)
education level	0.022 (0.017)
sex	-0.276*** (0.041)
income	-0.006 (0.022)
threat perception	-0.046** (0.022)
Constant	1.879*** (0.102)
Observations	1,067
R ²	0.109
F-statistic	18.42
Prob > F	0.000

Standard errors in parentheses
* $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

Table 12 presents regression results based on data from the Arab Barometer in Tunisia. The findings indicate a significant relationship between religiosity and factors such as government performance, age, sex, and threat perception. Source: Arab Barometer Wave 3

The results from Tunisia indicate that there is a significant relationship between government performance and religiosity even after accounting for variables that are closely associated with modernization theory. In addition, variables such as age, urbanization, sex, and threat perception also appear to have a significant relationship with religiosity.

Similar to Tunisia, the results from Egypt indicate that there is a significant relationship between government performance and religiosity even after accounting for variables that are closely associated with modernization theory. In addition, variables such as age, urbanization, sex, and threat perception also appear to have a significant relationship with religiosity.

Regression Results: Determinants of Religiosity in Egypt

	(1) religious attitudes
government performance	0.015*** (0.005)
sex	-0.088*** (0.033)
urbanization	-0.154*** (0.033)
education level	0.004 (0.010)
threat perception	-0.055** (0.023)
income	-0.090*** (0.019)
age	0.043*** (0.013)
Constant	2.605*** (0.074)
Observations	1,060
R ²	0.076
F-statistic	12.33
Prob > F	0.000

Standard errors in parentheses
* $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$

Table 13 presents regression results based on data from the Arab Barometer in Egypt. The findings indicate a significant relationship between religiosity and factors such as government performance, sex, urbanization, threat perception, income, and age. Source: Arab Barometer Wave 3

5. CONCLUSION

In this study, I aimed to understand the reasons behind the declining religiosity in Muslim-majority countries. The analysis revealed that the close alignment between religion and politics in these countries, particularly under Islamist governments, plays a significant role in this process. The findings suggest that when governments fail to meet citizens' expectations, particularly in terms of economic performance, this failure extends beyond political dissatisfaction to affect religious institutions and religiosity itself. For many years, Muslim-majority countries were seen as exceptions

to the global trend of secularization, but recent developments indicate that this is no longer the case. Surveys in countries like Turkey, Tunisia, and Egypt show that trust in religious leaders and Islamist parties is declining, and fewer people want religion to influence politics. The findings offer a novel perspective by showing that traditional theories of secularization and religious markets are insufficient to fully explain the secularization occurring in Muslim countries today. This study demonstrates that government performance—specifically the failure of Islamist governments to deliver on economic and political promises—can be a critical factor driving the decline in religiosity. This insight highlights the need for a deeper consideration of how governance and political outcomes influence religious trends, especially in contexts where religion and state are closely linked. The results of this study suggest that declining religiosity may not merely be a function of socioeconomic modernization but is also significantly shaped by the political failures of governments that have used religion as a source of legitimacy. In Muslim countries, where religion influences all aspects of life, dissatisfaction with political governance appears to translate into broader skepticism toward religious authority and the role of religion in public life. Based on the results presented here, I believe that there is a potential shift in the political-religious landscape of the Muslim world, where citizens might increasingly prefer more secular governance structures as they grow disillusioned with religiously infused political systems. While this study focuses on Turkey, Tunisia, and Egypt, future research could investigate whether similar patterns of declining religiosity and disillusionment with Islamist parties are occurring in other Muslim-majority countries with different political contexts. Additionally, qualitative research could help uncover the psychological and social mechanisms that drive this shift. Moreover, future studies should explore the role of media, education, and public discourse in shaping perceptions of the relationship between religion and government. By expanding the scope to include these factors, we can gain a more comprehensive understanding of secularization processes in the Muslim world. For policymakers, the results suggest that intertwining religion and governance, especially during times of economic downturn, could lead to long-term challenges not only for political stability but also for religious institutions. To mitigate these risks, governments in Muslim-majority countries might benefit from promoting clearer separations between religion and the state. This could help prevent a backlash against religious institutions during periods of political failure and improve overall governance and public trust. It is important to note that making generalizations based on three case studies has limitations. While Turkey, Tunisia, and Egypt provide valuable insights, the findings may not be entirely applicable to all Muslim-majority countries, particularly those that have not experienced governance by Islamist parties. Additionally, secularization is a complex process influenced by many variables that may not have been fully captured in this study. However, these limitations do not diminish the significance of the observed trends and the theoretical implications for future research.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Orhan DOĞAN çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Orhan DOĞAN, have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study

REFERENCES

- Acemoglu, Daron, and James A. Robinson. *The narrow corridor: States, societies, and the fate of liberty*. Penguin, 2020.
- Buser, Thomas. "The effect of income on religiousness." *American Economic Journal: Applied Economics* 7, no. 3 (2015): 178-95.
- Çarkoğlu, Ali, and Binnaz Toprak. *Religion, society, and politics in a changing Turkey*. These, 2007.
- Chaves, Mark, and David E. Cann. "Regulation, pluralism, and religious market structure: Explaining religion's vitality." *Rationality and society* 4, no. 3 (1992): 272-290.
- Dhima, Kostanca, and Matt Golder. "Secularization theory and religion." *Politics and Religion* 14, no. 1 (2021): 37-53.
- Dixon, Jeffrey C. *Where does Turkey belong? Examining Europeans' attitudes and liberal-democratic values in Turkey, the European Union, and the Muslim world*. Indiana University, 2006.
- Driskell, Robyn, Elizabeth Embry, and Larry Lyon. "Faith and politics: The influence of religious beliefs on political participation." *Social Science Quarterly* 89, no. 2 (2008): 294-314.
- dw.com. "Middle East: Are People Losing Their Religion? – DW – 02/04/2021." Accessed December 5, 2022. <https://www.dw.com/en/middle-east-are-people-losing-their-religion/a-56442163>.
- Esmer, Yilmaz R., and Thorleif Pettersson, eds. *Measuring and mapping cultures: 25 years of comparative value surveys*. Vol. 104. Brill, 2007.
- Fischer, Claude S., Gretchen Stockmayer, Jon Stiles, and Michael Hout. 2004. "Distinguishing the Geographic Levels and Social Dimensions of U.S. Metropolitan Segregation, 1960–2000." *Demography* 41 (1): 37–59. <https://doi.org/10.1353/dem.2004.0002>
- Gamaan – The Group for Analyzing and Measuring Attitudes in IRAN. "Gamaan – The Group for Analyzing and Measuring Attitudes in IRAN." Accessed December 5, 2022. <https://gamaan.org/>.
- Gerschewski, Johannes. "The three pillars of stability: Legitimation, repression, and co-optation in autocratic regimes." *Democratization* 20, no. 1 (2013): 13-38.
- Grim, Brian J., and Roger Finke. "International religion indexes: Government regulation, government favoritism, and social regulation of religion." *Interdisciplinary journal of Research on Religion* 2 (2006).
- Harrison, Lawrence E., and Samuel P. Huntington. *Culture matters: How values shape human progress*. Basic Books, 2000.
- Hekmatpour, Peyman. "Inequality and religiosity in a global context: Different secularization paths for developed and developing nations." *International Journal of Sociology* 50, no. 4 (2020): 286-309.
- Hout, Michael, and Claude Fischer. 2014. "Explaining Why More Americans Have No Religious Preference: Political Backlash and Generational Succession, 1987-2012." *Sociological Science* 1: 423–47. <https://doi.org/10.15195/v1.a24>.
- Inglehart, Ronald F. 2021. *Religion's Sudden Decline: What's Causing It, and What Comes Next?* 1st ed. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197547045.001.0001>.
- Inglehart, Ronald, and Christian Welzel. 2005. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. 1st ed. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511790881>.
- Inglehart, Ronald, and Pippa Norris. "The true clash of civilizations." *Foreign policy* (2003): 63-70.
- Inglehart, Ronald. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton, N.J: Princeton University Press.
- Inkeles, Alex, and David H. Smith. *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries*. Heinemann, 1974
- Institute for Global Change. "Think Again: Inside the Modernisation of the New Middle East." Accessed December 5, 2022. <https://institute.global/policy/think-again-inside-modernisation-new-middle-east>.
- Is the MENA Region Becoming Less Religious? An Interview with Michael Robbins – Arab Barometer. "Is the MENA Region Becoming Less Religious? An Interview with Michael

- Robbins – Arab Barometer,” April 6, 2020. <https://www.arabbarometer.org/2020/04/is-the-mena-region-becoming-less-religious-an-interview-with-michael-robbins/>.
- Karakoç, Ekrem, and Birol Başkan. "Religion in politics: How does inequality affect public secularization?." *Comparative Political Studies* 45, no. 12 (2012): 1510-1541.
- Kostenko, Veronica V., Pavel A. Kuzmichev, and Eduard D. Ponarin. "Attitudes towards gender equality and perception of democracy in the Arab world." *Democratization* 23.5 (2016): 862-891
- Kuru, Ahmet T. "Passive and assertive secularism: Historical conditions, ideological struggles, and state policies toward religion." *World Politics* 59, no. 4 (2007): 568-594.
- Lewis, Bernard. "The roots of Muslim rage." *The Atlantic Monthly* 266, no. 3 (1990): 47-60.
- Liang, Yinhe, and Zhiyong Dong. 2019. "Has Education Led to Secularization? Based on the Study of Compulsory Education Law in China." *China Economic Review* 54 (April): 324–36. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2019.01.006>.
- Margolis, Michele F. 2018. *From Politics to the Pews: How Partisanship and the Political Environment Shape Religious Identity*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226555812.001.0001>.
- Masuda, Kazuya, and Muhammad Halley Yudhistira. "Does education secularize the Islamic population? The effect of years of schooling on religiosity, voting, and pluralism in Indonesia." *World Development* 130 (2020): 104915.
- Norris, Pippa, and Ronald Inglehart. 2015. "Are High Levels of Existential Security Conducive to Secularization? A Response to Our Critics." In *The Changing World Religion Map*, edited by Stanley D. Brunn, 3389–3408. Dordrecht: Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9376-6_177.
- Ozcan, Alkan Sevinç. 2018. "The Role of Political Islam in Tunisia’s Democratization Process: Towards a New Pattern of Secularization?" *Insight Turkey* 20 (1): 209–25. <https://doi.org/10.25253/99.2018201.12>.
- Patel, David S. "Concealing to reveal: The informational role of Islamic dress." *Rationality and Society* 24, no. 3 (2012): 295-323.
- Phil Zuckerman, Koldunova. 2019. "In Most Parts of the World, Religion Is Dying." *Psychology Today*, 9.
- Ritchie, Hannah, and Max Roser. "Urbanization." *Our world in data* (2018).
- Ruiter, Stijn, and Frank Van Tubergen. "Religious attendance in cross-national perspective: A multilevel analysis of 60 countries." *American Journal of Sociology* 115, no. 3 (2009): 863-95.
- Stegmueller, Daniel. "Religion and redistributive voting in Western Europe." *The Journal of Politics* 75, no. 4 (2013): 1064-1076.
- Stolz, Jörg. 2021. "Secularization Theories in the Twenty-First Century: Ideas, Evidence, and Problems Presidential Address – Karel Dobbelaere Conference." *Social Compass*, 27.
- Tessler, Mark, and Ebru Altinoglu. "Political culture in Turkey: Connections among attitudes toward democracy, the military, and Islam." *Democratization* 11.1 (2004): 21-50.
- Tessler, Mark, and Hafsa Tout. "Religion, Trust, and Other Determinants of Muslim Attitudes toward Gender Equality." *Taiwan Journal of Democracy* 13.2 (2017): 1-29.
- Yeşilada, Birol A., and Peter Noordijk. "Changing values in Turkey: Religiosity and tolerance in comparative perspective." *Turkish Studies* 11.1 (2010): 9-27.
- Yilmaz, I., 2021. *Creating the Desired Citizen: Ideology, State and Islam in Turkey*. Cambridge University Press.
- Yilmaz, Ihsan, Mustafa Demir, and Nicholas Morieson. "Religion in Creating Populist Appeal: Islamist Populism and Civilizationism in the Friday Sermons of Turkey’s Diyanet." *Religions* 12, no. 5 (2021): 359.

Sylvie Germain'in Çocuk Medusa Adlı Yapıtında Mitlerin ve Masalların Görünümleri

Appearances of Myths and Fairy Tales in Sylvie Germain's *The Child Medusa**

Emine GÜZEL¹

Dr. Öğr. Üyesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye.

Mail: eguzel@nku.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5586-7205>

<https://doi.org/10.58724/assam.1575910>

* Bu çalışma Galatasaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Karşılaştırmalı Dilbilim ve Uygulamalı Yabancı Diller Bölümü tarafından 7-8 Mart 2019 tarihlerinde düzenlenen XIV. Ulusal Frankofoni Kongresinde sunulan "Sylvie Germain'in Çocuk Medusa Adlı Yapıtını Mitler ve Efsanelerle Okumak" adlı bildirinin genişletilmiş biçimidir.

Özet

Birçok yapıtı ödüllere taçlandırılan tanınmış çağdaş Fransız yazarlarından Sylvie Germain'in dünyada yaşanan kötülükler ve insanlara büyük acılar yaşatan olaylar karşısında duyarsız kalmadığı görülür. Bu bağlamda, yazar savaş, kıyım, cinayet, tecavüz, ensest ilişki gibi bireylerin ruhsal ve bedensel sağlığında derin travmalara neden olan olayları yapıtlarında cesurca sorgular. Germain'in romanlarında, işlediği konular itibarıyla baştan sona karamsar, acıklı ve bunaltıcı bir havanın egemen olduğu görülse de son anda ortaya çıkan bir ışık hüzmeleri kötülüğe karşı umudun ve iyiliğin üstün geldiğini vurgular.

Sylvie Germain'in *Çocuk Medusa* adlı yapıtında ağabeyi tarafından tecavüze uğrayan küçük bir kız çocuğunun yaşadığı travmaya bağlı olarak geçirdiği dönüşüm süreci masalsi ve şiirsel bir dille anlatılır. Romanın başlığında Medusa gibi mitolojik ve korkunç bir figürün kullanılması rastlantısal değildir ve çocuk kavramıyla düşünüldüğünde çelişkili bir durumun varlığına işaret eder. Yazar, mitolojik figürlerin yanında masalsi arketipleri de ustalıkla kullanarak roman kişilerinin içsel yolculuklarını açılar ve masalsi bir dünyayla modern yaşamın gerçekliliğini bir araya getirerek masumiyet, suçluluk, intikam ve dönüşüm gibi evrensel konuları işler. Çocuk istismarının konu edildiği bu çalışmada, Sylvie Germain'in büyü ve şiirsel anlatısına giren mit ve masal öğelerinin yapıtta yansımaları metinlerarasılık bağlamında incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: *Çocuk istismarı, Medusa, Sylvie Germain, Ensest, Metinlerarasılık.*

Abstract

Sylvie Germain, a renowned contemporary French writer whose novels has been lauded with accolades, does not remain indifferent to the evils of the world and the events that cause immense suffering to people. In this context, the author addresses a number of traumatic events, including war, massacre, murder, rape and incest, which have significant impact on the mental and physical health of individuals. Consequently, despite the pervasive pessimism, sadness and depression that characterise Germain's novel, a final affirmation of hope and goodness triumphing over evil offers a glimmer of optimism.

In Sylvie Germain's novel, *The Child Medusa*, the transformation of a young girl who has been sexually assaulted by her older sibling is depicted in a manner that evokes the conventions of tales and poetry. The choice of Medusa as the title character is not arbitrary; it underscores the inherent contradiction between the mythological figure and the concept of childhood. The author skilfully uses mythological figures and fairy tale archetypes to unravel the inner journeys of the novel's characters, and explores universal themes such as innocence, guilt, revenge and transformation, combining a world of wonder with the reality of modern life. In this study, in which child abuse is the subject, the reflection of myth and fairy tale elements in Sylvie Germain's magical and poetic narrative will be analysed in the context of intertextuality.

Keywords: *Child abuse, Medusa, Sylvie Germain, Incest, Intertextuality.*

Makale Türü

Article Type

Arastırma Makalesi

Geliş Tarihi

Application Date

30/10/2024

Kabul Tarihi

Admission Date

04/11/2024

1. GİRİŞ

Çağdaş Fransız yazarlarından olan Sylvie Germain'in yapıtlarının çoğunun ödülle taçlandırıldığı ve birçok dile çevrilerek ününün Fransa dışına taşıdığı bilinmektedir. Yapıtlarının bu kadar çok okunması ve farklı disiplinlerde yapıtları üzerine tez ve araştırmanın yapılması rastlantısal değildir. Gerek aldığı felsefe eğitimi gerekse olayları ele alışı ve ifade ediliş biçiminde kullandığı « şiirsel dilin » imgelem gücüyle uyum içinde olması, yazın alanındaki başarısının temelini oluşturduğu söylenebilir.

I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında yaşanan kırımların neden olduğu acılara ve yıkımlara kayıtsız kalamayan yazarlar içinde yer alan Sylvie Germain'in saplantılı biçimde kötülük sorunsalını savaş, cinayet, şiddet, tecavüz, ensest gibi tüm insanlığı etkileyen ve evrensel bir sorun oluşturan farklı konular içinde yinelenen bir biçimde irdelediği görülür (Güzel, 2015). Bunu yaparken de insanın yaşadığı acıları ve döktüğü gözyaşlarını evrensel bir ağıt biçiminde yapıtlarında dillendirir. II. Dünya Savaşı sonrası doğan birçok yazar gibi Sylvie Germain de acılara gömülmüş ve umutsuzluğa kapılmış insanların sesi olmaya çalışır. Bu nedenle yazarın çağdaş bir « ozan » ya da « anlatıcı » olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yazar, bir ozan gibi yalnızca evrensel bellekte ve bazı kitaplarda yazılmış olanı değil, aynı zamanda bireysel bellekte ve kalpte hapsedilmiş duyguların da acıklı türküsünü söyler yapıtlarında. Amacı, etrafındaki olaylara kayıtsız kalan insanı derin uykusundan uyandırmak ve yaşanan acıklı olayları görmelerini sağlamaktır (Güzel, 20015).

Bu doğrultuda Germain, evrenin oluşumundan günümüze gelinceye kadar, başka bir deyişle ilk insandan günümüz insanına kadar yaşanan süreçte, bireyin değişim ve gelişim göstermesine karşın, temelde yaşanan olayların «benzerliğini» zaman ve uzam ayrımını ortadan kaldırarak evrensellik boyutuna taşır. Bu durum insanın olduğu her yerde ve zamanda benzer olayların yaşandığı ve tekrarlandığı vurgusunu yapar. « Tarihin tekerrürden ibaret olduğu », « bazı olayların yaşanmadan bilinemeyeceği » gibi söylemlerin toplumlarda kabul görmesinin, geçmişten yeterince ders alınmadığını ortaya koyarken « bir musibet bin nasihattan iyidir » atasözünü akla getirir ve üzerinde düşünülmesi gerektiğini gösterir.

Sylvie Germain temel ve evrensel sorunları ortaya koyarken “zaman” kavramını belli bir tarihsel zemine oturtmak yerine geçmişle bugünü ve geleceği birbirine bağlayan yaşanmış ve kabul görmüş olaylardan yararlanır. Böylece mitler, efsaneler ve masallar onun anlatısında basit bir «aksesuar» olarak kullanılmazlar; aksine Germain onları roman kahramanlarının duygusal derinliklerini açığa çıkarmak, toplumsal eleştiriler yapmak ve modern insanın yolculuğunu anlatmak için güçlü bir araç olarak kullanır. Mitolojik figürleri kullanarak masalsı bir dünya ile modern yaşamın gerçekliğini bir araya getirir. «Sürekli yinelenerek toplumdaki topluma aktarılmaları mitlerin aslında temel motiflerinin hep aynı kaldığını» (Sivri& Köylü, 2013, s.188) gösterirken insana özgü genel özellikleri ifade eden “arketiplerin” kökenlerini de oluşturduğu görülür. Mircea Eliade’ya göre (2017, s.33) “mitin bütün toplum için örnek alınması gereken modeller oluşturması” bakımından “bir şahsın birisinin yaşam öyküsünün veya yani kişisel tarihinin bir paradigma olarak örnek gösterilmesi ve tarihi bir kişiliğin arketipe dönüştürülmesi gibi çok genel bir insani eğilim” (Eliade, 2017, s. 33) gösterdiğini ifade etmektedir. “Mitolojiden edebiyata geçen bu kendini tekrar eden temalar, güncel olanın en örtük biçimde aktarılmasını sağlarlar” (Sivri& Köylü, 2013, s.188) diyen Sivri ve Köylü de benzer bir ifadeyi dillendirir.

Felsefe doktorasına sahip olan Sylvie Germain'in önlenemez «yazma» tutkusu ile yazarlık alanına kayması rastlantısal değildir (Güzel, 2015). Bir filozof-yazar olarak roman evreninde insanların içinde bulunduğu zor ve anlaşılmasız durumları nedenleri ve sonuçlarıyla sürekli sorgular. Kesin saptamalarda bulunmak yerine olayları neden sonuç ilişkisi içinde ele alır, ortaya koyar ve vermek istediği mesajı okurun bulmasını ister. Romanlarında, anlatıyı yapısal ve anlamsal olarak güçlendirmek için yazarın metinlerarasılık yönteminden sıkça yararlandığı görülür. Yazar, özellikle Yunan mitolojisi ve Batı yazınındaki klasik masallarla yoğun bir metinlerarası ilişki kurarak anlatısında yeni anlamlar üretir ve bu eserlerin derinliğini günümüz insanının bilişsel ve duygusal deneyimleriyle buluşturur.

Tüm söylenenler doğrultusunda, çalışmamız, Sylvie Germain'in *Çocuk Medusa* (fr. *L'Enfant Méduse*) adlı yapıtında yazarın etkileyici ve şiirsel anlatısına giren mit ve masal öğelerinin romana

nasıl uygulandığı konusu metinlerarasılık bağlamında kuramsal düzlemde çok anlamsal olarak incelemeyi içermektedir.

2. ROMANDAKİ MİTLER VE İŞLEVLERİ

Mitler, modern yazının vazgeçilmez bir ögesi olarak geçmişin evrensel temalarını günümüz sorunları ve anlatıları ile buluştururlar. İnsanlığın ortak kültürel mirası olarak kabul edilen mitlerin yazın alanında yüzyıllar boyunca kullanıldığı görülür çünkü “mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda “başlangıçtaki” masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı (...). Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mit ancak gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış şeyden söz eder. Gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini dile getir” (İşler, 2004, s. 13).

İlk insanın evreni, doğayı ve kendini tanımaya ve anlamaya yönelik dinsel anlatılar olarak karşımıza çıkan mitlerin, günümüzde bireysel ve toplumsal davranışların anlaşılmasında ve yorumlanmasında önemli bir rol üstlendikleri görülür. Birçok çağdaş yazarın mitler aracılığı ile geçmişin evrensel temalarını günümüz sorunlarını ortaya koymak için kullandıklarını söyleyebiliriz. Mitler değişen kültürel ve toplumsal bağlamlara uyarlanabilme ve yeni anlamlar üretme gücüne sahip olduğundan yazarların sıklıkla başvurdukları temel kaynaklar olarak karşımıza çıkarlar. Yazarlar, ortaya koydukları yapıtlarda, mitolojik temaları ya da figürleri yeniden işleyerek roman kişilerinin içsel yolculuklarını, kimlik arayışlarını ve toplumsal çatışmaları anlamlandırmada kullanmışlardır.

Yazının en önemli kaynaklarından biri olan mitler evren ve insan doğasını algılamamızı ve anlamlandırmamızı sağlarlar. İnsan davranışlarının her dönemde benzerlik göstermesinden dolayı evrensel oluşu Mircea Eliade’in yaptığı mit tanımlamasından anlaşılmaktadır. Eliade’a göre “Mit, gerçek ve kutsal bir nitelik taşıdığı için (de) ibretlik hale gelir ve bu nedenle, *yinelenebilir* bir şekle bürünür; çünkü bütün insan eylemleri için bir model işlevi görür ve tam da bu nedenle, insan eylemini gerekçelendirme işlevi taşır. Başka bir deyişle, bir mit Zaman’ın başlangıcında vuku bulan şeyin doğru bir tarihidir ve insan davranışı için bir model oluşturur” (Eliade, 2017, s.22).

Mitlerin doğasını ve işlevini ortaya koymaya çalışan Bronislaw Malinowski mitlerin tarih öncesi dönemdeki evrenin ve insanın oluşumunun açıklanmasına yönelik duyulan ihtiyaçtan çok “derin bir dinsel gereksinimi, tinsel özlemleri, toplumsal türden baskı ve buyrukları, hatta birtakım pratik istekleri” (akt. Eliade, 2014, s. 34) karşılması bakımından önemli olduğunu vurgular. Aynı zamanda mitin ilkel toplumlardaki dini inanışları ortaya koyması, ahlaki ilkeleri savunması ve düzenlenen ritüellerle bunların kabul edilmesini sağlayan yönüne dikkat çeker. Bu bağlamda da mitleri sürekli başvurulacak “yaşayan bir gerçeklik” olarak görür “soyut bir kuram ya da imgeler gösterisi” (akt. Eliade, 2014, s. 34) olmadığını belirtir. Mitler yalnızca dünyanın ve onun içerisinde bulunan varlıkların kökenini anlatmakla kalmaz, aynı zamanda “insanın bu gün içinde bulunduğu duruma gelmesine kadar olup biten bütün önemli olayları da anlatır; bir başka deyişle onun ölümlü, cinsiyetli, toplum halinde örgütlenmiş, yaşaması için çalışması gereken ve belli kurallara göre çalışan bir varlık durumuna gelmesine kadar gerçekleşen önemli olayları anlatır” (Eliade, 2014, s. 23).

Sylvie Germain’in *Çocuk Medusa* adlı yapıtında küçük bir kız çocuğunun aile içi istismara uğramasıyla alt üst olan yaşamının imgelerle örtük biçimde okura sunulduğu görülür. Söz konusu olan roman başkışısının gelişim ve oluşum sürecinde üç evreden geçtiği söylenebilir: yeryüzündeki mutluluk (fr. le bonheur terrestre), güzel günlerin aniden yok olmasıyla gerçekleşen cehenneme iniş - daha çok metaforik anlamda (fr. la descente aux enfers)- ve yaşanan olumsuz süreçlerden sonra yeniden erişilen mutluluk dönemleri (fr. le bonheur retrouvé/la catharsis) olarak ifade edilebilir. Bu dönemlerin ve kahramanın yaşadığı içsel yolculuğun açıklanmasında yazarın argüman/ kanıt olarak bazı mitsel ve masalsı öğeleri anlatısına kattığı görülür.

Germain’in anlatısına yerleştirdiği mitsel ve masalsı öğeler metinlerarasılığı oluşturur. Bundan hareketle metinlerarasılığın tanımına yer vermek gerekirse “iki ya da daha fazla metin arasında bir alışveriş, bir söyleşim, yazının geniş gövdesine eklenmiş bir parça/yama”¹ (Eigeldinger, 1987, s. 9) olarak ifade edilebilir. Metinlerarasılığı söyleşimcilik (fr. dialogisme) çerçevesinde değerlendiren Bakhtin “bir metnin hem kendinden önceki metinlerle hem de bu metni okuyanların ya da

¹ Fransızca kaynaklardan yapılan alıntıların çevirileri makale yazarı tarafından yapılmıştır.

dinleyenlerin yaratacakları metinlerle “çoksesli” bir ilişki içinde” (akt. Rifat, 2008, s. 16) bulunuşuyla tanımlar.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü tarafından metinlerarası ilişkiler “bütüncül bir yapıya kavuşturulması amacıyla bir edebi metnin dokusuna hem edebiyat alanından hem de başka alanlardan metin parçalarının katılması” (<https://sozluk.gov.tr/>) olarak tanımlanır. Bir metinde başka metinlerin varlığını kabul eden Julia Kristeva “hem geçmişteki kültürün hem de çevresel kültürlerin” (akt. Rifat, 2008, s. 51) metinleri olduklarını söyler. Böylelikle “her metin eski ve çevre metinlerin yeni bir dokusudur, yeni bir kurgusudur. Bu da her metnin varoluş koşulu olan metinlerarası ilişkileri (fr. intertextualité)” (Rifat, 2008, s. 51) ortaya çıkarır. Gérard Genette “bir metnin diğer metinlerle bilinçli ya da bilinçsiz olarak ilişkiye sokan seyri” (Rifat, 2008, s. 35) ötemetinsellik (fr. transtextualité) olarak niteler ve metinlerarasılığı ötemetinselliğin bir ögesi olarak ele alır. Ötemetinselliğin bir niteliği olan metinlerarasılıkta metinlerin daha çok alıntı (fr. citation), öykünme (fr. pastiche), yansılama (fr. parodie) ya da anıştırma (fr. allusion) yoluyla kurdukları birliktelik söz konudur (Genette, 1982). Sylvie Germain’in yapıtında daha çok alıntı, gönderme ve anıştırma yöntemlerini metinlerarasılık bağlamında kullandığı söylenebilir.

Her metnin kendinden önce yazılan metinlerle etkileşim içinde olduğunu düşündüğümüzde Gérard Genette’in metinlerarası ilişkiyi “Palimpsest” sözcüğü ile açıklamaya çalıştığı görülür. Bu kavrama göre, dünyada yazılan ilk metin dışındaki diğer metinlerin tümü “başka yapıtlardan yola çıkılarak yazılmıştır, tüm kitaplar tek bir sonsuz kitabın parçalarıdır” (Aktulum, 2014, s. 173). Bu bağlamda, her yeni metnin kendinden önce yazılan tüm metinlerden bağımsız olamayacağı ve onlardan izler taşıyacağı kabul edilir. Böylece “*her metin bir alıntılar mozaiği gibi oluşur, her metin kendi içinde başka bir metnin eritilmesi ve dönüşümü*” (Aktulum, 2007, s. 41) olarak ortaya çıkar.

Sylvie Germain, masalsı bir dünya ile modern yaşamın gerçekliğini bir araya getirerek yapıtında masumiyet, suçluluk, intikam ve dönüşüm gibi evrensel temaları mitler ve masallar aracılığıyla metinlerarasılık bağlamında işler. Romanın içindeki mitolojik ve masalsı motifler karakter gelişimine hizmet etmekle kalmaz aynı zamanda anlatının sembolik katmanlarını da oluştururlar. Bu nedenle, Sylvie Germain *Kişiler* (fr. *Les Personnages*) adlı denemesinde dikkati “okuma” eylemi üzerine çekerek hızlı ve yüzeysel bir okuma yapan okurun metin içindeki göndermeleri yakalaması zorlaşacağından yapıtı bütünüyle anlayamayacağını söyler (Germain, 2004, s.36). Yazar, metinlerarasılığı kullanarak geçmişin mitolojik dünyasını günümüz anlatılarıyla birleştirir, okuyuculara derinlemesine bir kavrayış ve keyifli bir okuma sunar.

2.1. Medusa Miti: Gücün, Dönüşümün ve İntikamın Bakışı

Yaşanmış tüm olaylar ve duygular, öğrenilmiş ve unutulmuş bilgiler düşüncelerimizin oluşmasında bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde etkilidir. Tüm bu yaşanan olumlu veya olumsuz olaylar bireyin davranışlarında ve sözlerinde istemli/istemli bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, Sylvie Germain’in yapıtlarında kötülük kavramı bir “takıntı olarak” farklı boyutlarıyla irdelenir. 1991 yılında yayımlanan *Çocuk Medusa* yazarın beşinci romanı olmakla birlikte başkışisi kadın olan ilk romanıdır ve yapıtta ensest ilişkinin travmatik boyutunu ortaya koymaktadır. Tuna Ertem’in *Littera* dergisinde yayımlanan bildirisinde belirttiği gibi Lucie “sıradışı bir kahramandır, çünkü büyükler için yazılmış dramatik bir roman öyküsünün çocuk başkışisidir” (Ertem, 2009, s. 120). Mitolojik bir figürün roman başlığında kullanılması yaşanan olayların benzerliği açısından koşut bir durumu ifade ederken “çocuk” kavramının yanında yer alması karşıt bir durumun varlığını ortaya koymaktadır. Medusa “kötülük”, “zarar verme”, “bakan kişiyi taşa çevirme”, “korkunç”, “çirkin” gibi kavramları çağrıştıran imgesel bir figürdür; oysa çocuk “masumiyet”, “iyilik”, “safılık” gibi olumlu kavramları akla getirmektedir.

Medusa miti bu yapıtta kurbandan cellada bir tür kişilik bölünmesine işaret eder ve bu bölünme Medusa’nın bir figür olduğu ötekilik/değişim/dönüşüm (fr. altérité) deneyimini çağrıştıır. Bu mit, Lucie’nin geçirdiği fiziksel ve düşünsel dönüşümü/başkalaşımı ortaya koymak için kullanılmıştır. Anlatının başında onun ne kadar “güleç güzel bir kız” olduğu vurgulanırken, bir gece gizlice odasına giren abisi Ferdinand’ın cinsel istismarı sonucu yaşadığı korku ve dehşet, onu bambaşka biri haline dönüştürmüştür. Önce fiziksel, sonra da psikolojik olarak yansıyan bu dönüşüm kurbanın celladına

karşı duyduğu sıkıntının (fr. angoisse) dışı vurumudur. Hayat dolu, neşeli, enerjik ve özenli güzel küçük bir kız olan Lucie zamanla Medusa mitine özgü üç olumsuz fiziksel özelliği belirginleştirerek onunla özdeşleşir: İri gözler, büyük bir ağız ve yüzünün etrafını çevreleyen dağınık saçlar.

Romanda, sekiz yaşındaki Lucie Daubigné'nin trajik yaşam öyküsü anlatılır. Mutlu bir çocukluk dönemi geçirdiği sırada, bir gün kendisinden on yedi yaş büyük üvey abisi Ferdinand'ın cinsel tacizine uğrar. Üç yıl boyunca hemen her gece odasına gizlice giren bu « yaratık, canavar » yüzünden gündün güne yaşama sevincini, fiziksel güzelliğini ve tüm umutlarını yitirir. Ferdinand'ın ölüm tehditleri karşısında yaşadıklarını kimseye anlatamaz ve gündün güne zayıflar, sessizleşir ve kendini her şeyden soyutlar. Artık yaşamda tek bir amacı vardır: intikam almak. Kin ve nefret duygusuyla beslenen Lucie, bataklıklarda ve kırlarda gözlemediği hayvanları taklit ederek vahşileşir. Zayıfladıkça irileşen kapkara gözlerinden neşe yerine dehşet saçtığı, cılızlaşan bedeninin hareketlerinin yılan kıvrımlarını anımsattığı görülür. Başı gövdesinden ayrılan Medusa gibi tüm gücünü o iri kapkara gözlerinde yoğunlaştırır. Kendisini koruyacak tek silah bakışlarıdır artık ve kurban olmaktan çıkacağı günü beklemektedir. Sonunda beklediği gün gelir; bir gün sabaha karşı, penceresinden içeri girmeye çalışan Ferdinand gürültüyle yere düşer ve sırt üstü boylu boyunca bahçede kıpırdamadan yatmaktadır. Lucie koşarak bahçeye iner, abisinin karşısına geçer ve tek bir sözcük söylemeden onu korkutacak çocukça hareketlerde bulunur. O gündün sonra olaylar tersine döner; cellat ve kurban rolleri değişir. Lucie aylar boyunca yatağında hareketsiz yatan abisi Ferdinand'ın odasına gizlice girer, bakışlarıyla ve yüzüne koyduğu böceklerle ona işkence yapmaya başlar. Altı ay boyunca Ferdinand'ın odasına gizlice girerek ona işkence yapmaya devam eder. Bir sabah Ferdinand ölür ve bu Lucie'nin zaferi olur. Ferdinand'ı kendisinin bakışlarıyla öldürdüğüne inanır ve bundan büyük bir mutluluk duyar. Ancak bu mutluluk kısa sürer, “düşmanı, celladı” ölmüştür ancak tehdit unsuru ortadan kalkmasına rağmen Lucie eski neşesine kavuşamaz. Aradığı huzura kavuşmak için evi terk eder, birçok ülke gezer, istediği gibi bir yaşam sürmesine rağmen bir türlü iç huzura/katharsise ulaşamaz. Yıllar sonra, annesinin hastalığını öğrenir ve çocukluğunu çalan aile ocağına geri döner. Burada ölmeden önce yaşadıklarını bir türlü anlamamış olan annesini affetmesiyle içsel huzura/katharsise kavuşur.

Bu bağlamda ele alındığında Sylvie Germain'in *Çocuk Medusa* adlı yapıtında anlatıyı yapısal ve anlamsal olarak güçlendirmek/zenginleştirmek için mitler bazen açık bazen de örtük biçimde yer alırlar. Medusa adının doğrudan kullanılması veya özelliklerinin ön plana çıkarılmasıyla mitin açık bir biçimde kullanıldığı görülür. Küçük Lucie'nin öldürücü bakışları ve yapıtın başlangıcında gerçekleşen güneş tutulması karşısında çocukların şaşkınlıktan donup kalmaları/taş kesilmeleri Medusa'nın özellikleriyle örtüşmektedir. Ayrıca, korkunun derecelendirmesinde sözcüklerin yetersiz kalması nedeniyle, Medusa figürü aynı zamanda alegorik bir rol üstlenir. Yaşanılan büyük bir korku karşısında bireyin ne yapacağını bilememesi ve donup kalmasını ifade eder. Bundan başka, Medusa figürünün altında mitik bir davranışın bulunduğunu unutmamak gerekir.

Yunan mitolojisine göre, Zeus'un gözde kızı Athena'nın tapınağının işleri ve bakımıyla ilgilenen Medusa adında, güzelliğiyle tanrıçaları bile kıskandıran bir kız yaşar. Medusa'nın bir de Stheno ve Euryale isminde iki kız kardeşi vardır. Kız kardeşleri ölümsüz olmasına rağmen Medusa ölümlüdür. Üç kızkardeş Athena'nın tapınağında yaşarlar. Medusa kendisini tanrıların hizmetine adamıştır. Okyanusların ve nehirlerin tanrısı, Poseidon, Medusa'nın güzelliğinden oldukça etkilenir. Bir gün dayanamayarak Athena'nın tapınağında Medusa'ya tecavüz eder. Kendi tapınağında olan bu olayı duyan Athena, aşağılanmış hisseder ve öfkeden deliye döner. Medusa'nın saçlarını yılanı kendisini de Gorgo²'ya (fr. Gorgon) çevirir. Gorgolar çirkin, korkunç, korku veren dişi canavardır ve onlara bakan herkes taş kesilir. Perseus Medusa'nın kötülüklerine son vermek için başını keserek onu öldürür.

² Yunan mitolojisinde Gorgolar (Gorgonlar) deniz tanrısı Phorkys ile Keto'nun üç kızını belirtmek için kullanılır. Kızlardan Stheno ve Euryale ölümsüz, Medusa ise ölümlüdür. Gorgolar, bakanı taşa çeviren ürkütücü ve korkunç dişi canavarlar olarak betimlenirler. Yabandomuzu gibi keskin dişleri, yaşayan yılanlı saçları vardır (Ayr. bil. için bkz: Bonnefoy, Y. (der.) (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Levent Yılmaz (çev.), cilt:1, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları).

Medusa figürü daha çok « korku » ve « korkunçluğun » sembolü olarak kullanılsa da, romanda örtük biçimiyle « tecavüz », « kadının yaşadığı mağduriyet », « haksız yere cezalandırılma » ve « öldürülme » gibi konulara göndermede bulunur. Yazar, romanında kadın kahramanını öldürmez ve yaşadığı korkunç olayın yarattığı ruhsal sıkıntılardan arındırarak Medusa mitini tersinler. Böylelikle haksızlığa uğramış, kurban durumundaki kadınları huzura kavuşturarak kötülüğün karşısında iyiliğin zaferini ilan ettiği görülür. Ataerkil toplum yapısına karşı olan kadın yazarlar mitleri tersine çevirerek kadın karakterleri güçlendiren anlatılar yaratırlar. Sylvie Germain'in *Çocuk Medusa* adlı romanında Medusa miti, bu bağlamda yeniden yazılan mitlerin çarpıcı örneğini oluşturması ve toplumsal olarak yeniden yorumlanması bakımından güçlü bir örnek oluşturur.

2.2. Orpheus Miti: Müziğin Büyüsü ve Bakış Yasası

Sylvie Germain'in *Çocuk Medusa* adlı romanında Lucie'nin en yakın ve aynı zamanda okul arkadaşı olan Louis-Felix'in, Lucie'nin söylemiyle Lou-Fé'nin, doğduğu anın betimlenmesinde « lir » sözcüğü astronomide kullanıldığı biçimiyle okurun karşısına çıkar: « Lyra (fr. Lyre) takımyıldızının olduğu anda ve Vera yıldızının gökyüzünde parladığı bir saate doğduğu » (Germain, 1999, s. 19) anlatılır. Sonrasında « öyle görünüyor ki, Lyra o gece yenidoğanın göz kapaklarının altında titreşen çok belirgin bir ses yaydı ve o zamandan beri çocuğun büyülenmiş kalbinde yükselmeyi hiç bırakmadı » (Germain, 1999, s. 19) ifadesiyle müzik aletine göndermede bulunur. Orpheus, Yunan mitolojisinde lir enstrümanı ile çaldığı müzikle doğayı, insanları ve tanrıları etkileyebilen/büyüleyen ve karısı Eurydike'yi yeraltı dünyasından geri getirmeye çalışan trajik bir figürdür. Bilinçli bir okur Lou-Fé'yi Orpheus ile eşleştirir ve arkadaşı Lucie'yi içinde bulunduğu durumdan çıkarıp kurtarmasını bekler. Lou-Fé'nin müzik yeteneği yoktur ve onun da herkes gibi lirin etkileyici sesinden büyüldüğü belirtilerek « eylemsizliği » vurgulanır. Gökyüzüne olan tutkusu ve ilgisi Lou-Fé'nin ulaşılmazın peşinde koşarken en yakınındaki Lucie'nin yaşadıklarını görmesini engellemiş ve Orpheus gibi arkadaşını bulunduğu cehennemden kurtaramamıştır.

Orpheus mitine göre, Orpheus bir su perisi olan Eurydike'ye aşık olur ve onunla evlenir. Bir gün Aristaios adlı bir çoban gördüğü Eurydike'nin güzelliğinden etkilenir ve onu takip eder. Çobanın takibinden kaçarken Eurydike bir yılanı basar ve yılanın sokması ile ölür. Karısının ölümüne çok üzülen Orpheus onu geri getirmek için ölümler diyarına inmeye karar verir. Ölümler ülkesinin tanrısı Hades'i müziği ile etkilemeyi başarır ve sonunda tek bir şartla sevdiği kadını kurtarabilecektir: yeryüzüne çıkana kadar, yolda arkasını dönüp Eurydike'ye bakmamalıdır. Bu şartı kabul eden Orpheus yolun sonuna yaklaşmışken Eurydike'nin arkasından gelip gelmediğini merak eder ve kontrol etmek için arkasını döndüğünde onu sonsuza kadar kaybeder. Sevdiği kadını tamamen kaybettiğini anlayan Orpheus'un lirinden hüznü melodiler duyulur (Ovide, 1992).

Orpheus Eurydike'yi sonsuza kadar kaybettikten sonra bir mağaraya kapanır ve burada acılar içinde yaşar. Bir gün Bakkhalar tarafından paramparça edilerek öldürülür. Başka bir efsaneye göre de Dionysos'a tapan kadınlar, aşklarını küçümsediği için Orpheus'u öldürerek paramparça ederler. Nehire atılan kesik başı, Musalar³ (fr. Muse) tarafından alınarak, Lesbos Adası'nda adına yaptırılan tapınağa konur. Orpheus'un liri de gökyüzüne, yıldızların arasına yerleştirilir. İşte bu gökyüzüne yerleştirilen « lir » simgesel bir anlam kazanır ve romanda Orpheus mitine göndermede bulunur.

Sylvie Germain büyük bir ustalikle bu miti tersinlemiş ve kahraman olarak Orpheus'u değil, Eurydike'yi vurgulamaya çalışmıştır. Çünkü roman kahramanı/Lucie bir kadın figürdür ve Orpheus gibi güçsüz ve başarısız değildir. Bu çerçevede düşünüldüğünde, bu defa Germain, Lucie'nin yaşadığı olaylarla Eurydike'nin öyküsünü ilişkilendirir. Buna göre romanın başında betimlenen mutlu ve güzel bir kızın “yeryüzü cennetinde” yaşadığını, başından geçen olaylarla işkenceye dönüşen yaşamı

³Mitolojide Musalar esin perileri olarak bilinirler ve dokuz kız kardeş olarak belirtilirler. Efsaneye göre, Olymposlu tanrılardan en yücresi ve çapkını Zeus ile bellek tanrıçası Mnemosyne dokuz gece birlikte olurlar ve her gece bir Muse meydana gelir. Tanrıça olarak belirtilen bu dokuz kız kardeş musalar olarak bilinirler ve her biri farklı sanata dallarının tanrıçası olarak kabul edilirler. Ozanlar ve sanatçılar ilham vermeleri için bu tanrıçalara yalvarırlar ve onları onurlandırır (Ayr. bil. için bkz: Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. Altıncı Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi).

“cehenneme/yeraltı dünyasına” doğru giden uzun bir yolculuğu ve Ferdinand’ın ölümünden sonra içsel huzura kavuşması ile yavaş yavaş yeryüzüne çıkışını öykülemektedir.

Orpheus mitinde de örtük biçimde yine «tecavüz» imgesiyle karşılaşırız. Ancak bu mitte «tecavüz» her ne kadar tamamlanmamış bir eylem olsa da Eurydike ölmeseydi onu bekleyen talihsizlik aynı olacaktı. Bu mitin dönüştürülmesinde yazarın olayı tersinleme isteğinin tanrılar tarafından cezalandırılarak edilgen/passif bir role dönüştürülen kadın figürü Medusa’nın ve Euridyke’nin kaderini, Lucie karakterine uygun görmemesinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Ayrıca Medusa ile Orpheus’un ölüm biçimleri itibarıyla, başka bir ifadeyle Orpheus’un da başının kesilmesiyle, erkek ve kadın figürlerinin benzer biçimde cezalandırıldıkları ve aynı kaderi paylaştıkları görülür. Burada yazarın yine feminist bir tutumla, yalnızca kadınların cezalandırılmasını değil, aynı zamanda erkeklerin de hatalarının cezasız kalmadığını vurgulamak isteğinde olduğunu söyleyebiliriz.

Orpheus ve Medusa mitlerinin kesiştiği başka bir alan vardır ve Sylvie Germain daha çok bunun üzerinde durmaktadır; «görme» ve «bakış». İnsana özgü en önemli özelliklerden birisi de “algı” olgusudur ve insanın bunu duyu organlarıyla gerçekleştirmesidir. Canlılar, iç ve dış çevrelerindeki değişiklikleri algılayıp bu değişimlere uyum sağladıkları sürece yaşamlarını devam ettirebilirler. Algı, psikoloji ve bilişsel bilimlerde duysal bilginin alınması, yorumlanması, seçilmesi ve düzenlenmesi anlamına gelir. Bu önemli bilişsel yetenek gündelik yaşantımız için çok elzemdir çünkü çevremizi ve olayları anlamamız onun sayesinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda iki mit karşılaştırıldığında her ikisinde de bakmak ve görmek eylemlerinin olumlu bir düzlemde olumsuz bir düzleme kaydırıldığı söylenebilir. Orpheus’un sevdiği kadının arkasında olup olmadığını görme çabası, Eurydike’nin yeryüzüne çıkmasını engellemiştir. Medusa’nın bakışları ise onu göreni taşlaştırdı ve öldürmektedir. Roman kahramanı Lucie, kendisine zarar veren düşmanı olan “canavarı” kapkara iri gözlerindeki korkunç bakışlarıyla öldürmeyi başarmıştır. Ancak bir çocuk olarak Lucie, Medusa’nın korkutucu ve öldürücü bakışlarını takınmadan önce, kendisini korumak ve düşmanının uygulamalarına maruz kalmamak için içine kapanmış, sessizliğe bürünmüş, zayıflamış ve çirkinleşmek için elinden geleni yapmıştır. İsteyerek girdiği bu değişimi ailesi, arkadaşları “görmemiş/görememiş”, “farkına” bile varmamıştır. Sadece çocukluk kaprisi olarak değerlendirmiş ve aynı evin içinde gelişen olaylara “gözlerini” kapatmışlardır. Oysa «bedenimiz ruhumuzun sembolüdür! Derinden ve gerçekten hissedilen bir olay ya da düşünce, bütün organizmaya yansiyacaktır. İşte evrensel sembollerde de, böyle bir ruh ve beden ilişkisini görebiliriz. Çünkü bazı bedensel olaylar, bir takım duygusal ve ruhsal gerçeklere işaret etmektedir. Durum böyle olunca da duygularımızı, bedenimizin oluşturduğu bir dil ile açıklayabilme imkanına kavuşmuş oluruz» (Fromm, 1997, s. 37-38). Ferdinand’ın odasına girdiği günden beri «bu sır onu içten içe kemirir» (Germain, 1999, s. 92). Lucie görünmez olabilmek, celladının arzusundan kaçabilmek için insanlardan uzaklaşır ve içine kapanır, hırçınlaşır ve herkesi terslemeye başlar. Kemikleri sayılacak kadar zayıflamasının altında yatan üzüntü ve acı, gerçekleri görmek istemeyen annesi tarafından göz ardı edilir. İstismarcı tarafından olanları anlatmaması konusunda ölümle tehdit edilen Lucie, sözel olarak ifade edemediğini beden diliyle anlatmaya çalışsa da hiç kimse tarafından anlaşılammıştır:

(...) yalnızlık ve kötülük ateşi (yangını) bakışını olgunlaştırdı. Lou-Fé’ye kadar, yavaş yavaş yaşıtı olan çocuklardan, okul arkadaşlarından uzaklaştı. Şöyle ki, bunlar hiçbir şey bilmiyorlardı ve anlamayacaklardı. Masum ve güven dolu bakışlarını korumuşlardı. Korkmadan erişkinlerin dünyasına giriyorlardı. Onlar canavarın eline düşmemişlerdi. Onların geceleri huzurlu, yatakları temiz, sabahları da mutluydu. Onlar içlerinde bir korku, bir utanç ve kalplerinde bir şüphle yaşamıyorlardı. Hiçbir yükümlülükleri yoktu, tehdit altında yaşamıyorlardı. Yolları canavarla kesişenler ya bir hendekte ya da bir çatı katında kalmışlardı. Onlar boyunları kırılmış ve ızlarına geçilmiş olarak bulunmuşlardı. Toprağa gömülmüşlerdi. Onlar en azından bir kez canavarın işkencelerine maruz kalmışlardı. O, aynı işkencelere katlanmaya devam ediyordu. Canavarın, odasına girmemesi bir haftayı bile bulmuyordu. Bu durum yaklaşık üç yıldır böyle devam ediyordu (Germain, 1999, s. 120).

İnsanlardan uzaklaşarak tüm zamanını bataklıklarda ve kırlarda geçiren Lucie, zamanını böceklerin seslerini ve hareketlerini inceleyerek geçirir. Kelebeklerin ve kurbağaların dönüşümlerini en ince ayrıntısına kadar gözlemleyen Lucie değişim sürecine girme kararı alır: « utanma ve suçluluk duygusu ölü bir deri gibi onun üzerinden sıyrılır » (Germain, 1999, s.137) ve intikam için « Medusa'nın bakışlarını alır » (Germain, 1999, s. 145). Son çare olarak Lucie yaşadığı acılara son vermek ve kaderine boyun eğmek yerine düşmanını cezalandırmayı seçer. Unutulmamalıdır ki Lucie küçük bir kız çocuğudur ve yetişken bir erkeğe fiziksel zarar vermesi olanaksızdır. Çocuklara özgü davranışsal özellikleri kullanarak öfkesini yalnızca o iri kara gözleindeki “bakışlarıyla” yansıtabilecektir: «Bazen siyah dişleri arasından kocaman pembe dilini çıkarıyor, ağzının içinde dolaştırıp ikiye katlıyor, büküyor, döndürüyordu. Gözlerini de döndürüyordu aynı zamanda. O iri siyah gözlerini kocaman açıyor, yuvalarında çeviriyor, bakışlarını yerde yatan adamın gözleri üzerine yeniden fırlatabilmek için zaman zaman kısıyordu» (Ertem, 2009, s. 123).

Romanda yine Orpheus mitine özgü büyüleyici müzik sesi Pauline Limbourg adlı bir kızın öldürülmüş olan kız kardeşini yeniden yaşama döndürmek/ölüler dünyasından çıkartabilmek için çaldığı flüt sesinden duyulur. Bir gün, Pauline'nin kız kardeşi olan Anne-Lise Limbourg evinin uzağında öldürülmüş olarak bulunur. Dokuz yaşındaki neşeli ve gülbüz bu küçük kızın boğazı sıkılarak öldürüldüğü anlaşılır ancak katili bir türlü bulunamaz. Pauline kardeşine duyduğu sevgiyi bir ağıt biçiminde müzikle anlatmaya çalışır. Gözlerinden akan yaşlar onun titrek notalarına dönüşür. Onun müziği tüm kasabanın sakinleri tarafından her yerde iştilir ancak amacına ulaşamayan Pauline, flütünü sonsuza kadar bırakır.

2.3. Œdipus Miti: Aile İlişkileri ve Trajedi

Romanda ön plana çıkan bir diğer mit ise Œdipus'tur ve ensest sorunsalının varlığını ortaya koyması bakımından önemlidir ve romanda örtük biçimde yer almaktadır. Œdipus miti, antik Yunan tragedyasının en önemli örneklerinden birisidir ve toplumsal cinsiyet rollerini, güç dinamiklerini ve ataerkil yapıyı ortaya koyması bakımından önemlidir. Sophokles'in *Kral Œdipus* adlı yapıtında işlenen mitte Œdipus'un bilmeden kendi babasını öldürmesi ve annesiyle evlenmesi anlatılır. Œdipus bir kehanetten kaçmaya çalışsa da bilinçsizce kehanetin gerçekleşmesini sağlar. Böylece Œdipus miti bireyin kaderiyle yüzleşmesini ve toplumsal kurullarla çatışmasını işler. Yapıtta bu mitin iki farklı bakış açısıyla okura verildiğini söyleyebiliriz.

İlki, psikanalitik çalışmaları ile tanınan Freud'un « Œdipus kompleksi » ile ortaya koyduğu kavram doğrultusunda erkek çocukların annelerine karşı bir cinsel çekim hissetmesi ve babalarına karşı bir düşmanlık beslemesi sonucunda yaşanan kimlik sorunsalına işaret etmesidir. Œdipus kompleksinde çocukların cinsel kimliklerini ve toplumsal rollerini şekillendiren bir sürecin varlığından söz edilir. Romandaki erkek karakter Ferdinand'ın aracılığı ile çocukların kimlik gelişiminde aile ilişkilerinin rolü bu mit bağlamında değerlendirilebilir. Günümüz yapıtları, aile içindeki çatışmaların ve travmaların bireylerin yaşamlarını biçimlendirmede ne kadar önemli oldukları ortaya koymaktadır. Bu bağlamda kötülüğün simgesi olan Ferdinand karakterinin bir canavara dönüşmesinin temelinde ailenin yaşadığı trajik bir olayın varlığından söz edilebilir. I. Dünya Savaşı sırasında kocasını kaybeden Aloise aldığı acı haberin üzüntüsü içinde pijamasıyla, saç başı dağınık bir halde aniden dört yaşındaki oğlunun odasına dalar. Yatağın başına geçerek uyuyan çocuğu ürkütücü bir güçle yatağından çekip kollarına alır. Yatağından, uykusundan üstelik çocukluğundan zorla alınan Ferdinand yaşadıklarını anlayamaz ve gerçekte mi yoksa uykuda bir kabusun içinde mi olduğunu anlamakta zorluk çeker. Sersemlemiş bir biçimde annesinin yüzüne korkuyla bakar ve “uykunun tatlılığından, çocukluluğun hassas bedeninden, ... huzurdan tek bir hareketle koparılmıştır” (Germain, 1999, s. 79). O gece yaşadığı travmanın onun tüm yaşamını biçimlendirdiği görülür. Œdipus kompleksinde olduğu gibi babanın ölümü anne-oğul ilişkisi bağlamında Ferdinand'ın içsel dürtülerini ve psikolojik yapısını biçimlendirir. Aloise oğlunu ölen kocasının yerine koyar ve o gecedan sonra tek bir amaç için acele eder: oğlunun “hayatının baharında ortadan kaybolan kocasını canlandırması” (Germain, 1999, s. 80) için. Böylelikle Ferdinand, çalınmış çocukluğundan sonra babasının hayaleti altında büyür ve babasına olan benzerliği onu babasının “yaşayan mozolesine” (Germain, 1999, s. 80) dönüştürür. Freud'un psikanalitik yaklaşımıyla bu mitin, bireylerin içsel yolculuklarını, aile ilişkilerini ve toplumsal kurullarla çatışmalarını sembolik olarak ifade ettiğini söyleyebiliriz.

İkinci yaklaşım daha çok toplumsal yapı üzerine odaklanır ve psikanalist Erich Fromm'un Ödipus mitosunu Freud'un ortaya koyduğu bağlamdan çok farklı değerlendirdiği görülür. Fromm'a göre yapıt:

Ödipus'un annesine beslediği ensest arzuları ifade etmekten çok, oğlan çocuğunu, ataerkil toplum yapısındaki hakim unsur olan mutlakiyetçi baba otoritesine başkaldırısıdır. Anneye duyulan herhangi bir ensest arzu sözkonusu değildir; çünkü Ödipus, annesi İokaste ile sadece taht ile birlikte verildiği için evlenmiştir, üstelik eserde anneyle oğul arasında en küçük bir hoşlanma ya da cinsel arzu belirtisine rastlanmaz. Ödipus'un babasını ortadan kaldırarak annesiyle evlenmesi ve babanın yerini alması, oğulun baba otoritesini etkisiz kılıp üstünlük kazanmasının sembolüdür (akt. Korucu, 2019, s. 136).

Ataerkil toplumlarda erkeklerin aile ve toplum içinde baskın bir rol oynadığı, kadınların genellikle ikincil ve pasif konumda yer aldığı görülür. Romanın geneline bakıldığında «erkek imgesinin» baskın olmadığı görülür. Daha çok anaerkil bir aile görüntüsü egemen olan yapıtta, Lucie'nin annesi Aloïse, babasını ve ilk kocasını savaşta kaybetmiştir. Aloïse ikinci evliliğini Hyacinthe Daubigné ile yapar ve bu evlilikten Lucie doğar. Hyacinthe çok sevdiği karısının otoritesi altında silik bir karakterdir. Saatlerce odasına kapanıp radyosuyla ilgilenir. Bu durum aile çatısı altında yaşanan olayları görmesini engeller ve baba/erkek figürünü silikleştirir/pasifleştirir. Lucie doğduktan sonra da eşler odalarını bile ayırırlar. Aloïse'in tek bir ilgi odağı vardır: sevdiği ilk kocasından miras kalan oğlu Ferdinand. Savaşların Aloïse üzerinde yarattığı travma sevdiğini kaybetme korkusunun baskın bir biçimde yaşanmasına neden olmuştur. Kocasını kaybettiği yaşa yaklaştığı için Aloïse Ferdinand'ı da her an kaybetmekten korkar. Bu nedenle kızından esirgediği tüm ilgi ve sevgiyi oğluna gösterir. Zamanla anne-oğul sevgisi düşünce bazında ensestlik derecesine ulaşır. Tam olarak fiziksel bir ilişkiden söz edilmese de Aloïse bazı zamanlarda «birebir kocasına benzeyen oğlunda kocasının yansımasını/varlığını görür: yüreği oğul için atıyordu, ancak yanıp tutuşan beden sevgili için. Oğluna bakıyor, ama aynı zamanda Victor'u düşünüyordu. Victor'u çağırıyor, Victor'a büyüleyici sözler söylüyordu. Baba ve oğul, bu ikizler, bedenini kuşatıyor, yüreğini olduğu kadar tüm bedenini heyecanlandırıyor» (Germain, 1999, s. 164). Alıntından da anlaşılacağı gibi, Sylvie Germain'in Fromm'un düşüncesine yakın anaerkil bir aile yapısını ortaya koyma çabasında olduğuna ancak annenin oğluna aşırı değer yüklemesi ile ataerkil toplum anlayışının üstün gelmesine tanık oluruz. Böylelikle romanda Ödipus mitinin sosyolojik ve psikolojik anlamlarına vurgu yapıldığını söyleyebiliriz. Ödipus'un hikayesinin bireyin toplumsal kurallar ve beklentilerle olan çatışmasını yansıtırken aynı zamanda onun içsel çatışmalarla ortaya koyduğu seçimlerini ve ilişkilerini ortaya koyması bakımından önemli olduğunu söyleyebiliriz.

3. ROMANDA MASALLARIN GÖRÜNÜMLERİ VE İŞLEVLERİ

Masallar, tarih boyunca farklı kültürlerin anlatım geleneğinde önemli bir yer tutmuştur. Masalların yalnızca çocukları eğlendirmek için değil, aynı zamanda toplumsal değerleri, normları ve insan doğasını yansıtan derin anlamlar içerdikleri için öğretici olmaları bakımından önemli bir işlevi yerine getirdikleri söylenebilir. «Masal, düzyazı anlatımıyla oluşturulan, tümüyle düş gücünün ürünü, gerçekle ilgisi bulunmayan, sunduğu evreni inandırıcı kılma yolunda bir kaygı taşımayan kısa anlatılardır» (Özdemir, 2007, s. 323). Genellikle anonim olarak ortaya çıkan masallar, olağanüstü olayların ve karakterlerin yer aldığı kısa hikayelerdir. Kültürel bağlamda bu hikayelerin çocuklara toplumsal normları ve değerleri aktarmada önemli bir rol oynadığı görülür. Masallarda «insanüstü varlıkların dünyasında hüküm süren hukuksal, ahlaksal, duygusal kurallar, insanların dünyasındakilerden farklı değildir» (Özdemir, 2007, s. 326) ve iyi/kötü, zengin/fakir, akıllı/aptal gibi karşıtlıklar üzerine kuruludur. «Masalların anlatım tekniğiyle masal motiflerinin roman, öykü, şiir, oyun gibi yazınsal» (Özdemir, 2007, s. 329) türlere kaynaklık ettikleri görülür. «Her masalda aynı kalabilen tekerlemeler, söz kalıpları, motifler ile, masaldan masala değişmekle beraber, masallarda milletler-arası ortaklık sağlayan «genişçe konu kalıpları» (temalar) verirler» (Boratav, 1969, s. 81). Romanlarda masal öğelerinin kullanımı, metinlerarasılık bağlamında zengin bir anlatım oluşturulan ele aldıkları konuların evrenselliği ile okuyucuya çok katmanlı anlamlar sunarlar.

3.1. Canavar Figürü: Tehdit ve Dönüşüm

Fransızca'da canavar « *monstre* » sözcüğü ile ifade edilmektedir ancak insan kılığındaki canavarı ifade etmek için « *ogre* » kullanılır. Masallara özgü « canavar/Ogre » figürünün mitolojik anlatılardaki Titanlardan kaynağını aldığı söylenir ve « Efsanelerde ve masallarda görülen, insan etine, özellikle de küçük çocukların etine açlık duyan korkutucu bir dev olarak betimlenen mitik bir karakterdir » biçiminde tanımlanır (<https://www.cnrtl.fr>). Romanda « *Ogre* » olarak betimlenen kişi Lucie'nin üvey abisi Ferdinand'dır. Ferdinand'ın bir canavara dönüşmesinde annesinin onu genç yaşta kaybettiği kocasının yerine koymasıyla « Ferdinand'ı ikonlaştırması » onu tanrı katına çıkarmasındandır. İlahlaştırdığı oğlunu taparcasına sevmesi bu nedenledir. Romanda erkek figürü pasifleştirilmiş ve anaerik zamanlardaki gibi tüm güç Aloïse de toplanmıştır. Burada yazarın bilinçli olarak bu yola başvurduğunu söyleyebiliriz. Aloïse'in davranışları Titanlara özgü barbalıkta verilerek insanın içinde var olan bir vahşilik/canavar görüntüsü sunulur:

Gece yarısı, saçı başı dağılmış bir halde, aniden vahşice (Ferdinand'ın) odasında belirdi, yatağının başucuna çömeldi, korkutucu ve var gücüyle ağlayarak çocuğu yatağından, uykusundan çekip aldı ve onu kolları arasında sımsıkı sardı. (...) Titanların kolları gibi. Kolları ona ait değildi. Yabancı hissettiği kolları arasında onu sımsıkı tutuyordu. Bir eldiveni parmaklardan çıkarır gibi, canlı bir atın veya insanın derisini tek seferde sıyrabilecek Titanlara özgü bir hareketle körpecik çocukluğun, kaygısız ve huzur içindeki derin uykusundan çekip çıkarılmıştı (Germain, 1999, s. 79).

Çocukluğunda yaşadığı bu büyük travma Ferdinand'ın korkunun sembolü olarak bir canavara dönüşmesine neden olmuştur. Onun « bedeninin gölgesinde bir yabancı » olarak büyüdüğü üstelik « hem kendisine hem de başkalarına yabancı » (Germain, 1999, s. 84) olduğu belirtilmektedir. Çocukluğunda yaşadığı korku ve babasının gölgesinde büyümesi, Ferdinand'ın kimlik gelişimini olumsuz etkilemiş ve onu canavara dönüştürmüştür. Romanda *Ædipus* mitinin varlığı kader, öz kimlik, cinsellik ve ebeveyn-çocuk ilişkileri gibi temaların roman kişilerinin ruhsal yapıları ve davranışları üzerinden aktarıldığını söyleyebiliriz. Aloïse'in davranışları Titanlarınkine benzetilerek kalıtım yolu ile bir soy bağı kurulmuş ve Ferdinand'ın « canavar » olarak nitelendirilmesinde annesinin etkisi ortaya konulmuştur. Ferdinand'ın hissettiği sevgi açlığı onu doyumsuzluğa itmiştir. Bu açlığını masallardaki canavarlar gibi « taze bedenlerle » (Germain, 1999, s.99) gidermeye çalıştığı görülür. Ferdinand'ın ilk kurbanı Lucie değildir, daha önce aynı mahallede Anne-Lise Limbourg'in ölümü ile Irène Vassalle'in kendini asarak intihar etmesinin de sorumlusu Ferdinand'tır. Lucie kendisinden başka iki küçük kızın ölümüne neden olan canavarın Ferdinand olduğunu anlar ancak korktuğu için kimseye bunu söyleyemez ve sessiz kalır. Lucie'nin abisi onun için büyük bir tehdit ve korku kaynağıdır.

Kötülüğün simgesi olarak karşımıza çıkan Ferdinand'ın masal dünyasında kötülüğün ve tehlikenin simgesi olarak kullanılan « canavar », « ogre », « kurt », « hayvan (fr. *bête*) » gibi isimlerle tanımlandığı görülür. Fransızca'da *bête* sözcüğü insanlar dışındaki canlıları tanımlamak için kullanılır. Bu bağlamda, Sylvie Germain insanın bir başkasına zarar veremeyeceği düşüncesinden hareketle tüm bu kötülükleri yapanın insan kategorisinde yer alamayacağını ifade etmek ister gibidir. Kötülüğün çok uzaklarda değil en yakınımızda ve hiç beklemediğimiz kişide olabileceği romanda şöyle aktarılır: « Canavar halihazırda burada, hiç bir filmde çıkmıyor. Aileden biri. Ve çok yakışıklı » (Germain, 1999, s. 102). Lucie sekiz yaşında bu canarla karşılaşır ve üç yıl boyunca istismara uğrar. Bir gece, Ferdinand'ın Lucie'nin odasına gizlice pencereden içeri girmeye çalışırken düşerek yere çakılması ve hareket edememesi Lucie için kurban rolünden çıktığı bir dönüm noktası olur. Böylece canavar pasifleştirilerek kahramanın üstünlük/zafer kazanması için olanak sağlanmış olur. Yatağında harekesizce yatan düşmanın zararsız hale gelmesi « mumya » (Germain, 1999, s. 156) tanımlamasıyla ortaya konulur.

Sonuç olarak antik mitolojilerde ve halk hikayelerinde sıkça rastladığımız canavar figürü, zengin imgesel anlamlar taşıyan ve kültürel değerleri yansıtan önemli bir öğedir. Korkuların temsili, dönüşüm süreçleri ve ahlaki mesajlar bu figürün işlevselliğini arttırmaktadır. Masallarda canavarın varlığı iyi ile kötü arasındaki çatışmaları simgeleyerek kötü davranışların olumsuz sonuçlarını ortaya

koymaktadır. Kahramanın oluşum ve gelişim sürecinde canavarla karşılaşmak genellikle bir dönüm noktası olarak kabul edilir. Kahramanın canavarla yüzleşmesi cesaret, dayanıklılık ve öz farkındalık kazanma sürecini ve içsel dönüşümü simgelemektedir.

3.2. Sihirbaz Figürü: Güç ve İntikam

Romanda *Fareli köyün kavalcısı* masalına örtük biçimde değinildiği görülmektedir. Orpheus'un sonsuz kadar kaybettiği Eurydike'ye olan sevgisini ve üzüntüsünü « lir » aleti ile aktardığını daha önce belirtmiştik. Romanda müzik sesi Pauline Limbourg'un flütünden çıkan notalarda yankılanır. Pauline ölen kızkardeşini ölümler dünyasından kurtarmak ve acısını notalarla ortaya koymak için bir yaz boyunca flütünü çalar. Tüm kasaba bu acıklı melodiyi işitir: « Yaz boyunca sürekli çaldı. Tıpkı fareleri ve ardından Hammeln'in çocuklarını büyüleyen ama onları sonsuza dek kaybeden sihirbaz gibi, (flütünü) çaldı, hiç durmadan çaldı. Hammeln'in sihirbazının tam tersi biçimde çalışıyordu; küçük kız kardeşinin büyüsunü bozmak, ölümün cazibesini bozmak istiyordu » (Germain, 1999,61).

Sylvie Germain "flüt" ve "lir" aletlerinden çıkan müziğin büyüüne vurgu yaparken mit ve masal türleri arasında bir geçiş yapar. Flüt imgesi Grimm kardeşlerin *Fareli köyün kavalcısı* adlı masala gönderme yaparak anlatıyı yetişkinlerin kötülükler dünyasından çocukların hayal dünyasına kaydırır. Bu masalda, Almanya'nın Hammeln kasabasını farelerden kurtaran ve parasını alamayan bir kavalcının bu defa renkli kıyafetler giyerek köyün çocuklarını kaçırmayı anlatılır. Kavalcının, fareleri müziği ile uzaklaştırması masalın ana temasını oluştururken, sözünde durmayan köylülerin davranışı haksızlık ve intikam gibi öğelere vurgu yapar. Köylülerden parasını alamayan kavalcı, bu defa çocukları kaçıtır ve sahip olduğu gücü kötüye kullanarak intikam alma yoluna gider. Bu masal gücün kötüye kullanılması, verilen sözlerin yerine getirilmediğinde yaratacağı sonuçlar ve adalet arayışı gibi toplumsal sorunları ortaya koymaktadır. Aynı zamanda masalın adaletsizlik, üstünlük, intikam gibi hem evrensel temaları işleme hem de romanın içeriği ile bağlantılı olması bakımından önemli bir işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Fareli Köyün Kavalcısı masalı pek çok çocuğun evden ayrılarak daha sonra ölümüyle ilgili bir efsaneden beslenir. Böylelikle mit, efsane ve masal üçgeninde hikayeler arasında geçişkenlik, zamansızlık ve geçerlilik bağlantısı kurulur. «Yazar kişi/kahramanlarına mitsel veya masalsı nitelikler yükleyerek, okura aktarmak istediği iletiyi kişileri aracılığıyla aktarır» (Atalay, 2011, s.171).

3.3. Masum Kahraman Figürü: Yolculuk ve Dönüşüm

Sylvie Germain *Çocuk Medusa* romanında masalları, karakter gelişimini destekleyen ve tematik yapıyı derinleştiren öğeler olarak kullanır. Lucie'nin karakteri klasik masallardaki masum kahraman arketipiyle başlar ancak bu arketip modern bir bağlama oturtularak yeniden kurgulanır. Germain, romanında mit ve masal arasındaki sınırları bulanıklaştırarak yeni anlamlar üretir. Lucie'nin masumiyetten güç kazanmaya doğru giden süreci klasik masalların masum kahramanlarıyla ilişkilendirilirken onun Medusa'ya dönüşmesi mitolojik bir figürle olan metinlerarası ilişkiye işaret eder. Böylelikle roman kahramanlarının hem mitolojik hem de masalsı öğelerin özelliklerini taşımaları çok katmanlı bir metin oluşturur ve yapıtı klasik mit ve masal geleneği ile güçlü bir etkileşime sokar.

Romanın başında Lucie'nin yaşamı masalların başlangıç cümlesindeki tekerlemeye benzer: sekiz yaşındaki Lucie küçük bir kasabada mutlu bir yaşam sürmektedir. Okulun bahçesinde arkadaşlarıyla güneş tutulmasını izlerken gökyüzünün «büyük bir imgeler kitabı olduğu» (Germain, 1999, 20) belirtilerek pagan dönemdeki tanrılara ve onların mücadelelerine işaret edilir. Gündüzün ortasında tutulmayla yaşanan karanlık güzel günlerin kötü bir olay ile kırılmaya uğrayacağını önelemektedir. Ayrıca romanın başında yaşamın onlar için sürprizlerle dolu olduğu ve bir oyun gibi onlara sunulduğu belirtilir: «kuralları çözmeye başladıkları büyük bir macera oyunu» (Germain, 1999, s. 19) gibi. Yaşam oyununda Lucie'in kahramanlık motifi beş aşamada incelenebilir: İlki, yaşamın olağan akışında geçen mutlu çocukluk aşaması; ikincisi, istismara maruz kalma ve katlanma aşaması; üçüncüsü, dönüşüm ve intikam aşaması; dördüncüsü, kendini gerçekleştirme arayışı aşaması ve sonuncusu barışma ve ruhsal arınma aşaması olarak sıralanabilir.

Birinci aşamada Lucie trajik olaya uğramadan önce başarılı bir öğrenci ve dışa dönük, mutlu ve kendine özen gösteren bir çocuk olarak tanımlanır:

Sekiz yaşlarında, her zaman neşeli, sevimli küçük bir kızdı. Yüzünde dikkat çekici tek şey gözleri, kocaman siyah gözleriydi; neşeyle parlayan, insanın içine

işleyen siyah gözler. İki yanda örülmüş sayah saçları vardı. Süslenmesini pek severdi; renkli saç tokalarına, camdan ya da tahtadan yapılmış kolyelere, güzel giysilere, işlemeli kısa çoraplara bayılırdı (Ertem, 2009, s. 121).

Lucie, ikizi gibi gördüğü okul arkadaşı Lou-Fé ile çok iyi anlaşmaktadır. Okula birlikte gidip gelen bu çocukların güzel bir arkadaşlığı vardır. Lucie yakında geçeceği bahçeye bakan büyük odanın heyecanı içindedir. Oradan gökyüzünü ve manzarayı izleyebilecektir ve bu odada arkadaşını ağarlayacağı günü sabırsızlıkla beklemektedir. Arkadaşı Lou-Fé Paris'te okumaya devam edeceği için kasabaya geldiğinde onun kalması için odasına bir divan koydurmaya ailesini ikna etmeyi başarır. Bu sırada kasabanın üzerinde karabulutlar dolanmaktadır; iki küçük kızın ölümü korku ve dehşet yaratmıştır, çünkü katil bir türlü bulunamamıştır.

İkinci aşamda Lucie'nin yaşamında büyük bir gizemin olduğu görülür. « Kara bir büyü aniden neşeli çocuğu değiştirmiş gibidir » (Germain, 1999, s. 91). Gözlerinin canlılığı sönmüş ve gündün güne erimeye başlamıştır. « Bu gizem onu içten içe kemiriyordu » (s. 92). Lucie'de ete karşı bir tiksinti oluşmuş ve yalnızca meyve ve sebzeyle beslenmeye başlamıştır. Gözle görülür biçimde fiziksel ve ruhsal olarak bir değişime uğramıştır. Hırçınlaşmış ve yalnızlaşmıştır. Sabah akşam derisini kanatacak kadar liflenerek yıkanmaktadır. Annesinin « neyin var ? sorusunu », « yemin ederim bir şey yok » (Germain, 1999, s. 98) diyerek geçiştirir. Lucie yapabilseydi çamaşır suyuyla yıkanarak canavarın, kokusundan nefret etmesini sağlamayı isterdi. Ölümle tehdit edildiği için olup bitenleri kimseye anlatamaz, tam bir sessizliğe gömülür ve bu sırta üç yıl boyunca yaşamak zorunda kalır. Canavarın « bana itaat etmek zorundasın yoksa sonun diğer kızlar gibi olur » (Germain, 1999, s.103) tehditleri altında, her gece kalbinde öfke ve büyük bir korkuyla yatağa girmektedir. Lucie'nin suskun kalmasının bir diğer nedeni ise annesinin Ferdinand ile olan yakın ilişkisidir. Annenin oğluna duyduğu sevgi gözlerini öylesine kör etmiştir ki ilahlaştırdığı oğlunda kusur görmesi imkansızdır. Lucie olanları anlatsa da annesini inandıramayacağı için bu ağır sırta üç yıl boyunca yaşamak zorunda kalır. Küçük kızın geçirdiği fiziksel ve ruhsal değişimden annesi bir şeylerden şüphe etse de gerçekleri duymak istemediğinden geçiştirir.

Dönüşüm ve intikam aşamasında Lucie'nin ailesinden ve arkadaşlarından iyice uzaklaşarak doğaya sığındığı görülür. Tüm zamanını doğada hayvanları, böcekleri, rüzgarı, ağaçları daha doğrusu doğayı inceleyerek geçirir. En çok onu kurbağaların ve kelebeklerin yaşamları etkiler. Her ikisinin de olgunluğa geçişlerinde başkalaşım geçirmeleri sırasında geçirdikleri değişimleri gözlemleyerek yeniden eski bakışlarını kazanmaya başlar ve « bakışlarını ölümlerin ateşiyle kuşandır(ır) » (Germain, 1999, s. 135). Yalnızca doğayı değil aynı zamanda mezarlığı da ziyaret eder. Masum küçük kızların mezarları onda intikam ateşini oluşturmaya başlar. Başlarda Lucie bu iki kız çocuğuna karşı suçluluk duyar çünkü katillerinin kız kardeşidir (Germain, 1999, s. 137). Artık onun için bu suçluluk ve utanç duygusundan kurtulma ve intikam alma zamanı gelmiştir. Medusa gibi tüm gücünü intikam ateşiyle yanan gözlerinde toplar. Bir gece, penceresinden içeriye girmeye çalışırken gürültüyle bahçeye uzanan abisinin karşısına dikilir ve ölmüş olmasını diler. Ancak yaşadığını ve hareket edemediğini gördüğünde intikam motifinin ilk sahnesi şu şekilde gerçekleşir:

Küçük kız lav gibi alev alev yanan bakışları, kirpi gibi kabarmış, uzun gür saçları, cılız ve çıkık dizleri, büzülmüş dudaklarıyla ... duvarın üzerinde sınıksız tutunmuş duruyordu... Lucie kuduz bir köpek gibi dudaklarını ısırıyor, dışarı büküyor, bazen çene kemiklerini birbirine vuruyor, dilini ağzının içinde dolaştırıp ikiye katlıyor, büküyor, döndürüyordu.... Küçük kız konuşmuyordu. Adam da. Yalnızca sesler, gürültüler, homurtular duyuluyordu. Bu sessizlik daha da kasvet veriyordu havaya. İş başında olan yalnızca bakışlardı. Dehşetle ve öfkeyle çılgnlaşmış bakışlar (Ertem, 2009, s. 123).

Lucie'nin Ferdinand'a bahçede yaptığı işkence, odasında harekesizce yattığı altı ay boyunca devam eder. Lucie abisinin odasına gizlice girer ve bu hareketleri tekrarlar. Bir sabah Ferdinand'ın öldüğünü görmek Lucie'nin zaferi olur ve Ferdinand'ı kendisinin öldürdüğüne inandığından bundan büyük bir mutluluk duyar ve intikamını almış olur.

Dördüncü aşamada Ferdinand'ın ölümünden sonra Lucie hala eski neşesine kavuşamamıştır. «İntikam alınmıştı, adalet yerini bulmuştu ve bu yeterliydi» (Germain, 1999, s. 251). Yeryüzündekilerin duymadığı sesini gökyüzü duymuştu. Dört defa büyük bir gökgürültüsünün ardından boşalan yağmurla yıllardır içine akıttığı gözyaşları sonunda dışarı akmaya başlar. Bu gözyaşları onun kurtuluşu anlamına da gelmektedir.

Lucie halasından kendisine kalan mirasla dünyanın dört bir tarafına gitmiş, kısa süreli arkadaşlıklar ve aşklar yaşamış, yapmak istediği her şey yarım ve sonuçsuz kalmıştır. Bu başı boş yaşamda yapmadığı görmediği hiçbir şey kalmamıştır. Sevinçleri de acıları da olmuştu. Beş yıl boyunca gününü gün etmiş, elinde hiçbir şey kalmamıştır. Hayalleri de yitip gitmiştir. Fransa'ya döndüğünde babasının yedi ay önce öldüğünü öğrenir. Lucie sabit bir yerde kalmadığı için annesi babasının öldüğünü haber verememiştir. Kendini bulma arayışında olan Lucie'nin yolculuğu içsel olmaktan çok bir kaçış gibidir. Hiçbir yerde aradığı huzuru ve mutluluğu bulamaz ve Paris'e yerleşmeye karar verir. Geç de olsa eğitimini tamamlayarak sanat tarihçisi diploması alır. Fransa'da birçok şehirde öğretmenlik yapar ancak taşrada yaşamak istemez ve bu defa kalıcı olarak yurtdışında görev yapmak ister. Berlin'e tayini çıktığında annesinin kansere yakalandığını öğrenir. Annesiyle hiçbir zaman iyi bir ilişki kuramamış olan Lucie tam olarak anlayamadığı bir nedenden dolayı yurtdışına gitmez ve annesinin yanına gider. Göğüs kanserine yakalanan annesi ameliyet olur ve tüm bu süreçlerde Lucie annesine refakat eder. Sonrasında da annesini yalnız bırakmaz ve çocukluğunun kötü anılarıyla dolu eve geri dönmek durumunda kalır.

Son aşamada kırklı yaşlara ulaşan Lucie'nin ölmeden önce annesiyle barışması, korku ve utançla yaşadığı eve geri dönerek burada yaşamaya başlaması, yarı zamanlı olarak öğretmelik yapması eski değerlerine kavuşmaya başladığını gösterir ve ancak geçmişle yüzleştikten sonra aradığı huzura ve ruhsal arınmaya ulaştığı söylenebilir. «Lucie geçmişimizden bu şekilde ne ona meydan okuyarak ne de onu inkar ederek kaçamayacağımızı anlamıştı» (Germain, 1999, s. 273). Yaşadığı tüm zorluklara ve içinde bulunduğu karanlığa rağmen sabır ve direniş göstermesi sonucunda zafere ulaşması büyük bir başarıyı göstermektedir. Üstelik bu başarıyı masal kahramanlarında olduğu gibi sihirli öğeler kullanmadan kendi içsel gücüyle başarması tam bir kahramanlık göstergesidir.

4. SONUÇ

Sylvie Germain'in *Çocuk Medusa* adlı romanı, mitolojik ve masalsi öğelerin modern yazında nasıl güçlü ve dönüştürücü bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Germain, mitleri ve masalları günümüz bağlamına oturtarak klasik anlatıların evrensel temalarını modern dünyanın karmaşık gerçekliği ile buluşturarak mitlerin kalıcılığını ve işlevselliğini vurgular. Yazarın, mitolojik ve masalsi öğeleri klasik anlatıları tekrar etmek için kullanmadığı görülür. Onları günümüze uygun bir biçimde biraz da feminist bakış açısıyla yeniden yorumlar ve karakterlerin içsel çatışmalarını, kimlik arayışlarını ve dönüşüm süreçlerini derinlemesine keşfetmek için birer metafor olarak kullanır. Masum küçük kız çocuklarının zorla ve istismar edilerek nesneleşmeleri sonucunda büyüklerin dünyasına acıklı bir biçimde girişlerine tanık olduğumuz yapıt, kötülüğün ve istismarın hüküm sürdüğü karanlık ve kötümser/karamsar bir atmosferde aktarılmıştır. Yapıtta aynı kötülüğü yaşayan üç kız çocuğun uğradıkları istismar sonucunda farklı tutumlar sergiledikleri görülmüştür. Birisi intihar etmiş, diğeri öldürülmüş ve roman kahramanımız Lucie mücadele etmeyi seçmiştir. Lucie başlangıçta kendisine karşı yapılanlara karşı sessiz kalmak zorunda kalsa da sonrasında yaşadıklarına karşı direnmesi ve harekete geçmesi sonucu özne konumuna evrildiği görülmüştür. Pasif ve nesne konumunda olan mitolojik kadın figürlerinden Medusa ve Eurydike'nin rolleri Lucie tarafından dönüştürülmüş ve kurban rolünden kurtulmasını sağlamıştır. Mutlu çocukluğundan zorla kopartılan Lucie bir masal kahramanı gibi zorlu bir yolculuktan geçmiş, yaşadığı tüm kötülöklere ve zorluklara karşı yaşama tutunmayı başarmıştır. Bu bağlamda, Lucie'nin Medusa ve klasik masal motifleriyle olan bağının, bireysel güçlenme ve toplumsal baskılara karşı direnişini temsil ettiğini söyleyebiliriz. Romanda söz konusu olan Eurydike ve Medusa figürleri roman başkışısının içsel dünyasını evrensel bir çerçeveye oturtarak insanın temel arayışlarını ve mücadelelerini anlamdırmaya hizmet etmişlerdir. Lucie'nin Medusa'nın olumsuz özelliklerini kullanarak güçlenmesi, baskı altında kalan bir kadının kendini koruyabilmek için güç kazanma sürecini simgelemesi bakımından önemine vurgu yapmaktadır.

Germain, Lucie karakteri ile bu klasik miti tersine çevirerek Medusa'yı bir canavar olmaktan kurtarmış, direnişin ve güçlenmenin sembolü haline getirmiştir.

Romanda bize küçük yaşta kötülükle tanışan bir çocuğun intikam almak için geçirdiği dönüşüm ve verdiği yaşam mücadelesi gözler önüne serilmektedir. Küçük Lucie'nin yaşadığı travmaya karşı yaşama tutunması ve katharsise ulaşması sonucunda onun efsanelerdeki gibi büyük bir kahramanlık davranışı sergilediği yapının masalsi yönüne vurgu yapmaktadır. Romanda yer alan masalsi öğelerin karakter gelişimini ve tematik yapıyı derinleştirilmesi bakımından önemi bir rol oynadıkları görülmektedir. Yazarın kahramanın ruhsal dönüşüm sürecini masallara özgü kurallar çerçevesinde okuyucuya sunduğunu söyleyebiliriz.

Bu bağlamda ele alındığında Sylvie Germain'in *Çocuk Medusa* adlı yapıtında anlatıyı yapısal ve anlamsal olarak güçlendirmek/zenginleştirmek için mitlerin bazen açık bazen de örtük biçimde metinlerarasılık bağlamında kullanıldıkları saptanmıştır. Medusa adının doğrudan kullanılması veya özelliklerinin ön plana çıkarılmasıyla mitin açık biçimde kullanıldığı görülür. Roman başkışısının fiziksel görüntüsü ve bakışları ile taş çevirme/hareketsizleştirme düşüncesi mitin genel özelliklerini yansıtmaktadır. Mitin "tecavüz", "istismar", "ölüm", "hayallerin çalınması" gibi konulara gönderme yapması örtük biçimde yapıtta işlenen temaların varlığına işaret etmektedir. Böylelikle, çok eski zamanlardan beri var olan kötülüğün farklı görünümünde ancak benzer anlamlarda mitler aracılığı ile aktarıldığı söylenebilir. Çocuklara, büyükler tarafından uygulanan istismarı ensest bir ilişki içinde ele alan roman "çocukları çocukluklarından koparan acı sonuçları" (Güzel, 2015, s. VIII) gözler önüne sermektedir. Bu çerçevede, Sylvie Germain'in *Çocuk Medusa* adlı yapıtının çocukların korunması ve güvenli ortamlarda büyümeleri için oluşabilecek tehlikelere karşı aile bireylerinde farkındalık yaratması bakımından önemli bir toplumsal işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Etik Kurul Onayı Hakkında Bilgi: Etik kurulu onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

Information About Ethics Committee Approval: Ethics committee approval was not required.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı: Bu çalışmanın tüm hazırlama süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ASSAM UHAD'ın hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarlarına aittir.

Research And Publication Ethics Statement: The authors declare that the ethical rules are followed in all preparation processes of this study. In the event of a contrary situation, the ASSAM International Refereed Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author of the study.

Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar ya da herhangi bir kurum/ kuruluş arasında çıkar çatışması yoktur.

Conflict Of Interest Statement: There is no conflict of interest among the authors and/or any institution.

Katkı Oranı Beyanı: Emine GÜZEL çalışmanın tüm bölümlerinde ve aşamalarında katkı sağlamışlardır. Yazarlar esere eşit oranda katkı sunmuştur.

Contribution Rate Statement: Emine GÜZEL, have contributed to all parts and stages of the study. The authors contributed equally to the study.

KAYNAKÇA

Atalay, İ. (2012). Yourcenar'ın *Doğu Öykülerinde* Mitsel Kişilikler ve Simgeleri. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 155-172.

Bonnefoy, Y. (der.) (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*. Levent Yılmaz (Çev.), cilt:1, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Boratav, Naili Pertev (1969). *100 soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Centre National de Ressources Textuelles et Lexicales. 15.09.2024.
<https://www.cnrtl.fr/definition/ogre>

Détoc, S. (2006). *La Gargone Méduse*. Paris: Editions du Rocher.

Eliade, M. (2014). *Mitlerin Özellikleri*. Sema Rifat (Çev.). İstanbul: Alfa.

Eliade, M. (2017). *Mitler, Rüyalar ve Gizemler*. Cem Soydemir (Çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Eigeldinger, M. (1987). *Mythologie et Intertextualité*. Genève: Editions Slatkine.

- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. Altıncı Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Erhat, A. (2007). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Ertem, T. (2009). Sıradışı Bir Kahraman: Sylvie Germain'in çocuk medusa'ı. *Littera*, Cengiz Ertem (edt.), C.24, ss. 119-126.
- Estin, C. & Laporte, H. (2003). *Yunan ve Roma Mitolojisi*. Musa Eren (Çev.). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Fromm, E. (1997). *Rüyalar, Masallar, Mitoslar (Sembol dilinin Çözümlemesi)*. Aydın Arıtan & Kaan H. Ökten (Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Genette, G. (1982). *Palimpsestes, La Littérature au second degré*. Paris : Editions du Seuil.
- Germain, S. (1991). *L'Enfant Méduse*. Paris: Gallimard.
- Germain, S. (2004). *Les Personnages*. Paris: Gallimard.
- Güzel, E. (2015). *La Dimension du mal dans l'œuvre romanesque de Sylvie Germain*. Danışman Prof. Dr. Nur Melek Demir. (Yayımlanmamış doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşler, E. (2004). *André Gide'i Mitlerle Okumak*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Korucu, A. A. (2019). Freudyen ve Jungiyen Yaklaşımlarla Anne Olgusu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Mart 23 (1), ss. 133-143.
- Ovide, (1992). *Les Métamorphoses*. Jean-Pierre Néraudau (dir.). Georges Lafaye (trad.). Folio classique. Paris: Gallimard.
- Özdemir, E. (2007). *Yazınsal Türler*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Sivri, M. & I. Köylü (2013). Karşılaştırmalı Edebiyat ve Mitoloji İlişkisi. *Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S : 2, ss. 185-207.
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, 12.09.2024, <https://sozluk.gov.tr/>.
- Yıldırım Sağlam, B. (2021). *Metinlerarasılık Bağlamında 1980 sonrası Anlatılarda Doğulu Metinlerin İzleri*. Danışman Prof. Dr.Ali Şükrü Çoruk. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Anabilim Dalı.

+90 555 000 58 00

WWW.ASSAM.ORG.TR

INFO@ASSAM.ORG.TR